

Journal of New Century Innovations

VOLUME

19

ISSUE-1

Journal of new
century innovations

Exact and natural sciences

Pedagogical
sciences

Social sciences
and humanities

Engineering and
Medical Sciences

AREAS

ISSN (p): 2181-3671
ISSN (e): 2181-368X

Google
Scholar

newjournal.org

**JOURNAL OF NEW CENTURY
INNOVATIONS**

VOLUME - 19 | ISSUE - 1

DECEMBER - 2022

GLOBAL INTERNET ETHICS AND ITS IMPORTANCE IN PROVIDING
FUTURE HISTORY TEACHERS

Mirzaahmedova Gulshanoy Mansurjon qizi
Doctoral student of Fergana state university

Abstract: In this article given the information about the emergence of the concept of Internet ethics, its peculiarities and its importance today in the spiritual and moral development of young people.

Keywords: information, information attack, information consumption, fake information, informative, ethics, information culture, internet, internet etiquette, computer ethics, social network.

The 21st century is as a period of rapid life, comprehensive information system and telecommunication technology development in the world, should include things that should support life and human activities, as well as the globalization of the information space has been treated as a past factor if it affects the development of the whole world. In modern conditions, special attention is paid to the protection of the younger generation from the effects of harmful information, the development of ideological immunity in the fight against information attacks. In particular, in the United States, France, Germany and Russia have developed the program named “Safe Internet”.

According to Professor Y.N.Zasurskiy: “Global networks play an important role in the international information space. In addition, the Internet guarantees freedom of speech in the field of information”[1]. However, under the concept of “freedom of speech”, most users mean to use the global network as they wish, without following any rules, ethical norms. From the above considerations, it can be seen that inculcating the rules of internet ethics in young people has become a topical issue today.

The emergence of the concept of “The ethics of Internet“ is interpreted differently in different sources. According to Russian media researcher A.Skvortsov, the idea of introducing ethical rules in the global network is associated with the emergence in 1989 of an anonymous group of Internet activists. The manifesto was accepted by them, according to which the filth on the Internet:

- illegal entrance to Internet resources;
- violation of the completeness of publicly available information;
- disclosure of other users' secrets [2].

However, there are specific aspects of working on the Internet, first of all, a journalist must follow the following rules when running his website, social network page and editorial blog or website:

- not to post information without checking its source several times;
- not to use quotes, photos or videos from social networks without indicating the source;
- understand that photos taken on social networks and published will not have any other content when posted on the organization's page or blog;
- not to post photos, videos on the Internet without the consent of the people depicted in them;
- they must express their personal views and political views on the page of the organization. It should always be kept in mind that an organization's website on the Internet should only serve to shape a positive image of the organization. Also, on the organization's website and social network page, another organization should not post materials that unjustifiably criticize the employee;
- to respect author's authorship rights and must escape from plagiarism.

Population growth in Uzbekistan is increasing the demand for the Internet. In particular, in 2020 the population of Uzbekistan will exceed more 34 million [3], and the number of Internet users will exceed 22 million[4].

In developed countries, at least 500,000 sites serve the same population. When it comes to the our country, we have 77,000 [5] sites, which in turn is not enough to provide information to the population.

In addition, on February 19, 2018, the Presidential Decree "On measures to further improve the ICT sector" was issued. The decree listed the factors hindering the rapid development of the Internet and information security. In particular, it was noted that the telecommunications infrastructure is underdeveloped, remote areas of the country are not provided with telecommunications networks, the quality of mobile communications and the Internet does not meet the needs of the population[6].

As a result of the analysis of the above considerations, it can be said that the following reasons make it necessary for the formation of Internet ethics skills in today's youth:

- commenting on the content of public policy, which affects the minds of our youth, aimed at protecting the interests of future generations, the lack of rapid development of Internet journalism, which provides rapid coverage of issues of interest to future generations, as well as a wide range of critical and analytical coverage of youth issues;
- the formation of various destructive ideas among young people;
- Introduction of "Mass Culture" through foreign sites;
- Increased crime and fraud on the Internet;

- an increase in sites promoting violence and savagery;
- increase in the number of sites promoting drug addiction and pornography;
- The development of online games and its growing negative impact on young people;
- It is observed that religious extremist organizations carry out propaganda work among young people through foreign sites.

REFERENCES:

1. Zasursky Ya.N. Information Society, Internet and New Media // Information Society, 2001, No. 2. - P. 24.
2. Ethics and human rights in the information society. Proceedings of the European Regional Conference organized by the French Commission for UNESCO and the Council of Europe. 2007 .-- P. 9.
3. <https://kun.uz/news/2020/02/18/ozbekiston-aholisi-34-million-kishidan-oshdi>, 18.02.2020 й.
4. <http://mitc.uz/uz/news/view/1170><http://mitc.uz/uz/news/view/1170>,04.02.2020
- 5.<https://cctld.uz/stat/14.04.2020> й.
6. Azimjon Latifjon ogli Melikuziev. (2022). HISTORICAL AND MODERN CLASSIFICATION OF PARALINGUISTICS. *Academia Globe: Inderscience Research*, 3(10), 126–128. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/UAH57>
7. Khakimov, M. K., & ugli Melikuziev, A. L. (2022). The History of Paralinguistic Researches. *International Journal of Culture and Modernity*, 13, 90-95.
8. Melikuziev, A. L. (2022). HISTORICAL AND MODERN CLASSIFICATION OF PARALINGUISTICS. *Academia Globe: Inderscience Research*, 3(10), 126-128.
9. “On measures to further improve the field of information technology and communications”. Infocom.uz Uzbek magazine of information technologies. № 1 (193) reg. 2018 y.P - 20-23.

АНОР ТУПЛАРИНИ ЯРИМ ОЧАДИГАН МАШИНА ЛЕМЕХЛАРИНИНГ ТУПРОҚҚА КИРИШ ВА УВАЛАШ БУРЧАКЛАРИНИ АНИҚЛАШ

PhD, Н.С.Тураев

Наманган муҳандислик-қурилиш институти

Аннотация. Ушбу мақолада анор тупларини ярим очадиган машина лемехларининг тупроққа кириш ва увалаш бурчакларини асослаш бўйича ўтказилган назарий тадқиқотларнинг натижалари келтирилган.

Калит сўзлар: анор, лемех, кўмиш, уваланиш даражаси, ярим очадиган.

Ҳозирги кунда республикада 8000 гектардан ортиқ анорзорлар мавжуд бўлиб, анорчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларида олинган маълумотларга асосан бир гектар майдондаги анор тупларини кўмиш ва очиш учун 64-72 kishi/h меҳнат сарфланади. Анор тупларини кўмадиган ва очадиган машиналар қўлланилганда бу кўрсаткич 1,8-2,2 kishi/h ни ташкил этади, яъни 33-35 марта камаяди. Бундан ташқари, республикада миқёсида минглаб ишчилар оғир қўл меҳнатидан халос бўлишади. Шу билан бирга машиналарни қўллаш анор тупларини мақбул муддатларда сифатли кўмиш ва очишни таъминлайди. Бунинг натижасида уларни совуқ уришини олди олинади, ҳосилдорлиги ортади, бундан ташқари, янги анорзорларни ташкил этиш имкони яратилади. Буларни барчаси охир оқибатда мамлакатимиз экспорт имкониятларини оширади [1,2,3–7]. Яна шуни таъкидлаш ўринлики, анор туплари кеч куз ойларида кўмилиши ва эрта баҳорда очилишини ҳисобга оладиган бўлсак, қиш эрта келган йиллари қўл кучи билан барча майдонлардаги анор тупларини тўлиқ кўмилишига ва эрта баҳорда тўлиқ очилишига эришиб бўлмайди ва бунинг натижасида улардан олинган ҳосилнинг камайиб кетиш ҳоллари кўплаб кузатилади. Бу ҳам соҳани ривожлантириш ва юқорида келтирилган вазифаларни амалга оширишни қийинлаштиради.

Юқоридагилардан келиб чиқадигани, кўмилган анор тупларини очадиган машина ишлаб чиқиш ва унинг параметрларини асослаш махсус тадқиқотларни ўтказишни талаб этади ҳамда республикада халқ хўжалиги учун муҳим аҳамиятга эга.

Анор тупларининг илдиз тизимини ўрганиш мақсадга мувофиқ, чунки анор тупларини очадиган машина қўлланилганда анор илдиз тизимида зарар етказмаслиги, тупроқнинг зичлиги ва унумдорлиги агротехник талаблар даражасида бўлиши лозим [8,9,10,11–17]. Бир йиллик анор тупларининг илдизи 100-120 см чуқурликкача этади [18,19,20–24].

Мамлакатимизда анор етиштиришни кўпайтириш ва бу соҳани

ривожлантиришга катта аҳамият берилмоқда. Жумладан Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йилнинг 20 январиди ва 2018 йилнинг 4 октябрида қабул қилинган 25 ва 791-сон қарорларида республикамизда “Анор етиштирувчилар” уюшмасини ташкил этиш, 2021 йилгача кўшимча 24000 га майдонда анорзорлар барпо этиш, маҳсулот етиштиришни кўпайтириш, уни қайта ишлаш ва экспорт қилиш ишларини босқичма-босқич амалга ошириш назарда тутилган.

Сўнги йилларда анор етиштиришда анор кўчатларининг ҳосилдорлигини ошириш бўйича кўплаб илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган. Бу тадқиқотлар натижаси кўрсатдики, табиий иқлим шароитини ҳисобга олган ҳолда, анор тупларини ўстириш учун кузги-қишги даврларда уни тупроқ билан кўмилади ҳамда баҳорда очилади. Бироқ бу технологияларни амалга ошириш учун анор шохларини кўмадиган ва очадиган машиналар мавжуд эмас [24,25,26].

Машина лемехларининг тупроққа кириш бурчакларини унинг сифатли уваланиши ва энергиятежамкорлик таъминланиши шартидан келтириб чиқарилган қуйидаги ифода бўйича аниқлаймиз [24,27]

$$\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha = \arcsin \left\{ \left\{ -\sin(\varphi_1 + \varphi_2) + \sqrt{\sin^2(\varphi_1 + \varphi_2) + \left[2 + \frac{1}{2} \cos(\varphi_1 + \varphi_2) \right] [1 + \cos(\varphi_1 + \varphi_2)]} \right\} : \left[2 + \frac{1}{2} \cos(\varphi_1 + \varphi_2) \right] \right\}, \quad (1)$$

бунда φ_1, φ_2 – тупроқнинг ички ва ташқи ишқаланиш бурчаклари, градус.

Машина лемехларининг увалаш бурчакларини уларнинг ҳаракат йўналиши ва тупроққа кириш бурчакларининг (1) ифода бўйича маълум қийматларига асосланган ҳолда қуйидаги ифода бўйича аниқлаймиз

$$\beta_1 = \beta_2 = \beta = \arctg \left(\frac{\operatorname{tg} \alpha}{\sin \gamma} \right). \quad (2)$$

(1) ифодани ҳисобга олганда (2) ифода қуйидаги кўринишга эга бўлади

$$\beta = \arctg \left\{ \frac{1}{\sin 0,5 \left(\frac{\pi}{2} - \varphi_{m\bar{o}} \right)} \operatorname{tg} \arcsin \left\{ \left\{ -\sin(\varphi_1 + \varphi_2) + \sqrt{\sin^2(\varphi_1 + \varphi_2) + \left[2 + \frac{1}{2} \cos(\varphi_1 + \varphi_2) \right] [1 + \cos(\varphi_1 + \varphi_2)]} \right\} \right\} : \left[2 + \frac{1}{2} \cos(\varphi_1 + \varphi_2) \right] \right\} :$$

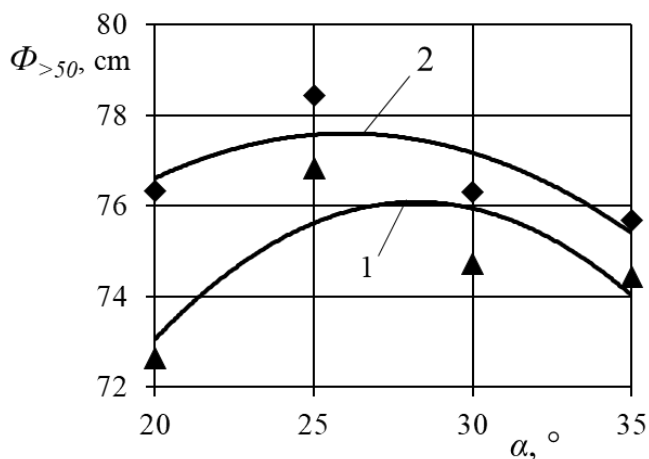
$$: \left[2 + \frac{1}{2} \cos(\varphi_1 + \varphi_2) \right] \left. \right\} \left. \right\}, \quad (3)$$

$\varphi_1 = 25-35^\circ$ ва $\varphi_2 = 35-45^\circ$ қабул қилиниб, (1) ва (3) ифодалар бўйича ўтказилган ҳисоблар лемехларнинг тупроққа кириш бурчаклари $24^\circ 46' - 31^\circ 18'$ оралиғида, увалаш бурчаклари эса $42^\circ 30' - 50^\circ 44'$ оралиғида бўлиши лозимлигини кўрсатди.

Тупроқнинг уваланиш сифатини аниқлаш учун қурилма ўтгандан кейин қатор ораларидан олти такрорликда $0,25 \text{ m}^2$ майдончадан намуналар олинди. Бунинг учун томонлари $0,5 \times 0,5 \text{ m}$ бўлган таги очиқ қутидан фойдаланилди. Олинган намуналар $100, 100-50$ ва 50 mm тешиклари бўлган элаклардан ўтказилди. Ҳар бир элакда қолган ва охириги элакдан ўтган тупроқ ва кесаклар массаси LIBOR “EL-600” тарозисида тортилиб, 100 mm дан катта, $100-50, 50 \text{ mm}$ дан кичик фракциялар миқдори (фоизда) аниқланди. Тупроқни элашда катта тешиклари бўлган элакдан кичик ўлчамли тешиклари бўлган элакларга ўтиш тартиби қўлланилди. Ўлчаш аниқлиги фракциялар бўйича $\pm 10 \text{ g}$ бўлди.

Анор тупларини ярим очадиған қурилма лемехининг тупроққа кириш бурчагини 5° интервал билан 20° дан 35° гача ўзгартирилиб тажрибалар ўтказилди. Бунда корпуслар ва лемехлар орасидаги бўйлама масофалар мос равишда 80 cm ва 90 cm , лемехнинг узунлиги 45 cm , тупроқ йўналтиргич учунлиги 45 cm га тенг ва ўзгармас этиб қабул қилинди. Тажрибаларда агрегатнинг иш тезлиги 5 ва 7 km/h этиб белгиланди.

Тажрибаларда лемехларнинг тупроққа кириш бурчагини анор тупларининг очилиш даражаси, тупроқнинг уваланиш сифати, қаторлар ораларида ҳосил бўладиган нотекисликларнинг баландлиги ва қурилманинг тортишга қаршилигига таъсири ўрганилди.

1, 2-ҳаракат тезлиги мос равишда $5,5-6,8 \text{ km/h}$ бўлганда

1-расм. Тупроқнинг уваланиш даражаси ($\Phi_{>50}$) ни лемехнинг тупроққа кириш бурчаги (α) га боғлиқ равишда ўзгариш графиги

Тажрибаларда олинган натижаларга кўра, агрегатнинг 5,5 km/h ҳаракат тезлигида лемехларнинг тупроққа кириш бурчаги 20° дан 25° ортиши тупроқнинг уваланиш сифати ва анор тупларининг очилиш даражаси мос равишда 72,65 фоиздан 76,84 фоизга ва 68,7 фоиздан 70,3 фоизга ортган, бу бурчак янада орттирилганда, яъни 25° дан 35° гача ўзгарганда тупроқнинг уваланиш сифати 76,84 фоиздан 74,43 фоизга, лемехни тупроққа кириш даражаси эса 70,3 фоиздан 67,4 фоизга камайган (1-расм). Агрегат ҳаракат тезлигининг ортиши барча бурчакларда иккала кўрсаткичга ижобий таъсир кўрсатди.

Хулоса. Анор тупларини ярим очадиган машина агротехник талаблар даражасидаги иш сифатини кам энергия сарфлаган ҳолда таъминлаши учун у лемехларининг тупроққа кириш бурчаклари 24°46'-31°18' оралиғида, увалаш бурчаклари эса 42°30'-50°44' оралиғида бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуназаров Э.Э. Анор тупларини кўмадиган машина иш органининг параметрларини асослаш: Дис. ... техника фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). – Гулбаҳор: ҚХМИТИ, 2021. – 160 б.
2. Тураев Н. Determining the Optimal Values of the Device Parameters for Semi-Opening Pomegranate Tubers // Jundishapur Journal of Microbiology. – 2022. Том 15. – С. 9778-9787.
3. Sobirjonovich T. N. THE INFLUENCE OF THE ANGLE OF ENTRANCE OF THE BLADE OF THE DEVICE FOR SEMI-OPENING OF POMEGRANATE BUSTS ON ITS PERFORMANCE INDICATORS //Euro-Asia Conferences. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 390-393.
4. Тураев Н. С. Анор тупларини ярим очадиган машинанинг жуфт лумехлари узунлигини унинг иш кўрсаткичига таъсири // Ilm-fan taraqqiyotida zamonaviy metodlarning qo'llanishi: respublika ilmiy-amaliy online konferensiyasi. – 2021. – С. 119-126
5. Тураев Н. С. Кўмилган анор тупларини ярим очадиган машина // Машинасозликда инновациялар, энергиятежамкор технологиялар ва ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш: халқаро микёсдаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Наманган, 2021. – С. 318-321.
6. Тураев Н. С. Анор тупларини ярим очадиган машина лемехларининг тупроққа кириш ва увалаш бурчакларини асослаш // Рақамли технологиялар, иновацион ғоялар ва уларни ишлаб чиқариш соҳасида қўллаш истиқболлари: Ҳалқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Андижон, 2021. – С. 301-

303.

7. Тураев Н., Қўчқаров С. Анор тупларини ярим очадиган машинанинг лемехлари ва тупроқ йўналтиргичларнинг қамраш кенгликларини асослаш // Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences Italiya, 1, 2021. – С. 94-99.

8. Mamadjanov S. I. et al. Perspective Technology to Improve Arid Pastures //International Journal of Recent Technology and Engineering.–India. – 2020. – Т. 9. – С. 802-811.

9. Akhmadjanovich T. M. To select optimal tire sets for cultivator tractors //European science review. – 2017. – №. 11-12. – С. 147-149.

10. Тўхтабоев М., Тўланов И. Қишлоқ хўжалиги тракторларига шина танлашнинг илмий асослари //Тошкент: Тамаддун. – 2016. – Т. 104.

11. Нормирзаев А., Нуриддинов А., Маннонов Ж. Воздействия на почву ходовых систем МТА и их оценка //Мировая наука. – 2018. – Т. 5. – С. 515-519.

12. Нормирзаев А. Р., Нуриддинов А. Д. Воздействия двигателей колесных и гусеничных тракторов на урожайность сельхозкультур //ТЕХНОКОНГРЕСС. – 2018. – С. 7-10.

13. Тухтабаев М. А. Результаты исследований и сопоставление сельскохозяйственных шин //Интеллектуальные машинные технологии и техника для реализации Государственной программы развития сельского хозяйства. – 2015. – С. 121-125.

14. Тўхтабоев М. А. ТТЗ 1030 чопиқ трактори шинасининг кам ҳаво босимларидаги илашиш-тортиш хусусиятлари // "Механика муаммолари" журнали. – 2013. – №. 2. – С. 83.

15. Нормирзаев А. Р., Нуриддинов А. Обоснование технологических и конструктивных параметров катка приспособления //Модернизация сельскохозяйственного производства на базе инновационных машинных технологий и автоматизированных систем. – 2012. – С. 352-356.

16. Normirzayev A. R., Nuriddinov A. D. Grounding of the Longitudinal Distance from the Plow Corps to the Center of the Disk Skimmer //Innovations in Science and Technology Vol. 8. – 2022. – С. 14-20.

17. Тўхтабоев М. Т. И., Нормирзаев А. Қишлоқ хўжалигида тупроқ экологиясининг аҳволи ва ечимини кутаётган долзарб масалалар. 2014 //Республика илмий-техник конференцияси материаллари. – С. 16-17.

18. Саидов Р. Қўчқаров С., Тураев Н.С. Анор тупларини ярим очадиган машинанинг лемехлари ва тупроқ йўналтиргичларининг қамраш кенгликларини асослаш // Механика ва технология илмий журнали. – Наманган, 2021. 3(4), –С. 107-109.

19. Тураев Н Имомкулов Қ. Анор тупларини ярим очадиган машинанинг

тузилиши ва технологик иш жараёни // Фарғона политехника институти илмий-техника журнали. – Фарғона, 2021. №1, – С. 187-189.

20. kuziev Abdusalim T. et al. Definition Optimal Values Of Device Parameters That Semi-Open Pomegranate Trees //Solid State Technology. – 2020. – Т. 63. – №. 6. – С. 9778-9787.

21. Тураев Н. Анор тупларини бир ўтишда тўла очадиган машина // Олий таълим тизимида таълим сифати ва илмий-тадқиқот ишларини ривожлантириш истиқболлари: муаммо ва ечимлар: Республика миқёсида илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Наманган, 2020. – С. 6-8.

22. Хаджиев А. Х. и др. Обоснование параметров усовершенствованного сошника для внесения минеральных и органо-минеральных удобрений //Сельскохозяйственные машины и технологии. – 2019. – Т. 13. – №. 4. – С. 54-57.

23. Тураев Н. Анор тупларини ярим очадиган қурилма тупроқ йўналтиргичининг юзасини унинг иш кўрсаткичларига таъсири // Илм-фан ва техниканинг ривожланишида инновацион ёндашувлар. – Навоий, 2020. №1, – С.125-128.

24. Темиров С. У., Умаров С. С., Мўминжанова М. ЭКИН ҚАТОР ОРАЛАРИГА ИШЛОВ БЕРИШДА ТУПРОҚНИНГ УВАЛАНИШ ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШ //ТА'ЛИМ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАHLILИ ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 9. – С. 15-22.

25. Темиров С. У., Умаров С. С., Мўминжанова М. КУЛЬТИВАТОРНИ УНИВЕРСАЛ ИШ ОРГАНИНИНГ ҚАМРОВ КЕНГЛИГИНИ АСОСЛАШ //ТА'ЛИМ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАHLILИ ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 8. – С. 116-124.

26. Тураев Н., Имомқулов Қ., Қўчқаров С. Қурилманинг лемехлари орасидаги кўндаланг масофани унинг иш кўрсаткичига таъсири // Фарғона политехника институти илмий-техника журнали. – Фағона, 2020. №3, – С. 50-54.

27. Тураев Н., Имомқулов Қ., Қўчқаров С. Кўмилган анор тупларини ярим очадиган қурилманинг корпуслари орасидаги кўндаланг масофани унинг иш кўрсаткичларига таъсири // Механика ва технология илмий журнали. – Фарғона, 2020. №2, – С. 94-99.

**BADIIY TAFAKKUR TARZINI SHAKLLANTIRISH – SHAXS
RIVOJINING BOSH OMILI (Muqimiy asarlari misolida)**

Muxlisa Satriddinova Muhitdinova

TDIU “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi katta o‘qituvchisi,

+998909198661

<https://scholar.google.ru/citations?user=5hz6D58AAAAJ&hl=ru>

Maqola annotatsiyasi. (Abstract) Jahon miqyosida bugungi kunda talaba-yoshlar o‘rtasida kitob o‘qishni targ‘ib qilish, ularning faol kitobxon bo‘lishiga erishishda ijtimoiy institutlarning rolini oshirish, mutolaa sohasida dasturiy-loyihaviy faoliyatni rivojlantirish, internet-texnologiyalaridan faol foydalanish hamda kitobxonlik faolligini oshirishga yo‘naltirilgan ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarni takomillashtirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Rivojlangan davlatlarda zamonaviy sharoitda aholi, shu jumladan, yoshlarda kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishni rivojlantirishga qaratilgan targ‘ibotning innovatsion shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish muhim vazifa sifatida belgilangan. Dunyodagi har bir xalqning jahon hamjamiyatida tan olingan o‘rniga ega bo‘lishida umuminsoniy manfaatlarga mos qadriyatlari, borliqni, hayotni, dunyo voqeliklarini idrok va talqin etishning o‘ziga xos shakl hamda tizimiga ega bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi va adabiyot beqiyos imkoniyatlarga ega. Ajdodlar ma‘naviy merosini talaba- yoshlar ongu qalbiga singdirish ta‘lim-tarbiya sohasidagi ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Adabiy meros vositasida yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish, milliy qadriyat va tarixiy merosga jamiyatdagi ma‘naviy tanazzullarni oldini olish ,yosh avlod ta‘lim-tarbiyasiga da‘vat etilgan OTM faoliyatini takomillashtirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Dunyoda talabalar o‘rtasida individual, guruhiy hamda ommaviy kitobxonlikni tizimli ravishda tashkil etish jarayonini rivojlantirish, mutolaa madaniyatini tarbiyalash, talabalarda kitobxonlik qiziqishi, mezonlarni aniqlash, adabiy ta‘limning badiiy tafakkurni rivojlantirishdagi o‘rni va rolini oshirishga doir qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda.

Одна из основных научных проблем в мире текстологии - изучение истории и редактирование текста. Изучение этого вопроса имеет особое значение, поскольку история текста включает в себя изменения в лаборатории поэтического творчества, от целей и планов в процессе формирования текста до текущего состояния текста. Литературное редактирование в нашей стране изучено недостаточно, несмотря на то, что изучение художественных текстов в мире литературы изучено глубоко. В текстологии периода независимости была проделана значительная работа по систематизации литературного наследия

просвещенных художников, живших и творивших в литературной среде Коканда в конце XIX - начале XX вв., равно как и его творческое наследие не было объективно исследовано в контексте коммунистической идеологии, он не был полностью исследован в период независимости. Следовательно, существует необходимость в сравнительном изучении рукописей поэзии Мукими и переоценке поэтических произведений поэта на основе современных достижений в области текстовых и литературных источников. По-разному трактовались масштабные лирические и юмористические произведения Мукими. Выделены особенности творчества Мукими, эффективные методы обучения поэзии поэта, а также современные методы обучения, преимущества и возможности инновационных образовательных технологий. Лингвистика сегодня добилась больших успехов во всех областях языка.

One of the main scientific problems in the world of textual criticism is the study of history and text editing. The study of this issue has had particular importance, since the history of the text includes changes in the laboratory of poetry, from goals and plans in the process of forming the text to the current state of the text. Literary editing in our country has not been sufficiently studied, despite the fact that the study of literary texts in the world of literature has been studied deeply. In the textual criticism of the period of independence, significant work was done to systematize the literary heritage of enlightened artists who lived and worked in the literary environment of Kokand in the late XIX - early XX centuries, as well as his creative heritage was not objectively and fully realized. researched in the context of communist ideology, it was not fully researched during the period of independence. Consequently, there was a need for a comparative study of the manuscripts of Mukimi's poetry and a reevaluation of the poet's poetic works on the basis of modern achievements in the field of text and literary sources. The features of Mukimi's creativity, effective methods of teaching poetry, as well as modern teaching methods, the advantages and possibilities of innovative educational technologies are highlighted. Linguistics today has made great strides in all areas of the language. The emergence of a number of new directions in the language (computational linguistics, psycholinguistics, mathem. linguistics, sociolinguistics) and the development of scientific research related to their study.

Kalit so'zlar (Key words)

O'zb: kitobxonlik targ'iboti, adabiy manbashunoslik, Alisher Navoiy, komil inson, Bobur Mirzo, Boburnoma; Jomiy, Muqimiy, kompyuter lingvistikasi, iqtisod

Rus: научные проблемы, мир текстологии, изучение культуры, редактирование текста, Bobur Mirzo, Boburnoma; Jomiy, Muqimiy эффективные

методы обучения, современные методы обучения, преимущества, возможности инновационных образовательных технологий, лингвистика компьютерная

Ingliz: scientific problems, the world of textual criticism, the study of history , and text editing, Bobur Mirzo, Boburnoma; Jomiy, Muqimiy effective teaching methods, modern teaching methods, advanta-ges, computational linguistics, psycholinguistics, mathematical linguistics

Kirish (Introduction). Prezidentimiz SH. M. Mirziyoyevning tashabbusi bilan Oliy ta'lim tizimida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2019- yil 11-iyulda "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish to'g'risida"¹, "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"²gi qaror va farmoyishlari fikrimizning yaqqol dalilidir. Kontseptsiyada O'zbekiston Respublikasida OTTni rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo'nalishlari, vazifalari va kompleks chora-tadbirlar asoslab berilgan. Ayni paytda jamiyatda muhim rol o'ynaydigan kadrlarning o'z yo'nalishi bo'yicha chuqur bilim, malaka, kompetensiyalarga ega bo'lishi, ilg'or xorijiy tajriba va milliy pedagogik tajribaga tayanib ish ko'rishi, ijodkorlik, tashabbuskorlik sifatlariga ega bo'lishi talab qilinmoqda. Shu bilan bir qatorda xar bir kasb egasining buyuk adabiyotimizning boy merosidan bahramand etish, insoniyat ongini din-u diyonatimiz, milliy qarashlarimizga zid bo'lgan g'oyalardan asrash kun tartibida turgan muhim mavzulardan biridir.

Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida : "Adabiyot- xalqning yuragi, elning ma'naviyatini ko'rsatadi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbiga yo'l topish, ularni ezgu maqsadlarga ilhomlantirishda adabiyotning ta'sirchan kuchidan foydalanish kerak. Ma'naviy meros, jumladan, adabiyot vositasida O'zbekistonning kelajagi egalari bo'lmish talaba-yoshlarni yuksak jamiyat a'zolarini shakllantirish ta'lim-tarbiya tizimini ishlab chiqish, OTM professor o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish modelini takomillashtirishga doir ilmiy tadqiqotlar keng miqyosda olib borilmoqda va adabiyot na'munalari bilan tanishtirishning aniq ilmiy xulosalarga tayangan badiiy estetik, ilmiy-pedagogik asoslarini belgilash, talabalarda shakllangan bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish shakli va bosqichlarini aniqlash, ularning yosh xususiyatlari, tavsiya etilgan asarlarning tur va janr talablaridan kelib chiqib, badiiy matnni tahlil qilish kompetensiyalarini mukammallashtirish usullarini ishlab chiqish va bu jarayonga ilg'or innovatsion ta'lim texnologiyalarini tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda yosh avlodni ma'nan yetuk

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish to'g'risida" gi qarori

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"²gi qaror va" PQ-2909 sonli qarori

insonlarni tarbiyalash davlat miqyosidagi muhim vazifa darajasiga ko'tarilgan. “

Ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlan"gan [1] yurtimizda aholining, xususan, yoshlarning intellektual salohiyatini o'stirish bilan bir qatorda jamiyatning ma'naviy yuksalishi uchun qonuniy asoslar yaratilgan [2,3].Ma'naviyati boy kishilar yashaydigan mamlakat kuchli bo'lishi ham muqarrardir. Targ'ibot-tashviqot, ta'lim-tarbiyaga daxldor shaxslar, idoralarning o'z faoliyatlarida jonkuyar, tashabbuskor hamda ijodkor bo'lishlari bu boradagi ishlarning samarasini ta'minlaydigan yetakchi omillardan sanaladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida” gi Farmonida “Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish...” [4] muhim vazifa etib belgilangan. Bu qonuniy asos OTM talabalarida kitobxonlik madaniyatini, yuksak estetik didni, badiiy tahlil kompetentsiyalarini shakllantirish orqali nutqiy kompetentlikni ta'minlash tizimini rivojlantirish dolzarb masala ekanligini ko'rsatadi. Ajdodlar merosini o'rganish, buyuk madaniyatimizga munosib buyuk adabiyot yaratish uchun hamma sharoitlarni yaratamiz”³. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida ilm va nutq madaniyati borasida qimmatli fikr - mulohazalar bildirilgan. “Bilimni buyuk bil, o'quvni ulug' bil” tamoyili asarning bosh g'oyasini tashkil etadi. U mamlakat rivojini, dunyo voqealarini tahlil qila oladigan, chuqur bilimli, siyosiy yetuk va hushyor bo'lmog'i kerak. Yusuf Xos Hojib nutq madaniyati haqida fikr yuritarkan, uni qonun ijrosi, qonun ustuvorligi, adolat, odil hukm, poklik kabi tushunchalar bilan mushtarak deb biladi. Mamlakatda adolatli qonun ustuvorligi xalq hayotini ta'minlovchi bosh masala ekanligini ta'kidlaydi. Ana shu asos ijtimoiy hayotda ustuvor bo'lishini ta'minlash lozim. El rahnomalari, boshqaruv tizimi vakillari bo'lsa, adolat bilan ish yuritadi, mamlakatda farovon turmushni ta'min etadi, shuning uchun mutafakkir bilim borasida: Yana bir hikmat:

Hazrati Odam Bilim, aqlu idrok, sabab muhtaram.

Bilimni buyuk bil, o'quvni ulug' Shu ikkov ulug'lar kishini, deb yozganida mutlaq haq edi. Bu umuminsoniy qadriyatlar, mamlakatda qonun ustuvorligi va adolat tamoyillari bilan bevosita uyg'unligini qayd etishi lozim.Yusuf Xos Hojib insonni ulug'laydi. Har bir narsani bilish, uning tub mohiyatiga yetish, insonning qo'lidan keladi, deb aytadi. Halq, millat mavqeyi davlat boshqaruv tizimiga qarab belgilanadi. Chunki davlat boshlig'i, mamlakat boshqaruv tizimi ijtimoiy hayotga, kishilar ma'naviy, ahloqiy turmush tarziga ta'sir ko'rsatishi tabiiy. Farovon, osoyishta turmushning asosini adolatli boshqaruv tizimi tashkil qiladi.Shu nuqtai nazarda jahon

madaniyati va adabiy-estetik tafakkuri rivozhida matnshunoslik va adabiy manbashunoslik sohasi muhim o'rin tutadi. Asrlar asosida saqlanib kelayotgan turli davrlarga mansub qo'hhna manbalarini o'rganish, ulardan jamiyat ma'naviyatini yuksaltirish yo'lida foydalanish dolzarb vazifalardandir. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmonidagi ta'lim sohasiga oid bandlar ijrosini ta'minlashda [4], 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712son Farmonida ta'kidlangan "...o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individallashtirish tamoyillarini bosqichmabosqich tatbiq etish" ko'rsatmasini ta'lim amaliyotiga tatbiq etishda [5], shuningdek, mamlakat rahbari tomonidan ilgari surilgan "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha beshta muhim tashabbus"dagi to'rtinchi "yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan" tashabbusini hayotga joriy qilishda [6] hamda mazkur masalaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi. Ularning ahamiyati quyidagilardan iborat: adabiyotning namunasi sifatida asarlardan parchalar talabalar badiiy didini o'stirishga xizmat qiladi ; zamonaviy tilga muvofiqlashtirilgani bois she'riy parchani misrama-misra tahlil qilib, undan xulosa chiqarish ko'nikmasi shakllantiriladi; parchalar yordamida talabalar jamiyatdagi tabaqalarning badiiy talqini bilan tanishib, adabiyot va ijtimoiy hayot munosabati haqida tasavvurga ega bo'la boshlaydilar; "Shoirlar – so'z teruvchilar" parchasini o'rganish asnosida badiiy ijod martabasi, shoir Muqimiyning jamiyatda tutgan o'rni, ijod ahliga qanday munosabatda bo'lish lozimligi to'g'risida tushuncha beriladi . Muqimiy va boshqa shoirlar asarlaridan parchalar nodonlar va nafsni qoralashga bag'ishlangan she'rlar o'rganiladi. "Devoni hikmat"ning tili hozirgi adabiy tilga juda yaqin. Tavsiya etilgan hikmatlar to'g'risida gap ketganda, yuqorida "Qutadg'u bilig"ga nisbatan aytilgan fikrlarni bildirish mumkin; talabalar insonning ma'naviy darajalari: nodonlik va oqillikning she'riy talqinini o'rganadilar, asarlarda aks etilgan iqtisodiy muammolarni mushohada etadilar(TK3); adabiyot bilan bevosita bog'liq bo'lgan tasavvuf ta'limotidagi asosiy kategoriyalardan biri bo'lmish nafs tushunchasi bilan tanishtiriladi. (TK3); Muqimiy lirikasi. "Ey, yori jonim", "Navbahor", "Toleim", "Saylov" g'azallari, "Tanobchilar" satirasi [124; 158,170,157,44,37-b.]. Quyidagi didaktik maqsadlar ko'zlanadi: talabalarda mumtoz badiiy tafakkurga xos jihatlar hamda mumtoz she'rlarni tahlil qilish malakalari mustahkamlanadi ; biografik omillarga ko'ra she'rlarni sharhlash malakasi rivojlantiriladi ; jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy hodisalar talqini aks etgan she'rlarni o'rganish orqali talabalarning bugungi kun

voqeliklariga munosabatini shakllantirish orqali ularda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi mustahkamlanadi . Muqimiyning o'rganish uchun tavsiya etilgan asarlarni o'zbek mumtoz adabiyotining millatimiz badiiy-estetik qudrati, umuminsoniy qadriyatlarga esh falsafiy, ijtimoiy-siyosiy qarashlari aks etgan eng sara namunalar deyish mumkin. matnda tasvirlangan voqea-hodisalar, obrazlar tasnifi, qahramonlar haqida shaxsiy mulohazasini bildirish orqali o'quvchilarning badiiy asarni tahlil qilish kompetensiyasi mustahkamlanadi ; asardagi adolat, davlat, aql, qanoat singari ijtimoiy hamda ma'naviy tushunchalarning ramziy tarzda gavdalantirgan to'rt timsol tavsifini sharhlash orqali ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini o'stirish vazifasi ado etiladi. Asarlar o'zbek mumtoz adabiyotining noyob durdonalaridan bo'lib, o'qitishdan ko'zlangan maqsad hamda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda beqiyos manba sanaladi (barcha tayanch hamda fanga oid kompetensiyalar);asarlarda insonning markaziy o'rin tutishi, barcha voqeliklar ortida ramziy-majoziy shaklda ulkan hayot haqiqatlari yashiringanligi, aksariyat mumtoz na'munalar shunday tushunilishi lozimligi talabalarga singdira boriladi; Mumtoz adabiyot namunalari mazmuniga ko'ra turli ruknlarga sohib yuborilgan va alohida rukn ostida birin-ketin joylashtirilmoqda. Ikkalasing ham o'ziga xos afzalligi bor. Birinchisi mavzu, mazmun va g'oyasiga ko'ra hamohang bo'lgan boshqa asarlar (xalq og'zaki ijodi, yangi davr adabiyoti namunalari) bilan yagona rukn ostida talabalarda muayyan ma'naviy sifat, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda yaxshi natija beradi. Lekin biz uchun ikkinchisi ma'qul ko'rindi. Negaki, asarlar bilan talaba birin-ketin tanishar ekan, bir asar orqali shakllangan bilim, ko'nikma va malaka keyingi namunalarda izchil mustahkamlana boradi. Natijada ma'lumotlar birin-ketin yig'ilib, yaxlit bilimga; orttirilgan ko'nikmalar rivojlanib shakllangan malakaga; his qilingan tuyg'ular bora-bora ruhiy idrokka aylanadi. Ana shu yaxlit bilim, shakllangan malaka va ruhiy idrok tarbiyalanuvchi shaxsiyatida birlashib, adabiyotni anglash tajribasini yuzaga chiqaradi. Biz ushbu tavsiyalarimizda, avvalo, adabiy asarlardan didaktik tahlilda amal qilinishi lozim bo'lgan mavzulararo uzviylik hamda badiiy asarni tashkil qiluvchi qismlarning aloqadorligiga asoslangan tizimlilik tamoyiliga rioya qildik. Bu tizimlilik taklif etilgan asarlarni o'rganishda o'zaro bog'lanish hosil qiladigan hamda davr voqeligini badiiy asardagi in'ikosini tadqiq etadigan tarixiylik tamoyili bilan bevosita aloqador. Ayni paytda bu ikki tamoyilga faqat quruq shakliy yondashish ustuvor bo'lib qolmaslik uchun "...adabiyot o'qitish ishi juda ko'p darajada bog'liq bo'lgan" [50; 96-b.] hissiylik tamoyiliga rioya qilish lozim. Hissiylik esa o'z o'rnida "...asarni tahlil qilishda asosiy tamoyillardan biri estetik asoslarning ustuvorligi tamoyili"dan [50; 93-b.] kelib chiqadi. Estetikaning hissiy ta'sir omili ekanligi barchaga ayon haqiqat. Ma'lumki, har bir inson o'z yoshida ma'lum hayotiy haqiqatlarni idrok eta oladi, shuningdek, muayyan tuyg'ularni qalb dunyosidan o'tkazishga qodir bo'ladi. Bu haqiqat tavsiyalarimizda individuallik tamoyiliga ham e'tibor qaratishni taqozo etdi. Shu

o'rinda individuallik "har bir o'quvchining o'ziga xos ruhiyati, kechinmalar tizimi, ta'sirchanlik xususiyati, estetik tajribasi borligini hisobga olish yo'li" [50; 95-b.] ekanligini ham eslatib o'tamiz. Ma'naviy tarbiya yetakchiligi uchun unda pedagogik maqsadga yo'naltirilganlik tamoyilining ustuvor ekanligi tasviyalar ishlab chiqishda diqqatimiz markazida bo'ldi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig"dan ijtimoiy toifalar berilgan olti parcha o'rganiladi. Ular quyidagilar: "Olim ilmi elga bo'ladi mash'al", "Shoirlar so'z teruvchilar", "Dehqonning qo'li keng", "Savdogar – nomingni elga yetkazar", "Chorvador – hamma hayvonlarga sardor", "Hayratli ishlarning egalari". Matnlar shoir Sa'dulla Ahmad she'riy tabdil qilgan "Qutadg'u bilig"ning maxsus nashridan tanlandi (nashrga tayyorlovchi Boqijon To'xlijev) [201; 93–97-b.]. Ularning ahamiyati quyidagilardan iborat: parchalardan jamiyatdagi tabaqalarning badiiy talqini bilan tanishib, adabiyot va ijtimoiy hayot munosabati haqida tasavvurga ega bo'la boshlaydilar(TK4); "Shoirlar – so'z teruvchilar" parchasini o'rganish asnosida badiiy ijod martabasi, shoirning jamiyatda tutgan o'rni, ijod ahliga qanday munosabatda bo'lish lozimligi to'g'risida tushuncha beriladi (TK4). "Tasavvur va ijodiy qobiliyatni shakllantirish hamda to'g'ri yo'naltira olish estetik tarbiyada muhim ahamiyat kasb etadi" [34; 33-b.]. Ahmad Yassaviy hikmatlaridan nodonlar va nafsni qoralashga bag'ishlangan she'rlar o'rganiladi. "Devoni hikmat"ning tili hozirgi adabiy tilga juda yaqin. Tavsiya etilgan hikmatlar to'g'risida gap ketganda, yuqorida "Qutadg'u bilig"ga nisbatan aytilgan fikrlarni bildirish mumkin;

Muqimiy lirikasi. Shoirning "Sog'indim" radifli g'azali, "Anor", "Yong'oq", "Kun va tun" chistonlari tavsiya etiladi. Bu she'rlar sho'rolar davrida ham, mustaqillikdan keyin ham adabiyot darslarida o'rgano'rinli bo'lishini ma'qullaydilar. Shoirning tavsiya etilayotgan she'rlari xususidagi mulohazalar quyidagicha: "Ey, yori jonim", "Navbahor", "Toleim", "Saylov" g'azallari, "Tanobchilar" satirasi [124; 158,170,157,44,37-b.]. Quyidagi didaktik maqsadlar ko'zlanadi: mumtoz badiiy tafakkurga xos jihatlar hamda mumtoz she'rlarni tahlil qilish malakalari mustahkamlanadi; biografik omillarga ko'ra she'rlarni sharhlash malakasi rivojlantiriladi ; jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy hodisalar talqini aks etgan she'rlarni o'rganish orqali bugungi kun voqeliklariga munosabatini shakllantirish orqali ularda ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi mustahkamlanadi . matnda tasvirlangan voqea-hodisalar, obrazlar tasnifi, qahramonlar haqida shaxsiy mulohazasini bildirish orqali badiiy asarni tahlil qilish kompetentsiyasi mustahkamlanadi ; adolat, davlat, aql, qanoat singari ijtimoiy hamda ma'naviy tushunchalarning ramziy tarzda gavdalantirgan to'rt timsol tavsifini sharhlash orqali ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasini o'stirish vazifasi ado etilad. Biz ushbu tavsiyalarimizda, avvalo, adabiyotdan didaktik tahlilda amal qilinishi lozim bo'lgan mavzulararo uzviylik hamda badiiy asarni tashkil qiluvchi qismlarning aloqadorligiga asoslangan tizimlilik tamoyiliga rioya qildik. Bu tizimlilik taklif etilgan asarlarni o'rganishda o'zaro

bog'lanish hosil qiladigan hamda davr voqeligini badiiy asardagi in'ikosini tadqiq etadigan tarixiylik tamoyili bilan bevosita aloqador. Ayni paytda bu ikki tamoyilga faqat quruq shakliy yondashish ustuvor bo'lib qolmaslik uchun "...adabiyot o'qitish ishi juda ko'p darajada bog'liq bo'lgan" [50; 96-b.] hissiylik tamoyiliga rioya qilish lozim. Hissiylik esa o'z o'rnida "...asarni tahlil qilishda asosiy tamoyillardan biri estetik asoslarning ustuvorligi tamoyili"dan [50; 93-b.] kelib chiqadi. Estetikaning hissiy ta'sir omili ekanligi barchaga ayon haqiqat. Ma'lumki, talaba ma'lum hayotiy haqiqatlarni idrok eta oladi, shuningdek, muayyan tuyg'ularni qalb prizmasidan o'tkazishga qodir bo'ladi. Bu haqiqat tavsiyalarimizda individuallik tamoyiliga ham e'tibor qaratishni taqozo etdi. Shu o'rinda individuallik "har bir o'quvchining o'ziga xos ruhiyati, kechinmalar tizimi, ta'sirchanlik xususiyati, estetik tajribasi borligini hisobga olish yo'li" [50; 95-b.] ekanligini ham eslatib o'tamiz.

Tahlil va natijalar. (Analysis and results). XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asridir. Talaba yoshlarimiz uchun misli ko'rilmagan imkoniyat eshiklarini ochib bermoqda. Ayni davrda insoniyat ko'rmagan muammolar girdobiga tushib qolmoqda. Bugungi murakkab zamonda ijodkorlarning mehr- oqibat, ezgulik, insonparvarlikni ulug'lab yozgan badiiy asarlari juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hech shubhasiz, ziyolilarning ilg'or qismi bo'lmish badiiy adabiyot vakillarining xalqimiz qalbini, uning oliy maqsadlarini, bugungi hayoti, taqdiri va kelajagini yaqindan biladigan insonlar sifatida jamiyatimizdagi o'rni va ta'siri beqiyosdir.

Xulosa va takliflar. (Conclusion/Recommendations). Badiiy adabiyot vakillarining ijod namunalarini o'rgatish va tahlil qilish, talaba yoshlarni o'zbek adabiyotining boy imkoniyatlaridan foydalangan holda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida, keng dunyoqarashga ega bo'lgan ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashda adabiyot o'qitish metodikasi fanining o'rni beqiyos. Shu sababli oliy ta'lim tizimida ushbu fanga oid mavzularning keng yoritilishi taqozo etiladi. Adabiyot o'qitish jarayonida, ayniqsa, she'riyatni o'rgatish mobaynida interfaol usullardan keng foydalanish talabalar tomonidan o'quv materialini chuqur o'zlashtirish, ularda yangi bilimlarni egallashga intilish, ijodiy qobiliyat, olingan bilimlarga nisbatan tanqidiy fikrlash hamda amaliyotda qo'llash kabi bugungi kun uchun o'ta muhim bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi. Bu masalaga Muqimiy she'riyati asosida to'xtalib o'tishga harakat qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati : (References)

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон – 46.
2. Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. /Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: – 20–29-б.

3. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури». /Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т.: 3160б.
4. Мирзиёев Ш. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. – Электрон манба: www.lex.uz/docs/4312785.
5. Мирзиёев Ш. “Ўзбекистон Республикаси халқ таълимни тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ5712-сонли Фармони. – Электрон манба: lex.uz/docs/3412785.
6. Мирзиёев Ш. Ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича бешта муҳим ташаббус. –Электрон манба: <https://www.gazeta.uz/oz/2019/04/03/5-tashabbus/>.
7. Каримов И. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. – Т.: Ўзбекистон, 1999. –34 б.
7. Афсаҳзод Аълоҳон. Лирика Абд ар-рахмана Джамии. Проблемы текста и поэтики. – Москва: Наука, 1988. – 328 с.
- Ballantine J. H. The Sociology of Education: a systematic analysis. – Prentice Hall, 2001. – 400 p.
18. Бобоев Т. Олий ўқув юртларида ўзбек шеърини поэтикаси асосларини ўрганиш. – Т.: ДДҚ, 1997. – 268 б.
19. Бобур, Заҳириддин Муҳаммад. Мухтасар. – Т.: Фан, 1971. – 590 б.
20. Болибеков А. Ўқувчиларда миллий истиқлол ғоясини шакллантиришда ҳадислардан фойдаланиш. //Тил ва адабиёт таълими. –2000. – № 6. – 35–39-б.
21. Bombaci A. The Turkic Literatures. Introductory Notes on the History and Style. – PhTF. T. 2, 1994. – 96.
22. Бондаренко С. М. Учите детей сравнивать. – Москва: Знание, 1981. – 96 с.
30. Бордовская Н. С., Реан А. А. Педагогика. Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – 304 с.
31. Брушлинский А. В. Психология мышления и проблемное обучение. – Москва: Знание, 1983. – 96 с.
32. Garcin de Tassy J. Rhetorique et prosodie de langues de l’Orient musulman. – Paris: 1993. – 282 p.
36. Голубков В. В. Методика преподавания литературы. – Москва: Госучпедгиз, 2002. – 464 с.
- Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении. – Москва: Педагогика .
- Elwell Sutton L. R. The Persian Metres. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 300 p.
- Петриева Л. И. Специфика изучения произведений русской классической литературы в старших классах гуманитарного профиля. Дис. ... докт. пед. наук. – Ульяновск: 2000. [http://www.dissercat.com /content/spetsifika-uzucheniya-proizvedenii-russkoi-klassicheskoi-literatury-vstarshikh-klassakh-gum](http://www.dissercat.com/content/spetsifika-uzucheniya-proizvedenii-russkoi-klassicheskoi-literatury-vstarshikh-klassakh-gum).
- Selvi D. Kaynaklariyla tasavvuf. – İstanbul: Semerkand, 2014. – 204 s.

Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.: Barqamol-fayz-media, 2018 – 352 b.

<https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnye-vozmozhnosti-novyh-informatsionnyh-tehnologiy-v-obuchenii-inostrannym-yazykam-v-vuze>

Matthew C. Haug. Philosophical Methodology: The Armchair or the Laboratory? - NYC, 2013.

Po'latov A. Kompyuter lingvistikasi.–T., 2011.Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. -T.: Yurist-Media markazi, http://conference.adu.uz/nmot/files/nutq_madaniyati_%20va_ozbek_tilshunosligi_2020.pdf. Nutq madaniyati va o'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. Azimova U.A. o'qituvchi, TDIU Umida19720409gmail.

Elektron ta'lim resurslari

www.ziynet.uz.tstu_info@edu.uz info.com.uz

<http://ru.wikipedia.org> www.elektron-lugat.zn.uz

www.scopus.com Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice

<https://www.bulletennauki.com> Т. 5. №4. 2019 DOI:10.33619/2414-

www.istanbul.edu.tr/http://www.washington.edu/, <http://www.uva.nl/en/home/>,

<http://london.ac.uk/http://www.uop.edu>. www.ivran.ruhttp://elm/az/http://elm/az/, www.navoiy-uni.uz;

OLIV TA`LIM TIZIMIDA FANLARARO INTEGRATSIYANI YO`LGA
QO`YISH VOSITASI SIFATIDA ADABIYOT VA TARIX

Umida Abduqaxxarovna Azimova

TDIU "O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasi katta o'qituvchisi,

+998909330060

Kalit so'zlar (Key words)

O'zb: integratsiya, rivojlanish qobiliyati, fanlararo integratsiya, kitobxonlik targ'iboti, matnshunoslik, adabiy manbashunoslik, kompyuter lingvistikasi

Rus: интеграция, способность к развитию, междисциплинарная интеграция, продвижение чтения, текстология, литературное источниковедение, компьютерная лингвистика

Ingliz: Integration, development ability, interdisciplinary integration, reader advocacy, textual studies, literary source studies, computer linguistika

Maqola annotatsiyasi. (Abstract) O'zbek adabiy tanqidchi O. Sharafiddinov to'g'ri ta'kidlaganidek: "Cheksiz olamdagi katta-kichik har bir narsa o'zaro bog'liqlikda yaratilgani va biri boshqasining mavjudligini ta'minlab turgani uchun ham dunyoni bilishning uyushtirilgan pedagogik shakli bo'lmish ta'lim jarayonida ana shu uzviylik, chambars aloqadorlik hisobga olinishi lozim. Mazkur maqola barcha sohalarda shaxs rivoji uchun adabiy asarlardan foydalanishning ahamiyatiga bag'ishlangan bo'lib, unda OTMida fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish vositasi sifatida asarlarda aks etilgan iqtisodiy muammolardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari, uzluksiz ta'lim tizimida adiblar hayoti va ijodini o'rgatilishining o'quv dasturi va darsliklarida yoritilishi va qo'shimcha adabiyotlar sharhi, shoir tarjimai holi va asarlarini o'rgatishda ularning bildirgan fikrlaridan foydalanishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining talabalar kreativ qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan.

Аннотация. Как правильно заметил узбекский литературный критик Озод Шарафиддинов: "Поскольку все в бесконечном мире создано во взаимосвязи, и одно обеспечивает существование другого, в образовательном процессе, являющемся организованной педагогической формой познания мира, необходимо учитывать эту преемственность, тесную взаимосвязь. Данная статья посвящена значимости использования литературных произведений для развития личности во всех сферах, в которой отражены особенности использования экономических проблем, отраженных в произведениях, как средства налаживания междисциплинарной интеграции в вузах, освещению в учебной программе и учебниках обучения жизни и творчеству писателей в системе

непрерывного образования, а также обзору дополнительной литературы, освещается роль инновационных образовательных технологий в развитии творческих способностей учащихся в использовании высказанных ими мнений при обучении биографии и творчеству поэта.

Annotation . As the Uzbek literary critic Ozod Sharafiddinov correctly noted: “Since everything in the infinite world is created in interconnection, and one ensures the existence of the other, in the educational process, which is an organized pedagogical form of cognition of the world, it is necessary to take into account this continuity, close relationship. This article is devoted to the importance of the use of literary works for the development of personality in all spheres, which reflects the features of the use of economic problems reflected in the works as a means of establishing interdisciplinary integration in universities, coverage in the curriculum and textbooks of teaching the life and work of writers in the system of continuing education, as well as a review of additional literature, the role of innovative educational technologies in the development of creative abilities of students in the use of their expressed opinions in teaching biography and creativity of the poet is highlighted.

Kirish (Introduction) 2020-yilda dunyoni larzaga keltirgan pandemiya natijasida dunyo ulkan talafotlarni boshdan kechirdi. Insonlar kundalik maishiy muammolar girdobida qolib, o‘zligini unutish darajasiga yetib keldi. Uzoq istiqbolning ezgu rejalarini tuzishga o‘rgangan odamlar endilikda sog‘omon qolish dardi bilangina yashab, atrof-muhitga agressiv xarakterda munosabatda bo‘lishga odatlanmoqda. O‘zbekiston bunday og‘ir sharoitda imkon qadar o‘z qadr-qimmatini saqlay oldi. O‘zbekchiligimizga xos bo‘lgan insonparvarlik va saxovat xislati xalqimizga o‘zligini asrab qolish imkonini berdi. Jahonning ko‘z oldida vaziyatni jiddiy nazorat ostida ushlay olib, og‘ir sharoitdan chiqishga muvaffaq bo‘lmoqdamiz. Ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yechish barobarida xalqimizning ma‘naviy darajasini saqlash va yana-da yuksaltirish ertangi kun barqarorligi uchun muhim bo‘lgan omil hisoblanadi. Shu bois, davlatimiz rahbari aholining turmush darajasini oshirish bilan bir qatorda, fikrlash darajasining ham oshishi ustida qayg‘urar ekan: “Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma‘naviyat”, - dedi Prezident o‘z nutqida. Zero, og‘ir kunlarning sabog‘ini anglash uchun insoniyatning ma‘naviyati yuqori darajada bo‘lishi kerak. Yurtimizda ma‘naviyat sohasini yuksaltirish borasida qator qarorlar qabul qilindi. Respublika ma‘naviyat va ma‘rifat kengashi raisi Prezident ekani belgilab qo‘yildi. Kengashning hududiy bo‘limlariga mas‘ullik hokimlar zimmasiga yuklatildi. Barcha amalga oshirilayotgan faollik esa ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarning davlat siyosati darajasiga

ko‘tarilganini belgilab beradi. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev mamlakatimiz mafkurasining asosiy g‘oyasiga ta‘rif berar ekan: “Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkura ezigulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan”, – deb ta‘kidladi. Barchamizga ma‘lum, yoshlarimizning ma‘naviy immunitetini tarbiyalashimiz zarur. Globallashuv jarayonlari insoniyat uchun beqiyos yangi imkoniyatlar bilan birga kutilmagan xavf- xatarlarni ham keltirib chiqarmoqda. Bunday tahlikali vaziyatda hushyor va ogoh bo‘lib, mamlakatimizning tinchligi va manfaatlarini asrab-avaylash kerak. Ta‘lim muassasalaridagi ma‘naviy- ma‘rifiy ishlar samaradorligi, mahallalarda ijtimoiy- ma‘naviy muhit barqarorligini ta‘minlash masalalariga alohida e‘tibor qaratildi. Hududlar markazida namunaviy loyiha asosida ma‘naviyat va ma‘rifat maskanlarini barpo etish, mahalliy byudjetlar hisobidan sohaga qo‘shimcha shtatlar ajratish bo‘yicha ko‘rsatma berildi. Yoshlarni vatanparvarlik, milliy iftixor ruhida tarbiyalash, buning uchun xalqimiz tarix va adabiyotini o‘rganish, bu yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish masalasiga to‘xtalar ekan: “Milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta‘siri bo‘lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o‘rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur”, – dedi davlatimiz rahbari. Shu maqsadda, mutasaddilar oldiga O‘zbekistonda adabiyot va tarix fanini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish vazifasi qo‘yildi. Milliy g‘oya tushunchasining targ‘iboti, ma‘naviy- ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish, jamiyatda adabiyot va kitobxonlikni yana- da rivojlantirish maqsadida “Ijod” jamoat fondi negizida Ma‘naviyat va ijodni qo‘llab- quvvatlash fondi tashkil etilishi qayd etildi. Kino va teatr san‘atini izchil rivojlantirish orqali yuksak badiiy g‘oyalarni targ‘ib etib, xalqning ma‘naviy saviyasini oshirish bugungi kunda dolzarb vazifadir. Zero, kino va teatr san‘ati orqali xalqimizning ongiga milliy va madaniy qadriyatlarni singdirish, ijobiy va salbiy tushunchalarning bir- biridan farqini ochiq namoyish etish orqali tarbiyalash bilan milliy o‘zligimizni saqlab qolish borasidagi harakatlarimizni amalga oshirish imkoniga egamiz. Xalqimiz ongidagi ma‘naviyat tushunchasining to‘g‘ri shakllanishida katta ahamiyatga ega bo‘lgan organlardan yana biri – ommaviy axborot vositalaridir. Telekanallar qoshida faoliyat yuritadigan badiiy kengashlar ishining samaradorligini oshirish katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Zero, xalqimizga yetkazib berilayotgan mahsulot har tomonlama yetuk va sifatli bo‘lishini ta‘minlash ma‘naviy sohaning yuksalishini ta‘minlab beruvchi muhim omillardan biridir. Prezident o‘z nutqida adabiyot, madaniyat va san‘at orqali xalqimizning ma‘naviy ongiga ta‘sir etish xususida ham gapirdi. Qadimda ko‘chma teatrlar aholining chekka qatlamlariga kirib borib turli tomoshalar o‘tkazgan. “Boy ila xizmatchi”, “Maysaraning ishi” kabi teatr tomoshalarida qo‘g‘irchoq o‘yinlari

namoyish etilgan. Bunday tomoshalar xalqimizning tafakkuriga o'ziga xos iliqlik va nafislik kayfiyatini olib kirib, oddiy maishiy yumushlardan ortib, yuqoriroq darajada fikrlash ko'nikmasining rivojlanishiga turtki bergan. Tariximizdan bizgacha yetib kelgan ushbu ma'naviy meros an'alarini davom ettirish bugungi kun uchun dolzarb vazifadir. Yaqin yillarda yurtimizda O'zbekiston Milliy simfonik orkestrining konsert tomoshalarini turli viloyat va tumanlarda, shahar va qishloqlarda yuqori saviyada namoyish etish tajribasi muvaffaqiyatli ravishda qo'llanildi. Aholi ushbu tomoshalarga kelib, undan ijobiy taassurot olgan edi. Bunday tomoshalar yosh avlodning ma'naviy dunyosini o'stirishga xizmat qilibgina qolmay, balki ota-onalarning ham qalbida yuqori ideallarga nisbatan ishonch va umid hissining shakllanishiga sabab bo'ldi. Zero, adabiyot va san'atning kuchi insoniyatni birlashtirish, qalblarni yumshatish, fikrlarni parvoz ettirish qudratiga ega. "Agar kimdir, ma'naviyat masalasi – bu faqat Ma'naviyat markazi yoki tegishli vazirlik va idoralarning ishi, deb o'ylasa, xato qiladi", – dedi Prezident Shavkat Miromonovich Mirziyoyev. Zero, oldimizda turgan ulug' maqsad – Uchinchi Renessansga poydevor qo'yish va uni barpo etish, avvalo, xalqimizning tafakkurini yuksaltirishdan boshlanadi. "Adabiyot xalqning yuragi, elning ma'naviyatini ko'rsatadi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbiga yo'l topish, ularni ezgu maqsadlarga ilhomlantirishda adabiyotning ta'sirchan kuchidan foydalanish kerak. Ajdodlar merosini o'rganish, buyuk madaniyatimizga munosib buyuk adabiyot yaratishimiz uchun hamma sharoitlarni yaratamiz"¹, "Adabiyot masalasi – bu ma'naviyat masalasidir"². Ko'rinib turibdiki, yoshlar ongini yuksaltirish, ularning ma'naviy dunyosini boyitish, Vatanni sevish, ardoqlash, kezi kelsa, uning obro'si, osoyishtaligi, ravnaqi yo'lida jon fido eta olish xislatlarini tarbiyalashning ulkan vositalaridan biri badiiy adabiyotdir. Uzluksiz ta'lim tizimi barcha bosqichlari adabiyot darslarida badiiy matn bilan tanishish, uni tahlil qilishga kirishishdan avval, yozuvchi yoki shoirning tarjimai holi bilan ham tanishiladi. Respublikamizda Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilayotgan hozirgi sharoitda ta'lim tizimini sifat jihatidan milliy va xorijiy tajriba uyg'unlashgan xalqaro standartlarga mos tarzda yangi bosqichga ko'tarish bo'yicha keng qamrovli islohotlarni amalga oshirish uchun belgilangan ustuvor topshiriqlarni amalga oshirish yo'lidagi eng muhim vazifalardan biri uzluksiz ta'lim tizimi o'qitish jarayonida fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish imkoniyatlaridan samarali foydalanishni samarali tashkil etishning zamonaviy texnologiyalarini amalga oshirishdir. O'zbek adabiy tanqidchi O. Sharafiddinov to'g'ri ta'kidlaganidek: "Cheksiz olamdagi katta-kichik har bir narsa o'zaro bog'liqlikda yaratilgani va biri boshqasining mavjudligini ta'minlab turgani uchun ham dunyoni bilishning uyushtirilgan pedagogik shakli bo'lmish ta'lim jarayonida ana shu uzviylik, chambars aloqadorlik hisobga olinishi lozim. O'zga insonlar ruhiyatidagi

¹ daryo. uz / k / 2020 / 05 / 20 / toshkentda - adiblar - xiyoboni - ochildi - foto/

² Каримов И. Адабиётга эътибор-маънавиятга, келажакка эътибор. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – Б.23.

tovlanishlarni anglash asosida o'quvchilarda shaxslik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan adabiy ta'limda ham fanlararo aloqa muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyot o'qitishda samaradorlikka erishish uchun uning maktabda o'qitiladigan o'zga o'quv fanlari bilan aloqasini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish zarur"³. "Integratsiya" atamasiga ilmiy manbalarda berilgan ta'rif va munosabatlarga e'tibor qaratamiz. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"da integratsiya atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi⁴: "Integratsiya – (lot. integratio – tiklash, to'ldirish, integer – butun so'zidan) – 1) sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalovchi tushuncha; 2) fanlarning yaqinlashishi va o'zaro aloqa jarayoni; differentsiatsiya (frans. differentiation, lot. differentia – farqlanish, farq), ixtisoslashish – dastlab bir xil elementlardan iborat bo'lgan sistemaning sifat jihatidan farq qiladigan bir qancha qismlarga ajralib ketishi. D. muayyan sistema funksiyasining kengayishi, intensivligining ko'tarilishi va bu funksiyalarni uning tarkibiy qismlari o'rtasida taqsimlanishi bilan bog'liq holda sistema ishining samarasini oshiradi (3-jild, 330-bet) bilan birga kechadi; 3) 2 va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o'zaro muvofiqlashtirish va birlashtirish. Taniqli metodist olim R.Niyozmetova fanlararo integratsiyaning ta'lim tizimidagi o'rnini quyidagicha belgilaydilar: "Fanlararo aloqa xarakteridagi integratsiyalashgan darslar tizimi ma'lum o'quv fani bo'yicha yil davomidagi mashg'ulotlarining maksimal qismini tashkil etishi lozim. O'zlashtirilgan bilimlarning har xil aspektida ochilishi, masalan, biror badiiy asar mazmunidagi voqea-hodisalarning ham geografik, ham biologik, ham botanik, ham psixologik bilimlarga tayanilgan holda va insoniy tuyg'ular asosida ochib berilishi shakllanib kelayotgan shaxsning fikrlash, his qilish, qayg'udosh bo'lish singari jihatlardan rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi"⁵. Fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish masalasiga qiziqish juda qadim zamonlardan boshlangan. Ya.A.Komenskiy grammatika va falsafani, falsafa va adabiyotni, D.Lokk esa, tarix bilan geografiyani o'zaro aloqada o'rganish haqida fikr yuritganlar. I.Gerbert, A.Disterveglar ham o'z vaqtida fanlar o'rtasidagi chegaralarni kamaytirish, ularni o'zaro aloqada o'rganishni himoya qilganlar. XIX-XX asrlar oralig'ida A.Ya.Gerd, D.N.Kaygorodov va A.P.Pavlovlar tomonidan kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining tabiiy muhit bilan tanishtirishning integratsiyalashgan kursini yaratish fikrini muhokamaga qo'yilgan. XX asrning 50-60-yillarida AQShda tarix, geografiya, grajdanshunoslik fanlarining elementlarini o'z ichiga olgan "Jamiyat fanlari" kursi tashkil etilgan. Polshada esa, "Madaniyat" deb nomlangan umumlashgan

³ Ёўлдошев Қ. Адабиёт дарсларида фанлараро алоқанинг ўрни. Ўзбек тили таълими жараёнида фанлараро боғланиш масалалари. "Ўзбек тили" доимий анжумани саккизинчи йиғилиши материаллари. – Т., 2005. – Б.10.

⁴ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. Зебунисо – Конигул. Таҳрир ҳайъати: Т.Даминов, Т.Долимов ва б. Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2002. – 179-бет

⁵ Husanboyeva Qunduzxon, Niyozmetova Roza. Adabiyot o'qitish metodikasi / o'quv qo'llanma /. – T.: Innovatsiya – Ziyo, 2020. – B.20.

kursni sinab ko‘rilgan. Rossiyada jamiyatshunoslik va tabiatshunoslik fanlarini o‘z ichiga birlashtirgan madaniyat tarixi kursini sinovdan o‘tkazish tajribasi amalga oshirilgan. Milliy o‘quv dasturida bu masala echimiga jiddiy e‘tibor qaratilganligi, “2020-2025 yillarda ijod maktablari faoliyatini takomillashtirish konsepsiyasi”ga ko‘ra, ijod maktablari o‘quvchilarining asosiy ko‘rsatkichlari sifatida o‘zbek va dunyo adabiyoti, o‘zbek va dunyo kinemotografiyasi, o‘zbek va dunyo tasviriy san’ati, o‘zbek va dunyo mumtoz musiqasining eng mukammal asarini bilishi nazarda tutilgani, 2019-2020 o‘quv yilida Davlat test markazi imtihonlari savollari tarkibiga: tarix va geografiya fanlaridan yozuvsiz xarita, jadval, rasmlil test topshiriqlari qo‘llanilganligi; abituriyentlarning test topshiriqlarini tez anglay olishi, fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadida endilikda yana ona tili va adabiyot, chet (ingliz, nemis, fransuz) tillari, biologiya, kimyo fanlaridan ham holatni ifodalash uchun rasmlil test topshiriqlari shakllantirilayotganligi – katta qadamni ushbu izlanishlarning natijasi sifatida baholash mumkin. Ma’lumki, fan bilan san’atning o‘zaro aloqasi ko‘p qirrali va murakkabdir. Biz e‘tiborni fan bilan san’at o‘rtasidagi aloqalarning ta’lim tizimida hisobga olinishi kerak bo‘lgan qismlargagina e‘tibor qaratamiz. Bu o‘qitish jarayonida fanlararo integratsiyani amalga oshirish uchun asos bo‘ladi. “Adabiyotni boshqa gumanitar fanlarga bog‘lab o‘rganish” nomli metodik qo‘llanmasi⁶ da to‘g‘ri ko‘rsatilganidek, maktabda har bir o‘quv fanini, jumladan, adabiyotni o‘rganishda o‘quvchilarning anglash, fikrlash, ayniqsa, nutqiy faoliyati alohida o‘rinni egallaydi. Shu sababli darslarda o‘quvchilardan adabiy matnni to‘g‘ri o‘qish, anglash, o‘qiganlarini amaliy tajribada bevosita qo‘llash malakalarini o‘stirishga ahamiyat beriladi. Shu bilan birga, ularda ob’ektiv hayotdagi voqea va predmetlar orasidan muhimlarini ajratib olish, belgi va xususiyatlariga qarab ularni guruhlashtirish ko‘nikmasi ham tarbiyalab boriladi, Shu boisdan ham, adabiyotni boshqa gumanitar fanlar – ona tili, tarix, tarbiya, geografiya va estetik yo‘nalish fanlari – tasviriy san’at, musiqa bilan bog‘lab o‘qitiladi. Biz darslarida san’at asarlaridan, jumladan, tasviriy san’at – miniatyuralardan foydalanish tajribasini yoritishni maqsad qilganimiz sababli adabiyotning bu fanlar bilan aloqasi masalasiga alohida to‘xtalmoqchimiz. San’at inson ruhiy holatining eng nozik tomonlarigacha zabt etadi. U faqat his-tuyg‘ulargagina ta’sir etib qolmasdan, inson erki va maqsadini ham ifoda etadi. Shu yerda uning o‘z-o‘zini anglashni rivojlantirish, axloqiy tuyg‘ularni tarbiyalash va dunyoqarashni shakllantirishdagi eng muhim ahamiyati ko‘zga tashlanadi. Shuning uchun shaxsni har tomonlama barkamol inson sifatida tarbiyalashda san’at asarlaridan foydalanish eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda uzluksiz ta’lim tizimida san’atning an’anaviy turini o‘rgatishdan foydalanib kelinadi. Har bir san’at turining alohida manbalari mavjud bo‘lsa-da, ularning asosiy tilini belgilaydigan narsa bor. Bu

⁶ Зуннунов А., Алиев А. Адабиётни бошқа гуманитар фанларга боғлаб ўрганиш. – Т.: Ўқитувчи, 1982. – 72 б.

obrazdir. Obraz so‘zi o‘zida hayotiy ma‘nodor va jozibali mazmunlarni mujassamlashtiradi. Shuning uchun unga estetik yo‘nalish fanlarini o‘qitish jarayonida diqqatni qaratish juda muhimdir. Talaba, tomoshabin, tinglovchi badiiy obraz muallif tomonidan uning tasavvurlari asosida yaratilishini bilishi, adabiyot, tasviriy san‘at, musiqa asarlarining o‘zaro aloqadorligini, ularning mantiqiy rivojlanib borishini his qilishi va tushunishi zarur. Adabiy obrazlarda aks ettirilgan voqealar o‘quvchilar uchun hayotda ko‘rganlarining umumlashmasi, natijasi bo‘lishi lozim. Musavvirlik san‘atida bevosita amalga oshirilgan bu jarayon yosh tomoshabin uchun ko‘rish shaklini idrok etishning natijasi yashirinligicha qoladi. Musiqada esa, badiiylik murakkab obrazlar tizimidan iborat bo‘lib, ijro etilishi o‘ziga xos ifoda vositalari – kuy, garmoniya, polifoniya orqali amalga oshiriladi va voqealarni, his-tuyg‘ularni o‘zicha rivojlantiradi. Shunga qaramasdan, har bir san‘at o‘zining boy ifoda vositalariga ega bo‘lib, ular doimo bir-biri bilan aloqada bo‘ladi, bir-birini to‘ldiradi. Adabiyotni musiqa, tasviriy san‘at bilan hamkorlikda o‘rganish bu san‘at turlarining umumiy tabiatidan kelib chiqadi, chunki bularning hammasi ham hayotni obrazlar orqali aks ettiradi. San‘at asarlari o‘rtasida umumiylik, o‘xshashlik bor bo‘lgani holda ularning farqli tomonlari ham mavjuddir. “Hayotni obrazlar orqali aks ettirishi jihatidan san‘at turlari o‘rtasida umumiylik, o‘xshashlik, mushtaraklik mavjud bo‘lsa-da, obraz yaratish jarayonida san‘atning har bir turi uning faqat o‘zigagina xos bo‘lgan ifoda vositalaridan foydalanadi. Bunday ifoda vositalari, odatda, san‘at turlarining “o‘z tili” deb yuritiladi. Badiiy adabiyot tili haykaltaroshlik, me‘morlik, rassomlik, musiqa tillaridan farq qiladi. Rassomlikda badiiy obraz surat va kartina vositasida yaratiladi, shunga ko‘ra, rassom “tili” deganda, chiziqlar, rang, yorug‘lik soyasi va kompozitsiyasini tushunamiz. Xoreografiyaning “tili” esa inson tanasining o‘ziga xos ifodali harakatidir. Adabiyotda til, kompozitsiya, ohang, ritm kabilar vositasida badiiy obraz yaratiladi. Bunday vositalarning jamul jamisiz adabiy asar yashay olmaydi. Shu sababli bu vositalarning jami – nutq, ritm, ohang, kompozitsiya – badiiy adabiyot “tili”dir. Shunga ko‘ra, badiiy adabiyot “so‘z san‘ati” deb ham yuritiladi. Adabiyot so‘z vositasi bilan obraz yaratganligi sababli san‘atning boshqa turlariga nisbatan hayotni va insonni mumkin qadar to‘laroq ifodalash imkoniga ega”⁷. Musiqa – his-tuyg‘ularning tili. Undagi eng asosiy narsa ketma-ket intonatsiya orqali ulanib ketadigan kuylardir. Kuy kishi ruhiyatiga asta-sekin ta’sir qo‘shib, tanada o‘ziga xos o‘zgarishlar hosil qiladi. Oliy asab silsilasi, boshqa a’zolar hovuridan tushadi, o‘ziga keladi, maromida ishlaydi. Ba’zi kuylarning ohangiga, ya’ni ma’nosiga qarab kishi beixtiyor fikrlar, hissiyotlar olamiga sho‘ng‘ib ketadi. Kuylar borki, kishining kuchiga kuch qo‘shib, og‘irini engil qiladi. Naim Karimov esa, lirika bilan musiqaning bir-

⁷ Бобоев Тўхта. Адабиётшунослик асослари. Олий ўқув юртларининг филология (ўзбек тили ва адабиёти) факультетлари талабалари (бакалаврият босқичи) учун дарслик. Масъул муҳаррир: С.Мамажонов. 2-нашр, қайта ишланган ва тўлдирилган. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – Б.31-32.

biriga yaqinligini quyidagicha ta'riflaydi: "Lirika va musiqa obrazli aytganda, san'atning Fotima va Zuhrolari, uning egizak farzandlaridir"⁸. Demak, san'atning turli tarmoqlari o'z oldiga qo'ygan vazifasini bajarishda har xil vositalardan foydalanadi. Adabiyotning quroli so'z bo'lsa, musiqachi turli-tuman tovush va ohanglardan, musavvir xilma-xil rang va bo'yoqlardan, haykaltarosh ganch, tosh, marmar va boshqalardan foydalanib obraz yaratadi. Badiiy adabiyotda hayot, voqelik va kishilar rivojlanishda, taraqqiyotda tasvirlanadi. Shu jihati bilan adabiyot san'atning musavvirlik yoki haykaltaroshlik kabi turlaridan farq qiladi. Chunki, rasm va haykalda ma'lum lavha, holat aks etadi.

Tahlil va natijalar. (Analysis and results) Bu masalaning nazariy tomonlarini chuqurroq ochib berish, adabiyot darslarida san'at asarlaridan foydalanishning o'rni va ahamiyatini aks ettiruvchi qarashlar tamoyillarini ishlab chiqish, eng samarali sharoitlarni aniqlash va ulardan o'qituvchilarning umumli foydalanishlarini tashkil etish juda muhimligini yirik metodist olimlar ham ta'kidlamoqdalar.

Xulosa va takliflar. (Conclusion/Recommendations) Xulosa qilib aytganda, san'atning turlari bir-biridan farqlansa-da, ular voqelikni aks ettirishda o'zaro mushtaraklik xususiyatiga egadir. Ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish vositasi sifatida adabiyotni san'atning boshqa turlari bilan uyg'unlikda o'rganish yuzasidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, adabiyot va san'at asarlarining yaqinligi to'liq tadqiq etildi degan xulosani aytib bo'lmaydi. Badiiy adabiyot vakillarining ijod namunalarini o'rgatish va tahlil qilish, talaba yoshlarni o'zbek adabiyotining boy imkoniyatlaridan foydalangan holda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida, keng dunyoqarashga ega bo'lgan ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashda adabiyot o'qitish metodikasi fanining o'rni beqiyos. Shu sababli oliy ta'lim tizimida ushbu fanga oid mavzularning keng yoritilishi taqozo etiladi. Bugungi kunda o'quv muassasalarida o'quv-tarbiya va boshqaruv jarayonlarini axborotlashtirish ehtiyoji tobora ortib bormoqda. Darslarda axborot texnologiyalarini qo'llash, turli metodologik yondashuvlarga amal qilish o'z o'rnida ko'pgina fundamental tushunchalarni oson va puxta egallash imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati : (References)

1. Sulaymonov, J.B.(2021), „Muqaddima “Asarida jamiyat taraqqiyoti. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(4), 732-737.
2. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. – Toshkent, Universitet
3. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Ravshanov O.A., Kushvaktov N.H. Milliy pedagogikamiz tarixiy ildizlari va barkamol avlod tarbiyasi. – Jizzax: 2007. <http://linguistics.berkeley.edu/~kjohnson>

⁸ Каримов Н. Хамид Олимжоннинг поэтик маҳорати. – Т.: Фан, 1964. – Б.52.

4. “UZACADEMIA” scientific-methodical journal 2 www.academiascience.uz
INNOVATIVE APPROACHES, Muhitdinova PROBLEMS, SUGGESTIONS AND
SOLUTIONS IN SCIENCE AND
EDUCATION” http://conference.adu.uz/nmot/files/nutq_madaniyati_%20va_ozbek_tilshunosligi_2020.pdf. Nutq madaniyati va o‘zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. . www.scopus.com Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice <https://www.bulletennauki.com> Т. 5. №4. 2019 DOI:10.33619/2414-5.www.istanbul.edu.tr/<http://www.washington.edu/>,<http://www.uva.nl/en/home/>,<http://london.ac.uk/><http://www.uop.edu>.www.ivran.ru<http://elm/az/><http://elm/az/>, <https://scholar.google.ru/citations?user=5hz6D58AAAAJ&hl=ru>
6. Po‘latov A. Kompyuter lingvistikasi.–Т., 2011. Sultonsaidova S., Sharipova O‘. O‘zbek tili stilistikasi. -Т.: Yurist-Media markazi, http://conference.adu.uz/nmot/files/nutq_madaniyati_%20va_ozbek_tilshunosligi_2020.pdf. Nutq madaniyati va o‘zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. Azimova U.A. o‘qituvchi, TDIU Umida19720409gmail.

Elektron ta’lim resurslari:

www.ziyonet.uz tstu_info@edu.uz info.com.uz
<http://ru.wikipedia.org> www.elektron-lugat.zn.uz
www.scopus.com Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice
<https://www.bulletennauki.com> Т. 5. №4. 2019 DOI:10.33619/2414-
www.istanbul.edu.tr/<http://www.washington.edu/>, <http://www.uva.nl/en/home/>,
<http://london.ac.uk/><http://www.uop.edu>.www.ivran.ru<http://elm/az/><http://elm/az/>,www.navoiy-uni.uz;
<http://www.abendblatt.de/daten/2008/03/05/854899.html>
<http://ecmd.nju.edu.cn/UploadFile/17/8076/standard.doc> Po‘latov A. stilistikasi. -Т.: Yurist-Media markazi, .

**LUA DASTURLASH TEXNOLOGIYASIDA MATEMATIK FUNKSIYALAR
BILAN ISHLASH BANDIDA SHART APERATORLARI BILAN
TANISHISH QISMINI O'RGANISH**

Zokirova Nargiza Sadriddin qizi

*Namangan davlat Universiteti, Informatika kafedrasii
stajor o'qituvchisi*

Ibrohimov Sanjar Rustam o'g'li

*Namangan davlat Universiteti, Informatika kafedrasii
stajor o'qituvchisi*

Annotatsiya: Bu maqolada Lua dasturlash texnologiyasi yordamidan matematik funksiyalar bilan ishlash va ularni qanday qilib dasturlarga kiritish haqida hamda matematik funksiyalar ustida amallar bajarish hamda shart operatorlari haqida ma'lumotlar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Matematik funksiya, matematika masalalarni yaxlitlash, matematik atamalarning Lua texnologiyasida qo'llanilishi ko'rinishlari, oddiy matematik amal.

**ТЕХНОЛОГИЯ ПРОГРАММИРОВАНИЯ LUA РАБОТА С
МАТЕМАТИЧЕСКИМИ ФУНКЦИЯМИ В РАЗДЕЛЕ ЗНАКОМСТВА С
УСЛОВНЫМИ ОПЕРАТОРАМИ**

Закирова Наргиза Садриддиновна.

**Преподаватель Наманганского государственного университета
Иброхимов Санжар Рустамович**

Преподаватель Наманганского государственного университета

Аннотация: В этой статье показано, как работать с математическими функциями с помощью технологии программирования Lua и как включать их в программы, а также информация о выполнении операций над математическими функциями и условными операторами.

Ключевые слова: Математические функции, округление математических задач, примеры использования математических терминов в технологии Lua, простые математические операции.

**LUA PROGRAMMING TECHNOLOGY LUA WORKING WITH
MATHEMATICAL FUNCTIONS IN THE SECTION OF FAMILIARITY WITH
CONDITIONAL OPERATORS.**

Zakirova Nargiza Sadriddin kizi

Teacher of Namangan State University

Ibrokhimov Sanjar Rustam ogli

Teacher of Namangan State University

Annotation: This article shows how to work with mathematical functions using Lua programming technology and how to include them in programs, as well as information about performing operations on mathematical functions and conditional operators.

Keywords: Mathematical functions, rounding of mathematical problems, examples of the use of mathematical terms in Lua technology, simple mathematical operations.

Ushbu kutubxona qatorlarni manipulyatsiya (moslashtirish) bajarish uchun umumiy funksiyalarni taqdim etadi, masalan, pastki satrlarni topish va chiqarish va naqsh (belgilarni) moslashtirish uchun xizmat qiladi. Lua dasturlash texnologiyasidada satrni indekslashda birinchi belgi 1-pozitsiyada (C++ dagi kabi 0da emas). Indekslar manfiy bo'lishiga ruxsat beriladi va ular qator oxiridan boshlab orqaga indekslash sifatida talqin etiladi. Shunday qilib, oxirgi belgi -1 pozitsiyasida boshlanib cheksiz davom etishi mumkin.

String kutubxonasi jadval ichidagi barcha funksiyalarini ta'minlaydi. Shuningdek, `u__index` maydon stringjadvalga ishora qiladigan satrlar uchun meta- jadvalni o'rnatadi. Shuning uchun siz string funktsiyalaridan ob'ektga yo'naltirilgan uslubda foydalanishingiz mumkin. Masalan, `string.byte(s,i)` sifatida yozilishi mumkin `s:byte(i)`.

String kutubxonasi bir baytlik belgilar kodlashini nazarda tutadi.

`string.byte (s [, i [, j]])`

`s[i], s[i+1], ...,` belgilarning ichki raqamli kodlarini qaytaradi `s[j]`. shuning uchun standart qiymat `i[1]`; uchun standart qiymat `j` hisoblanadi. Ushbu indekslar bir xil funksiya qoidalariga rioya qilgan holda tuzatiladi [string.sub](#) shartini ishlatilgan xolda.

Raqamli kodlar platformalarda ko'chma bo'lishi shart emas.

`string.char (···)`

Nol yoki undan ortiq butun sonlarni oladi. Uzunligi argumentlar soniga teng bo'lgan qatorni qaytaradi, unda har bir belgi o'zining tegishli argumentiga teng ichki raqamli kodga ega.

Raqamli kodlar platformalarda ko'chma bo'lishi shart emas.

`string.dump (function [, strip])`

Berilgan funktsiyaning *ikkilik ko'rinishini* (*ikkilik bo'lagi*) o'z ichiga olgan qatorni qaytaradi, shuning uchun keyingi [load](#) satr funktsiyaning nusxasini qaytaradi

(lekin yangi yuqori qiymatlar bilan). Agar striphaqiqiy qiymat bo'lsa, bo'sh joyni tejash uchun ikkilik tasvir funksiya haqidagi barcha disk raskadrovka ma'lumotlarini o'z ichiga olmaydi.

Yuqori qiymatli funksiyalar faqat yuqori qiymatlar sonini saqlaydi. (Qayta) yuklanganda, bu yuqori qiymatlar yangi misollarni oladi. ([load](#)Ushbu yuqori qiymatlar qanday ishga tushirilganligi haqida batafsil ma'lumot uchun funktsiyaga qarang. Funktsiyaning yuqori qiymatlarini o'z ehtiyojlaringizga mos keladigan tarzda seriyalashtirish va qayta yuklash uchun disk raskadrovka kutubxonasidan foydalanishingiz mumkin.)

`string.find (s, pattern [, init [, plain]])`

pattern [satrda](#) birinchi [mosligini qidiradi](#)s . Agar u moslikni topsa, bu hodisaning boshlanishi va tugashi findindekslarini qaytaradi s; aks holda, u **muvaffaqiyatsiz** qaytaradi . Uchinchi, ixtiyoriy raqamli argument initqidiruvni qaerdan boshlashni belgilaydi; uning standart qiymati 1 va salbiy bo'lishi mumkin. To'rtinchi, ixtiyoriy argument sifatida **true** qiymati plain naqshga mos keladigan moslamalarni o'chirib qo'yadi, shuning uchun funksiya oddiy "pastki qatorni topish" operatsiyasini bajaradi, hech qanday belgilar patternsehrli hisoblanmaydi.

Agar naqshda suratga olishlar bo'lsa, muvaffaqiyatli o'yinda olingan qiymatlar ikkita indeksdan keyin ham qaytariladi.

`string.format (formatstring, ...)`

Birinchi argumentda berilgan tavsifga muvofiq o'zgaruvchan argumentlar sonining formatlangan versiyasini qaytaradi, bu qator bo'lishi kerak. Format satri ISO C funksiyasi bilan bir xil qoidalarga amal qiladi sprintf. Faqat farqlar aylantirish ma'lumoti va nitelemeler bor *, h, L, l, va nqo'llab-quvvatlanmaydi va qo'shimcha belirticisi borligini q.

Belirticisi q natija Lua kodida bir amal doimiy ekanligini bir tarzda formatlar Bağlaçlar, nol, sonlar va belgilar qatori bo'ladi. Mantiqiy va nil aniq shaklda yoziladi (true, false, nil). Floats to'liq aniqlikni saqlash uchun o'n oltilik tizimda yoziladi. Lua tarjimoni tomonidan xavfsiz o'qilishini ta'minlash uchun kerak bo'lganda qochish ketma-ketliklaridan foydalangan holda qator qo'sh tirnoq orasiga yoziladi. Masalan, qo'ng'iroq

string.format('%q', "'tirnoq" va \n yangi qatorli satr')
qatorni ishlab chiqishi mumkin:

"\" tirnoq \" va \" bilan bir qator yangi qator"

Bu spetsifikator modifikatorlarni (bayroqlar, kenglik, uzunlik) qo'llab-quvvatlamaydi.

A, a, E, e, f, G, va konversiya spetsifikacilari gargument sifatida raqamni kutadi. Ma'lumoti c, d, i, o, u, X, va x tamsayı kutish. Lua C89 kompilyatori bilan kompilyatsiya qilinganda, spetsifikatsiyalar Avaa (o'n oltilik suzuvchilar) modifikatorlarni qo'llab-quvvatlamaydi.

Belirticisi bir qator kutadi; agar uning argumenti satr bo'lmasa, u bir xil qoidalarga rioya qilgan holda o'zgartiriladi [tostring](#). Agar spetsifikatsiyada biron bir modifikator bo'lsa, tegishli qator argumenti o'rnatilgan nollarni o'z ichiga olmaydi.

Belirticisi ptomonidan qaytib ko`rsatgichini formatlaydi [lua_topointer](#). Bu jadvallar, foydalanuvchi ma'lumotlari, iplar, satrlar va funksiyalar uchun noyob satr identifikatorini beradi. Boshqa qiymatlar uchun (raqamlar, nil, mantiqiy qiymatlar) bu ko'rsatgich ko'rsatgichni ifodalovchi qatorga olib keladi NULL.

[string.gmatch \(s, pattern \[, init\]\)](#)

Har safar chaqirilganda satr ustidagi pattern keyingi suratlarni qaytaradigan iterator funksiyasini qaytaradi s. Agar patternqo'lga kiritilmagan bo'lsa, har bir qo'ng'iroqda butun o'yin ishlab chiqariladi. Uchinchi, ixtiyoriy raqamli argument initqidiruvni qaerdan boshlashni belgilaydi; uning standart qiymati 1 va salbiy bo'lishi mumkin.

Misol tariqasida, quyidagi tsikl string dan barcha so'zlarni takrorlaydi va har sбир satrda bittadan chop etadi:

```
s = "Luadan salom dunyo"
string.gmatch(s, "%a+") da w uchun
  chop etish (w)
oxiri
```

Keyingi misol berilgan satrdagi barcha juftlarni key=valuejadvalga to'playdi :

```
t = {}
s = "dan=dunyoga, to=Lua"
k, v uchun string.gmatch(s, "(%w+)=(%w+)") bajarining
  t[k] = v
oxiri
```

Bu funksiya uchun naqsh boshidagi ' ' belgisi langar sifatida ishlamaydi, chunki bu iteratsiyani oldini oladi.

`string.gsub (s, pattern, repl [, n])`

Satr , jadval yoki funksiya bo'lishi mumkin s bo'lgan barcha (yoki naga berilgan bo'lsa , birinchisi) pattern tomonidan belgilangan almashtirish qatori bilan almashtirilgan nusxasini qaytaradi repl. gsubshuningdek, ikkinchi qiymat sifatida, sodir bo'lgan o'yinlarning umumiy sonini qaytaradi. Nomi gsubkelgan *Global narsa* .

Agar replsatr bo'lsa, uning qiymati almashtirish uchun ishlatiladi. Belgi %qochish belgisi sifatida ishlaydi: 1 dan 9 gacha bo'lgan drepl shaklidagi har qanday ketma-ketlik d -chi olingan pastki qatorning qiymatini bildiradi ; ketma-ketlik butun o'yinni anglatadi; ketma-ketlik bittani bildiradi . %d%0%% %

Agar repljadval bo'lsa, u holda jadval har bir moslik uchun so'raladi, kalit sifatida birinchi qo'lga olish.

Agar replfunksiya bo'lsa, u holda bu funksiya har safar mos kelganda chaqiriladi va olingan barcha pastki qatorlar tartibda argument sifatida uzatiladi.

Har qanday holatda, agar naqsh hech qanday suratga olishni belgilamasa, u o'zini butun naqsh suratga olishning ichida bo'lgandek tutadi.

Agar jadval so'rovi yoki funksiya chaqiruvi tomonidan qaytarilgan qiymat satr yoki raqam bo'lsa, u holda o'rnini bosuvchi qator sifatida ishlatiladi; aks holda, agar u **noto'g'ri** yoki **nil bo'lsa** , unda almashtirish yo'q (ya'ni, asl moslik satrda saqlanadi).

Mana bir nechta misollar:

```
x = string.gsub("salom dunyo", "(%w+)", "%1 %1")
--> x="salom salom dunyo dunyosi"
```

```
x = string.gsub("salom dunyo", "%w+", "%0 %0", 1)
--> x="salom salom dunyo"
```

```
x = string.gsub("Luadan salom dunyo", "(%w+)%s*(%w+)", "%2 %1")
--> x="dunyodan salom Lua"
```

```
x = string.gsub("uy = $HOME, foydalanuvchi = $USER", "%$(%w+)",
os.getenv)
```



```
--> x="uy = /home/roberto, foydalanuvchi = roberto"
```

```
x = string.gsub("4+5 = $return 4+5$", "%$(.)%", funksiya(lar)
```

```
  Qaytish yuk(lar)i()
```

```
  oxiri)
```

```
--> x="4+5 = 9"
```

```
mahalliy t = {ism = "lua", versiya = "5.4"}
```

```
x = string.gsub("$name-$version.tar.gz", "%$(%w+)", t)
```

```
--> x="lua-5.4.tar.gz"
```

[string.len \(s\)](#)

Satni qabul qiladi va uning uzunligini qaytaradi. Bo'sh satr ""uzunligi 0 ga ega. O'rnatilgan nollar hisoblanadi, shuning "a\000bc\000" uchun uzunligi 5 ga teng.

[string.lower \(s\)](#)

Satni qabul qiladi va barcha katta harflar kichik harflarga almashtirilgan holda ushbu satrning nusxasini qaytaradi. Boshqa barcha belgilar o'zgarishsiz qoldiriladi. Katta harf nima ekanligini aniqlash joriy mahalliy tilga bog'liq.

[string.match \(s, pattern \[, init\]\)](#)

Birinchi qidiradi *o'yinda* ning pattern. Agar u bitta topsa match, naqshdan olingan suratlarni qaytaradi; aks holda qaytaradi **muvaqqiyatsiz**. Agar pattern qo'lga kiritilmagan bo'lsa, butun o'yin qaytariladi. Uchinchi, ixtiyoriy raqamli argument init qidiruvni qaerdan boshlashni belgilaydi; uning standart qiymati 1 va salbiy bo'lishi mumkin.

[string.pack \(fmt, v1, v2, ...\)](#)

Qaytadi qadriyatlarini o'z ichiga olgan ikkilik string v1, v2 va boshqalar format kanop ko'ra (qadoqlangan) ikkilik shaklida serileştirilir fmt.

[string.packsize \(fmt\)](#)

[string.pack](#) Berilgan formatdan olingan satr hajmini qaytaradi. Format satrida o'zgaruvchan uzunlikdagi "s" yoki "z" variantlari bo'lishi mumkin emas.

[string.rep \(s, n \[, sep\]\)](#)

Satr bilan ajratilgan nqator nusxalarining birlashmasi bo'lgan qatorni qaytaradi . Standart qiymat bo'sh satrdir (ya'ni, ajratuvchi yo'q). Agar ijobiy bo'lmasa, bo'sh qatorni qaytaradi . ssepsepn

(E'tibor bering, ushbu funktsiyaga bitta qo'ng'iroq qilish bilan mashinangiz xotirasini tugatish juda oson.)

`string.reverse (s)`

Satr steskari bo'lgan satrni qaytaradi .

`string.sub (s, i [, j])`

dan sboshlanadigan i va gacha davom etadigan pastki qatorni qaytaradi j; iva jsalbiy bo'lishi mumkin. Agar jyo'q bo'lsa, u -1 ga teng deb qabul qilinadi (bu qator uzunligi bilan bir xil). Xususan, chaqiruv with length string.sub(s,1,j)prefiksini qaytaradi va (musbat uchun) with length qo'shimchasini qaytaradi . sjstring.sub(s, -i)isi

Agar manfiy indeksni tarjima qilgandan keyin il dan kichik bo'lsa, u 1 ga tuzatiladi. Agar jsatr uzunligidan katta bo'lsa, u shu uzunlikka tuzatiladi. Agar ushbu tuzatishlardan keyin idan katta bo'lsa j, funktsiya bo'sh qatorni qaytaradi.

`string.unpack (fmt, s [, pos])`

Qaytaring kanop joylangan qadriyatlar s(qarang [string.pack](#)format satrlari ko'ra) fmt. Majburiy emas pos, o'qishni qaerdan boshlash kerakligini belgilaydi s(standart 1). O'qilgan qiymatlardan so'ng, bu funktsiya birinchi o'qilmagan bayt indeksini ham qaytaradi s.

`string.upper (s)`

Satrni qabul qiladi va barcha kichik harflar katta harfga almashtirilgan holda ushbu qatorning nusxasini qaytaradi. Boshqa barcha belgilar o'zgarishsiz qoldiriladi. Kichik harf nima ekanligini aniqlash joriy mahalliy tilga bog'liq.

Lua tilidagi naqshlar oddiy satrlar bilan tavsiflanadi, ular naqsh moslashtirish funktsiyalari orqali naqsh sifatida talqin etiladi [string.find](#), [string.gmatch](#), [string.gsub](#), va [string.match](#). Ushbu bo'limda ushbu satrlarning sintaksisi va ma'nosi (ya'ni, ular nimaga mos kelishi) tavsiflanadi.

Belgilar sinfi:

A *belgi sinfi* belgilar majmuini ifodalaydi uchun ishlatiladi. Belgilar sinfini tavsiflashda quyidagi kombinatsiyalarga ruxsat beriladi:

• **x** : (bu erda *x* *sehrli belgilardan* biri emas[^]\$(%)%.[]*+-(?) *x* belgisining o'zini ifodalaydi.

- **.** : (nuqta) barcha belgilarni ifodalaydi.
- **%a** : barcha harflarni ifodalaydi.
- **%c** : barcha boshqaruv belgilarini ifodalaydi.
- **%d** : barcha raqamlarni ifodalaydi.
- **%g** : bo'sh joydan tashqari barcha chop etiladigan belgilarni ifodalaydi.
- **%l** : barcha kichik harflarni ifodalaydi.
- **%p** : barcha tinish belgilarini ifodalaydi.
- **%s** : barcha bo'sh joy belgilarini ifodalaydi.
- **%u** : barcha bosh harflarni ifodalaydi.
- **%w** : barcha alfanumerik belgilarni ifodalaydi.
- **%x** : barcha o'n oltilik raqamlarni ifodalaydi.

• **%x** : (bu erda *x* har qanday harf-raqamli bo'lmagan belgi) *x* belgisini ifodalaydi . Bu *sehrli belgilardan* qochishning standart usuli. Har qanday alfanumerik bo'lmagan belgi (shu jumladan, barcha tinish belgilari, hatto *sehrli bo'lmagan belgilar*) %o'zini naqshda ko'rsatish uchun " " belgisini qo'yishi mumkin .

• **[set]** : *to'plamdagi* barcha belgilar birlashmasi bo'lgan sinfni ifodalaydi . Belgilar diapazoni diapazonning oxirgi belgilarini ortib boruvchi tartibda “ -” bilan ajratish orqali belgilanishi mumkin . Yuqorida tavsiflangan barcha sinflar %*x* ham *to'plamdagi* komponentlar sifatida ishlatilishi mumkin . Barcha boshqa belgilar *to'plami* o'zlarini vakili. Masalan, [%w_](yoki [_%w]) barcha alfanumerik belgilar va pastki [0-7]chiziqni ifodalaydi, sakkizlik raqamlarni va [0-7%1%-]sakkizlik raqamlarni va ' -' belgisini ifodalaydi.

Yopuvchi kvadrat qavsni to'plamdagi birinchi belgi sifatida joylashtirish orqali to'plamga qo'yishingiz mumkin. Siz uni to'plamdagi birinchi yoki oxirgi belgi sifatida joylashtirish orqali to'plamga defis qo'yishingiz mumkin. (Shuningdek, ikkala holatda ham qochishdan foydalanishingiz mumkin.)

Diapazonlar va sinflar o'rtasidagi o'zaro ta'sir aniqlanmagan. Shuning uchun, naqshlar yoqadi [%a-z]yoki [a-%] hech qanday ma'noga ega emas.

• **[^set]** : *to'plamning* to'ldiruvchisini ifodalaydi , bu erda *to'plam* yuqoridagi kabi izohlanadi.

Bitta harflar (%a, %c, va hokazo) bilan ifodalangan barcha sinflar uchun mos keladigan bosh harf sinfnig to'ldiruvchisini ifodalaydi. Masalan, %Sbo'sh joy bo'lmagan barcha belgilarni ifodalaydi.

Harf, bo'sh joy va boshqa belgilar guruhlar ta'riflari joriy lokalizatsiyaga bog'liq. Xususan, sinf ga [a-z]ekvivalent bo'lmasligi mumkin %l.

Naqshli element:

A *namuna element* bo'lishi mumkin

- sinfdagi istalgan bitta belgiga mos keladigan bitta belgi sinfi;
- sinfdagi *nol yoki undan ortiq belgilar ketma-ketligiga mos keladigan bitta belgi sinfi, undan keyin " ". Ushbu takrorlash elementlari har doim mumkin bo'lgan eng uzun ketma-ketlikka mos keladi;
- sinfdagi +bir yoki bir nechta belgilar ketma-ketligiga mos keladigan bitta belgi sinfidan keyin " ". Ushbu takrorlash elementlari har doim mumkin bo'lgan eng uzun ketma-ketlikka mos keladi;
- bitta belgi sinfidan keyin ' -', bu sinfdagi nol yoki undan ortiq belgilar ketma-ketligiga ham mos keladi. ' *' dan farqli o'laroq , bu takrorlash elementlari har doim mumkin bo'lgan eng qisqa ketma-ketlikka mos keladi;
- bitta belgi sinfidan keyin ' ?' belgisi bo'lib, u sinfdagi belgilarning nolga yoki bitta ko'rinishiga mos keladi. Agar iloji bo'lsa, u har doim bitta hodisaga mos keladi;
- %n, 1 dan 9 gacha bo'lgan n uchun ; bunday element qo'lga kiritilgan n -chi qatorga teng bo'lgan pastki qatorga mos keladi (pastga qarang);
- %bxy, bu erda x va y ikkita alohida belgidir; Bunday element bilan boshlash skriptlarini o'yinlari x bilan oxirida y , qaerda va x va y etiladi *muvozanatli* . Bir sanab, chapdan o'ngga satrni o'qiydi bo'lsa, bu vosita +1 bir uchun x va -1 bir uchun y , so'nggi y birinchi y soni Masalan 0. etib, element %b()muvozanatli Qavslar ifodalarini o'yinlari .
- %f[set], *chegara namunasi* ; bunday element bo'sh satrga istalgan pozitsiyada mos keladi, shunda keyingi belgi *to'plamga* tegishli bo'ladi va oldingi belgi *to'plamga* tegishli emas . Belgilangan *to'plami* ilgari tasvirlangan sifatida talqin etiladi. Mavzuning boshi va oxiri xuddi " \0" qahramoni kabi ishlanadi .

Naqsh:

A *o'rnak* o'rnak unsurlar bir qator. ^Naqsh boshidagi ' ' karetsi mavzu satrining boshidagi moslikni bog'laydi. \$Naqsh oxiridagi ' ' belgisi mavzu satrining oxiridagi

moslikni bog'laydi. Boshqa pozitsiyalarda " ^" va " \$" alohida ma'noga ega emas va o'zlarini ifodalaydi.

Suratga olish:

Naqsh qavs ichiga olingan pastki naqshlarni o'z ichiga olishi mumkin; *qo'lga* olishlarni tasvirlaydilar. Muvaffaqiyatli mos kelsa, tasvirga mos keladigan mavzu satrining pastki qatorlari kelajakda foydalanish uchun saqlanadi (*qo'lga olinadi*). Qo'lga olishlar chap qavslarga ko'ra raqamlangan. Misol uchun, naqshda "(a*(.)%w(%s*))"satrning mos keladigan qismi "a*(.)%w(%s*)"birinchi suratga olish sifatida saqlanadi va shuning uchun 1 raqamiga ega; "." ga mos keladigan belgi 2 raqami bilan, "%s*" mos keladigan qism esa 3 raqamiga ega.

Maxsus holat sifatida ()suratga olish joriy satr holatini (raqamni) oladi. Biz naqsh amal Misol uchun, agar "()aa()"kanop kuni "flaaap"3 va 5: ikki egallashga mavjud bo'ladi.

Bir nechta moslik:

Funktsiya [string.gsub](#) va iterator [string.gmatch](#) mavzudagi berilgan naqshning bir nechta takrorlanishiga mos keladi. Bu funksiyalar uchun yangi moslik avvalgi moslik tugaganidan keyin kamida bir bayt tugasagina haqiqiy hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, naqsh mashinasi hech qachon bo'sh satrni boshqa o'yindan keyin darhol o'yin sifatida qabul qilmaydi. Misol sifatida, quyidagi kod natijalarini ko'rib chiqing:

```
> string.gsub("abc", "()a*()", chop etish);
-> 1 2
-> 3 3
-> 4 4
```

Ikkinchi va uchinchi natijalar Lua ning b' ' dan keyin bo'sh qatorga va ' c' dan keyin boshqasiga mos kelishidan kelib chiqadi . Lua ' a' dan keyin bo'sh qatorga mos kelmaydi , chunki u oldingi o'yinning bir xil pozitsiyasida tugaydi.

Adabiyotlar:

1. “Lua dasturlash texnologiyasi” qo'llanma N.Zokirova G.Yunusova
2. Dasturlash texnologiyalari Nazarov Sh G.Ivanova, S.Gaynazarov

Internet manbalar:

1. <https://www.youtube.com/watch?v=5UCg7ca8ogE>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=SBL0POpUYvQ>

**O'ZLASHTIRILISHI QIYIN BO'LGAN MATEMATIK MASALALARNI
O'RGATISH METODIKASI VA MAVZUNI ONLAYN TARZDA O'RGATA
OLISH USULI BILAN TANISHISH (Kasr mavzusi talqinida)**

Zokirova Nargiza Sadriddin qizi

Namangan Davlat Universiteti

"Informatika" kafedrasi stajor o'qituvchisi

Annotatsiya: Bu maqolada Matematika fandan o'quvchi va talaba yoshlarning o'zlashtirishlari qiyin bo'lgan masalalarning yoritish va bu masalalar nimalardan iborat ekanligini aniqlash, hamda o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan masalalarning o'rgatishda kompyuter texnologiyalari va kompyuter o'yinlaridan foydalanish usullari haqida ma'lumotlar hamda kasrlarning hususiy hollari haqida ma'lumotlar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kasrlar, Oddiy Kasrlar, to'g'ri kasrlar, noto'g'ri kasrlar, o'nli kasrlar, aralash sonlar, matematik diktant.

**ПОЗНАКОМЬТЕСЬ С МЕТОДИКОЙ ОБУЧЕНИЯ СЛОЖНЫМ
МАТЕМАТИЧЕСКИМ ЗАДАЧАМ И МЕТОДИКОЙ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТУ
ОНЛАЙН (в трактовке предмета дроби)**

Закирова Наргиза Садриддиновна.

Преподаватель-стажер кафедры «Информатика» Наманганский
государственный университет

Аннотация: В этой статье студенты и младшие школьники математики узнают, что это за задачи, и как использовать компьютерные технологии и компьютерные игры для их преподавания, показаны сведения и частные случаи дробей.

Ключевые слова: Дроби, обыкновенные дроби, правильные дроби, неправильные дроби, десятичные дроби, смешанные числа, математический диктант.

**GET TO KNOW THE METHODOLOGY OF TEACHING DIFFICULT
MATHEMATICAL PROBLEMS AND THE METHOD OF TEACHING THE
SUBJECT ONLINE (in the interpretation of the subject of fractions)**

Zakirova Nargiza Sadriddin kızı

Trainee teacher of the Department of "Informatics" of Namangan State University

Annotation: In this article, students and young students of Mathematics will find out what these problems are, and how to use computer technology and computer games to teach them. information and special cases of fractions are shown.

Keywords: Fractions, Common Fractions, proper fractions, improper fractions, decimals, mixed numbers, math dictation.

Hammamizga ma'lumki matematika fani o'zi boshqa fanlarga nisbatini o'rganilishi va o'zlashtirilishi qiyin xisoblanadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan matematika fanidagi ayrim mavzularni chuqurroq o'rganish matematika faniga bo'lgan qiziqishni yanada kuchaytiriashi mumkin.

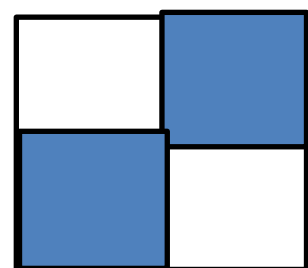
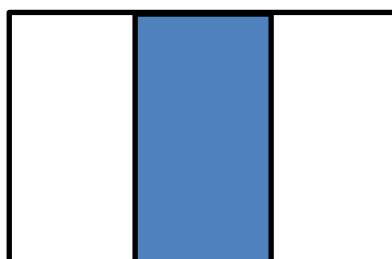
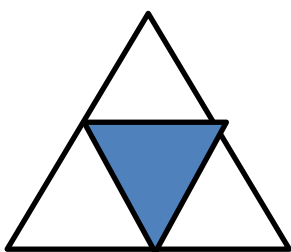
Ya'na bir narsani inobatga oladigan bo'lsak matematika fanida o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan masalalarni o'rganish jarayonida kompyuter texnologiyasi va kompyuter o'yinlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi va shu bilan bir qatorda Kompyuter yordamida mavzuni tushuntirishda animatsion prezintatsiyalarning o'rni ham katta ahamiyatga ega bo'ladi. animatsion prezintatsiyaning yaratishda iloji bo'richa xarakterlanadigan shakllar bilan birga diqqatni tortadigan animatsiyalardan foydalanish samarali usul sifatida qaralishi mumkin.

Kasrlar mavzusiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, undagi oddiy kasr, o'nli kasr, to'g'ri kars, noto'g'ri kars va aralash sonlarning o'zaro bir biridan farqlash uchun harakatli animatsiyadan foydalanib ularning farqlarini tushuntirganimiz maqul bo'ladi. Animatsiyada kasrlarni farqini farqlash uchun kundalik hayotda foydalaniladigan buyumlar orqali misol keltirilsa o'quvchi va talaba yoshlar hotirasida chuqur qoladi va o'zlashtirish ko'rsatkichi oshishi imkoniyati mavjud bo'ladi.

Kasrlar mazusini tushuntirish maqsadida o'quvchi va talaba yoshlarga STEMP texnologiyasidan foydalanish ham maqsadga muvofiq deb xisoblayman.

Kasrlar mavzusining o'quvchi va talaba yoshlarga tushunotirish ishlari olib boralayotganda boshlang'ich sinf matematika kursidagi bo'lish amalini misol qilib ko'rsatishimiz muki bo'ladi. Faqat boshlang'ich sinf matematika fani kursida katta sonni kichik songa qodiqsiz bo'lgan bo'sak, qoldikli bo'lgan bo'lsak ham sonning qoldiq qismini qoldiq deb belgilab ketilgan. Endi esa kichik sonni ham katta song abo;klisimiz mumkin bo'ladi. bu holatni oddiy kast chizig'I bilan ajratishning o'zi kifoya bo'ladi. Katta sonni kichik songa bo'lganimizda qoldiq qolsa bo'linma butun son sifatida bo'linuvchi maxraj va qoldiq surat sifagtida yoziladi.

Masalan

Berilgan shakllarning ma'lum qismini bo'yash orqali oylashlarda berilgan mavzu haqida fikrlash doilaerini kengaytirish va mavzuni ntushuntirish qismini osonlashtirishimiz mumkin. Bu STEMP texnologiyasida berilgan shakllarni yasash orqali ham amalga oshirishi mumkin. STEMP texnologiyasida ko'rsatilgan o'quvchilarning o'z qo'li bilan yasaydigan narsalarini eslab qolish texnologiyasi kuchli ekanligidan ham foydalanishimiz mumkin.

Bu xolat bo'yicha o'quvchi yoshlarda kasr haqida fikrlarini shakllantirib bo'lganimizdan keyin kasrlarnin hususiy hollari hiqada fikr yuritish qismga o'tsak bo'ladi. Bunda asosan to'g'ri kasrlar, noto'g'ri kasrlar, o'nli kasrlar va aralash kaslar haqida ma'lumotlarni kiritib olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

To'g'ri va noto'g'ri karlar haqida ma'lumotlarni berishda eng avvalo to'g'ri va noto'g'ri kasrlar haqida ma'lumotlarni kiritib olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Matematikaning 5 – sinf kursida to'g'ri va noto'g'ri kasrlar haqida umumiy ma'lumotlar berib o'tilgan.

To'g'ri kasr deb – berilgan kasrning sutari maxrajidan kichik bo'lsa yani kichik sonni katta sanoga bo'lish holatiga aytiladi. Masalan: $\frac{2}{5}, \frac{3}{7}, \frac{5}{9}$.

Noto'g'ri kars deb - berilgan kasrning sutari maxrajidan katta bo'lsa yani Katta sonni bo'linmaydigan kichik sanoga bo'lish holatiga aytiladi. Masalan: $\frac{7}{5}, \frac{9}{7}, \frac{3}{2}$.

Biz kasr sonlar bobida oddiy kasrlardan ilgari ulushlarni o'rganamiz. Matematika o'qituvchimiz dosdaga kvadrat chizdi va 4 bo'lakka bo'ldi. Bir bo'lakni rangli qalamda bo'yab chizdi. Ustoz kvadratning qanday bo'lagini bo'yadi. Demak, ustoz kvadratni 4 ta teng bo'laklarga bo'lib, uni bitta bo'lagini rangli qalam bilan bo'yadi. U kvadratning 4 tadan bittasini bo'lganini bildiradi. Natural son n gu bo'lish natijasi deb aytish mumkin. Aksincha $k:n = \frac{k}{n}$ yoki $\frac{k}{n} = k:n$ ko'rinishda yozish mumkin.

Misol: $4:7 = \frac{4}{7}, 10:13 = \frac{10}{13}, \frac{3}{8} = 3:8, \frac{30}{17} = 30:17$

Har qanday natural sonni maxraji 1 bo'lgan kasr deb qarash mumkin.

$$k = k:1 = \frac{k}{1}$$

Kasr chizig'I bo'lish amalini bildiradi.

Misol: $16 = \frac{16}{1}, 24 = \frac{24}{1}$

$\frac{k}{n}$ yozuvda k va n natural sonlarga nisbatan quyidagi fikrlar bo'lish mumkin: 1) $k < n$, 2) $k > n$, 3) $k = n$ bu xollarda quyidagicha kasrlarni hosil qilamiz.

Agar $k < n$ bo'lsa, to'g'ri kasr, $k > n$, $k = n$ bo'lsa, noto'g'ri kasr hosil bo'ladi.

Surati maxrajidan kichik bo'lgan kasr to'g'ri kasr deyiladi. To'g'ri kasr doimo 1 dan kichik bo'ladi.

Surati maxrajidan katta yoki maxrajiga teng kasr noto`g`ri kasr deyiladi. Noto`g`ri kasrlar 1 dan katta yoki 1 ga teng bo`ladi.

Misol:

$\frac{4}{7}; \frac{15}{18}; \frac{19}{28}; \frac{5}{9}; \frac{16}{27}; \frac{50}{100}; \frac{65}{75}$ – to`g`ri kasrlar;

$\frac{11}{10}; \frac{20}{17}; \frac{8}{8}; \frac{26}{13}; \frac{30}{30}; \frac{18}{9}$; – noto`gri kasrlar.

Ikkita natural sonning bo`linmasi shu sonlarning nisbati deyiladi.

Misol: 5 ta olmani 2 ta bolaga teng bo`lib bermoqchisiz. Har bir bolaga nechtdan tegadi?

1-bolaga $2 + \frac{1}{2} = 2\frac{1}{2}$

2-bolaga $2 + \frac{1}{2} = 2\frac{1}{2}$

Demak, 2 yarimtadan olma tegadi. $2\frac{1}{2}$ son aralash son ekan.

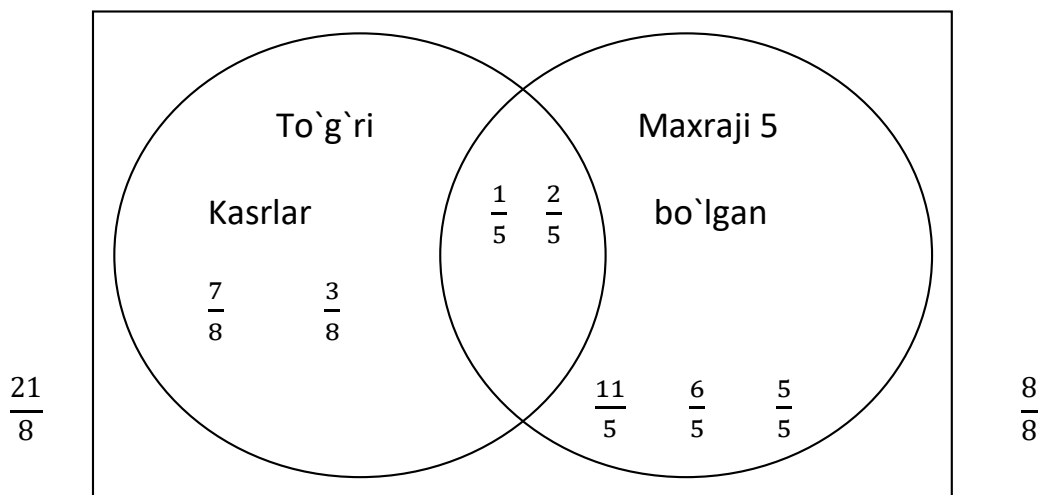
Noto`g`ri kasrdan aralash son xosil qilish mumkin.

Masalan: $\frac{24}{5} = 4\frac{4}{5}, \frac{37}{10} = 3\frac{7}{10}, \frac{17}{5} = 3\frac{2}{5}, \frac{20}{11} = 1\frac{9}{11}$

Aralash sonni noto`g`ri kasr shaklida yozish mumkin.

Masalan: $4\frac{4}{5} = \frac{24}{5}, 3\frac{5}{7} = \frac{26}{7}, 5\frac{3}{4} = \frac{23}{4}$.

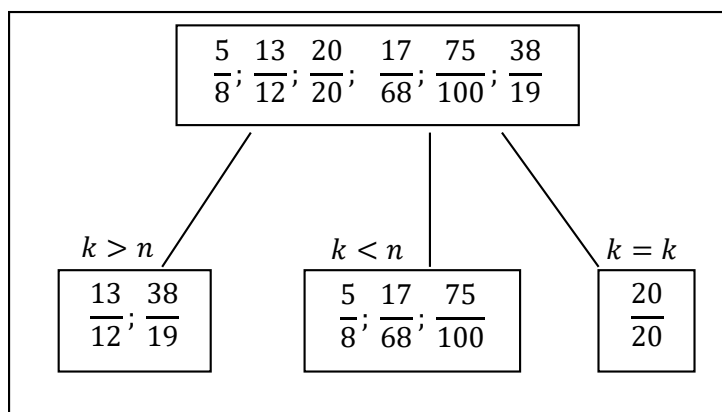
Venn diagrammasidan foydalaniladi. Doskaga $\frac{1}{5}; \frac{7}{8}; \frac{11}{5}; \frac{3}{8}; \frac{6}{5}; \frac{3}{5}; \frac{2}{5}; \frac{21}{8}; \frac{8}{8}; \frac{5}{5}$ kasrlar yozilib, shartlar bo`yicha doirani ichiga yozish topshiriladi:

Maxrajleri bo'yicha yozilib, o'rtadagi sohaga e'tabor qaratiladi 5 maxraji bo'yicha ikkinchi doiraga to'g'ri kasrlarga ajratib yozing:

1) $\frac{5}{8}$; 2) $\frac{13}{12}$; 3) $\frac{20}{20}$; 4) $\frac{17}{68}$; 5) $\frac{75}{100}$; 6) $\frac{38}{19}$.

Bu mashq Klaster usulida bajariladi:

O'quvchi yoshlarning kasr mavzusi haqidagi fikrlarini mustaxkamlash uchun ularga kasrlar haqidagi umumiy tushunchalardan so'ng matematika diktant yozdirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Matematik diktantlarning afzalliklari haqida gapirib o'tsam.

Matematik diktant bilimlarni nazorat qilishning mashhur shakli bo'lib, maktab matematika o'qituvchilari tomonidan faol foydalaniladi. Ushbu hodisaning mohiyati shundan iboratki, o'qituvchi savol beradi (og'zaki yoki yozma), talabalar esa qisqa javoblarni yozishlari kerak. Maktabgacha yoshdagi bolaga diktant vazifalarini vizual ravishda bajarish taklif qilinishi mumkin:

- kublarni qayta tartibga solish;
- ko'rsatilgan tugmalar sonini qo'shish / o'chirish;
- taqdim etilgan ob'ektlar guruhlarini solishtiring;
- ob'ektlarni ma'lum bir tarzda guruhlash.

Matematik diktantlarni tasniflashda turli mezonlardan foydalanish mumkin. Ko'pincha matematik diktantlar hal qiladigan vazifalarga muvofiq guruhlariga bo'linadi:

- matematik terminologiyani egallash;
- aqliy hisoblashni o'rgatish;
- mantiqiy savollar.

Aralashtirish uchun turli xil turlari Matematik diktantlar tavsiya etilmaydi, garchi u maqbul deb hisoblanadi. Vazifani tuzishda asosiy narsa uni ma'lum bir bolaning (yoki bolalar bog'chasida matematika haqida gapiradigan bo'lsak) bilim darajasiga moslashtirishdir.

Matematik diktant bolaning diqqatini jamlash qobiliyatini mukammal darajada o'rgatadi. Vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun chaqaloq sezilarli irodani namoyon qilishi kerak:

- topshiriqni diqqat bilan tinglang;
- nima qilish kerakligini aniqlab berishni talab qilmasdan (afzalroq!) etarlicha tez;
- javobingizni yozing (topshiriqni bajaring).

Barkamol matematik nutqni rivojlantirish matematik diktantlarning afzalliklari bilan ham bog'liq bo'lishi kerak:

- bola matematik ifodalarni to'g'ri o'qishni tinglaydi;
- tematik lug'atni boyitadi;
- arifmetik amallar va geometrik figuralarning nomlarini mustahkamlaydi.

Haddan tashqari ishlamaslik va ushbu turdagi faoliyatga qiziqishni yo'qotmaslik uchun palatangizning holatini kuzatib boring. Matematik diktantning o'rtacha davomiyligi 7 minut. Albatta, agar sizning oilangizda barcha vazifalarni bajarishdan xursand bo'lgan yosh matematik o'sayotgan bo'lsa, siz tavsiya etilgan vaqtdan ko'proq vaqt ishlashingiz mumkin. Lekin majburlash yo'q! Bu muhim, do'stlar.

Adabiyotlar:

1. B.Xaydarov “Matematika fanidan 5-sinflar uchun darslik” 1-qism. Toshkent 2020- yil
2. B.Xaydarov “Matematika fanidan 5-sinflar uchun darslik” 2-qism. Toshkent 2020- yil.
3. M.A.Mirzaaxmedov, A.A.Raximqoriyev, Sh.N.Ismoilov, M.A.To'xtaxo'jayeva “Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik” qayta ishlanga va to'ldirilgan 2-nashr Toshkent – 2017 yil

Internet manbalar:

1. <https://www.youtube.com/watch?v=5UCg7ca8ogE>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=SBL0POpUYvQ>

O'ZLASHTIRILISHI QIYIN BO'LGAN MATEMATIK MASALALARNI O'RGATISH METODIKASI VA MAVZUNI ONLAYN TARZDA O'RGATA OLIISH USULI BILAN TANISHISH (Ulush va kasr mavzusi talqinida)

Zokirova Nargiza Sadriddin qizi

Namangan Davlat Universiteti

"Informatika" kafedrasi stajor o'qituvchisi

Annotatsiya: Bu maqolada Matematika fandan o'quvchi va talaba yoshlarning o'zlashtirishlari qiyin bo'lgan masalalarning yoritish va bu masalalar nimalardan iborat ekanligini aniqlash, hamda o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan masalalarning o'rgatishda kompyuter texnologiyalari va kompyuter o'yinlaridan foydalinish usullari haqida ma'lumotlar hamda ulushlar va kasrlarning hususiy hollari, ulushlarni tushunchasining dastlab kiritilgan hollari haqida ma'lumotlar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ulushlar, ulushlarning hususiy hollari kasrlar, Oddiy Kasrlar, to'g'ri kasrlar, noto'g'ri kasrlar, o'nli kasrlar, aralash sonlar, matematik diktant.

ПОЗНАКОМЬТЕСЬ С МЕТОДИКОЙ ОБУЧЕНИЯ СЛОЖНЫМ МАТЕМАТИЧЕСКИМ ЗАДАЧАМ И СПОСОБОМ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТУ ОНЛАЙН (в трактовке предмета дроби и дроби)

Закирова Наргиза Садриддиновна.

Преподаватель-стажер кафедры «Информатика» Наманганский государственный университет

Аннотация: В этой статье студенты и младшие школьники математики узнают, что это за задачи, и как использовать компьютерную технику и компьютерные игры для их обучения, сведения и частные случаи долей и дробей, сведения о первоначально введенных случаях понятия понятия показаны акции.

Ключевые слова: Пропорции, частные случаи дробей, дроби, простые дроби, правильные дроби, неправильные дроби, десятичные дроби, смешанные числа, математический диктант.

GET TO KNOW THE METHODOLOGY OF TEACHING DIFFICULT MATHEMATICAL PROBLEMS AND THE METHOD OF TEACHING THE SUBJECT ONLINE GET TO KNOW THE METHODOLOGY OF TEACHING DIFFICULT MATHEMATICAL PROBLEMS AND THE METHOD OF TEACHING THE SUBJECT ONLINE (in the interpretation of the subject of fractions and fractions)

Zakirova Nargiza Sadriddin kizi

Trainee teacher of the Department of "Informatics" of Namangan State University

Annotation: In this article, students and young students of Mathematics will find out what these problems are, and how to use computer technology and computer games to teach them. information and special cases of shares and fractions, information about the initially introduced cases of the concept of shares are shown.

Keywords: Proportions, special cases of fractions, fractions, Common Fractions, proper fractions, improper fractions, decimals, mixed numbers, mathematical dictation.

Boshlang'ich maktabda ulushlar va kasrlar bilan dastlabki tanishishni 5 sinfda kasrlarni o'rganishga tayyorgarlik sifatida qarash lozim.

To'rt yillik boshlang'ich maktablarning 3-sinf dasturida sonning ulushini va ulushga ko'ra sonning o'zini topish masalasi qaraladi. 4-sinfda esa sonning birnecha ulushlarini topishga doir masalalar echiladi.

Ulush va kasr nima? "ulush va kasr" tushunchalari bolalar uchun odatdan tashqari tushunchalar bo'ladi. Bu tushunchalarni o'zlashtirib olish uchun o'qitishning to'la ko'rgazmali qilish zarur Amaliyotda eng ko'p qog'oz tasmalar, chiziqlar, kasr sanog'i, tsilindrlar qo'llaniladi. O'qitishning birinchi bosqichda bu ko'rsatma qo'llanmalardan foydalanishning kamchiligi shundaki, bo'lishdan keyin qolgan masalan, qog'oz tasmalar bo'laklarining o'zlari shakli bo'yicha dastlabki tasmalarga o'xshash bo'lib, ularni yana butun birlik sifatida qabul qilish mumkin. Shu sababli dastlabki vaqtlarda shunday narsalarni olish kerakki, ularning bo'laklari shakli bo'yicha butun narsa sifatida qabul qilish mumkin bo'lmasin. Bunday narsalar doiralar, kvadratlar, to'g'ri to'rtburchaklar, uchburchaklar bo'lishi mumkin. Lekin faqat geometrik figuralarning o'zidan foydalanish xatdan tashqari bir xillika olib keladi. Kartoshka, olma, turp va boshqa ko'rsatma qurollaridan foydalanish kerak. Qog'oz tasmalar, chiziqlar, cho'plar shunday ko'rsatma qo'llanmalardan foydalaniladi, ularni shunday qo'yish kerakki, narsaning tagida uning qismlari, bo'laklari tursin va bolalar narsaning butun va kasr qismlar orasidagi farqini ko'rib tursinlar.

Kasr va ulush ta'riflari va ularni taqqoslash.

"Ulush" nima? Agar berilgan ob'ektni (narsani, narsalar to'plamini) bir necha teng bo'laklarga bo'lish mumkin, u holda bu bo'laklarning har biri ob'ektning (narsaning, narsalar to'plamining) ulushi deb ataladi. Ulush ikkita natural son va chiziqcha yordamida yoziladi. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{7}$...

Chiziqcha ostidagi son ob'ekt necha bo'laklarga bo'linganligi chiziqcha ustidagi son esa bunday bo'lakdan bitta (ulush) olinganligini bildiradi.

Kasr yoki (kasr son) deb shunday natural sonlar juftligiga aytiladiki, ulardan chiziqcha ostida yozilgan ob'ekt nechtdan bo'lakka bo'linganligi, ikkinchisi

chiziqcha ustiga yozilgani esa hosil bo'lgan ulushlardan nechitasi olinganligini bildiradi: $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{5}$

Ulushlar va kasrlarning ta'riflarini solishtirish ulush kasr sonining xususiy holi ekanligini ko'rsatadi. Ta'riflarda biz bilib turib "surat", "maxraj" so'zlarini ishlatmadik, chunki bu boshlang'ich maktablarda ishlatilmaydi. Bu erda shuni aytish kerakki, kasrlarni chiziqcha bilan yozuvi va ularning o'qilishi masalan, (to'rt dan uch, to'qqizdan etti) va hokazolar. Eramizdan avvalgi VII asrda Hindistonda keyinchalik u Evropaga (XII -XIII asrlar) o'tgan.

Yosh pedagog-o'qituvchilar yo'l qo'yadigan xatolik va hokazo yozuvi nimani bildirishini tushuntirishda sodir bo'ladi. O'qituvchilar ko'pincha bitta narsani ikkita (uchta, beshta) teng bo'lakka bo'lingan deb aytishadi. Bunday tushuntirish keyinchalik $\frac{3}{5}$... yozuvini tushuntirishni qiyinlashtiradi, shuningdek, sonning ulushlarini topish masalasini echilishini tushuntirish qiyinlashtiriladi.

Ulush tushunchasini kiritilishi o'quvchilarda bunday kirish suhbatini yordamida asoslab berish zarur:

"Qarang, bolalar, mana bu bir bosh sarimsoq, piyoz. Agar uning ustki po'stini olib tashlasak, bir nechta "tishchalarni" yoki ulushlarni ko'ramiz, agar apelsinning po'stini archsak, u 10 ulushga oson bo'linadi. Demak, tabiatda butun narsa ko'pincha bir necha bo'laklarga bo'linadi, mehnat faoliyatida odamlarning ham bir narsani ko'pincha bir nechta teng bo'laklarga bo'lishga (qirqishga, kesishga, ajratishga) to'g'ri keladi.

Masalan, duradgor bir nechta taxtasi bo'la turib, har bir taxtani bir nechta teng, bir xil bo'laklarga ajratishga to'g'ri keladi, bog'bon gulzorini teng bo'laklarga bo'ladi. Narsa teng bo'laklarga bo'lingan holda u ulushlarga ajratilgan deb aytiladi. Ulushlarga har doim ham ajratish mumkin bo'lavermaydi.

Masalan, piyolani teng ajratish mumkin emas. Biroq olmani, kartoshkani, gazlamani va hokazolarni bo'lish va bu holda ulushlar haqida gapirish mumkin.

Ulushlar bilan mehnat darsida o'qituvchi raxbarligida aplikatsiya ishlarini o'tkazish vaqtida tanishtirish mumkin.

"Ulush bilan tanishtirish" darsidan parcha:

Darsning maqsadi: $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ bilan ko'rsatmali tushuntirish, ulushlarini o'qish va yozishni o'rgatish; ulushlarni taqqoslashga o'rgatish.

Ko'rsatma qo'llanmalar: rangli qog'ozdan tayyorlangan diametr 10 sm, li to'rtta doira, rangli qog'ozdan tayyorlangan uzunligi 10 sm, va yoni 1 sm. bo'lgan to'rtta qog'oz tasma, rangli qog'ozdan tayyorlangan tomoni 10 sm. bo'lgan 4-ta kvadrat, albom varag'i.

Darsning borishi (kirish suhbatiga qarang).

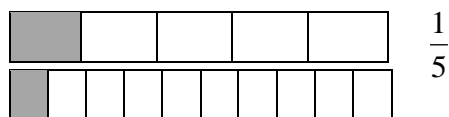
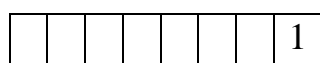
O'qituvchi: Mening qo'limga 2 doira bor (tayyorlab qo'yilgan to'plamdan 2 bir xil rangli doirani ko'rsatadilar) Doiralalar bir xilligini qanday tekshirib ko'rish mumkin? (Doiralarning bir-birini ustiga qo'yish kerak. Ular ustma-ust tushadi, demak, bir xil). Butun doirani varaqqa olib yopishtiramiz. Ikkinchi doirani 2 ta teng bo'lakka bo'lamiz. Buning uchun doirani bo'laklarini hamma nuqtalari bilan ustma-ust tushadigan qilib bukamiz. Doirani qirqamiz. Nechta bo'lak hosil bo'ldi? (Ikkita bo'lak). Bular qanday bo'laklar (Teng).

Har bir bo'lak doiraning ikkidandan bir bo'lagi yoki doiraning yarmi deb ataladi. Shundan keyin o'qituvchi: biz yangi sonlarni yozishni o'rganamiz. Gorizontal chiziqcha narsani teng bo'lakka bo'lganimizni bildiradi. CHiziqcha ostiga doirani nechta teng bo'lakka bo'lganimiz (2ta) yozamiz, chiziqcha ustiga esa necha bo'lak olganimizni (1ta) yozamiz. Bunday yozuvini hosil qildik $\frac{1}{2}$. (quyidagini bildiradi, doiraning ikkidandan bir ulushi yoki 2 doiraning yarmi). Doiraning yarmini mendagi sxemaga o'xshatib qog'ozga yopishtiring.

Yana bitta doira oling, uni teng ikkiga buklang va yana teng ikkiga buklang. Endi yoying. Doirani nechta teng bo'lakka bo'ldik (To'rttaga). Har bir bo'lak 4 dan 1 ulush deb ataladi. Ulushni qirqib oling va qog'ozga elimlab yopishtiring. Yozamiz: $\frac{1}{4}$. Bu yozuvni doiraning (4 dan 1ulushi) qisqasi bunday aytiladi: doiraning choragi.

Doiraning sakkizdan bir ulushini hosil qilish bo'yicha ish ham shunga o'xshash o'tkaziladi. Mustahkamlash kvadratiga teng bo'laklarga bo'lishi va ulardan $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ ni yozish yordamida mustahkamlanadi (bu ulushlar varaqqa yopishtirilmaydi). Shundan keyin bolalar 10 sm. uzunlikdagi qog'oz tasmani oladilar va ularga chizg'ich yordamida 2 sm. dan qo'yib chiqadilar.

O'qituvchi: tasmani nechta bo'lakka bo'ldingiz (5ta bo'lakka). Har bir bo'lak qanday o'qiladi? (Tasmaning beshdan bir ulushi). Butun tasmada nechta beshdang bir ulush bor? (5ta). Undan bir ulush bilan ham ish shunga o'xshash o'tkaziladi. Darsning so'ngida o'qituvchi ulushlarga bo'lingan figurani ko'rsatadi. O'quvchilar esa bu ulushlarni ko'chirib oladilar.

$$\frac{1}{10} = 0.1$$

Ulushlar doskada tez yozish va ularni to'g'ri o'qish uchun jadval tayyorlab olish mumkin.

Jadvaldagi kichik cho'ntakcha uchun 1, ..., 9 raqamli kartochkalar va katta cho'ntak uchun kvadrat, doira, uch burchak, to'g'ri to'rtburchak nomlari yozilgan kartochkalar tayyorlab qo'yilgan. O'qituvchi kartochkalarni oladi, cho'ntaklarga soladi va ulushni o'qiydi. Bunday ishda o'qituvchi ulush biror narsani bo'lagi ekanligiga bolalarning e'tiborini qaratadi.

Pirovarida o'qituvchi figura tengmas bo'laklarga bo'lingan kartochkani (yoki bir nechta o'xshash kartochkalarni ko'rsatadi) va bo'yalgan bo'lakni nomini aytishni so'raydi.

Ba'zi o'quvchilar uch burchakning ikkidan bir bo'lagi deb aytadilar. Biroq ulush nima ekanligini tushunib olgan o'quvchilar sxemadagi bo'laklar tengmas bo'lganligi uchun shunday ulushlar yo'qligini farqlaydilar.

Ulushlarni taqqoslash kvadratni ulushlari yordamida o'tkazadi. Ulushlarni bir-birining ustiga qo'yib quyidagilarni aniqlaymiz:

$$\frac{1}{2} > \frac{1}{4} ; \quad \frac{1}{8} < \frac{1}{2}$$

Ulushlar ortib borish tartibida yozamiz:

$$\frac{1}{8}, \quad \frac{1}{4}, \quad \frac{1}{2}$$

O'qituvchi: chiziqcha ostidagi sonning o'zgarishi bilan ulushning qanday o'zgarishiga e'tibor bering. Birgalikda harakat qilinib bunday xulosaga kelinadi. Chiziqcha ostidagi son qanchalik kichik bo'lsa, ulush shuncha katta bo'ladi: ya'ni figurani qancha kichik sondagi teng bo'laklarga bo'lsak, ulush shuncha katta bo'ladi.

3-sinfning navbatdagi matematika darsida ulushlarning topishga doir masalalar echiladi.

Mehnat darsida tayyorlangan sxema amaliy mashqlarda tayanch bo'ladi. O'qituvchi : Sxemaga qarang, doiraning to'rtidan bir ulushini qanday hosil qilish mumkin? (Doiraning to'rtta teng bo'lakka bo'lish kerak) 8ta kvadratni sanab oling. 8ta kvadratning $\frac{1}{4}$ ulushini qanday hosil qilish mumkin? (8ta kvadratni 4 ga teng 4 bo'lakka ajratish kerak) Ajrating. Chorakda nechta kvadrat hosil bo'ldi? (2 kvadrat).

Javobini qanday hisoblab topish mumkin? (Bunday qilish kerak $8:4=2$)

Doska oldida ishlash: 15ta daftar ol. Bu daftarni uchdan bir qismini shkafga qo'y. Uchdan bir qismini qanday topish mumkin. (Daftarning uchta teng barovardan qilib ajratish kerak) 15ning $\frac{1}{3}$ ulushini qanday hisoblash kerak? (Bunday qilish kerak $15:3=5$)

Xulosa:

Sonning ulushini bo'lish bilan topiladi. Bu xulosa amaliy ishlar bilan mustahkamlanadi.

1. Daftaringizda uzunligi 9 sm bo'lgan kesma chizing. Kesmaning uchdan bir ulushini ko'rsating. Bu ulushni hisoblang, o'lchash bilan tekshiring.

2. Uzunligi 12 sm bo'lgan qog'oz tasma o'lchab oling. Uning teng ikki bo'lakka bo'ling. Tasma yarmini uzunligi nimaga tengligi hisoblang. Hisoblaganingizni o'lchash bilan tekshiring.

Keyinchalik sonning ulushi topishga doir masalalar og'zaki va yozma ishlarga kiritilishi kerak. Bunday topshiriqlardan bir nechta namuna keltiramiz.

Bu figuralarni har bir nechta teng bo'lakka bo'linganligini sanang. Figuraning shtrixlangan ulushining nomini ayting.

2. Qaysi katta $\frac{1}{5}$ ni, yoki $\frac{1}{10}$? Doiraning $\frac{1}{10}$ ni hosil qilish uchun doiraning $\frac{1}{5}$ dan nechta olish kerak?

Butun doirani hosil qilish uchun $\frac{1}{10}$ doirada nechta olish kerak?

3. Maktab darvozasidan maktab eshigigacha 50 m. O'quvchi bu masofaning $\frac{1}{5}$ qismini bosib o'tdi. U yana qancha yurishi kerak?

4. Gazlamaning bo'lagini uzunligi 75m. Bu bo'lakni $\frac{1}{3}$ qismi sotildi. Bo'lakda necha gazlama qoldi?

5. Mixning uzunligi 35 sm bo'lgan simning $\frac{1}{5}$ qismini tashkil etadi. Bu simdan nechta shunday mix yasash mumkin? Mixning uzunligi qancha?

Soni uning ulushi bo'yicha topishga doir masallarda avval bevosita namoyish etish mumkin bo'lgan masalalarni olish kerak.

Tuzilgan sxema bo'yicha suhbat o'tkazamiz: "Men doiraning qanday ulushini ko'rsatmoqdaman? ($\frac{1}{2}$) Butun doirada nechta yarim doira bor (Ikkita yarim doira) Endi doirani qanday ulushini ko'rsatayapman? ($\frac{1}{8}$) Butun doirada nechta sakkizdan bir ulush bor. (Sakkizta)

Masala: Kitobning $\frac{1}{8}$ bu 3 sahifa. Butun kitobda nechta sahifa bor? (O'qituvchining ko'rsatgich tayyog'i sxemada) ko'pmi yoki kammi? (Ko'p) Necha marta ko'p (8 marta) (Butun kitobda necha sahifa bor ekan (24 sahifa). Qanday hisobladingiz? ($3 \cdot 8$) to'g'ri.

Demak, 3 sahifa bu sonning sakkizdan bir ulushi. Butun sonning topish uchun ulushning qiymatini ulushlar soniga ko'paytirish kerak ekan. Masalan. Po'lat sim bo'lagidan 4 sm kesib oldi.

Bu butun bo'lakning uchdan biri. Sim bo'lagini uzunligi qancha edi:

Po'lat kesib olgan sim bo'lagini tasvirlaymiz (uzunligi 4 sm. bo'lgan kesma chiziladi). Kesib olingan bo'lak kesmaning qanday qismini tashkil qiladi? (3 dan birini). Butun bo'lakni qanday tasvirlash mumkin (4 sm uch marta olish kerak). Nega? (4sm -bu simning uchdan biri. Butun bo'lakda esa uchdan uch ulushi bor) Chizing. (Bajarishadi). Bo'lakning uzunligi qancha edi? (12sm.) Qanday bildingiz? (4x3). O'lchash bilan tekshiring. Echimning yozuvi $4 \times 3 = 12$ javob: 12 sm. Xulosa. Sonning o'zini ulushi bo'yicha topamiz.

Navbatdagi darslarda bunday masalalar echiladi.

1. Bloknot 8 tiyin turadi. Bloknotning bahosi kitob bahosining $\frac{1}{4}$ qismini tashkil etadi. Kitobning bahosi qancha? (Bloknot arzonmi yoki kitobmi. Kitobning bahosini qanday bilish mumkin?)

2. Agar sonning $\frac{1}{3}$ qismi 30 ga teng bo'lsa sonning o'zini toping.

3. Noma'lum son 85 va 40 sonlari ayirmasining $\frac{1}{3}$ iga teng

Bu soni toping.

Bundan keyin sonning o'zini ulushiga ko'ra topish va sonning ulushini topishiga doir masalalar ajratilib beriladi va og'zaki echish uchun ham, yozma echish uchun ham taklif etiladi. Bolalar miktorning ulushini aniq tassavur eta olishlari uchun aniq mazmunlimasalalarni echish foydalidir (bir chelak suvni uchdan biri, bir savat olmani choragi. Gazlamaning bo'lagini beshdan biri, metrni yuzdan bir ulushi va hokazo). Ulushlarga doir misollar va masalalar II-sinf darsligining 199-betida, 3-sinf darsligining 47,249,257,259,262,272 betlarida berilgan.

Kasr nima? 4-sinfda tanishtirish tartibida kasrlar bilan - sonning bir nechta ulushlari bilan tanishamiz.

Kasrlarni mustahkamlash uchun bolalar berilgan rasmlar bo'yicha qanday kasr tasvirlanganligini aytadilar va yozadilar.

O'quvchilar bunday tushuntirishda to'g'ri to'trburchak burchakning 9 ta teng bo'lakka bo'lingan. 9-chiziqcha ostiga yozamiz, 4 ta ulushi bo'yalgan. 4 ni chiziqcha ustiga yozamiz. Kasr hosil bo'ladi: $\frac{4}{9}$

Kasrlarni aniq ma'nosini tanlab olishda kasrlarni taqqoslashga doir mashqlar yordam beradi.

Kasrlarni taqqoslash uchun odatda to'g'ri to'rtburchaklar tasvirlangan rasmlardan foydalaniladi.

Bolalar daftarlarda bo'yi 16 sm. 1 sm. bo'lgan to'g'ri to'rtburchak chizadilar. Bu bitta to'g'ri to'rtburchak.

Yozamiz.

Birinchi to'g'ri to'rtburchak bir sonini yozamiz.

Birinchi to'g'ri to'rtburchak tagida xuddi shunday ikkinchi to'g'ri 4 burchakni chizing va uni ikkita teng bo'lakka bo'ling. Ulushlar hosil qildingiz? (1) .

Butun to'g'ri to'rtburchagda nechta ikkidandan bir ulush bor?

Pastroqda ikkita shunday **uchta** to'rtburchak chizing. Uni to'rtta teng bo'laklarga bo'ling. Har bir bo'lak qanday ataladi? Eching. Ikkidan bir kattami yoki to'rttdan bir? Ikkidan birmi yoki to'rttdan ikkimi? To'rttdan birmi yoki to'rttdan uchmi? Ikkidan ikkimi yoki to'rttdan uchmi? Pastroqda yana to'g'ri to'rtburchak chizing. Bu to'g'ri to'rtburchakni sakkizta teng bo'lakka bo'ling.

Hosil qilingan ulushlar qanday ataladi? Butundan nechta sakkizdan bir ulushi bor. To'g'ri to'rtburchakning to'rttdan biri, yarmida nechta sakkizdan bir ulush bor?

Qaysi biri katta : $\frac{3}{8}$ mi yoki $\frac{1}{4}$.

Qanday kasr teng.

Bu savollarga bolalar rasmga qarab javob beradi.

Mustahkamlash uchun ushbu mashqlar beriladi.

1) “- >”, “<”, “=” ishorasini ko'ring. $\frac{3}{8} \bullet \frac{3}{4}$, $\frac{4}{5} \bullet \frac{1}{2}$, $\frac{4}{8} \bullet \frac{1}{2}$.

2) Tenglik (tengsizlik) to'ori bo'ladigan sonni topib qo'ying:

$$\square \square = \frac{1}{2}, \square \frac{3}{8} > \frac{1}{4}, \square \frac{1}{2} < \frac{1}{4}$$

Bu topshiriqlarga javoblarni kesma ustida ish bajarib va bunday mulohaza yuritib topadilar.

"Kesmaning uchdan sakkiz kasrni tasvirlayman, buning uchun kesmaning 8ga teng bo'lakka bo'laman va shunday bo'laklardan 3-sini olaman. Shunday kesmada $\frac{3}{4}$ kasrni tasvirlayman. Buning uchun kesmani 4 ta bo'lakka bo'laman, va shunday bo'laklardan 3-tasini olaman. Kesmalarni taqqoslayman. $\frac{3}{8} < \frac{3}{4}$ ekani shunday ko'rinib turibdi. Demak, “<” belgisini qo'yaman. Qog'oz tasmalar bilan amaliy ishlar bajarib, o'quvchilar kasrlarni kamayish yoki ortish tartibida joylashtirib taqqoslashlari mumkin.

Bolalarning e'tiborini mana bu faktga kiritish mumkin. Agar sur'atlar bir xil bo'lsa u holda maxraji kichik kasr katta bo'ladi. Agar maxrajlari bir xil bo'lsa, u holda sur'at katta, kasr katta bo'ladi. Bunday mashqlar foydali: Minutlarda ifodalang: $\frac{1}{3}$ soat, $\frac{1}{2}$ soat;

Kilogrammlarda ifodalang: $\frac{1}{10}$ ts, $\frac{9}{10}$ ts;

Metrlarda ifodalang: $\frac{2}{5}$ km

Sekundlarda ifodalang: $\frac{2}{10}$ min, $\frac{1}{5}$ min;

Tiyinlarda ifodalang: $\frac{3}{10}$ so'm;

Qanday hisoblaganingizni tushuntirib bering.

Bajarilayotgan mashqlar natijasida bunday xulosalar qilish kerak: sonning bir necha ulushini topish uchun bu sonning maxrajiga bo'linadi (bir qismini topiladi) va suratga ko'paytiriladi.

Xulosa masalalar echishda tatbiq etiladi. Mantyorda 12 m sim bor edi. Hamma simning $\frac{2}{3}$ qismini u ishlatdi. Montyor hammasi bo'lib qancha sim ishlatdi.

Echish: O'qituvchi rahbarligida bajariladigan rasm yordamida amalga oshiradi. 1 sm ni 1 m. uchun qabul qilib, sim bo'lagini tasvirlaymiz. (12sm). Ishlatilgan sim haqida nima deyilgan? (Hamma simning $\frac{2}{3}$ qismi ishlatilgan).

Ishlatilgan bo'lakni qanday tasvirlash mumkin?

Kesmani teng 3-ta qismga bo'lish va shunday bo'laklardan 2 qismini olish kerak.

Demak 12ni 3ga bo'lamiz. Bu bilan nimani bilamiz? (Bitta qismning uzunligini). U nimaga teng? ($12:3=4$). Keyinchi? (Shunday 2 ta bo'lakni uzunligini bilamiz $4 \cdot 2=8$ metr)

Masalalar echishda bolalar ishini faollashtiradigan turli tadbirlar o'tkazish mumkin.

1. O'qituvchi rahbarligida ishlanayotgan barcha ishlarni doskada yozib borish.
2. O'quvchi mulohaza yuritadi-o'qituvchi doskada yozib boradi.
3. Echimni bir o'quvchi izohlayotganda bolalar daftarlarga yozadilar. (Dorskaga yozilmaydi)
4. Masalani oldindan tuzilgan reja bo'yicha mustaqil echish.
5. Masalani mustaqil echib keyin tekshirish. Kasrlarga doir turli topshiriqlarni butun o'quv yilining qolgan qismida og'zaki va yozma ishlar tartibida ko'rib borish lozim.

Adabiyotlar:

1. M.A.Bantova, G.V.Beltyukova i A.M.Polevshikova "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi", Toshkent "O'qituvchi ", 1983y, (310-316 betlar)
2. M.I.Moro, A.M.Pishkalo "Методика начального обучения математике в I-III классах" "Moskva" "Prosvesheniye", 1978y (327-437 bet)
3. L.SH.Levenberg, M.G.Axmedjonov, A.N.Nurmetov "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi", Toshkent "O'qituvchi ", 1985y (337-341 bet).
4. N.U.Bikbaeva, R.I.Sidelnikova, G.A.Adambekova "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi", Toshkent "O'qituvchi ", 1996y (424-437 bet).
5. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'lim vazirligining axborotnomasi umumiy o'rta ta'lim standarti va o'quv dasturi. 1999 y. 7-maxsus son. Boshlang'ich ta'lim.
6. N.U.Bikbaeva, G.Adambekova va boshqalar. "Matematika 2-sinf darsligi" Toshkent "O'qituvchi" . 2003y.
7. N.U. Bikbaeva, G.Adambekova va boshqalar. "Matematika 3-sinf darsligi" Toshkent "O'qituvchi" . 2003y.

**GANDBOL DARSLARIDA DARBOZABONGA OYIN HAMDA
MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA YUKLAMA BERISH
SAMARADORLIGI**

*Kodirov Muxammadxusanbek Abdizoxid o'g'li,
Bakirov Ismoiljon Xabibullayevich
Andijon davlat pedagogika instituti, anddupi@edu.uz.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada gandbol darslarida darbozabonga oyin hamda mashg'ulotlar jarayonida yuklama berish samaradorligi bo'yicha adabiyotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Darvozabon, urish, siljish, to'pni ilish, to'pni uzatish, xujumchi, amortizatsiya.

Darvozabon jamoada eng qiyin va ma'sul vazifani bajaradi. Uning harakati faqat darvozaning xavfsizligini emas, balki xujumning natijasini ham belgilaydi. Darvozabon uchun muhimi-avvalo buyi (180-190 sm.), tezlik reaksiyasi, mo'ljallay olish, chaqqonlik, kuch, chidamlilik kabi sifatlardir. Darvozabonni dastlabki o'yin texnikasiga: turish, siljish, chalg'itishlar, to'pni qo'l, oyoq, gavda bilan qaytarish va to'pni uzatishlar kiradi.

Darvozada turishning asosan ikki turi mavjud: darvoza o'rtasida va darvoza ustunlari yonida. Darvoza o'rtasida asosiy holatda turib harakat qilish qulaydir: oyoqlar elka kengligida, sal bukilgan, gavda og'irligi ikki oyoqda baravar bo'lingan, gavdaning yuqori qismi ozgina oldinga egilgan, qo'llarning kaftlari oldinga qaratilgan holda sal bukilib, yon tomonga uzatilgan, kaftlar balandligi taxminan elka balandligiga teng yoki undan ham balandroq bo'lishi mumkin. Agar xujumchi to'p otishni burchakdan bajarayotgan bo'lsa, unda darvozabon darvoza ustuni yonida turib (oyoqlar oralig'i 15 - 20 sm), darvozaga yaqin bo'lgan qo'lini yuqoriga ko'tarib tirsak bugini salgina bukilgan bo'ladi, shunda darvozaning yuqori burchagini yopadi; ikkinchi qo'li yon tomonga uzatilgan, gavda og'irligi darvozaga yaqin turgan oyoqqa o'tkazilgan. Darvozabon hamla qilish harkatlaridan va oyoqlarni bir chiziq bo'ylab yozib o'tirish (shpagat) holatidan tez - tez foydalanishga to'g'ri keladi, shuning uchun u bu harakatlarni har tomonga bemalol bajarishni bilishi juda zarur. Uning har xil sakrashlarni bajarishi o'yinda alohida ahamiyatga ega.

Darvozabon raqiblar bilan to'p uchun kurashda ko'pincha aldash harakatlarini ishlatadi. CHalg'itish maqsadida bir tomonga egilib, keyin boshqa tomonni to'sadi, tez-tez yolg'on chiqishlarni qo'llaydi. Bunday holatlarda hujumchi to'pni darvozabon ustidan oshirib tashlaydi, lekin bunday bo'lishini oldindan kutgan darvozabon darhol orqaga qaytib, to'p yo'lini to'sishga ulguradi. To'pni ilish darvozabon o'yin

texnikasining eng muxim elementlaridan biridir. Kuchli otilgan to'pni ilish imkoni yo'q bo'lsa ham, uni qaytargandan so'ng egallab olish muximroqdir, chunki qarshi xujumga o'tish boshlanishi kerak. SHuning uchun darvozabon to'pni ilib olgani ma'qul. Lekin eng yaxshi yo'li - to'pni ikki qo'llab ilib olish. To'pni ushlab darvozabon harakatlaridagi asosiy o'rinni egallaydi. Muximi, otilgan to'pni «amortizatsiya» qilib ushlab bilish kerak. Buning uchun to'p urilganda, qo'l kaft va barmoqlarini ozgina orqaga yuborish maqsadga muvofikdir. Yaqin masofadan sapchib kelgan to'pni darvozabon ushlab olmog'i lozim. To'pni qaytarishda, ushlab olishda darvozabon bir yoki ikkala qo'lni ishlatishi, baravariga oyoq va qo'l bilan yoki gavda bilan ham to'pni qaytarishi mumkin. Yuqoridan kelayotgan to'pni darvozabon bir yoki ikki qo'llab ushlaydi. Agar to'p qaysi tarafdin kelayotgan bo'lsa, unda darvozabon to'p kiritish burchagini kamaytirish uchun shu tarafga yoki oldinga bir qadam tashlaydi yoxud sakraydi va to'pni ushlabni o'sha tomondagi qo'l barmoqlari yoki kafti bilan bajaradi. Ba'zan bu usul sakrab yiqilgan holda ham bajariladi, lekin bu maqsadga muvofiq emas, chunki 368 bunday usulni bajarishga ko'p vaqt sarflanadi, okibatda, to'pni qaytargandan so'ng darvozabon o'zining mo'ljalini yo'qotadi. Bunday harakatlarni bajarishda muvozanat yo'qotishga kam vaqt sarflab, asosiy holatda turishni saqlagan ma'kul. Darvozaning pastki qismiga otilgan to'p oyoq bilan qaytariladi. To'p kelayotgan tomon aniqlanib, darvozabon shu tomonga oyoq kaftlarini to'g'rilab, maydonga yaqin keng qadamga hamla qilishga intiladi. Bunda son va boldir orasidagi burchak 90° ni tashkil etadi. SHu tarafga oyoq bilan birga ehtiyotdan o'sha tomondagi qo'l ham cho'ziladi: boshqa qo'l esa muvozanat saqlash uchun yuqoriga ko'tariladi. Hamla qilish oxirida oyoq to'liq to'g'rilanadi va darvozabon to'g'ri chiziq bo'ylab oyoqlarini yozib, «shpagat» holatini oladi yoki ikkinchi oyoq tizzasiga tushadi, so'ng tez asosiy holatda turishga qaytadi. Eng chekka pozitsiyadan darvozaning uzoq pastki burchagiga yo'naltirilgan to'pni darvozabon shu tarafdagi qo'l va oyog'ini baravariga siltab yoki hamla qilib ushlaydi. Darvozabon tomonidan tez va aniq, uzatilgan to'p jamoaning hujumga o'tishi uchun muxim sharoit yaratishning garovidir.

Darvozabonning harakati samarali bo'lishi uchun eng to'g'ri pozitsiyasi - darvoza o'rtasi hisoblanadi. Darvoza oldida uning markazidan bir metr gacha masofa buylab harakat qiluvchi darvozabon baland «traektoriya»da kelayotgan to'pni egallashga doim tayyor bo'lishi lozim. To'p otilishini boshlashini aniqlagach, darvozabon darvoza maydoniga to'p kiritish imkoniyatini kamaytirish uchun oldinga chiqadi. Otilayotgan to'p 30° dan kichik burchak ostida bo'lsa, u holda darvozabon darvoza ustunlari yonidan joy oladi. Darvozabon hech vaqt to'pni nazoratsiz qoldirmasligi va o'z vaqtida hujumchining to'p otish usulini bu harakat boshlanishidan oldinroq aniqlashi juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gandbol. O‘quv qo‘llanma. Pavlov. SH.Abdalimov O.X. Matxaliqov.I.I// Tashkent. 2014 y.
3. Teoriya i praktika fizicheskoy kulturi. 1990. № 10.
4. Dehqonov Boxodir Burxonovich, Aminov Botir Umidovich, Maxkamov Akmaljon Yuldashevich. Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №8 (ноябрь, 2020).

ТАЛАБАЛАРНИ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯЛАШДА ЎЗБЕК ХАЛҚ МИЛЛИЙ ЎЙИНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ПЕДАГОГИКАСИ

А.А.Қўшмонов., Х.Ш.Каримов

Андижон давлат педагогика институти, anddupi@edu.uz.

Анотация: Мақолада миллий халқ ўйинларини халқимизнинг бир неча йиллик маданий бойликлари ҳақидаги тасаввурларини маълум даражада кенгайтиради, ҳозирги ҳаётга сингдириш йўлларини бойитишга ёрдам беради. Турли ёшдаги ҳар хил жинсдаги болалар руҳиятининг ривожланиши, ўзгаришлари, уларнинг ахлоқий ва жисмоний камол топишига ижобий таъсир қиладиган омиллар, шарт-шароитларни билиш, улардан унумли фойдаланиш ҳозирги кунларда ўқитувчилар, жисмоний маданият мутахассислари учун ниҳоятда зарур бўлган маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Миллий ўйинлар, жисмоний тарбия, педагогика халқ ўйинлари.

Жисмоний маданиятнинг комил инсонини жисмоний тарбиялашлик муқаддас вазифаларини бажаришда барча ўқув юртлари таълим тизимидаги ёш авлодни жисмоний бақувват, чаққон, иродали, ватанпарварлик руҳида тарбиялаб вояга етказиш учун жисмоний тарбия ва спорт машғулотларини Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги” қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ҳамда “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қонунлари, “Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш” тўғрисидаги фармонни ва уни бажариш тадбирларига суянган ҳолда янги усулларни ташкил қилиш ва ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Ушбу ишлар самарали бажарилиши учун болаларнинг энг кичик ёшидан бошлаб миллий ўйинлар воситаси билан жисмоний саломатлик “пойдеворини қуриш” ни амалга ошириш мумкин. Республикада амалга оширилаётган жисмоний маданиятнинг ўз олдига қўйган мақсади соғлом, руҳан тетик ва бунёдкор инсонни ҳаётга тайёрлашдан иборат. Бу мақсад республикада жисмоний маданият билан Шуғулланувчи барча муассаса ташкилотлар учун зарурий вазифадир. Ўзбекистон республикаси Президенти Ш. Мирзияев “Биз соғлом авлодни тарбиялаб етказишимиз керак. Соғлом киши деганда фақат жисмоний соғломликни эмас, балки шарқона одоб-ахлоқ ва умумбашарий ғоялар руҳида камол топган инсонни тушунамиз”, - дейди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи йиғилишидаги маърузасида. “Соғлом авлод учун” ордени таъсис этилганлиги, халқаро хайрия жамғармаси ташкил қилинганлиги

хам келгусида соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаб етказишга хизмат қилади. Ҳар ким ўзини жисмонан тарбиялаши учун жисмоний маданият ва спортнинг зарурлигини тушуниб етиши ва кунт билан ўзига ёққан маълум бир жисмоний машғулотлар тизими асосида саломатлигини шакллантириши керак. Халқимиз фарзандларининг жисмоний қобилиятларини ҳар томонлама ривожлантириш тарбиянинг ажралмас қисми бўлган жисмоний маданият жараёнида амалга оширилади.

Жисмоний маданиятнинг мақсади жамиятнинг соғлом, хушчақчақ, ҳар томонлама жисмоний ривожланган, меҳнат ва ватан ҳимоясига тайёр турган курувчиларини тарбиялашдан иборат узоқ муддатли, уюштирилган педагогик жараёндр. Жисмоний маданият жараёнида қуйидаги асосий вазифалар ҳал этилади: а) соғлиқни мустаҳкамлаш организмни чиниқтириш ва жисмоний ривожланиш даражасини ҳамда иш қобилиятини ошириш; б) ҳаётга зарур бўладиган, жумладан, амалий характерга эга бўлган ҳаракат малака ва кўникмани эгаллаш; в) кишининг маънавий ва иродали сифатини тарбиялаш; г) жисмоний сифат (тезкорлик, куч, эпчиллик, чидамлик)ни ўстириш; д) махсус спорт машқини бажариш техникасини эгаллаш. Шу билан бирга ўзбек халқ миллий ўйинларини тўплаш ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш, улардан оқилона фойдаланиш бугунги кунда олдимизда турган ҳам назарий, ҳам амалий аҳамиятга эга бўлган муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади. Ушбу вазифа ёш авлодни соғлом ва баркамол қилиб тарбияловчи жисмоний маданият олдида ҳам катта маъсулият юклади. Ёшларни ҳар томонлама жисмоний бақувват қилиб тарбиялашга имкон берадиган, ўқувчилар жисмоний сифатларини ривожлантиришга қаратилган бу муаммони умумтаълим мактаб ўқувчилари жисмоний маданиятини ташкилий ва педагогик жараёнлар билан бирга бир-бирига боғлаб келган узвийликда кўриб чиқиш лозимлигини келтириб чиқаради, бунда миллий халқ ўйинларининг роли катта эканлигини қайта-қайта таъкидлаб ўтмоқчимиз. Шунинг учун халқимизнинг асрлардан-асрларга ўтиб келаётган миллий ўйинларини авайлаб-асраб кейинги авлодга етказиш йўлларини излаш, ишлаб чиқиш ва ҳаётга тадбиқ этиш бизнинг мақсадимиздир. Миллий халқ ўйинларини халқимизнинг бир неча йиллик маданий бойликлари ҳақидаги тасаввурларини маълум даражада кенгайтиради, ҳозирги ҳаётга сингдириш йўлларини бойитишга ёрдам беради. Миллий ҳаракатли ўйинлар жисмоний тарбиянинг энг таъсирчан усуллари билан бўлиб, ўқувчиларда ақлий, ахлоқий ва нафосат тарбиясини биргаликда муваффақиятли амалга оширишда муҳим воситадир. Шунинг учун болалар ўйинларининг руҳи, табиати, савияси, иштирокчиларнинг ҳатти-ҳаракатлари каби жиҳатларига ҳам эътибор бериш зарур.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. T. Usmonxujayev 500 Harakatli o'yinlar. Toshkent 2014.
2. E. A. Tursunqulov Jismoniy tarbiya va sport. Samarqand 2020.
3. Ziyonet talim elektron portal.

SPORTCHILARNI MUSOBAQALARGA PSIXOLOGIK JIHATDAN TAYYORLASHNING IJOBIY JIHA TLARI

H.SH.Karimov., A.A.Qo'shmonov

Andijon davlat pedagogika instituti, anddupi@edu.uz.

Annotatsiya: Mazkur maqolada qo'l jangi bo'yicha sportchilarni musobaqalarga psixologik jihatdan tayyorlashning ijobiy jihatlari bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, qo'l jangi bo'yicha sportchilarda musobaqaga tayyorgarlikning psixologik ahamiyati tajribada isbotlangan.

Kalit so'zlar: Sport, qo'l jangi, psixologiya, ruhiy namuna, tezlik, g'alaba, musobaqa.

Qo'l jangi yurtimizda rivojlanib kelayotgan sport turlaridan biri bo'lib, jahon yakkakurash sport turlari orasida o'ziga xos nufuzga egadir. Tuman, shaxar, viloyat, mamlakat, Osiyo, jahon birinchiliklari va xalqaro turnirlar miqiyosida qo'l jangi musobaqalarini tashkillashtirib borilish natijasida mamlakatimizning barcha hududlarida bu jang turi keng targ'ib qilindi. Hozirgi paytda qo'l jangi dunyoning 100 dan ortiq davlatlarida tan olinib, sevimli sport turi sifatida rivojlanib kelayotganligi barcha qo'l jangi ixlosmandlarini quvontiradi. Qo'l jangi sportchilarini bellashuvlarga tayyorgarlik qilishlari oldindan ishlab chiqilgan turili taktik uslublar jumladan tezlik, chaqqonlik, kuchlilik, chidamlilik, g'alabaga bo'lgan iroda, temperament va uyushqoqlik sifatlarini ularning ustozmurabbiylari har tomonlama mukammallik bilan o'rgatib, sportchi-shogirtlarida kuchli ko'nikma hosil qilishlarida, o'zlarida mavjud barcha mahorat sir asrorlarini singdiradilar. Qo'l jangi bo'yicha mavjud mahorat va ko'nikmalarni rivojlantirishga oid uslublar o'ziga xos rang-barangdir. Ular to'g'risida qanchadan-qancha monografiyalar, nomzodlik dissertasiyada uslubiy qo'llanmalarda yoritilgan. Lekin qo'l jangi sportchilarining g'alabaga bo'lgan irodasini ilxomchisi bo'lmish ruxiy tayyorgarlikni ayrim mutaxasis murabbiylarimiz nazarlariga olmaydilar. Baholanki, ruxiyat murabbiyning pedagogik faoliyatidagi asosiy qismlaridan sanaladi. Shuni e'tiborga oilish kerakki, Universitet qo'l jangi sportchilar o'rtasida tadqiqot olib borishda ulardagi ruxiy jarayonlarni: sezgi, idrok, diqqatning qo'l jangi turiga xos hususiyatlari, tafakkur, tezlik-reaksiya, harakat xotirasi, xayol, irodaviy jarayonlarga xos bo'lgan xislatlar o'rganiladi. Joriy yilning 2021 yil 19-21 oktyabr kunlari Toshkent shaxar, Yunisabod tumanida O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi ommaviy-sport va uslubiy tadbirlar kalendar rejasiga asosan "Qo'l jangi" sport turi bo'yicha Milliy gvardiya "Qo'mondoni kubogi" birinchilik musobaqasi bo'lib o'tdi. Musobaqa oldidan Universitet qo'l jangi terma jamoasi

sportchilarini ruxiy tayyorgarliklarini umumiy va 116 xususiy qismlarga ajratgan holda olib bordik.

Umumiy ruhiy tayyorgarlik ya'ni bu iroda, o'z-o'zini boshqarish, qat'iyat, sabot, diqqat-etibor, bir maqsadga yo'naltirilgan fazilatlar tarbiyasi xisoblansa, ruhiy tayyorgarlikning xususiy jihati shundan iboratki, sportchi musobaqaga tayyorlandi. Mahorati, sabr matonati unchalik yuqori bo'lmagan jangchi "Qo'mondoni kubogi" musobaqasida tashvishmand bo'lib qoldi, musobaqa boshlanganda ruhan tushkun holatda bo'ldi, g'alaba qozonishga bo'lgan ishonchini yo'qotdi. Jangchilarga bir xil qolibda yondoshib bo'lmaydi. Bittasini xotijam qilib qo'yish lozim, boshqasini chalg'itish kerak, uchinchisini kuldirish kerak, to'rtinchisini esa jangga umuman aloqasi yoq mavzuga jalb qildik. "Qo'mondoni kubogi" musobaqasi boshlanishidan oldin Elyor Yakubovdan "ruhiy na'muna" olish maqsadida uni savolga tutamiz. U o'z navbatida bergan savollarimizga tezlik bilan javob berishi lozim edi. Unga bergan savollarimizga tezlik javob ola boshladik.: "Quyosh?"- "Osmon!", "Kayfiyat?"- "A'lo!", "Qo'l jangi mashg'ulotlari?"- "Kombinatsiyalarga boy va tezkor!", "G'alaba?"- "Sof g'alabaga erishish!", "Mag'lubiyat?"- "Faqat g'alaba!", "Musobaqa?"- "Qo'l jangi!". Olingan "ruhiy na'muna" negzida shunga ishonch hosil qildikki Elyor Yakubovda musobaqada g'alaba qozonish uchun uning shashti o'ta baland. 65 kg vaznda turnir oldi tayyorgarlikda o'z navbatini sabrsizlik bilan kutayotgan Niyozqulov Farux ham bergan savollarimizga burro-burro javob berdi. Lekin qo'l jangi gilamiga tushishga tayyorgarlik ko'rayotgan 100 kg vazn toifasida Usmonqulov Xayriddin hamda 55 kg vazn toifasidagi jangchi Nurmonov Sanjarda o'zlarini his hayajonlarini bildirib qo'yganlarini qiyin emas edi. Ulardan ham "ruhiy na'muna" olish maqsadida savollarga tutamiz. O'z navbatida bergan savollarimizga Usmonqulov Xayriddin va Nurmonov Sanjar istar-istamas javob bera boshladilar. Javoblari sust va mayus edi: "Daryo?"- "Loyqa", "Quyosh?"- "Qora bulut", "Kayfiyat?"- "Tushkun", "G'alaba?"- "Mushkul". Bu ikki jangchilarimizga qo'yilgan tashxisdan aniq hulosalar olindi. Elyor Yakubov (80 kg) va Niyozqulov Farux (65 kg)lardan olingan "ruhiy na'munalari" ijobiyliги natijasida "Qo'mondoni kubogi" musobaqasining o'z vaznlari bo'yicha g'oliblari va oltin medallar sohiblari bo'ldilar. Olingan "ruhiy na'munalari" salbiy ko'rsatkichlarga ega bo'lgan Usmonqulov Xayriddin (100 kg) va Nurmonov Sanjar (55 kg) "Qo'mondoni kubogi" bellashuvining dastlabkilarida mag'lubiyatga uchrashib musobaqani barvaqt tark etishlariga majbur bo'ldilar. 1. Sport murabbiyining o'gitlari, qo'l jangi sportchilarining shaxsiy mulohazalari uning yoqimsiz hayollaridan o'zini chalg'itishi, diqqat e'tiborining yo'nalishi inobatga olinishi lozim.

Murabbiyning ruxlantiruvchi so'zlari qo'l jangi sportchilarining butun organizmiga va markaziy asab tizimiga ta'sir ko'rsatish vositalari taklif etilishi: nafas olish mashqlari kishini xotirjam qilishi, ruhan tushgan bo'lsa, tetiklashtirish lozim.

Ruxshunosning asosiy vazifasi va barcha qo‘l jangi sportchilarda o‘zlariga xos ishonch uyg‘otishdan iborat. Murabbiylarning eng yaqin ko‘makchisi sifatida ruxshunoslarning ro‘li beqiyos bo‘lishligi katta ahamiyat kasb etishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – engilmas kuch. –T.: “Ma‘naviyat”, 2008.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017.
3. Atashayxov A.A. Jangovar - jismoniy tayyorgarlik. Darslik. – T., 2016.
4. Atashayxov A.A., Xudayberganov O.K. Jismoniy tayyorgarlik. O‘quv qo‘llanma. – T., 2013.
5. Kurbonov A.S. IIO xodimlari uchun shaxsiy himoyaning asosiy usullari. O‘quv qo‘llanma. – T., 2016.
6. Gapparov X.Z. Jangovar jismoniy tayyorgarlik. O‘quv qo‘llanma – T., 2016.
7. Gapparov X.Z., Usenov E.K., Bo‘riboyev D.B., Bayto‘rayev E.I. Sambo kurashi usullari (o‘quv qo‘llanma) T., 2019 y.
8. M.A.Urdabayev., X.R.Karimov., Chinniboyev J.I., Xalmuxammedov R.D. Boks, (o‘quv qo‘llanma) T., 2019 y.
9. X.Z.Gapparov Qo‘l jangi: maxsus usullar (o‘quv qo‘llanma) –T, 2020.
10. A.I.Abdullayev, J.M.Akramov, X.Sh.Matliyev, Sh.Arslonov. “Dzyudo” (o‘quv qo‘llanma) – T, 2020.
11. X.R.Karimov. Sport o‘yinlari va jismoniy sifatlar, (o‘quv qo‘llanma). T., 2020y

СУВ ХЎЖАЛИГИ ИНШОАТЛАРИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ РОЛИ

Тошева Мафтуна Рустамовна

“ТИҚХММИ” миллий тадқиқот университети ассистенти

Аннотация Мақолада Россияда сув хўжалиги комплексини бошқариш муаммолари кўрсатилган ва уларни ҳал қилиш йўллари таклиф этилади. Бинобарин, сув хўжалигини модернизация қилиш комплекс ва босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Калит сўзлар: сув ресурслари; бошқарувнинг ҳавзавий тамойили; сувни муҳофаза қилиш; пуллик сувдан фойдаланиш; бошқарувнинг мураккаблиги

Кириш. Сув фондини давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш ва ривожлантириш бошқарув органлари тузилмасини такомиллаштириш, инвестиция жараёнини тартибга солишнинг самарали дастаклари ва механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда сув хўжалиги ва сувни муҳофаза қилиш дастурларини барқарор молиялаштиришни таъминлаш билан боғлиқ. фаолияти, ахборотни такомиллаштириш, тартибга солиш ҳуқуқий ва илмий-техник таъминот.

Сув хўжалиги тизимидаги ягона асосланган тамойил бу маъмурий-худудий принцип билан биргаликда сув объектларидан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилишни ягона табиий-хўжалик мажмуаси сифатида таъминлашга қодир бўлган ҳавзавий принципдир. сув олиш зонасининг хавфсизлиги. Замонавий маъмурий-худудий бўлиниш сув ҳавзалари ҳавзаларининг гидрографик чегараларига тўғри келмаслигини ва ҳавза тизимининг элементлари ўртасидаги мавжуд муносабатлар асосан қарама-қарши эканлигини ҳисобга олиб, дарё ҳавзасини бошқариш умумий ҳавза, сув ҳавзаси, минтақавий, шаҳар даражасида, шунингдек, индивидуал корхона даражасидаги муаммоларни ҳал қилиш тузилмасини яратиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу тузилма қисмининг тўлиқ бажарилишини таъминлашга имкон беради федерал ижроия органи, масалан, мамлакат субъекти даражасида, худуди кичик ҳавзанинг чегараларида жойлашган, шунингдек, муниципалитет даражасида, масалан, дарёлар, дарёлар, кичик дарёлар ва булоқлар манбаларини муҳофаза қилиш[6].

Ўзбекистон Республикаси сув қонунчилигининг тамойилларидан бири ҳавза округлари чегараларида сув муносабатларини тартибга солиш принципи (ҳавзавий ёндашув) [1, 3-модда].

Ўзбекистон Республикасида сув объектларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги бошқарувнинг асосий бўлинмаси бўлган ва дарё

ҳавзалари ва улар билан боғлиқ эр ости сув объектлари ва денгизлардан иборат йигирмата ҳавза округи қонун билан белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг 2019 йил 09 октябрдаги ПҚ-4486-сонли "Сув ресурсларини бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорига мувофиқ, сув ресурслари соҳасидаги мулкларига давлат хизматларини кўрсатиш ва бошқариш функцияларини бажарадиган федерал ижро этувчи органдир.

Сув хўжалиги ўз фаолиятини тўғридан-тўғри ёки ўзининг ҳудудий органлари (шу жумладан ҳавзалар) орқали ва бошқа федерал ижроия органлари, Ўзбекистон Республикасининг таъсис субъектларининг ижро этувчи ҳокимиятлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, жамоат бирлашмалари ва бошқа органлар билан ҳамкорликда бўйсунувчи ташкилотлар орқали амалга оширади.[5].

ФАВРнинг ҳудудий органларига ўн тўртта сув ҳавзаси бошқармаси (БВУ) ва битта кўл сув ресурслари бўлими киради. Байкал. Шунга кўра, олтига ҳавза округи (йигирматадан) алоҳида ҳавза бошқарув органларига эга эмас.

Федерациянинг деярли ҳар бир субъектида СТБга бўйсунувчи сув хўжалиги бошқармалари ташкил этилган бўлиб, улар Федерация субъекти ҳудудида сув ҳавзалари бошқаруви ва сувдан фойдаланувчилар ўртасидаги алоқани таъминлайди.

Ушбу бирликларнинг мавжудлиги операни тақдим этиш имконини беради сув истеъмолчилари билан фаол ишлаш, катта ҳажмдаги ишларни ўзгартириш ва Федерация субъектларининг ўзлари ичидаги муносабатларнинг бир қатор масалаларини боғлаш

ушбу ташкилотларга.

Ҳудудий даражада давлат бошқаруви бир-бири билан келишилган ҳолда федерал давлат органларининг ҳудудий органлари (СТБ сув хўжалиги бўлимлари) ва Россия Федерациясининг таъсис субъектларининг давлат ижроия органлари томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган ваколатлари доирасида амалга оширилади. Делимитация ҳозирда кузатилаётган ваколатларнинг такрорланишини истисно қилиш, шунингдек, томонларнинг ҳар бирига давлат бошқарувининг айрим масалалари бўйича мутлақ ваколатлар бериш тамойили асосида амалга оширилади. Зарур ҳолларда, қабул қилинаётган қарорларнинг ўзаро келишуви институтидан ("икки калит" тамойили) фойдаланиш мумкин. Ўзаро ҳамкорлик ва ваколатларни амалга оширишнинг бошқа ўзаро мақбул схемаларидан ҳам фойдаланиш мумкин.

Сув ресурсларини бошқаришнинг ҳавзавий принципини қўллаш билан бир қаторда, ҳавза округларининг Сув кодексида Россия Федерациясининг таъсис субъектларининг ижро этувчи ҳокимият органларининг (табiiй ресурслар

қўмиталари) ваколатларини кенгайтириш орқали уларнинг роли ортиб бормоқда. . Хусусан, Россия Федерациясининг субъектига сув объектларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш устидан минтақавий давлат назорати ва назоратини амалга ошириш ваколати берилди, федерал назорат остида бўлган сув объектлари бундан мустасно (РФ ВКнинг 25-моддаси). Шунингдек, Россия Федерациясининг субъектлари сув муносабатларини тартибга солиш соҳасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишлари мумкин. Сув ресурсларини бошқариш ваколатларини қуйи даражага ўтказиш бўйича ҳаракатлар ва бошқарувнинг ҳавзавий принципи ўртасида тафовут мавжуд. Ҳавзани бошқариш бўғини мустаҳкамланмаяпти.

Сув хўжалигининг ҳавзавий тамойилини амалга ошириш дарё ҳавзасидаги сув объектларининг ҳолати ва юзага келадиган мунозарали масалалар тўғрисида маълумотларни олиш ва таҳлил қилиш тизимини яратишни, улардан фойдаланиш, тиклаш ва муҳофаза қилиш соҳасида мақбул қарорларни қабул қилишни назарда тутди. табиий сувлар; дарёлар ҳавзасини бошқариш режасини ишлаб чиқиш; дастурий тадбирларни амалга ошириш учун бюджетни шакллантириш ва хўжалик ва бошқа фаолиятни амалга оширишда сув объектларини ифлослантирганлик учун тўловлар ҳамда сув объектлари ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқлар ҳисобига атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирларини молиявий таъминлаш [6].

Сувни муҳофаза қилиш нуктаи назаридан оқова сувларни ва (ёки) дренаж сувларини бепул оқизишга йўл қўйилмайди. Чиқинди сувлар, ҳатто санитария меъёрлари бўйича тозаланганидан кейин ҳам, табиий сувдан ифлослантирувчи моддаларнинг қўпайиши билан фарқ қилади, бу эса сувдан фойдаланиш қийматини пасайтиради. Уларнинг сув ҳавзаларига қайтиши сув сифатига салбий таъсир қилади. Чиқинди сувни тўкиб ташламаслик керак, балки уни ўтказиш ёки этказиб бериш керак

ихтисослаштирилган корхоналарга сақлаш ёки регенерация қилиш учун маълум бир ҳақ эвазига. Тўлов оқова сувни суюлтириш учун зарур бўлган сувни баҳолашга тенг бўлиши мумкин (ифлосликлар концентрациясини МПС даражасига этказиш). Тўловлар чиқинди сувнинг миқдори ва сифатини ҳисобга олиши керак. Тўғридан-тўғри корхоналарнинг бир қисмига чиқинди сувларни тозалаш харажатларининг маълум бир қисмини қоплаш, сувни муҳофаза қилиш бўйича интенсив тадбирларни иқтисодий рағбатлантириш, табиий сувларни ифлослантириш учун тўловларнинг молиявий оқими мақсадли фойдаланиш учун ёпиқ. Ушбу тўловлар махсус фондларда тўпланиши керак ва шунинг учун бюджетни четлаб ўтиб, нархларнинг ошишига деярли таъсир қилмайди. Акс ҳолда, инфляция тенденциялари кучайиши ва корхоналар учун салбий қайта тақсимлаш эффекти юзага келиши мумкин.

Ривожланган мамлакатларда ифлослантурувчи моддалар чиқиндиларининг 30-70% га қисқаришига тўловлардан фойдаланишнинг ёпик схемалари орқали эришилади.

Сувни муҳофаза қилиш фаолиятини иқтисодий таъминлаш мақсадида сувдан фойдаланганлик учун тўлов бир қатор асосий муаммоларни ҳал қилишни ўз ичига олади:

- ҳудудлар бўйича тўловлар миқдорини фарқлаш;
- тўловларни ундириш механизмларини, уларнинг қабул қилиниши устидан назоратни, шунингдек уларни амалга оширишга мажбурлаш усулларини модернизация қилиш;

- бир ижроия органига бўйсунувчи ва унга ҳисоб берувчи ихтисослаштирилган молия бошқаруви органларининг шаффоф тузилмасини яратиш;

- сув объектларини сувдан фойдалангандан кейин тиклаш бўйича чоратадбирларни молиялаштириш ҳажми ва тегишли сувдан фойдаланувчининг умумий тўловлари нисбати;

- стандартларнинг босқичма-босқич кучайтирилишини таъминлаш, ҳисобга олинган ифлослантурувчи моддалар доирасини кенгайтириш ва стандарт ва ортиқча сувдан фойдаланиш учун тариф ставкаларини ошириш.

Сув ҳавзалари ҳудудларидаги экологик вазиятни яхшилаш бўйича ҳавзавий дастурлар ҳудуднинг табиий хусусиятларини ҳисобга олиши ва сув объектларига антропоген таъсир даражасини босқичма-босқич камайтиришга йўналтирилган бўлиши керак. Айнан шу эрда экологик стандартларга эришиш учун босқичма-босқич мақсадларни белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Бундай ҳолда, сув объектлари ҳолатининг якуний кўрсаткичи сув экотизимининг ёки унинг алоҳида абиотик ва биотик таркибий қисмларининг ҳолатини тавсифловчи белгиланган меъёрлаштирилган кўрсаткичлар бўлиши керак [6].

Экологиянинг асосий постулати сувлар ҳолатининг қирғоқлар ҳолатидан ажралмаслиги тамойилидир. У нафақат назарий ва экспериментал жиҳатдан асосланган, балки қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида узоқ вақт давомида амалга оширилган. 2007 йил 1 январдан бошлаб Россия Федерациясининг Сув кодексининг кучга кириши билан қирғоқ сув объектлари таркибидан чиқарилади (5-модда): "...2. Эр усти сув объектлари эр усти сувлари ва улар билан қопланган қирғоқ чизигидаги қуруқликдан иборат. Шунинг учун энди қирғоқ чизиги чегараларидаги сув объектларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш мураккаб бўлиши мумкин эмас.

Сув фондининг соҳилбо'йи ерларидан комплекс фойдаланиш ва муҳофаза қилиш концепсиясини яратиш зарур. 2006 йил 3 июндаги "Россия

Федерациясининг Сув кодексини кучга киритиш тўғрисида" Федерал қонуни билан эрларнинг сув фонди эрлари рўйхатидан чиқариб ташлашга оид ўзгартиришларни бекор қилишдан бошлаш керак. сув объектининг сувни муҳофаза қилиш зоналари, марказлаштирилган ичимлик ва маиший сув таъминоти манбаларининг санитария муҳофазаси зоналари.

Россия Федерациясининг 2006 йил 3 июндаги 74-ФЗ-сонли Сув кодекси сувни ҳимоя қилишнинг геометрик қоидаларини дам олиш йўналиши бўйича сезиларли даражада ўзгартиради. Дарёлар учун сувни муҳофаза қилиш зонасининг кенглиги 200 м гача, кўллар ва сув ҳавзалари учун эса 50 м дан ошмаслиги керак. Аммо бу сув алмашинувининг секинлашиши, оқава сувларнинг суюлтирилишини, интенсивлигини пасайтиради. аерация ва умуман, сув массаларининг ўз-ўзини тозалаш қобилияти сув объектларининг оқимларга нисбатан заифлигининг асосий омилidir. Бу турғун, яхши иситиладиган саёз сувлар бўлиб, улар фитопланктонларнинг гуллаб-яшнаши, макрофитлар билан ўсиб бориши ва этарли микдорда озукавий моддалар мавжуд бўлганда ботқоқланиш учун энг яхши ошхона ҳисобланади. Булар кўллар ва сув омборларининг асосий, чуқур ўрганилган гидроэкологик камчиликлари бўлиб, улар доимо сувни муҳофаза қилишга эътиборни кучайтиришни талаб қилади.

Кўриб турганимиздек, 2007 йил 1 январдан кейин (РФ ВС кучга киргандан кейин) сув объектларининг сифат ҳолатининг барча кафолатлари уларнинг ифлосланиши, тикилиб қолиши ва камайиб кетишига йўл қўймаслик тамойилига қаратилган. Ушбу тамойилни техник муаммолар ва хусусий мулкни санитария-экологик назорат қилишнинг иложи йўқлиги сабабли илгари амалга ошириш мумкин эмас эди ва янги шароитларда уни амалга ошириш янада қийинроқ [3].

Сув муносабатларини “либераллаштириш” ҳозирги вақтда сув ҳавзаларининг сув муҳофазаси зоналарида ҳар қандай турдаги турар-жой биноларини, хаттоки кўп хонадонли уйларни ҳам қуриш, ёзги уйлар ва боғ томорқаларини жойлаштириш, мавсумий стационар чодир шаҳарчаларини барпо этиш имконини бермоқда. Тўғри, Санъатнинг 16-банди талабларига риоя қилиш керак. Россия Федерациясининг Сув кодексининг 65-моддасига биноан, хўжалик ва бошқа объектлардан фойдаланиш пайтида бундай объектларни сув қонунчилиги ва қонун ҳужжатларига мувофиқ сув объектларини ифлосланишдан, сувнинг тикилиб қолишидан ва камайишидан ҳимоя қилишни таъминлайдиган объектлар билан жиҳозлаш зарур. атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳаси. Ҳозирги вақтда қурилиш лойиҳаларини экспертизадан ўтказишда лойиҳа ҳужжатларининг техник регламентлар талабларига, шу жумладан санитария-эпидемиология ва экологик талабларга мувофиқлиги баҳоланади. Шу билан бирга, санитария муҳофазаси зоналарини ташкил этиш талаб этилмайдиган уй-жой қурилиши объектлари ва бир қатор булоқ ишлаб чиқариш

объектларини қуриш лойиҳалари экспертизадан ўтказилмайди. Бундай ҳолда, қурилиш объектининг атроф-муҳит экологиясига таъсирини қандай баҳолаш ва сув объектининг муҳофазасини таъминлаш керак?

Амалдаги қонунчилик бунга жавоб бермайди. Умуман олганда, Россия Федерациясининг янги Сув кодекси сувни муҳофаза қилиш зоналаридан, шу жумладан илгари амалдаги қонунчилик талабларини бузган шахслар томонидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтирди. Шу билан бирга, барча лавозимларда сув ҳавзаларини муҳофаза қилиш талаблари сезиларли даражада заифлашди. Агар аввалги қоидалар сув объектларини тўғри муҳофаза қилишга ёрдам бермаган бўлса, янги қоидалар сувни муҳофаза қилиш зоналаридаги сув ҳавзалари ва ерларнинг янада ифлосланиши, ахлатланиши ва ўзлаштирилишига ёрдам беради.

Сув хўжалиги комплексини такомиллаштириш сувни муҳофаза қилиш зоналари доирасида лицензияланадиган хўжалик фаолиятини жорий этиш, сувни муҳофаза қилиш зонасида жойлашган ҳудудда хўжалик фаолиятини амалга ошириш учун лицензиялар бериш ва сувни муҳофаза қилиш зонасини бошқаришнинг ҳудудий қоидаларини ишлаб чиқиш орқали мумкин. сув ҳавзасининг. Ноёб сув ҳавзаларида сувни муҳофаза қилиш зонасида потенциал ифлосланиш манбаларини жойлаштиришни тақиқлаш керак. Сувни муҳофаза қилиш зоналари иқтисодий фаолиятнинг зарарли оқибатларини олдини олиш учун яратилган экологик зоналарнинг турларидан бири бўлиши керак.

Бутун бошқарув тизимининг, хусусан, алоҳида сув хўжалиги тизимларининг номукамаллиги натижасида юзага келган сув хўжалиги муаммоларининг муҳим сабабларидан бири бу халқ хўжалиги ва иқтисодиётнинг турли тармоқлари томонидан сувдан фойдаланишни мувофиқлаштиришнинг йўқлиги ҳисобланади. субъектлар.

Ушбу сабабни бартараф этиш сув хўжалигида хорижий тажрибадан фойдаланиш орқали мумкин. Демак, немис ҳамкорлиги тизими каби минтақалараро ассоциациялар доирасида дарё ҳавзасида то'лиқ ёки қисман жойлашган маҳаллалар ва туманлар, чиқинди сувларни оқизувчи корхоналар ва савдо бирлашмалари, шунингдек корхоналар, жамоат сув ташкилотлари, сув сув қабул қилувчи ташкилотлар ва гидроэлектростансиялар эгалари томонидан бошқарувга ҳавзадаги барча сувдан фойдаланувчиларни жалб қилиш мумкин. Арт. Россия Федерациясининг 2006 йил 6 июндаги Сув кодексининг 29-моддаси ҳавза округи чегараларида сув объектларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасида тавсиялар ишлаб чиқадиган ҳавза кенгашларини яратишни назарда тутди. Ҳавза кенгашлари таркибига Россия Федерацияси ҳукумати томонидан ваколат берилган федерал ижроия органларининг вакиллари, Россия Федерациясининг таъсис субъектларининг давлат ҳокимияти органлари,

маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек сувдан фойдаланувчилар, жамоат бирлашмалари, Шимолий, Сибир маҳаллий халқлари жамоалари вакиллари киради. ва Россия Федерациясининг Узоқ Шарқи. Турли минтақавий муаммоларни тартибга солиш жараёнига киритиш учун икки даражали ҳавза кенгашлари тизимини яратишни таклиф қиламиз. Федерация таркибидаги ҳавза сув бошқармаларининг сув хўжалиги бўлимлари биринчи даражали бўлсин.

Сув ресурсларини бошқариш тизимини модернизация қилиш босқичларидан бири бошқарувга барча манфаатдор томонларни (сувдан фойдаланувчиларни) жалб қилган ҳолда ҳавза маъмуриятларини марказсизлаштириш бўлиши мумкин. Бу усул, айниқса, сув ресурслари тақчил бўлган ҳудудларда бошқарув самарадорлигини ошириш учун зарурдир. Ҳавзанинг ресурслар билан таъминланганлиги қанчалик паст бўлса, марказсизлаштириш жараёнининг содда ва самаралироқ бўлиш эҳтимоли шунчалик юқори бўлади. Тадқиқот натижалари кўрсатганидек [2, п. 51], марказсизлаштириш дастури қанчалик улуғвор ва кенг қамровли бўлса, сувдан фойдаланувчилар дуч келадиган муаммолар қанчалик жиддий бўлса, ислохотлар саъй-ҳаракатлари мақсадга мувофиқ ва самарали бўлиш эҳтимоли шунчалик юқори бўлади. Бу амалиётчилар орасида инқирозли вазиятларда ислохотлар энг муваффақиятли бўлади деган кенг тарқалган эътиқодга мос келади. Марказсизлаштириш жараёнида институтларни йўқ қилиш жараёнининг самарадорлигига ёрдам беради.

Дарё ҳавзасида фаолият юритаётган кўплаб ташкилотларнинг мавжудлиги ва ислохот жараёнининг узоқ давом этиши жиддий салбий омиллар бўлиши кутилмайди. Бошқа томондан, жуда зиддиятли марказсизлаштириш жараёни паст самарадорлик билан боғлиқ ва баъзи мавжуд институтларнинг тугатилиши ижобий омил бўлиши мумкин.

Муваффақиятли сув ҳавзаларини бошқариш тизими молиявий масъулият (сувдан фойдаланувчилар томонидан), молиявий мустақиллик (ҳавзада олинадиган даромадларни сақлаш) ва марказий ҳукумат томонидан қўллаб-қувватланишини талаб қилади.

Замонавий сув бошқаруви кўп жиҳатдан қарама-қарши манфаатларни ҳал қилишга интилади.

саноат миқёсида, мувофиқлаштирилган, фанлараро, ҳамкорликда, шаффоф ва мослашувчан тарзда.

Ушбу ёндашувнинг атамаси сув ресурсларини комплекс бошқаришдир. Ушбу атаманинг бир нечта таърифлари мавжуд, аммо умуман олганда, у қуйидаги таркибий қисмлар билан тавсифланади [7, п. 172]:

- у сувнинг барча табиий томонларини (масалан, миқдорий, сифат ва экологик жиҳатларини) ҳисобга олади ва улар ўртасидаги алоқаларни ҳисобга олади;

- сув хўжалигини ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, сиёсат ва атроф-муҳитни бошқаришнинг кенгроқ контекстига жойлаштиради;

- манфаатдор томонлар билан биргаликдаги жараёнда сув хўжалиги тизимининг функциялари ва аҳамияти билан боғлиқ барча манфаатларни ҳисобга олади.

ривожланиш;

- ресурслар миқдори ва уларга бўлган талабнинг фазовий ва вақт ўзгаришини ҳисобга олади;

- у муҳим сиёсий мақсадлар ва чекловларнинг тўлиқ доирасини кўриб чиқади;

- у сувни бошқариш билан боғлиқ турли ташкилий даражаларни ҳисобга олади.

Айнан шу ёндашув асосида сувдан фойдаланишнинг ҳуқуқий-меъёрий базасини модернизация қилиш тизимини қўллаш, сувдан фойдаланишни бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш, сув объектлари ва автоматлаштирилган маълумотларнинг комплекс мониторинги тизимини ишлаб чиқиш мумкин. қайта ишлаш тизимлари, сувдан оқилона фойдаланишнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш, сув хўжалиги тизимларини бошқариш бўйича қабул қилинган қарорларнинг асослилигини ошириш.

Модернизация беш даражада амалга оширилиши керак: федерал, туман, ҳавза, минтақавий ва маҳаллий.

Сувдан фойдаланишнинг ҳуқуқий-меъёрий базасини модернизация қилиш, шунингдек, бошқарувнинг ташкилий механизмини такомиллаштириш маъмурий тузилмаларнинг юқори бўғинлари ваколатига киради. Шу билан бирга, янги ҳуқуқий ва меъёрий-услубий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ҳам, амалдагиларни такомиллаштириш ҳам кутилмоқда. Институционал механизмни такомиллаштиришдан асосий мақсад бошқарув органлари тузилмаси ва қабул қилиниши сув хўжалигини барқарор ривожлантириш учун зарур бўлган қарорлар тизими ўртасидаги изчилликни таъминлашдан иборат.

Хулоса қилиб айтиш керакки, бошқарув тизимини босқичма-босқич модернизация қилиш зарур:

1-босқич. Норматив-ҳуқуқий базани модернизация қилиш. Сув хўжалигидаги камчиликларни бартараф этишда бошқарув органларининг ваколатларини қайта тақсимлаш биринчи навбатда бўлиши керак. Бу сув

хўжалиги комплексининг табиий компонентига нисбатан объектив равишда амалга оширилиши керак.

Ушбу босқичда сувдан фойдаланиш ва антропоген таъсирнинг барча асосий турлари бўйича стандартлар ва нормалар тизимини ишлаб чиқиш вазифалари ҳал этилади.

Янги қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқишда улар билан сувдан фойдаланишнинг энг яхши мавжуд технологияларини уйғунлаштириш муаммосини ҳал қилиш керак. Сувдан фойдаланиш амалиётига мавжуд илғор технологияларни жорий этиш учун Давлат корпорациясини ташкил этиш зарур. Амалга ошириш қонунчиликини тартибга солишдан бошлаб амалга оширилиши керак. Корпорация нафақат дунёдаги энг яхши мавжуд технологияларнинг жорий этилишини таҳлил қилиши, балки уларни яратиш билан ҳам шуғулланиши керак.

2-босқич. Сувдан фойдаланишни бошқаришнинг ташкилий механизминини такомиллаштириш.

Бошқарув органлари тузилмасининг барқарор ривожланиш мақсадларига улар ўртасидаги чегараланган ваколат соҳалари доирасида мувофиқлигини таъминлаш. Сув танқислиги бўлган ҳудудларда сув ресурсларини бошқаришни марказсизлаштириш ва уларни суви кўп бўлган ҳудудларда бирлаштириш зарур. Бу бошқарув ходимларига юкни тенг тақсимлайди.

мамлакатлар.

3-босқич. Саноат, қишлоқ хо‘жалиги ва коммунал хо‘жалигида сувдан оқилона фойдаланишни таъминлаш, сув ҳавзаларининг ифлосланишини камайтириш, сув тошқинлари ва сувнинг бошқа зарарли таъсирини камайтириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш. 64].

Ушбу босқичнинг вазифаларини ҳал қилиш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак:

- сув хўжалигида бозор муносабатларига ўтиш;
- саноатнинг ўзини-ўзи молиялаштириш;
- сувдан фойдаланиш ва оқава сувларни утилизация қилишда рақобат муҳитини яратиш;
- сув хўжалиги ва экологик суғурта тизимини жорий этиш;
- объектларининг атроф-муҳит ва сув хўжалиги мониторинги тизимини яратиш;

4-босқич [4, б. 64-65]. сув ресурсларидан самарали комплекс фойдаланиш ва уларни такрор ишлаб чиқаришни таъминлаш, сув объектлари ва уларнинг экотизимларини тиклаш, сувнинг зарарли таъсирининг олдини олиш ва бартараф этиш, сув хўжалиги комплексини такомиллаштириш ва ривожлантириш бўйича

узок муддатли чора-тадбирларни амалга ошириш. Тўртинчи босқич вазифаларини ҳал қилиш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак:

– мамлакат ҳавзаси ва ҳавза туманларида сув ресурсларидан комплекс фойдаланиш ва муҳофаза қилиш схемаларини ишлаб чиқиш;

- мазкур схемалар асосида Федерация субъектлари учун чора-тадбирлар режаларини ишлаб чиқиш;

- давлат томонидан сув ижараси олиш асосида сувдан фойдаланганлик учун тўловни жорий этиш;

– сув ҳавзалари ва унга туташ ҳудудларда экологик вазиятни яхшилаш;

- ихтиёрий экологик фаолиятни рағбатлантириш тизимлари.

Сув хўжалигини такомиллаштиришнинг барча босқичларини амалга ошириш фаолияти сув хўжалиги комплексини ривожлантириш ва сув ресурсларини бошқариш муаммоларини ҳал қилиш билан боғлиқ бўлган барча федерал, минтақавий ва шаҳар ҳокимиятларини ўзаро мувофиқлаштиришни ўз ичига олади.

ЛИТЕРАТУРА

1. Водный кодекс Российской Федерации (Собрание законодательства Российской Федерации, 05.06.2006, № 23, ст. 2381).

2. Всемирный банк. Сравнительный анализ институциональной структуры и политики управления водными ресурсами речных бассейнов // Использование и охрана природных ресурсов в России. 2005. № 4. с. 43–52.

3. Гордин И.В. Берегите берега. М.: Физматлит, 2007. 108 с.

4. Обоснование стратегий управления водными ресурсами. М.: Научный мир, 2006. 336 с.

5. Постановление Правительства РФ от 16 июня 2004 г. N 282 «Об утверждении Положения о Феде

-

ральном агентстве водных ресурсов» (в ред. Постановлений Правительства РФ от 30.07.2004 N 401, от 06.06.2006 N 354, от 20.12.2006 N 781).

6. Рамочная Концепция обеспечения экологической безопасности водных объектов и территорий водо

-

сборного бассейна Российской Федерации. Электронный ресурс. Режим доступа: http://есорек.ру/water_концепт.дос

7. Энциклопедия систем жизнеобеспечения. Изд-во Юнеско. ЭЛСС Изд. дом МАГИСТР-Пресс. 2005г. В 3-х томах. т.2.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАКОПИТЕЛЕЙ ЭНЕРГИИ В ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИИ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОМ ТРАНСПОРТЕ

*Ассистент, Каршиев Каримберди Тавбаевич,
(Ташкентский государственный транспортный университет),
(СЕКЦИЯ 02, тел: +998933331736 E-mail: karimberdiqarshiyev@gmail.com)*
*Ассистент, Курбонов Ислон Бахтиярович,
(Ташкентский государственный транспортный университет),
Ассистент, Нуриддинов Сардор Бобоярович,
(Ташкентский государственный транспортный университет),
Ассистент, Авазов Бобомурод Курбонович,
(Ташкентский государственный транспортный университет)*

Наиболее важным направлением на железнодорожном транспорте является повышение производительности грузовых поездов.

В связи с этим расширение применения рекуперации в тяговых сетях позволяет снизить расход электрической энергии.

В последнее время появляются образцы накопителей электроэнергии (НЭЭ) что позволяет их использование в качестве приёмников энергии рекуперации в системе тягового электроснабжения.

Применения НЭЭ на постах секционирования на железнодорожных перегонах способствует разгрузке питающих линий тяговых подстанций, снижению потерь напряжения и мощности в тяговой сети, уменьшению нагрева проводов контактной сети. Вычислительные эксперименты и сравнительный анализ показал, что вариант размещения НЭЭ на посту секционирования более предпочтителен, чем на тяговых подстанциях по энергетическим показателям.

Поставленная задача реализуется на основе критерия минимума расхода энергии в системе тягового электроснабжения при заданных размерах движения с ограничениями со стороны инфраструктуры, обеспечивающий условия применения рекуперации. Достаточный уровень рекуперации реализуется при помощи накопителя электроэнергии при обеспечении понижения степени потребления электроэнергии в тяговой сети, причём на это влияет целый ряд причин: профиль пути, температура, масса электроподвижного состава, а также его скоростные характеристики.

Что бы дать оценку применения НЭЭ на посту секционирования на перегоне между тяговыми подстанциями, применим критерий сокращения суммарного расхода электроэнергии на тяговых подстанциях по уровням напряжения в контактной сети, сверхнагрузке силовых трансформаторов, нагреву контактных проводов. Оценка электрических параметров в тяговой сети производим по среднему уровню тягового напряжения, а также по нагрузочной характеристике на тяговых подстанциях.

При реализации схемы замещения железнодорожного участка движения электроподвижных составов, выполним некоторые допущения для определения её параметров: синусоидальная и симметричная система напряжения внешнего

питания и входное мгновенное значение напряжения тяговой подстанции имеет вид:

$$U_{a,b,c} = U_A \sin(\omega t + \alpha_{a,b,c}) \quad (1)$$

где U_A —амплитудное значение напряжения, $\alpha_{a,b,c}$ —фаза напряжения на проводах a, b, c , источник электропитания имеет бесконечную мощность: $S \rightarrow \infty$; элементы контактных сетей имеют сопротивления:

$$R_{\text{КС}} = \frac{L_{\text{МПЗ}}}{2} \cdot r_{0\text{КС}}, \quad (2)$$

где $L_{\text{МПЗ}}$ —длина межподстанционной зоны, км; $r_{0\text{КС}}$ —сопротивление 1 км контактной сети, при движении электроподвижного состава по железнодорожному перегону до поста секционирования, сопротивление контактной и рельсовой сетей имеют линейную величину по заданному значению тяговой сети: $R_{\text{КС}} = 0,000374t$, скорость электроподвижного состава—постоянная, на перегоне тяговые токи являются функциями времени: $I_{\text{ЭПС}} = f(t)$, напряжение на НЭЭ на посту секционирования меняется от времени заряда/разряда и напряжение на контактной сети есть функция нескольких переменных: $E_{\text{НЭЭ}} = f(U_{\text{КС}}, t, I_{\text{рек}})$, где $U_{\text{КС}}$ —напряжение на контактной сети на посту секционирования, t —время заряда/ разряда НЭЭ, $I_{\text{рек}}$ —значение тока рекуперации.

Чтобы оценить степень применения НЭЭ, используем результаты измерений электрических параметров движения электроподвижного состава с параметрами: профиль пути, напряжение тяговой сети, скоростные характеристики, масса электропоезда.

С помощью программного комплекса Matlab реализуем имитационную модель для оценки эффективности применения НЭЭ на посту секционирования.

Режимное управление работой в устройстве НЭЭ реализовано измерением уровня напряжения на шинах поста секционирования и накопителя при переходе в режим заряда НЭЭ при повышении номинального уровня напряжения (при рекуперативном торможении) и переход в режим заряда при падении напряжения на шинах поста секционирования до минимального значения. Итоги измерений можно применить в системе управления НЭЭ по заданному алгоритму. Основой алгоритма (рис.1) является измерение тока и напряжения в контактной сети в точке присоединения поста секционирования и на НЭЭ. На основе измерений параметров, реализуется переключение транзисторных ключей для осуществления процесса заряда, разряда.

Алгоритм работы устройства НЭЭ на посту секционирования следующий. В начальный момент времени определяется готовность устройства к работе, затем—уровня напряжения на шинах поста секционирования $U_{\text{нс}}$ до уровня $U_{\text{макс}}$, соответствующего режиму рекуперативного торможения электроподвижного состава и напряжении на НЭЭ $U_{\text{НЭЭ}}$ ниже максимально возможного уровня $U_{\text{зар}}$, который показывает полный заряд устройства, НЭЭ переходит в режим заряда.

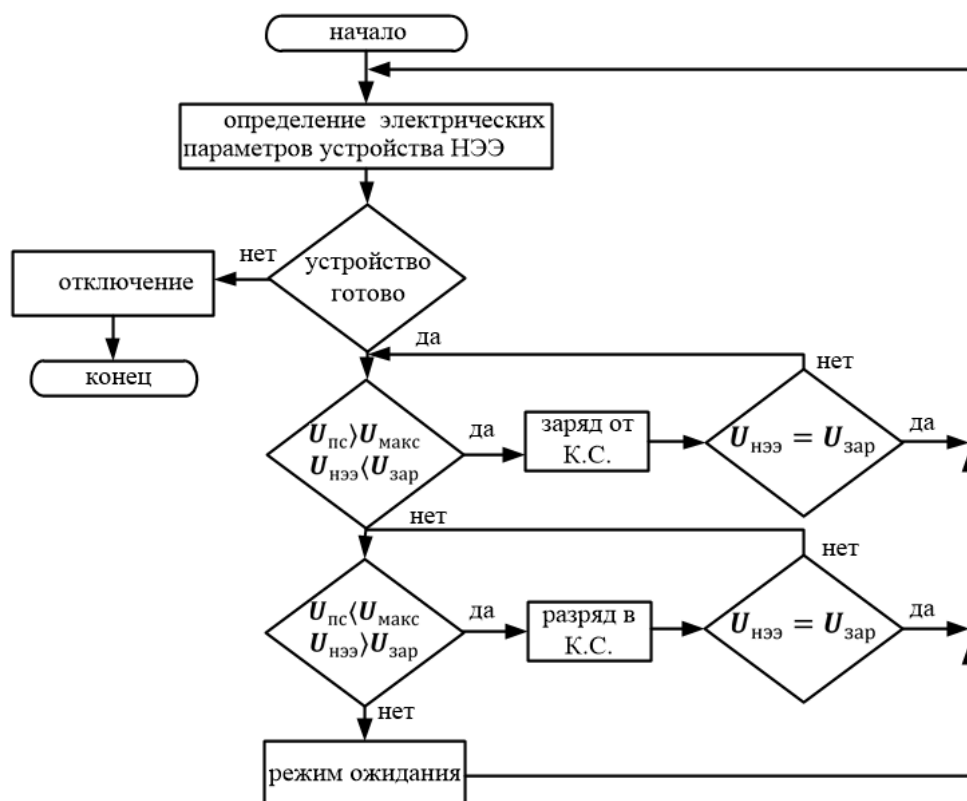

Рис. 1. Алгоритм работы НЭЭ на посту секционирования.

При понижении напряжения на шинах поста секционирования $U_{пс}$ до уровня $U_{мин}$ и напряжении на НЭЭ выше уровня $U_{зар}$, обеспечивающего разряд, НЭЭ переходит в режим разряда в контактную сеть. При отсутствии условий для перехода НЭЭ в режим разряда или заряда, накопитель на посту секционирования находится в режиме ожидания. Алгоритм работы предусматривает прекращение работы НЭЭ в аварийных режимах.

Применение НЭЭ на посту секционирования позволяет улучшить основные энергетические показатели режима работы системы тягового электроснабжения и позволит сократить потери в контактной сети на 0,85% и суммарный расход электроэнергии на 1,71%.

Список литературы

1. Черемисин В.Т., Незевак В.Л., Шатохин А.П. Повышение энергетической эффективности системы тягового электроснабжения в условиях работы постов секционирования с накопителями электрической энергии. Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов. 2015. Т. 326. № 10. С. 54–64
2. Незевак В.Л., Вильгельм А.С. К вопросу о выборе накопителя на участках постоянного тока с применением рекуперативного торможения. Инновационные проекты и новые технологии в образовании, промышленности и на транспорте: матер. науч. практ. конф. – Омск, 2013. – С. 30–36.
3. Consideration of the nonlinearity of the magnetization curve in the calculation of

magnetic chains with a moving electromagnetic screen. Boltayev O.T., Akhmedova F.A., Kurbanov I.B. DOI - 10.32743/UniTech.2022.95.2.13086. <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13086>

4. Amirov S.F., Sulliev A. Kh., Sanbetova A.T., Qurbonov I.B. Study on the biparametrical transductions circuits with distributed parameters. To cite this article: S F Amirov *et al* 2021 *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci.* **939** 012008
5. G.Sh. Abidova, M. Bazarov, I.B. Kurbanov. TSTU, Uzbekistan. Development of a device for automatic gain selection of a measuring amplifier using a following type analogue-digital converter. *Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ)*. ISSN (E): 2347-6915. Vol.10. Issue 6, June 2022.

ВЛИЯНИЕ КОНТАКТНОЙ СЕТИ ПЕРЕМЕННОГО ТОКА НА СМЕЖНЫЕ МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ СООРУЖЕНИЯ

*Базаров М. Баянов И.Н., Курбонов И.Б. Каршиев К.Т.
Ташкентский Государственный Транспортный Университет*

Анотация: В статье рассматриваются типы электрического и магнитного влияния контактной сети переменного тока на расположенные в зоне, прилегающей к железной дороге, объекты связи, теле- и дистанционного управления, сети низкого напряжения, металлические сооружения, надземные и подземные трубопроводы. Описана методика расчета величины этих влияний и сравнение с допустимыми нормативами.

Ключевые слова: влияние, линия связи, электрическое поле, тяговая сеть, силовые линии

Введение

Переменный ток промышленной частоты, проходящий в контактной сети, оказывает электромагнитное влияние на проложенные вблизи и отключенные участки контактной сети соседних путей, воздушные линии связи и линии связи, сети низкого напряжения, металлические сооружения, надземные и подземные трубопроводы. Электрическое влияние тока на металлические сооружения, не связанные с землей, возникает из-за наличия в пространстве, окружающем контактную сеть, электрического поля. Силовые линии его перпендикулярны поверхности земли и пересекают металлические сооружения, расположенные параллельно тяговой сети. Напряжение, наводимое в них, не зависит от величины тока и его частоты, а определяется только величиной напряжения в тяговой сети, взаимным расположением сооружения или провода и земли.

Типы влияния и их определение

С увеличением расстояния между проводами и уменьшении высоты их подвеса напряжение в них снижается. Так, при высоте подвеса над землей 7 м и расстоянии между контактной сетью и проводом 5 м напряжение в последнем по отношению к земле превышает 4000 В; при высоте подвеса 1 м напряжение снижается до 1000 В. При расстоянии между контактной сетью и проводом 40 м напряжение в проводе относительно земли составляет 150—300 В, при расстоянии более 50 м электрическое влияние практически не представляет опасности. Если провод расположить на земле или заземлить, то напряжение в нем спадает до нуля. Все подземные сооружения свободны от электрического влияния.

В случае прикосновения человека к проводу, подверженному электрическому влиянию, через его тело пройдет разрядный ток, величина

которого зависит в основном от частоты и напряжения тока в проводе, длины и сечения последнего. Например, при длине отключенного и незаземленного провода 600 м (расположенного на расстоянии 5 м от контактной сети), напряжении относительно земли около 6600 В через тело человека проходит ток около 0,02 А, что превышает безопасную величину.

Потенциалы малогабаритных металлических сооружений при отсутствии заземления не опасны, хотя на них наводятся значительные потенциалы, при соприкосновении к ним разрядный ток во много раз меньше допустимого. Так, при наведенном потенциале изолированного металлического кожуха печи, установленной в будке дежурного стрелочного поста, 1420 В разрядный ток при заземлении равен 0,68 мА. Заземление таких сооружений полностью устраняет неприятные ощущения, возникающие при прикосновении к ним.

Электрическое влияние на небольшие изолированные металлические сооружения, находящиеся в непосредственной близости к контактной сети, не опасно. Прикосновение к ним может вызвать лишь неприятные ощущения.

Все малогабаритные металлические сооружения, подверженные электрическому влиянию и расположенные в зоне влияния контактной сети переменного тока, рекомендуется соединять с двумя специальными заземлителями, установленными для надежности в противоположных концах крыши здания, склада и др. В качестве заземлителей используют металлические стержни или угловую сталь, забитые в землю на глубину 1—1,5 м.

Магнитное влияние тяговой сети на отключенные и незаземленные провода воздушных линий сказывается вследствие наличия вокруг контактной сети переменного тока магнитного поля. Силовые линии его, пересекая параллельно расположенные провода наводят в них дополнительное напряжение, которое в основном зависит от тока нагрузки в контактной сети длины проводов. Например, в отключенном контактном проводе длиной 30 км при нормальном движении электропоездов по соседнему пути ($I_{kc} — 500$ А) величина наведенного напряжения достигает 2850 В. Напряжение, наводимое магнитным влиянием на расположенные вблизи полотна железной дороги металлические сооружения сравнительно небольшой протяженности (крыши домов и вагонов, эстакады, изгороди и др.), незначительно, поэтому специальных мер защиты их от магнитного влияния не требуется.

Напряжение, наводимое электромагнитным влиянием на проволочные изгороди в пределах промежуточных станций, разъездов, обгонных и остановочных пунктов для ограждения железнодорожного полотна от выхода на него скота, может быть опасным для людей и животных. Поэтому в пределах 20—30 м от полотна проволочные изгороди следует обязательно заземлять. Индуктивное влияние на трубопроводы, имеющиеся на территории станций,

снижают заземление на концах зон сближения с тяговой сетью. На одной из станций Западносибирской дороги эксплуатируется, воздухопровод, разделенный на изолированные участки по 200 м, каждый из которых соединен с рельсом. Практика показала, что опасных напряжений на нем, даже при коротких замыканиях в контактной сети, не наблюдалось.

Для защиты от поражения наведенным напряжением при производстве работ на проводах контактной сети, а также воздушных и кабельных линий необходимо отключенные провода заземлить с двух сторон заземляющими штангами, располагая их одна от другой на расстоянии не более 200 м (контактная сеть) и 100 м (другие провода).

Линии и цепи связи, кабельные линии оказываются под значительным влиянием контактной сети переменного тока. Опасные влияния обусловлены рабочими токами частотой 50 Гц. Следует различать три режима работы контактной сети:

- нормальный, если тяговые токи поступают в контактную сеть от всех подстанций участка;

- вынужденный, когда одна из тяговых подстанций временной отключена и ее нагрузку воспринимают смежные с ней подстанции;

- режим короткого замыкания - аварийный режим, в этом случае контактный провод замыкается на рельсы или землю.

Кабельные линии связи подвергаются опасным и мешающим магнитным влияниям тяговой сети переменного тока. Цель расчета этих влияний заключается в определении такой ширины сближения кабельной линии с тяговой сетью, при которой опасное напряжение, индуцируемое в жилах кабеля, не превышало бы допускаемого нормами значения 200 В, а результирующее напряжение шума – допускаемого значения 0,9 мВ.

Опасные напряжения в жилах кабеля могут возникать при аварийном и вынужденном режимах работы тяговой сети. Рассмотрим расчет опасных влияний для вынужденного режима, когда тяговая подстанция отключена, на какой либо станции Д, и тяговая подстанция, расположенная на станции А, питает все плечо тяговой сети протяженностью А-Д.

Тяговая сеть переменного тока наводит напряжение во всех жилах кабеля, однако наибольшее напряжение возникает на жилах цепей связи тональной частоты, поскольку длина сближения их с контактной сетью, определяемая длиной усилительного участка низкочастотных цепей, является наибольшей [1].

Опасное напряжение U , индуктируемое на изолированном конце жилы кабеля при заземленном противоположном конце (в этом случае величина напряжения максимальна), определяется вольтах по формуле:

$$U = \omega \cdot M \cdot I_{Вл} \cdot S_p \cdot S_k \cdot L_p \quad (1)$$

где ω - круговая частота влияющего тока частотой $f=50$ Гц
 $\omega = 2\pi f = 314$ рад/с

M – взаимная индуктивность между тяговой сетью и жилой кабеля при частоте 50 Гц, (Г/км) определяемая по формуле:

$$M = 10^{-4} \cdot \ln \left| 1 + \frac{6 \cdot 10^5}{\alpha^2 \cdot \delta \cdot \phi} \right| \quad (2)$$

α - ширина сближения

δ - проводимость грунта

S_p – коэффициент экранирования рельсов;

S_k – коэффициент защитного действия оболочки кабеля на частоте 50 Гц;

L_p – расчетная длина сближения кабельной цепи связи тональной частоты с тяговой сетью (соответствует расстоянию от начала цепи (ст.А) до ближайшего промежуточного усилителя тональной частоты);

$I_{Вл}$ -эквивалентный влияющий ток частотой 50 Гц, (А), определяемый при вынужденном режиме работы тяговой сети по формуле:

$$I_{Вл} = I_{рез} \cdot K_m \quad (3)$$

$I_{рез}$ - результирующий нагрузочный ток расчетного плеча питания при вынужденном режиме работы тяговой сети, (А);

$$I_{рез} = \frac{2m}{m+1} \cdot \frac{\Delta U_{мстакс}}{(R_{мс} \cdot \cos\varphi + X_{мс} \cdot \sin\varphi) \cdot L_{\mathcal{E}}} \quad (4)$$

$\Delta U_{мстакс}$ – максимальная потеря напряжения в тяговой сети между подстанцией и максимально удаленным электровозом $L_{\mathcal{E}}$, (В)

$L_{\mathcal{E}}$ – длина плеча питания тяговой сети при вынужденном режиме работы;

$R_{мс}$, $X_{мс}$ – соответственно активное и реактивное сопротивление тяговой сети, Ом/км (величины $R_{мс}$ и $X_{мс}$ принимаются равными 0,12 и 0,48 Ом/км);

$\cos\varphi$ - коэффициент мощности электровоза, составляющий 0,8;

m – количество поездов, одновременно находящихся в пределах плеча питания тяговой сети при вынужденном режиме (принимаем для двух путной дороги $m=12$);

K_m – коэффициент, характеризующий уменьшение влияющего тока по сравнению с нагрузочным ($I_{рез}$)

$$K_m = \frac{1}{m} \cdot \left[1 + (m-1) \cdot \left(1 - \frac{2 \cdot L_H + L_p}{2 \cdot L_{\mathcal{E}}} \right) \right] \quad (5)$$

L_H – расстояние от тяговой подстанции до начала цепи связи (соответствует расстоянию между тяговой подстанцией ст.А и ОУП).

Подставляя известные величины можно получить величину мешающего влияния и сравнивая с допустимой определить удовлетворения требований [1].

Расчет мешающих влияний на кабельные цепи связи производится при нормальном режиме работы тяговой сети переменного тока.

Наиболее простым методом расчета мешающего напряжения является приближенный метод по одной (определяющей) гармонической составляющей переменного тягового тока, которая наводит в телефонных цепях тональной частоты наибольшее напряжение шума [2].

$f_{вл}$ - частота определяющей гармоники и I_k ее влияющий ток.

При наличии в цепи избирательной связи промежуточных усилителей напряжение шума в этой цепи рассчитывается отдельно для каждого усилительного участка, а результирующее напряжение шума $U_{шш}$ в начале цепи определяется по формуле;

$$U_{шш} = U_{ш} \cdot \sqrt{n} \tag{6}$$

где $U_{ш}$ – напряжение шума, наводимое на одном усилительном участке, мВ;
 n - число усилительных участков цепи.

Напряжение шума, наводимое в двух проводной телефонной цепи на отдельном участке, определяется в мВ, следующим соотношением:

$$U_{ш} = \omega_k \cdot M_k \cdot I_k \cdot p_k \cdot \eta_k \cdot S_p \cdot S_{обх} \cdot \frac{L_p}{2} \cdot 10^3 \tag{7}$$

где ω_k - круговая частота определяющей k -й гармоники тягового тока, рад/с

$$\omega_k = 2 \cdot \pi \cdot f_k$$

M_k - взаимная индуктивность между контактном проводом и жилой кабеля на частоте k -й гармоники, Г/км, определяемая по формуле (2);

p_k – коэффициент акустического воздействия k -й гармоники;

η_k - коэффициент чувствительности телефонной цепи к помехам;

$S_{обх}$ - коэффициент экранирующего действия оболочки кабеля для k -й гармоники тягового тока;

Как и при определении мешающего влияния, подставляя известные величины можно получить величину мешающего влияния и сравнивая с допустимой определить удовлетворение требуемым условиям.

Заключение

Определение величины электромагнитного влияния на проложенные вблизи и отключенные участки контактной сети соседних путей, воздушные линии связи и линии связи, сети низкого напряжения, металлические

сооружения, надземные и подземные трубопроводы. переменного тока промышленной частоты, проходящий в контактной сети позволяет исключить попадания обслуживающего персонала под опасное напряжение, улучшить качество связи и предотвратить ошибочное срабатывание систем автоматики.

Список использованной литературы

1. Моделирование электромагнитных влияний контактной сети на смежные линии электропередачи с учетом высших гармоник. Крюков А.В. Закарюкин В.П., Кобычов Д.П. Материалы научной конференции Иркутском государственном университете путей сообщения, 2009.- 62-64с.
2. Бадер М.П. Электромагнитная совместимость. Учебник для ВУЗов железнодорожного транспорта. М.: УМК МПС, 2002. 638с.
3. Amirov S.F., Sulliev A. Kh., Sanbetova A.T., Qurbonov I.B. Study on the biparametrical transductions circuits with distributed parameters. To cite this article: S F Amirov et al 2021 IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. **939** 012008
4. Consideration of the nonlinearity of the magnetization curve in the calculation of magnetic chains with a moving electromagnetic screen. Boltayev O.T., Akhmedova F.A., Kurbanov I.B. **DOI - 10.32743/UniTech.2022.95.2.13086.**
<https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13086>

МАГНИТОМЯГКИЕ КОМПОЗИТЫ ДЛЯ ЭЛЕКТРОТЕХНИКИ

*У.Т. Бердиев-т.ф.н. профессор, У.Б. Сулаймонов - ассистент,
Ф.Ф. Хасанов – ассистент, С.Б. Нуриддинов - ассистент
Ташкентский Транспортный Университет, Ташкент,
Республика Узбекистан*

Аннотация: В статье рассмотрены методы использования магнитномягких композиционных материалов для элементов электротехнических устройств. Изучены основные методы получения магнитномягких композитных материалов для того чтобы получить высокоэффективные электрически изолированный порошок для получения деталей с высокой плотностью. Высокие плотности обычно улучшают магнитные свойства, как для уменьшения потерь на гистерезис на низком уровне и для получения высокой магнитной индукции. Это даёт эффект при использовании для магнитных цепей электродвигателей на основе магнитномягких композиционных материалов.

Ключевые слова: композиционные, магнитномягкие, эффект, сердечники, магнитных полей, гистерезисной кривой, однородности поля, электромагнит, пондеромоторная сила.

Магнитные материалы активно используются в электронной, компьютерной и телекоммуникационной отраслях. В течение последних десятилетий использовались различные типы магнитных материалов, включая чистое железо и его сплавы. Как известно, что из всех металлов только три металлы, например, железо, никель, кобальт обладают ферромагнетизмом, т.е. способностью значительно сгущать магнитные силовые линии, что характеризуется магнитной проницаемостью. Относительная магнитная проницаемость ферромагнитных металлов достигает десятков и сотен тысяч единиц; для остальных она близка к единице, если относительная проницаемость несколько больше единицы, то она является парамагнитным, а если меньше единицы диамагнитным [1, 3].

Магнитно-мягкие материалы используют для таких применений, как материалы сердечников в индукторах, статорах и роторах для электрических машин, приводов, датчиков и сердечников трансформаторов. Традиционно магнитно-мягкие сердечники, такие как роторы и статоры в электрических машинах, изготавливают из наборных стальных пластинчатых магнитопроводов. Магнитно-мягкие композиционные (ММК) материалы основаны на магнитно-

мягких частицах, обычно на основе железа, с электроизолирующим покрытием на каждой частице [2, 3, 4]. Путем прессования изолированных частиц, необязательно вместе со смазками и/или связующими, с использованием традиционного процесса порошковой металлургии, получают ММК-детали. Путем использования данной порошковой металлургической технологии можно получать ММК-компоненты с более высокой степенью свободы по конструкции, чем при использовании стальных пластинчатых магнитопроводов, поскольку ММК-материал может переносить трехмерный магнитный поток, а также поскольку в результате процесса прессования могут быть получены трехмерные формы. Для того чтобы сделать ММК-детали высокоэффективными и уменьшить их размеры, необходимо улучшить эксплуатационные характеристики магнитно-мягких порошков [4, 5, 8].

Одним важным параметром для улучшения эксплуатационных характеристик ММК-деталей является снижение их характеристик потерь в сердечнике. Когда магнитный материал подвергают воздействию переменного поля, возникают потери энергии как из-за потерь на гистерезис, так и из-за потерь на вихревые токи. Потери на гистерезис пропорциональны частоте знакопеременных магнитных полей, тогда как потери на вихревые токи пропорциональны квадрату частоты. Таким образом, при высоких частотах имеют значение преимущественно потери на вихревые токи, и возникает особая необходимость в снижении потерь на вихревые токи и в то же время в поддержании низкого уровня потерь на гистерезис. Это означает, что является желательным повышение удельного электросопротивления магнитных сердечников [6, 9].

Экспериментальная плотность определялась методом гидростатического взвешивания [3,4], который заключается в следующем. Сначала взвешивается образец на воздухе при комнатной температуре, а затем – образец, погруженный в дистиллированную воду [6, 7, 10]. Для взвешивания брались образцы в виде спрессованных сердечников. Экспериментальная плотность $d_{\text{экс}}$ определяется из выражения:

$$d_{\text{экс}} = \frac{P_1 \cdot d_T - P_1 \cdot d_{\text{возд}}}{P_1 - P_2} \quad (1)$$

где P_1 – вес образца на воздухе,

P_2 – вес образца, погруженного в дистиллированную воду,

d_T – плотность дистиллированной воды при данной температуре,

$d_{\text{возд}}$ – плотность воздуха.

Точность этого метода определяется точностью определения его веса и плотности применяемой жидкости.

Кроме того, для того чтобы еще больше снизить потери на гистерезис, требуется термообработка спрессованной детали для снятия напряжений. Для достижения эффективного снятия напряжений термообработку следует предпочтительно осуществлять при температуре выше 300°C и ниже температуры, при которой изолирующее покрытие будет повреждено, т.е. примерно 600°C , в невосстанавливающейся атмосфере [7, 8].

При изучении магнитных свойств образцов использована установка, в основу которой положен метод измерения пондеромоторной силы. Метод дает возможность исследовать температурные зависимости намагниченности и магнитной восприимчивости при малых количествах вещества [2, 6]. Это позволяет сравнительно быстро достичь температурного равновесия по всему объему образца. Очевидно, что отсутствие градиента температур на образце в момент измерения удельной намагниченности или восприимчивости обеспечивает наиболее точное определение их величин.

Как известно [3, 6], пондеромоторная сила определяется выражением:

$$F = m\sigma_x \frac{\partial B}{\partial x} = \frac{m\chi_g}{\mu_0} B \frac{\partial B}{\partial x} \quad (2)$$

где m – масса образца, σ_x , χ_g – намагниченность и магнитная восприимчивость единицы массы образца, соответственно, μ_0 – магнитная постоянная, B – магнитная индукция, $\partial B/\partial x$ – градиент магнитной индукции B вдоль оси x .

Измерения величин магнитных характеристик, осуществляемые таким методом, можно проводить с точностью до 1%, если имеется в наличии калибровочный образец такой же формы и размеров (например, из никеля) [5, 6].

Выбор параметров электромагнита определяется максимальными значениями размеров образца. Электромагнит должен создавать магнитное поле, обладающее неизменной величиной произведения напряженности H на его градиент $\partial H/\partial x$ в пространстве таких размеров между полюсными наконечниками, чтобы оно с запасом перекрывало размеры ампулы, в которой находится образец. Конструкция электромагнита позволяет регулировать величину $2z$ зазора между ними. Диаметр полюсных наконечников $d = 145$ мм.

Катушки электромагнита намотаны медной шиной 2 мм×5 мм с числом витков, увеличивающихся к внешним концам сердечника. Аналогичный способ переменной намотки, как правило, используется в соленоидах для увеличения однородности поля и устранения краевого рассеивающего эффекта. Кольцевой магнитопровод электромагнита, с одной стороны, обеспечивает минимальное рассеяние магнитного поля в пространстве. С другой, при вертикальном расположении, такая конструкция удобна для поворота электромагнита на любой угол относительно неподвижного образца [7, 8]. Для того, чтобы образец не прилипал к полюсным наконечникам и в то же время обеспечивалась достаточная точность измерений, масса образца, например, ферромагнитного вещества не должна превышать нескольких миллиграммов, а антиферромагнитного – порядка одного грамма. Для проведения исследований основных магнитных характеристик композиционных магнитных материалов с использованием порошков железа ASC100.29 изготовлены сердечники 24×13×10 мм из материалов плотностью $\rho = 7,6 \text{ г/см}^3$ [9].

Образцы из композиционного магнитного материала были подвергнуты отжигу в вакууме при температуре 350°C в течение 3 часов. Электромагнитные характеристики исследовались с использованием микровеберметра Ф5050. Измерение частотных характеристик композиционных материалов в широком диапазоне изменения магнитных полей, частот перемагничивания и температур производились на экспресс-магнитометре в частотном диапазоне до 10 кГц и магнитных полях до 30 кА/м [6, 7].

Предварительно для нормировки магнетометра производится измерение магнитных свойств на флаксметре. В данном случае для нормировки магнитометра использовался микровеберметр Ф5050. На рисунке 1 приведен внешний вид магнитометра, а на рисунке 2 – результаты обработки данных экспресс-магнитометра и основные характеристики его работы.

Магнитометры предназначены экспресс-контроля магнитных свойств материалов – измерение в широком частотном диапазоне кривых перемагничивания образцов, магнитной проницаемости и суммарных потерь, как при перемагничивании, так и при одностороннем намагничивании. В комплект экспресс флаксметра-магнитометра входит также программное обеспечение для обработки результатов измерений [7, 9].

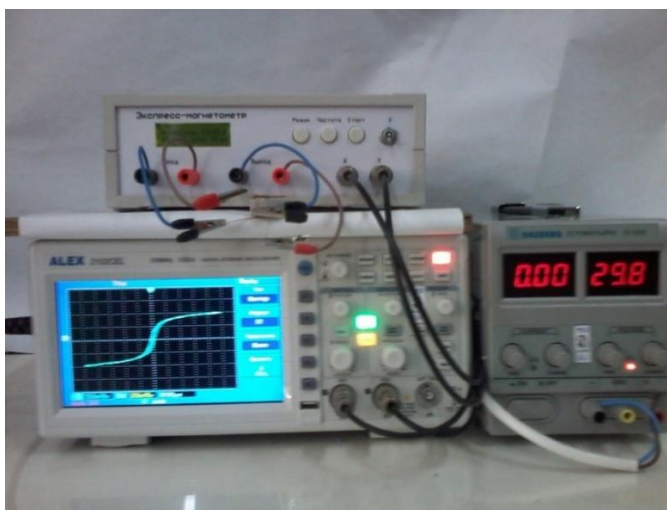
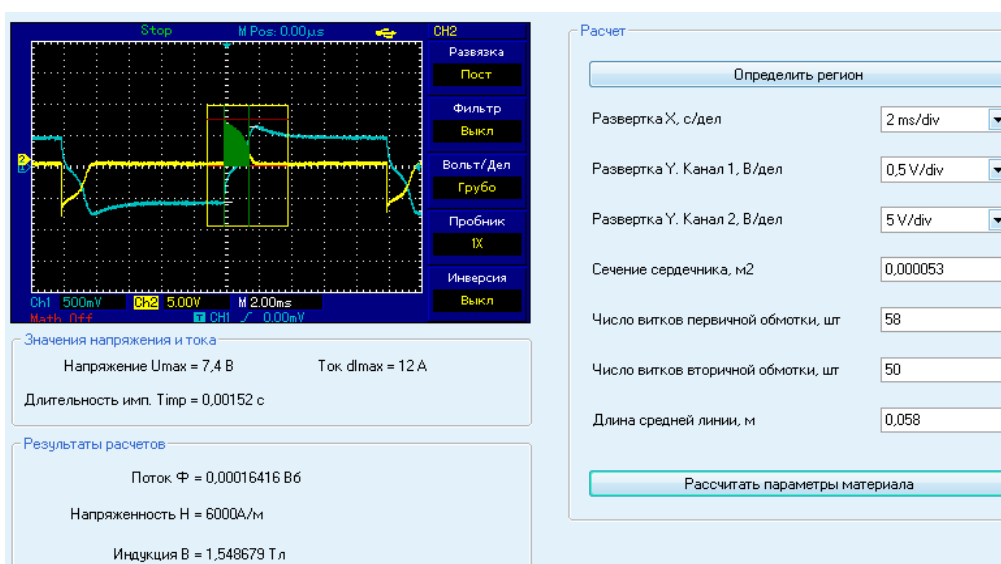
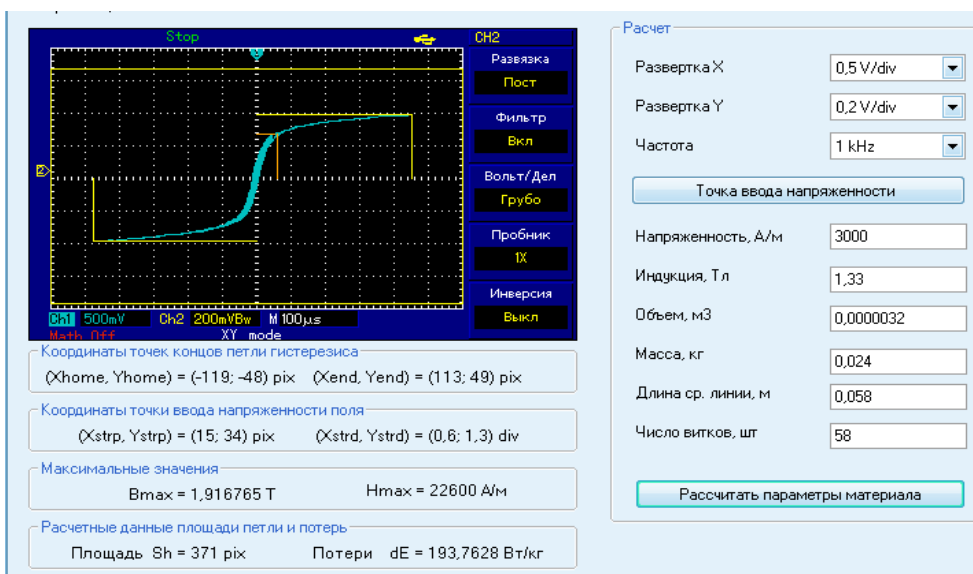

Рисунок 1 – Внешний вид магнитометра

а)

б)

Рисунок 2. – Результаты обработки данных в режиме экспресс флакметра (а) и экспресс-магнитометра (б)

Для того чтобы получить высокоэффективные ММК-частицы, также должно быть возможно подвергать электрически изолированный порошок прессованию в пресс-форме при высоких давлениях, поскольку это очень часто является желательным для получения деталей с высокой плотностью. Высокие плотности обычно улучшают магнитные свойства. В частности, высокие плотности необходимы для поддержания потерь на гистерезис на низком уровне и для получения высокой магнитной индукции насыщения.

Дополнительно, электрическая изоляция должна выдерживать необходимые высокие давления сжатия без повреждения при выталкивании спрессованной детали из пресс-формы.

Результаты, полученные при исследовании, указывают на возможность разработки новых магнитомягких композиционных материалов и перспективность их практического применения для создания различных электротехнических устройств, основной для элементов сердечника роторов и статоров электродвигателя.

Список использованных литератур

1. A.Vetcher, G.Govor, O.Demedenko, A-M. Popesku, U.Berdiev//A composite magnetik material with insulating anticorrosive coatings //Jornal Machines. Technologies. Materials. -2020. -Vol. 14, Issue 7. -P. 296-296.

2. Говор, Г.А. Композиционные магнитно-мягкие материалы на основе порошков железа и перспективы их применения в технике / Г.А. Говор, В.В. Михневич // Неорганические материалы. – 2007. – Т. 43, №7. – С. 805–807. 7.

3. U.T.Berdiev, A.K. Vecher, F.F.Khasanov, Investigation of the frequency characteristics of composite iron powders with insulating oxide coatings. «Construction Mechanics, Hydraulics and Water Resources Engineering» (CONMECHYDRO – 2021), Узбекистан, Ташкент, 1 – 3 апреля.

4. Rahman, K.M.; Patel, N.R.; Ward, T.G.; Nagashima, J.M.; Caricchi, F.; Crescimbin, F. Application of direct-drive wheel motor for fuel cell electric and hybrid electric vehicle propulsion system. IEEE Trans. Ind. Appl. 2006, 42,1185-1192.

5. Я.М.Довгалецкий. Легирование и термическая обработка магнитотвердых и магнитомягких сплавов. – М.:Металлургиздат, 2000.-178 с.

6. A U Gapparov, G A Govor, U T Berdiyev, F F Hasanov, and A M Kurbanov. Magnetic-soft materials based on iron for electromechanical engineering, IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 614 (2020) 012048.
7. Skorman B, Zhou E, Jansson P 2010 Pat. 2389099 RF, IPC N0Sh/2 Soft magnetic composites, Bull. Number 13
8. Chau, K.T.; Chan, C.C.; Liu, C. Overview of Permanent-Magnet Brushless Drives for Electric and Hybrid Electric Vehicles. IEEE Trans. Ind. Electron. 2008, 55, 2246-2257.
9. Говор, Г.А. Особенности магнитных характеристик новых композиционных материалов на основе порошков железа / Г.А. Говор, А.К. Вечер, К.И. Янушкевич // Перспективные материалы и технологии / под ред. В.В. Клубовича. – Витебск: УО «ВГТУ», 2017. – Т. 2. – С. 278–299.
10. Baratov, R., Pirmatov, N. Low - Speed generator with permanent magnets and additional windings in the rotor for small power wind plants and micro hydro power plants. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering this link is disabled, 2020, 883(1), 012183
11. Pirmatov, N., Toshev, S. Overvoltage in the free phase of the stator winding in case of asymmetric short circuit implicit pole synchronous generator biaxial excitation. E3S Web of Conferences, 2019, 139, 01030
12. Нуриддинов, С. Б. Статистика отказов и анализ повреждаемости электрических машин / С. Б. Нуриддинов, Б. К. Авазов, К. Т. Каршиев // Инновационные технологии в водном, коммунальном хозяйстве и водном транспорте [Электронный ресурс] : материалы II республиканской научно-технической конференции, 28-29 апреля 2022 г. / редкол.: С. В. Харитончик [и др.]. – Минск : БНТУ, 2022. – С. 446-452.
13. Nuriddinov, S., Avazov, B., Hasanov, F., & Rakhmonova, Y. (2021). Analysis of the causes of traction electric failures of electric cargo cars operated on railways of the Republic of Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 264, p. 05041). EDP Sciences.
14. Berdiyev, U., Karshiyev, K., & Sulaymonov, U. (2022). WAYS TO IMPROVE THE ENERGY PERFORMANCE OF ASYNCHRONOUS ELECTRIC MOTORS OF ROLLING STOCK. Scientific Collection «InterConf», (50), 445–454. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/638>

BOLALARNING MUSTAQIL HARAKAT FAOLIYATI

Xayitboyev Nabijon Sheralievich

ADU, maktabgacha talim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, oilada jismoniy tarbiyalashning asosiy vazifalari ularni sog'lom va baquvvat qilib o'stirish masalalari to'g'risida malumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: bolalar, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, oilada jismoniy tarbiyalash, bolalarning sog'lomlashtirish vazifalari, jismoniy tarbiya.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, oilada jismoniy tarbiyalashning asosiy vazifalari ularni sog'lom va baquvvat qilib o'stirish, ular organizmini chiniqtirish, ta'lim va tarbiyani to'g'ri tashkil etishdan iboratdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lomlashtirish vazifalari - bu jismoniy tarbiyaning eng asosiy vazifasi bo'lib, bola hayotini muhofaza qilish, uning sog'lig'ini mustahkamlash, organizmini chiniqtirish yo'li bilan o'zini himoya qilish va turli kasalliklarga chidamlilik xislatlarini oshirishdan iborat. Bola organizmining rivojlanishi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgani sababli, uning vazifalari ancha aniqroq shaklda ifodalanadi; bola suyagini bexato va o'z vaqtida qotishiga orqa umurtqa-dagi egik joylarning shakll anishiga, tovon yuzasining yaxshi rivojlanishiga, pay-bo'g'im apparatlarni pishitishga yordam ko'rsatiladi.

Tana qismlarining (proporsiyalar) to'g'ri nisbatda rivojlanishiga, suyaklar o'sishi va vaznini bir tartibga solishga yordam berish; barcha muskullar guruhini rivojlantirish (tana, oyoq, qo'l va yelka kamari, panja, barmoqlar, tovon, bo'yin, ko'z, ichki organlar - yurak-qon tomirlar, nafas olish va boshqa muskullar); ayniqsa, zaif rivojlangan bukuvchi muskullar guruhining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim.

Yurak-qon tomirlari va nafas olish tizimlari faoliyatini takomillashtirishga yordam berish, ya'ni yurakka qon oqishini kuchaytirish, uning qisqarishi ritmini yaxshilash va to'satdan o'zgaradigan yuklamaga moslashish qobiliyatini rivojlantirish; ko'krak qafasi hatakatchanligini o'stirish, chuqur nafas olish, uning ritmi barqarorligiga, o'pka sig'imini oshirishga yordam berish, burundan nafas olishni yaxshilash; ichki organlarning (ovqat hazm qilish, modda ajralish va boshqalar) to'g'ri ishlashiga yordamlashish; termoregulatsiya funksiyasining to'g'ri rivojlanishiga ko'maklashish. Markaziy asab tizimining faoliyatini takomillashtirish: qo'zg'alish va tormozlanish, ularning hatakatchanligi jarayonlarining muqobilligiga, shuningdek, harakat analizatori, sezgi organlarining takomillashuviga yordam berish.

Bolalarning kun bo'yi kechadigan mustaqil harakat faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bola o'zida harakatga kuchli ehtiyoj sezadi, biroq bu harakat maqsadsiz va tasodifiy bo'lib qolmasligi uchun tarbiyachining maqsadga yo'naltiruvchi rahbarligi zarur. Bolaga o'z vaqtida qiziqarli faoliyatni taklif etish, uning faoliyatini vaqti-vaqti bilan chetdan yo'naltirib, vaqtni me'yorlab turishi zarur.

Bola mustaqil shug'ullanar ekan, diqqatni o'zini qiziqtiruvchi, maqsadga eltuvchi harakatlarga qaratadi. Uni muvaffaqiyatli amalga oshirgach, harakat usullarini o'zgartiradi, ularni solishtiradi va eng maqsadga muvofiqini tanlaydi. Shunday ekan, bu jarayon fikr yuririshni, qat'iylikni, maqsadga intiluvchanlikni faollashtiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari oldida kichkintoylarning kundalik hayotini maroqli tashkil etish vazifasi turadi. Shunday qilish kerakki, bolalar har kuni faol(aniq) harakat qilish imkoniyatiga ega bo'lsinlar. Bolalar ixtiyorida ularning rang-ba rang harakatli faoliyatlarini rag'batlantiruvchi jismoniy inventarlar o'yin vositalari bo'lishi lozim. Masalan, bolalar "Den-gizchilar" o'yinini o'ynasalar, ularga narvon, arqon va shunga o'xshash narsalar kerak bo'ladi. Mustaqil harakatli faoliyat bolalarning harakat qobiliyatlarini qo'zg'atadi, harakatning yangi turlarini egallab olishga yordam beradi.

Guruh joylarini hamda sayr maydonlarini kerakli uskunalar bilan maqsadga muvofiq ravishda jihozlash zarur. Bu jihozlarni bolalarning harakat faolligini oshirishga yordam beradigan tarzda joylashtirish to'g'risida o'ylab ko'rish kerak. Bolalar ixtiyoriga bir yo'la barcha jismoniy inventarlarni berib qo'ymasdan, ularni vaqti-vaqti bilan almashtirib turish zarur.

Jismoniy tarbiyaga kundalik pedagogik rahbarlikni amalga oshirganda bolalar faoliyatini haddan tashqari chegaralab qo'ymaslik lozim. Ularga ko'proq mustaqillik berib, bundan bolalarning harakat qobiliyatini o'stirishga, tashkilotchilik iste'dodlarini rivojlantirishga intilish zarur. O'yinlarda tarbiyachining ham ishtirok etishi maqsadga muvofiqdir: kattalarning shaxsiy namuna ko'rsatishi bolalarning harakat faoliyatiga qiziqishini oshirishga yordam beradi, butun guruh harakatini uning ishiga aralashmasdan ustalik bilan kuzatib turish va har bir bolaning faoliyatini to'g'ri yo'lga solib turish imkonini beradi.

Tarbiyachi faol harakatlarni dam olish bilan oqilona almashinib turishini ta'minlash maqsadida butun guruh faoliyatini kun bo'yi kuzatib boradi: bunda u rasm chizib, kitob o'qib, shashka o'ynab charchagan bolalarni harakatli o'yinlarga, qiziqarli sport o'yinlariga jalb qilish imkoniyatlarini qo'ldan chiqarmaslikka harakat qiladi. Uzoq vaqt velosipedda yurgan, chilvirda sakragan bolalarning diqqatini sinf-sinf o'yini singari sokin o'yinlarga tortadi.

Bolalarning mustaqil harakatini faollashtirishga mohirlik bilan pedagogik rahbarlik qilinganda bolalarning harakat imkoniyatlari ortadi. Bu esa o'z navbatida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida dastur materiallarini muvaffaqiyatli o'tish uchun

imkoniyat yaratadi. Bolalarning mustaqil harakat faoliyatida qoidali harakatli o'yinlar katta o'rin tutishi lozim; ular ijodiy tashabbusni, tash- kilotchilik malakalarini rivojlantiradi, o'yin ishtirokchilari xat- ti-harakatlarini va qoidalarining bajarilishini baholash me'zoni hosil qilinadi, bolalarni bir-biriga yaqinlashtiradi, ajoyib do'stlik paydo bo'ladi.

Kechki salqinda aniqlik va epchillikning rivojlanishiga yor- dam beradigan shashka va boshqa sport o'yinlaridan foydalanish mumkin. Agar katta va maktabga tayyorlov guruhlarining bolalari mantiq va fikr yuritish faolligi, diqqatini to'plash, maqsadga yo'naltirishni rivojlantiruvchi shaxmat o'yinini o'ynay olsalar, ularni rag'batlantirish maqsadga muvofiqdir.

Bolalarning yuqorida ko'rsatilgan xilma-xil mustaqil harakat faoliyatlari tarbiyachi rejasida ko'zda tutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.X. Tadiyyeva, S.I. Xusanxodjayeva. maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi /Toshkent "iqtisod-moliya" 2017 y. Foydalanilgan adabiyotlar
2. lex.uz/news/prezident-2030-yilgacha-maktabgacha-talim-tizimini-rivojlantirish-boyicha-3326-sonli-qo'shma-qarori.
3. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi S.H.Jalilova, S.M.Aripova «Faylasuflar» nashriyoti Toshkent – 2013 yil.
4. E.G'oziyev. Ontogenez psixologiyasi: nazariy eksperimental tahlil/ E.G'oziyev; O'zr Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston milliy universiteti.– T.: Noshir, 2010. 360 b.
5. V.G.Negacheva, T.A.Markova. Bolalar bog'chasida ahloqiy tarbiya. O'qituvchi – 1990
6. «Bolalar bog'chasining katta tarbiyachisi» - Toshkent 1991 y.7
7. Gumanitarno-pedagogicheskiy institut kafedra «Pedagogika i metodiki prepodavaniya» 44.04.02 Psixologo-pedagogicheskoe obrazovanie «Nachal'noe obrazovanie» masterskaya dissertatsiya A.A. Vi'drenkova Tol'yatti 2016 god, 156-list.
8. X.A.Shayxova. Umuminsoniy kadriyatlar va ma'naviy kamolot. Toshkent– 1993 yil.

**ЭЛЕКТРОФИЗИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПОЛУПРОВОДНИКОВЫХ
СОЕДИНЕНИЙ $Tl_{10-x}Sn_xTe_6$**

Сидикова Моҳира Муроджон қизи

Ферганского государственного университета

Азимов Тўланбой Маъруфжонович

Ферганского государственного университета

Тел: (91) 112 06 22, (90)232 02 47, e-mail: mohirabozorova99@gmail.com, tmazimov@mail.ru

Аннотация

В статье изучена концентрация образцов с добавлением Sn к соединениям $Tl_{10-x}Sn_xTe_6$ и их электрофизические свойства. Полученные полупроводниковые соединения исследовали с помощью рентгеновских лучей.

Ключевые слова и выражения: кристаллическая структура, коэффициента Зеебека, рентгеновская дифрактометрия, электропроводности, концентрации.

Sn добавлено $Tl_{10-x}Sn_xTe_6$ разных комбинаций были изучены $x = 1, 1.25, 1.50, 1.75, 2.00$ концентрация и их физические свойства. Полученные полупроводниковые соединения исследовали с помощью рентгеновских лучей (рис.1). Было обнаружено, что это тетрагональное единственное число. В этом исследовании, комбинация $Tl_8Sn_2Te_6$ был получен. Параметры тетрагональной решетки наблюдались при комнатной температуре $a=b=8.8100$ nm и в таблице $c = 13.0625$ nm. У материалов бинарных Теллурайду $Tl_{10}Te_6$ иметь изо-строение и $Tl_9Sn_1Te_6$ это кристаллическая структура была определена экспериментальная формула, Tl_5Te_3 и $Tl_8Sn_2Te_6$ как это $14/m\bar{3}m$ имеет пространственную группу, в отличие от $14/m$ приемник космической группировки приемник космической группы $Tl_9Sn_1Te_6$. На рисунке 2 SEM и EDX показанные изображения. SEM 100 nm триплет на шкале показывает морфологию соединения.

1-таблица

Образец	Размер кристаллита $D = \frac{0.9\lambda}{\beta \cos \theta}$ (nm)	Постоянная решетки $a,b,c=(\text{Å})$	Объем(Å^3)	Электрическая проводимость ($\Omega^{-1}\text{cm}^{-1}$) at 300K	Электрическая проводимость ($\Omega^{-1}\text{cm}^{-1}$) at 650K
$Tl_9Sn_1Te_6$	62.919	$a=b=8.7930$ $c=13.0050$	1005.505	1629.21	939.137
$Tl_{8.75}Sn_{1.25}Te_6$	63.965	$a=b=8.8450$ $c=13.0755$	1022.948	1550.997	841.481
$Tl_{8.50}Sn_{1.50}Te_6$	66.2833	$a=b=8.8450$ $c=13.0000$	1012.44	1310.326	795.66
$Tl_{8.25}Sn_{1.75}Te_6$	59.820	$a=b=8.8100$ $c=13.0010$	1009.086	1287.64	781.313
$Tl_8Sn_2Te_6$	56.793	$a=b=8.8100$ $c=13.0625$	1022.717	471.68	292.102

1. Измерение электропроводности

Sn, который мы имеем, является границей полупроводника и металла. Посеребренное сопротивление контактов проверяли при комнатной температуре стандартным 4-зондовым методом. Если он удовлетворительно низкий, выполнено, нормальный ток 0.1 мА используется в скорости. Электрические свойства наноструктурной системы из теллурида таллия с добавлением олова комнатная температура от 300 до 650 К зависимость от температуры была исследована с помощью четырех методов сопротивления зондов. Это основано на $Tl_8Sn_2Te_6$ имеет самую низкую электропроводность $471,6 \Omega^{-1}, cm^{-1}$ а когда Sn дополнительно от $x=1.0$ до $x=2.0$ увеличивается, уменьшается электропроводность, например, $\sigma = 471,6 \Omega^{-1}, cm^{-1}$ $x= 2.0$ в (20%) $\sigma = 1629,21 \Omega^{-1}, cm^{-1}$ в $x=1.0$ 10% в Как показано на рисунке 3. $Tl_{10-x}Sn_xTe_6$ для электрическая проводимость, $x < 2.0$ образцы, которые уменьшаются с повышением температуры, Рисунок 3, который показывает, что снижение электропроводности связано с более высоким носителем заряда. $Tl_{10-x}Sn_xTe_6$ рентгеновская дифрактометрия суставов Sn 1, 1.25, 1.50, 1.75 и 2 Излучение электромагнитного поля в веществе.

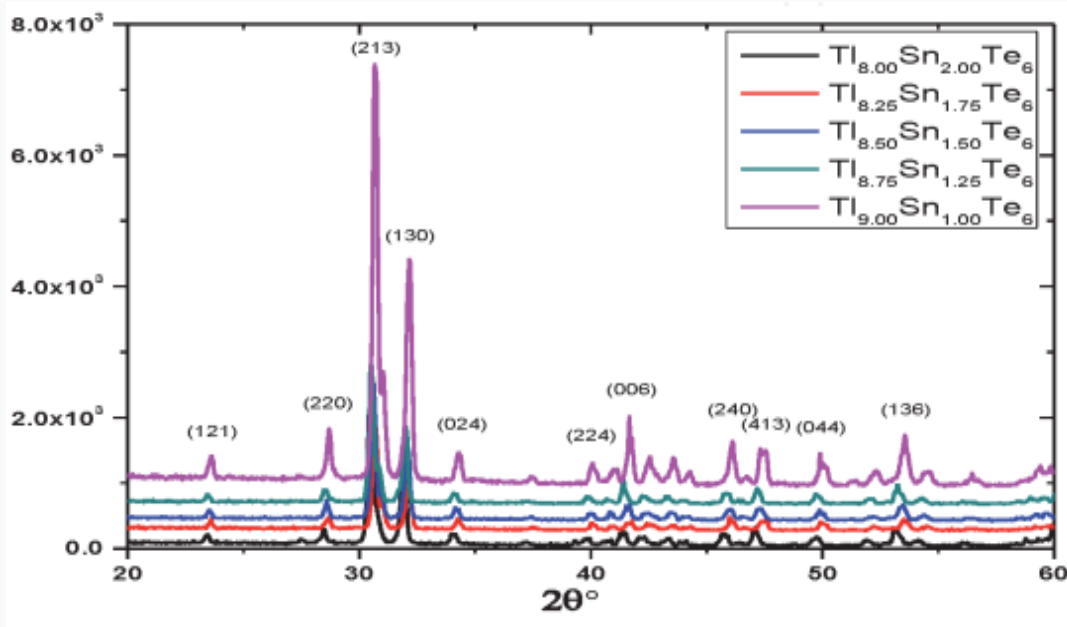
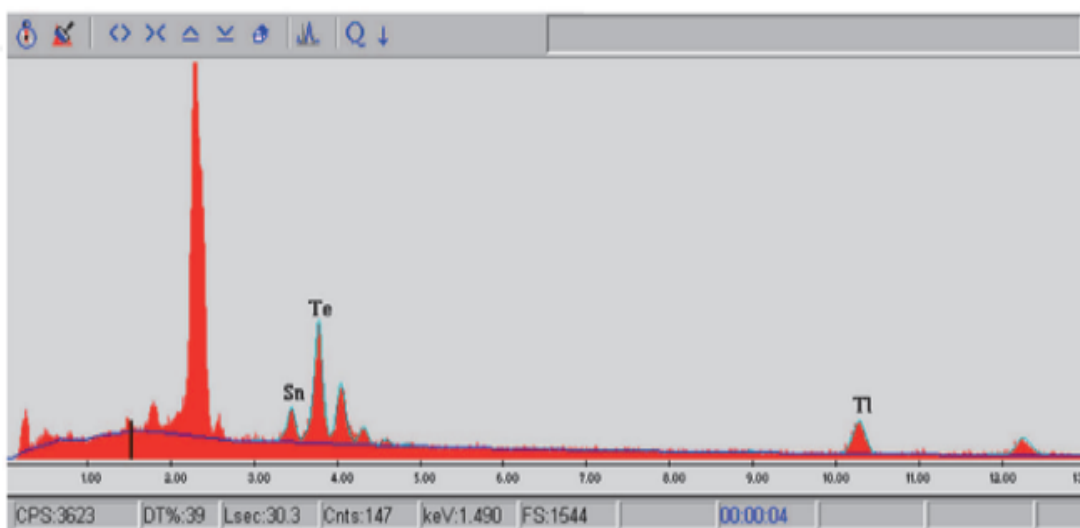
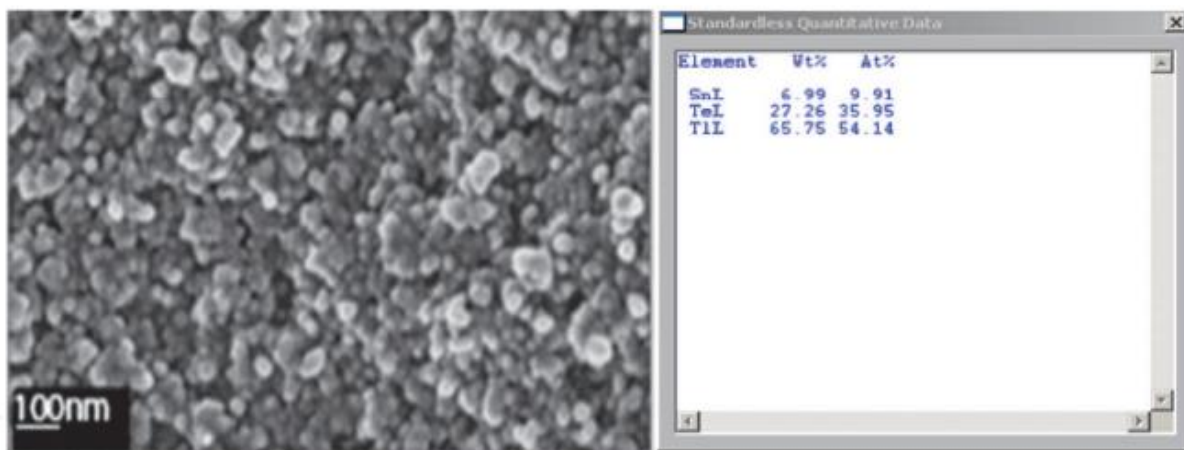

Рисунок 1 Полученные полупроводниковые соединения исследованы с помощью рентгеновских лучей

На рисунке 2 показаны изображения SEM и EDX. SEM показывает морфологию тройного соединения в масштабе 100 Нм.

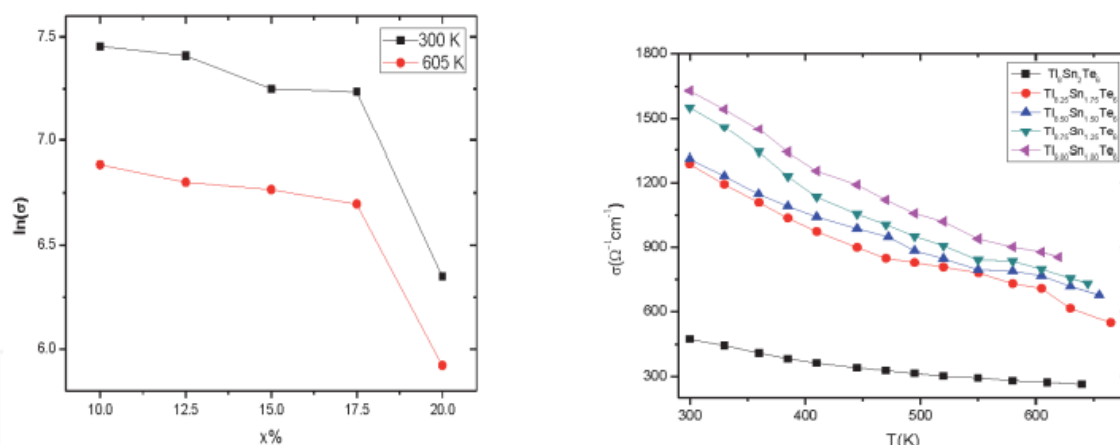

Рисунок 3 Самое высокое значение $Tl_9Sn_1Te_6$. Для, а самое низкое-наблюдаемое значение $Tl_8Sn_2Te_6$ в образце наблюдалось при 300К.

Измерение электропроводности при различных концентрациях и высоких температурах. Наивысшая ценность $Tl_9Sn_1Te_6$ для, а самое низкое-наблюдаемое значение $Tl_{8,0}Sn_{2,0}Te_6$. в образце наблюдалось при 300К. Повышает концентрацию поглощенных, показанных на рисунке 3, снижает электропроводность с помощью температуры третичных соединений.

3. Измерения коэффициента Зеебека

$Tl_{10-x}Sn_xTe_6$ положительный коэффициент Зеебека, наблюдаемый во всех образцах, S , Как показано в таблице 1, она плавно увеличивается с повышением температуры $1.0 \leq x \leq 2.0$ С для полупроводников р-типа с высокой концентрацией носителей заряда (таблица 1). $x = 2.0$ кривая Зеебека образца, имеющего термоэлектрические свойства халькогенидной системы.

Таблица 1. 300 К и 650 К $Tl_{10-x}Sn_xTe_6$ ($1 \leq x \leq 2$) электрическая проводимость максимум $S=79.77 \mu V \cdot K^{-1}$ 300 К и $S=157.931 \mu V \cdot K^{-1}$ 550 К. Это самый низкий коэффициент Зеебека $S=33.15 \mu V \cdot K^{-1}$ $x=1.0$ для 300 К наблюдаемый это $S=65.84 \mu V \cdot K^{-1}$ увеличивается на 550 К. При увеличении содержания Sn в образце хозяина коэффициент Зеебека S также увеличивается, для например, $x=1.0$ для коэффициент Зеебека наблюдается $S=33.15 \mu V \cdot K^{-1}$ $S=79.77 \mu V \cdot K^{-1}$ для 300 К и наблюдаемый коэффициент Зеебека $S=65.844 \mu V \cdot K^{-1}$ $S=157.937 \mu V \cdot K^{-1}$ до 550 К $x=2.0$ для соответственно показано на рисунке 3 S_n коэффициент мощности легирования увеличивается с повышением температуры.

Анализ коэффициента мощности

Исследование коэффициента мощности показывает, что он увеличивается по мере увеличения температура С поведение в коэффициенте зибека (Таблица 1). Расчетный коэффициент мощности прямо пропорционален коэффициенту Зеебека и квадрату электропроводности. Наименьший коэффициент мощности $1.9 \mu W \cdot cm^{-2} \cdot K^{-2}$ наблюдалось для $Sn=1$ и самый высокий коэффициент мощности $7.579 \mu W \cdot cm^{-2} \cdot K^{-2}$ $Sn=1.75$ за 2 наблюдали при температуре 300К, $Sn=2$ оэффициент мощности esa для $3.639 \mu W \cdot cm^{-2} \cdot K^{-2}$ организует. Как показано в таблице 1, он увеличивается с повышением температуры; это низкий коэффициент мощности $Tl_8Sn_2Te_6$ из-за очень низкой электропроводности наблюдаемый играет роль человека в исследовании коэффициента мощности.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramov H., Zaynabiddinov S., Teshaboyev A. Yarim o'tkazgichlarda fotoelektrik hodisalar. O'quv qo'llanma. -T.: O'zbekiston, 1994. – 134 b.
2. Баходирхонов М.К., Илиев Х.М., Холматов А.А., Ярим утказгичлар физикаси асослари дарслик. -Т.: ТошДТУ, 2014. - 186 б.
3. Тешабоев А. Т., Зайнаббидинов С.З., Исмоилов К.А., Эрматов Ш.А.,
4. Абдуазимов В.А. Нанозаррлар физикаси, кимёси ва технологиялари. Ўқув қўлланма. Т.: Камалак прес, 2014. - 368 б.
4. S. Zaynabiddinov, Sh. Yo'lchiyev, D. Nazirov, M. Nosirov "Yarimo'tkazgichlarda atomlar diffuziyasi"

**ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ВА ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ - ЎЗИ
БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ ҲАМКОРЛИГИНИ “ХАВФСИЗ МАҲАЛЛА”
ТАМОЙИЛИ АСОСИДА САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ
МЕХАНИЗМЛАРИ**

*Боборахимов Абдор Бахрамович
Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар
вазирлиги Академияси Ҳуқуқбузарликлар
профилактикаси ва криминология
кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация: Мақолада “Хавфсиз маҳалла” ва “Хавфсиз ҳудуд”, “фуқаробай” ва “маҳаллабай”, фуқаролик жамияти, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, давлат органлари, жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари вазифалари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: маҳалла раиси, профилактика инспектори, фуқаробай, маҳаллабай, давлат, жамият, жиноят ва ҳуқуқбузарлик, маҳалла ҳуқуқ тартибот маскани, “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари” ҳамда “Ёшлар дафтари”.

Аннотация: В статье анализируются задачи “Безопасной махалли” и “Безопасной территории”, “каждый гражданин” и “каждая махалля”, гражданского общества, повышения правосознания и культуры граждан, государственных органов, общественных организаций, органов самоуправления граждан.

Ключевые слова: председатель махалли, инспектор профилактики, гражданин, район, государство, общество, преступность и правонарушение, халлинский центр правопорядка, “Железная тетрадь”, “Женская тетрадь” и “Молодежная тетрадь”.

Abstract: The article analyses tasks of “Safe Mahalla” and “Safe territory”, “every citizen” and “every mahalla”, civil society, increase of legal consciousness and culture of citizens, state bodies, public organizations, citizens’ self-government bodies.

Keywords: makhalla chairman, prophylactic inspector, citizen, district, State, society, crime and delinquency, mahalla centre for law and order, “Iron notebook”, “Women’s notebook” and “Youth notebook”. Translated with www.DeepL.com/Translator (free version)

Ўзбекистон Республикаси эркин демократик фуқаролик жамияти қуриш йўлини танлаб, бу йўналишда салмоқли ишлар амалга оширилди. Такидлаб ўтиш лозимки фуқаролик жамиятида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мавқеининг баландлиги ва мустахкамлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Маҳаллаларда ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасини ташкил этиш бўйича мутлақо янги тизим яратилди. Хусусан, ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида жиноятчиликнинг сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этишда “фуқаробай”, “оилабай” ва “маҳаллабай” ишлаш орқали ҳуқуқбузарликларнинг ижтимоий профилактикасини таъминлаш амалиёти жорий этилди. “Хавфсиз маҳалла” ва “Хавфсиз ҳудуд” тамойиллари асосида ички ишлар органларининг Миллий гвардия ва маҳалла жамоатчилиги билан ҳамкорликдаги ишлари қисқа вақт ичида ўзининг ижобий натижасини бераётгани биз учун катта аҳамиятга эга.

Фуқаролик жамияти юксак даражада уюшган, батартиб муносабатлар тизимига таянган, ўзини ўзи бошқариш механизмларидан иборатдир. Бу механизмларни эса, асосан жамоат бирлашмалари, жамоат тузилмалари ташкил этади.

Шу боисдан, мамлакатимизда маъқул, истиқболли, яхши самара берадиган жамият қуриш асосий мақсадлардан бири этиб белгиланди ва давлат органлари ўз ваколатларини босқичма-босқич жамоат бирлашмаларига бериб бориши принципи асосида амалий ишлар олиб борилмоқда.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан фуқаролик жамияти қуриш борасидаги ишлар белгилаб олинди ва амалга оширилди. Жумладан, бу жараён Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг алоҳида нормалари билан мустахкамлаб қўйилди. Конституциянинг “Жамоат бирлашмалари” деб номланган XIII-бобининг 56-62-моддаларида уларнинг мақоми белгилаб берилди, хусусан мазкур нормаларда давлат жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаши, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг уларнинг фаолиятига аралашшига йўл қўйилмаслиги, қонун олдида тенглиги, жамоат бирлашмалари фаолиятини тақиқлаш фақат суд қарори асосида амалга оширилиши борасидаги қоидалар белгиландики, шуларнинг ўзи маҳалла институни мустақил фаолият юритиши кафолатини белгилаб беради [1].

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси 2013 йил 22 апрелдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонунининг янги таҳрирда қабул қилиниши бу борада муҳим қадам бўлди. Қонуннинг 3-моддасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши тушунчасига фуқароларнинг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш борасидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган мустақил фаолиятдир деб кўрсатиб ўтилганлиги ҳам бунинг исботидир [2].

Фуқаролик жамияти юксак даражада уюшган, тартибли муносабатлар тизимига таянган, ўзини ўзи бошқариш механизмларидан иборатдир. Бу механизмларни эса, асосан жамоат жамоат тузилмалари ташкил этади. Жамоат тузилмалари ичида маҳалла фуқаролар йиғини, қисқача айтганда, маҳалланининг ўрни беқиёсдир.

Давлат ва жамият аъзоларини ватанпарвар, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат қилиш руҳида тарбиялашда миллатнинг менталитетини, тарихий анъаналарга содиқлигини кўрсатувчи мезонларни белгилаб беради.

Демак, маҳалла миллий ижтимоий феномен сифатида миллий ва умуминсоний ғояларнинг халқ ишончи эътиқодига айланишида муҳим институтлардан бири ҳисобланади. Негаки, инсонларнинг яшаш муҳити ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий муҳити барқарорлигини халқ ишонч эътиқодига айлантиришда муҳим аҳамиятга эгаллиги билан бошқа ижтимоий институтлардан ажралиб туради. Маҳалла ўз навбатида жамият аъзоларининг эркин ва фаровон турмушини яхшилашда имконият, восита ролини бажарса, иккинчи томондан, ишончига айланиш даражасини кўрсатувчи дастлабки ижтимоий макон ҳисобланади.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол ғояси умуминсоний ва миллий қадриятларга таянади, бу эса ўз навбатида маҳалланинг ролини кўрсатиб беради ва инкор эти бўлмайдиган ҳақиқатдир.

“Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласида қуйидаги миллий хусусиятлар қайд этилган:

- халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги;
- жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги;
- ота-она, маҳалла-кўй, умуман жамоатга юксак ҳурмат-эътибор;
- миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат;
- каттага - ҳурмат, кичикка - иззат;
- меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи - аёл зотига эҳтиром;
- сабр-бардош ва меҳнатсеварлик;
- ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо” [3].

Юқоридаги тушунчалар эса халқимизнинг ўзига хос хусусиятлари, хусусан, бағрикенглигини, бошқаларга нисбатан ҳурматда бўлиш каби инсоний хислатларни улуғланишини кўрсатиб беради.

Ҳар қайси давлат ўзи учун маъқул, истиқболли, яхши самара берадиган жамият қуришни ўз олдига асосий мақсад қилиб қўяди. Яъни давлат органлари ўз ваколатларини босқичма-босқич жамоат тузилмаларига ўтказиш асосий

принцип деб белгиланади. Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини куришни мақсад қилиб қўйиши, фуқаролик жамияти институлари, хусусан, маҳалланининг давлат бошқарувидаги ролини оширишни талаб этади.

Маҳалла институтини ривожлантириш, унинг давлат ва жамият бошқарувидаги ролини ошириш борасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев мунтазам равишда таъкидлаб бу борадаги фикрларини билдириб келмоқда.

Айниқса, маҳалла фуқаролар йиғинларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда алоҳида вазифалар юклатилиши аҳамиятлидир.

“Айни пайтда маҳаллаларда жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича жамоатчилик институтлари билан ҳамкорликда олиб борилаётган кенг қўламли профилактик тадбирлар туфайли 1 минг 243 та маҳаллада бирорта ҳам жиноят содир этилмади [4].

Маълумки, ҳар бир маҳаллани жиноятчиликдан холи ҳудудга айлантириш, бу борада бефарқлик, лоқайдлик ҳолатларига барҳам бериш жамиятда тинч ва осойишта ҳаётни таъминлашнинг асосий шартларидан биридир. Бу борада ҳар бир фуқаро онгида “Менинг маҳалламда жиноят содир бўлмаслиги керак” деган туйғуни шакллантириш ғоят муҳим аҳамиятга эга [5].

Бугунги кунда юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдоси, ёшлар ўртасида халқимизга ёт ғоялар тарқалишининг тобора кучайиб бораётганлиги ички ишлар органлари олдида ўз вақтида уларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш бўйича янги вазифалар қўймоқда [6].

Ислохотларнинг бугунги босқичида маҳалланинг мавқеини тубдан ошириш, тизим иш фаолиятини самарали ташкил этиш, уни том маънода халқчил тузилмаган айлантиришга қаратилган эзгу саъй-ҳаракатлар амалга оширилдики, бунинг натижасида бугунги кунда маҳалла гузари – одамлар шунчаки келиб кетадиган идора эмас, балки аҳолини ислохотларга сафарбар этадиган, жамиятнинг барча қатламларини изчил ҳаракатга келтирадиган фаол ижтимоий тузилмага айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сонли Фармони қабул қилинди.

Ушбу фармонда маҳалланинг мустақил фаолият юритишини янада яхшилаш ва такомиллаштиришни асосий мақсад этиб белгиланди ва уни қабул

қилинишида қуйидаги муаммо ҳамда камчиликларни бартараф этиш лозимлиги куўрсатиб ўтилди:

- биринчидан, фуқаролар йиғинларига хос бўлмаган функцияларнинг уларга юклатилиши;
- иккинчидан, маҳалланинг қуйи идоралар билан тизимли ҳамкорлигининг йўлга қўйилмаганлиги;
- учинчидан, оила, хотин-қизлар ва кексаларга ёрдам кўрсатишнинг яхлит тизими мавжуд эмаслиги;
- тўртинчидан, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш бўйича кўрилаётган чоралар самарали натижа бермаётганлиги;
- бешинчидан, юқоридиги камчиликлар жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш ва қонун устуворлигини таъминлашга салбий кўрсатаётлиги.

Давлатнинг маҳалла фаолиятини ташкил этиш ва амалга оширишида давлат ёрдамни кўрсатилишини таъминлаш мақсадида Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ташкил этилди.

Мазкур вазирликнинг ташкил этилиши биринчидан, маҳалла фуқаролар йиғининг мустақил фаолият юритишини таъминлаш, иккинчидан, маҳалла фуқаролар йиғинлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи ягона органнинг ташкил этилиши илан уларнинг фаолиятига бошқа давлат органларининг аралашувига барҳам бериши, учинчидан, маҳалла фуқаролар йиғинларининг моддий-техник базасини такомиллаштириш, яхшилаш, тўртинчидан, маҳалла фуқаролар йиғинлари фаолиятига хос бўлмаган мажбуриятларини олиб ташлаш ва натижада маҳаллаларда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойили асосида жамият ҳаётидаги энг муҳим вазифаларини самарали бажаришга имкониятларнинг яратилганлигидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, маҳалла тизимини ривожлантириш ва жамиятда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойилини жорий этишнинг 2020 — 2024 йилларга мўлжалланган концепцияси тасдиқланади.

Қуйидагилар:

а) Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, маҳалла тизимини ривожлантириш ва жамиятда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойилини жорий этишнинг 2020 — 2024 йилларга мўлжалланган концепцияси тасдиқланади ва унда қуйидагилар назарда тутилади:

- жамиятнинг бетакрор ижтимоий тузилмаси ҳисобланадиган маҳалла институтини аҳолининг чинакам маслакдоши ва кўмакдошига айлантириш, унинг роли ва аҳамиятини ошириш;

- хотин-қизлар ижтимоий фаоллигини қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш;

- жамият ва оилада соғлом ва барқарор ижтимоий-маънавий муҳит ҳамда тинчлик, тотувлик ва осойишталикни таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини тубдан ислоҳ қилиш;

- маҳалла институтининг ички ишлар органлари, бошқа давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари билан узлуксиз, тизимли ҳамкорлигини йўлга қўйиш;

- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари ва профилактика (катта) инспекторларининг роли ва мавқеини янада ошириш, мустақиллиги ҳамда ваколатларининг амалий самарадорлигини таъминлаш;

- соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ҳамда ходимларнинг меҳнатини муносиб рағбатлантириш ва моддий-техника таъминотини яхшилаш.

б) Концепцияни 2020-2021 йилларда амалга ошириш бўйича “Йўл харита”си тасдиқланади.

Концепция тегишли даврга мўлжалланган асосий йўналишлардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ҳар йили алоҳида тасдиқланадиган “Йўл харита”си орқали босқичма-босқич амалга оширилиши белгилаб қўйилади [7].

2020 йил 8 октябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти раислигида жамиятда аёллар ва ёшларнинг ролини ошириш ҳамда бандлигини таъминлаш чора-тадбирларига бағишлаб ўтказилган видеоселектор йиғилишида юртимизда хотин-қизлар ва ёшлар масалалари бўйича янги иш тартибини жорий этиш, ҳар бир маҳалла, туман, шаҳар ва вилоят кесимида “Аёллар дафтари” ва “Ёшлар дафтари”ни шакллантириш, бу орқали хотин-қизлар ва ёшлар билан ишлаш тизимини мутлақо янги босқичга олиб чиқиш, уларни ижтимоий-ҳуқуқий ва психологик қўллаб-қувватлаш, касб-ҳунарга ўргатиш ва бандлигини таъминлаш вазифалари белгиланган эди.

Шунингдек, Президентимиз маҳаллаларда жинойтчиликнинг олдини олиш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратиб, маҳалла ходимлари ҳар бир содир этилган ҳуқуқбузарликдан хабардор бўлиши, ушбу салбий ҳолатни жинойт содир этган шахснинг ота-онаси билан муҳокама қилиши кераклигини ҳамда бундан буён маҳалла тизими ходимларининг ойлик маоши ҳудудда жинойтчилик жиловлангани, “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари” ҳамда “Ёшлар дафтари” билан ишлашдаги натижаларга қараб оширилишини қайд этди [8].

Давлатимиз раҳбари белгилаб берган ушбу топшириқ ҳамда вазифаларнинг ҳаётга тўла татбиқ этилиши натижасида маҳалла тизимини ҳар томонлама ривожлантириш, аҳоли мурожаатлари билан ишлаш, одамлар дардини тинглаш,

тизимдаги мавжуд муаммоларга ечим топиш, оилавий ажримлар ва жиноятчиликнинг олдини олиш ҳамда аҳоли бандлигини таъминлаш каби муҳим вазифаларни тўла-тўқис бажариш, соҳада меҳнат қилаётган фидойи ходимларга зарур шарт-шароитлар яратишга, албатта, эришилади.

Жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишнинг яхлит тизимини шакллантириш, ички ишлар органларининг энг қуйи бўғинидан республика даражасигача самарали фаолиятини йўлга қўйиш ва замонавий иш услубларини жорий этиш орқали мамлакатимизда ҳуқуқ-тартибот ва қонунийликни мустаҳкамлаш, аҳолининг тинчлиги ва осойишталигини таъминлаш мақсадида ички ишлар органлари фаолиятини ташкил этишнинг мутлақо янги механизмлари этиб қуйидагилар белгиланди.

- ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида жиноятчиликнинг сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш орқали ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишга оид муаммоларни бевосита жойларнинг ўзида ҳал этиш;

- ҳудудларда жиноятчилик аҳволдан келиб чиқиб, ҳар бир туман, шаҳар ва маҳаллаларни тоифаларга ажратиш ҳамда ҳокимликлар, секторлар ва жамоатчилик билан ҳамкорликда «жиноят ўчоқлари»ни бартараф этиш учун барча зарур куч ва воситаларни жалб қилиш;

- «республика — вилоят — туман — маҳалла» тизими асосида яхлит бошқарув ва узлуксиз назорат қилиш механизмларини жорий этиш, ички ишлар ва бошқа давлат органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш борасидаги фаолиятини самарали мувофиқлаштириш орқали мамлакатимизда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш;

- ички ишлар органлари ходимларининг замонавий қиёфасини яратиш, уларнинг масъулияти ва касбий салоҳиятини ошириш, жиноятчиликнинг янги кўринишларига қарши курашиш учун зарур кўникмаларни шакллантириш ҳамда соҳани тўлиқ рақамлаштиришга эришиш.

Ички ишлар органларининг таянч пунктлари негизида маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари босқичма-босқич ташкил этилди.

- маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани ҳудуддаги жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишнинг асосий қуйи бўғини ҳисобланди;

- маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани негизида ҳудуддаги ички ишлар органларининг тегишли соҳавий хизматлари ҳамда Миллий гвардия ва бошқа давлат органларининг мувофиқлаштирилган фаолияти ташкил этилди;

- маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани томонидан жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши

курашиш ишларини тизимли ташкил этиш ва мувофиқлаштириш вазифаси профилактика инспекторига юкланди.

Профилактика инспекторига масофадан туриб мурожаат юбориш ва уни кўриб чиқиш жараёнини кузатиб бориш, аҳоли билан ўзаро тезкор мулоқотни йўлга қўйиш, профилактика инспекторлари ва сектор раҳбарлари фаолиятига баҳо бериш имконини берувчи «Smart маҳалла» ахборот дастури ишлаб чиқилди [9].

Хулоса қилиб қилиб айтганда, ислохотларнинг бугунги босқичида Ўзбекистонда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича ноёб миллий тизим яратилди. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси нафақат жиноятчиликка қарши курашнинг бош йўналишига, балки мамлакатдаги барча давлат идораларининг устувор вазифасига айланди. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятини ташкил этиш услублари тубдан ўзгартирилди, хусусан қонун бузилиши ҳолатларини фош этиш ва чоралар кўриш эмас, балки мазкур ҳолатларнинг барвақт олдини олиш ва профилактикасини таъминлаш ушбу идораларнинг энг муҳим вазифаси этиб белгиланди.

Таклифлар:

1

Оила турмуш муносабатлари доирасида содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар ва уларни содир этувчи шахсларнинг ҳулқ-атвори ва қилмишини «Яраштириш комиссияси» ва жамоатчилик олдида муҳокама қилиш амалиётини кучайтириш, шунингдек оилада низоли вазиятларни келтириб чиқараётган ҳамда оғир оқибатларга олиб келаётган сабаб шароитларни аниқлаш, таҳлил қилиш ва уларнинг барвақт профилактикаси борасида жамоат тузилмалари ҳамкорлигини

2. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонунининг 9 ва 21-моддаларига қўшимча ва ўзгартишлар киритиб, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар тизимига қўшиш ҳамда 191-моддада уларнинг ваколатларини белгилаб бериш.

3. Маҳалла фуқаролар йиғинларида маҳалла ҳудудида жойлашган корхона, ташкилот ва муассасалар раҳбарларининг ҳар ойлик ҳисоботларини эшитиш амалиётини киритиш.

4. Маҳалла фуқаролар йиғинларига ҳудудда ободонлаштириш қоидалари бузилганлиги ҳолати ҳамда уларни бартараф этиш юзасидан корхона, ташкилот ва муассасаларга тақдимномалар киритиш тартибини жорий этиш.

5. Маҳалла фуқаролар йиғини раиси ва профилактика инспектори ҳамкорликда маҳаллани асосий кириб чиқиш кўчаларига ҳамда криминоген

вазият юқори бўлган жамоат жойларга хомийлик ва маҳаллий бюджетдан HD кўзатув камераларини ўрнатиб МФЙ раиси ва профилактика инспекторининг мобил телефонида кузатиб ва назорат қилиб туриш механизмини яратиш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси// www.lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси 2013 йил 22 апрелдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонунининг янги таҳрири// www.lex.uz.
3. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар, 49-бет.
4. Президент: олдини олиш мумкин бўлган жиноятлар содир этилмоқда // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 21.11.2017).
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сонли Фармони. // www.lex.uz.
6. Ички ишлар органлари таянч пунктларида фаолияти ва ҳамкорлигини ташкил этиш: Ўқув-амалий қўлланма / И. Исмаилов, М. З. Зиёдуллаев. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – 254 б.
7. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, маҳалла тизимини ривожлантириш ва жамиятда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойилини жорий этишнинг 2020 — 2024 йилларга мўлжалланган концепцияси.
8. 2020 йил 8 октябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти раислигида жамиятда аёллар ва ёшларнинг ролини ошириш ҳамда бандлигини таъминлаш чора-тадбирларига бағишлаб ўтказилган видеоселектор йиғилишидаги нутқи.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида ПФ-6196-сонли Фармони. // www.lex.uz.

ОИЛА-ТУРМУШ МУНОСАБАТЛАРИ ДОИРАСИДАГИ ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ СОДИР ЭТГАН ШАХСЛАРНИНГ КРИМИНОЛОГИК ТАВСИФИ

Вахобжонов Дилмурод Дилшод ўғли
Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар
вазирлиги Академияси Хуқуқбузарликлар
профилактикаси ва криминология
кафедраси ўқитувчиси

Аннотация Мақолада Оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик, оилада зўравонлик, ҳуқуқбузарлик оқибатида жиноят содир этган шахс, ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, давлат органлари, руҳий ўзгаришлар ёки бузилишлар, жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари вазифалари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: профилактика инспектори, маҳалла раиси, жиноят содир этган шахс, спиртли ичимлик, ахлоқ-одоб нормалари, жинойи хулқ.

Аннотация. В статье анализируются правонарушение в рамках семейной жизни, насилие в семье, лицо, совершившее преступление в результате правонарушения, повышение правосознания и культуры, государственные органы, психические изменения или расстройства, общественные организации, органы самоуправления граждан.

Ключевые слова: инспектор профилактике, председатель махалли, лицо, совершившее преступление, алкогольные напитки, нормы морали, преступное поведение.

Abstract. The article analyses delinquency in family life, domestic violence, a person who has committed a crime as a result of delinquency, increase of legal consciousness and culture, state authorities, mental changes or disorders, public organizations, citizens' self-governing bodies.

Keywords: prophylactic inspector, mahalla chairman, offender, alcoholic beverages, moral norms, criminal behaviour.

Маълумки, ҳуқуқбузар шахсининг ижтимоий хавфли ва айбли қилмишлари билан боғлиқ бўлган муаммоларни криминология фани тадқиқ этади. Зеро, жиноят содир этган шахсларни илмий жиҳатдан ўрганиш ўзининг мазмун ва моҳиятига эга [1] бўлиб, мазкур маълумотларни ўрганиш асосида ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олиш борасида профилактик чораларни ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади.

Жиноят содир этган шахсларга умумий таъриф бериш ва уларни статистик даражада ўрганиш шахсларнинг маълум туркумларига хос бўлган хусусиятларини аниқлаш ҳамда жиноятчиликка қарши курашни режалаштириш ва жиноятчиликнинг олдини олиш учун тегишли чоралар кўриш имконини беради [2].

Жиноятчилик ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганилганида, ҳуқуқбузарнинг шахси ва унинг хусусиятлари ҳам ўрганилади [3]. Модомики, оилада зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар содир этган ва уларни содир этувчи шахсларнинг ижтимоий-хавfli қилмишлари, криминологик белгилари, психологик хусусиятлари, ғайриахлоқий қарашларини тадқиқ этиш орқали уларга хос бўлган барча зарур маълумотларни ўрганиш мумкин.

Оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик содир этувчи шахслар билан боғлиқ муаммолар криминология, психология ва жиноят ҳуқуқи фанида ҳам ғоятда баҳсли бўлиб, ҳанузгача унга ягона ёндашувнинг йўқлиги туфайли турли соҳа мутахассислари томонидан ҳуқуқбузар шахсга нисбатан турлича фикрлар билдирилган. Зеро, оилада зўравонлик билан боғлиқ муаммолар, ҳар бир миллат менталитети, ўша жамиятда устувор бўлган оилавий қадриятлар, урф-одатлар ва маросимлар доирасида турли тадқиқотларнинг предмети бўлиб келган [4].

Оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик оқибатида жиноят содир этган шахсларга тааллуқли бўлган ижтимоий-демографик белгиларни тадқиқ қилиш ушбу турдаги жиноятларнинг олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади. Чунки, жиноят содир этган шахсларнинг ижтимоий-демографик белгиларини криминологик нуқтаи назардан тадқиқ этиш орқали унга хос бўлган барча криминологик аҳамиятга эга бўлган хусусиятларни ўрганиш мумкин. Табиийки, ушбу ижтимоий-демографик белгилар умумлаштирилган ҳолда маълум бир минтақада, маълум даврда оила-турмуш муносабатлари доирасида жиноят содир этган шахсларга хос бўлган ижтимоий-демографик белгилар ўрганилса, улар асосида муҳим криминологик хулосаларни ишлаб чиқиш мумкин.

Ҳуқуқбузар шахсини тавсифловчи энг муҳим криминологик белгилардан бири унинг ёшидир. Шахснинг ёш хусусиятлари унинг муҳит билан ўзаро алоқасига, маънавий оламнинг ички моҳиятига, ҳулқ-атворидаги яққол ифодаланган иккиланишлар ва беқарорликка сезиларли даражада таъсир кўрсатади [5]. Жиноятчи шахсининг криминологик таҳлилида ёшга оид тавсиф билан бир қаторда унинг маълумот даражаси ҳам муҳим аҳамият касб этади. Инсоннинг маълумот даражаси унинг талаб, эҳтиёж ва манфаатларини, маънавий-ахлоқий ва маданий кўринишларини шакллантиради [6].

Оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик содир этган ҳуқуқбузар шахсларнинг ёшига оид маълумотлар ўрганилганида, уларнинг 10,1%ини

18-25 ёшдаги, 38,6%ини 25-35 ёшдаги, 26,8%ини 35-45 ёшдаги, 15,5%ни 45-55 ёшдаги ҳамда 9,2% 55 ёшдан юқори бўлганлар ташкил этди. Кўриниб турибдики, оилада зўравонлик содир этувчи шахсларнинг криминоген фаоллиги юқори бўлган асосий қисмини 25-45 ёшдагилар ташкил этмоқда.

Мазкур тоифадаги шахсларнинг 64,8% ишсизлар, 27,6% ишчилар, 5,4% хизматчилар, 2,3% тадбиркорлар ташкил қилади. Бундай жинойтларни содир этганлар ичида давлат хизматчиларининг камлиги, ишчилар салмоғининг кўплигини, шунингдек ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланмайдиган (ҳеч жойда ишламайдиган, вақтинча ишсиз) шахсларнинг жиноий фаоллиги юқори эканлигини кузатиш мумкин.

Ҳуқуқбузар шахсларнинг маълумот даражаси ўрганилганида, уларнинг 5%ининг – маълумоти олий, 26% ўрта махсус, 66% – ўрта маълумотли, 3% эса тўлиқсиз ўрта маълумотга эга бўлган шахслар ташкил этди. Ушбу тоифадаги шахсларнинг жинсга оид маълумотлари таҳлил қилинганда, оилада зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни содир этувчилар асосан эркаклар бўлиб, уларнинг ҳиссаси 82%ни ташкил этади.

Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, ҳуқуқбузар шахсларнинг энг кўп қисмини 66% – ўрта маълумотга эга бўлган, 64,8%ни ишсизлар, энг кўп ҳуқуқбузарлик содир этувчиларни 38,6%ни 30-35 ёшгача бўлган шахсларни ҳамда ушбу ҳуқуқбузарликларнинг 82% эркаклар томонидан содир этилишини кузатиш мумкин.

Тадқиқот жараёнида оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик содир этувчи шахсларни ўрганиш мақсадида ўтказилган социологик сўровларда ҳам ушбу маълумотлар ўзининг тасдиғини топди.

Оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар таркибида аёллар ҳиссасининг ортиб бориши ҳозирги ижтимоий-иқтисодий ҳаёт жараёнида уларнинг кийиниши, тарбиясига оммавий маданиятнинг таъсир бўлса, иккинчидан улар ўртасида ичкиликбозлик ёки зинокорлик иллатларининг кенгайиб бораётганлиги оқибати дейиш мумкин. Умуман олганда, оилавий-маиший турмуш соҳасида аёлларнинг эркакдан кўра кўпроқ моддий маблағ топиши ёки бошқа томондан устунлиги ҳам оилада зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни содир этишига туртки бўлиши эҳтимоли анча юқоридир.

Гап шундаки, оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик оқибатида содир этилаётган жинойтларда аёлларнинг ҳиссаси эркакларникига нисбатан анча кам миқдорни ташкил этса-да, улар томонидан шахснинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli бўлган жинойтларнинг содир этилиши ташвишланарли ҳолдир. Ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни аёллар асосан рашк, ўч олиш, нафрат, муҳаббат можаролари каби вазиятлар билан боғлиқ ҳолда содир этишган. Табиийки, аёллар шахсига хос

бўлган тезда жаҳлнинг чиқиши ёки ҳар бир ҳолатни кўнглига яқин олиши ҳам мавжуд вазиятни янада мураккаблашувига олиб келиши мумкин.

Оилада жинсларнинг рухий-физиологик хусусиятлари ва уларнинг жамиятда ўйнаган роли, аёллар характерининг юмшоқлиги, уларнинг чидамлилиги ва сабрбардошлилиги ҳаётдан маҳрум қилиш ёки баданга шикаст етказиш билан боғлиқ ҳолда ғаразли ниятини амалга ошириш учун аёлларнинг жисмоний имкониятлари чекланганлиги билан изоҳланади [7]. Қайсидир маънода, бундай ҳолат анъанавий тарбия оқибати бўлиб, эркакларнинг агрессив ҳуққ-атвори муаммоларни ҳал қилишнинг ягона ва самарали воситаси сифатида намоён бўлади [8].

Таҳлил қилинганида, оила турмуш муносабатлари доирасида содир этилган қотилликнинг 3-4%ни, қасддан баданга турли даражада шикаст етказиш жиноятларининг 7-8% аёллар томонидан содир этилганлигини кузатиш мумкин. Айрим тадқиқотларда қайд этилганидек, маиший жиноятлар таркибида одам ўлдириш жиноятини содир этган аёлларнинг улуши бошқа жиноятларга нисбатан қарийб икки баробар кўпдир [9].

Эркак ва аёллар жиноятчилиги ўртасида фарқнинг мавжудлиги, алоҳида турдаги жиноятлар бўйича аёллар ҳиссасининг умумий жиноятчиликдаги ҳиссасидан юқори даражада бўлиши, авваламбор уларнинг жамиятда тутган ижтимоий ўрни билан боғлиқдир. Шунингдек, шахснинг шаклланиш шароити (тарбия, ижтимоий назорат ва ҳ. к.), оилада тутган ўрни, жинслар ўртасидаги анъанавий фарқ ҳам муҳим аҳамиятга эга ва уни содир этган хатти-ҳаракатини ҳар томонлама белгилаб беради [10].

Ҳуқуқбузар шахсларга хос бўлган яна бир жиҳат шундаки, уларнинг маънавий ва интеллектуал даражаси юқори бўлмаган, ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланмайдиган, ҳуққ-атвори агрессив ҳамда криминогенлик даражаси юқори бўлган шахслар ҳисобланади. Ушбу тоифадаги шахсларбарча жиноят этган шахсларнинг 1/3 қисмини ташкил этади. Шунингдек, шахснинг оилавий аҳволи, моддий жиҳатдан таъминланганлик даражаси, турар жойи ва ҳ.к. ҳам криминологик аҳамиятга эгадир.

Оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар таркибида қотиллик ва баданга шикаст етказишларнинг 50%ини айнан ушбу тоифадаги шахслар содир этишини тадқиқотларимиз ҳам яққол кўрсатмоқда. Бир қатор тадқиқотларда жиноят содир этган шахсларнинг билими ва маълумот даражаси юқори бўлмаган шахслар эканлиги қайд этилган. «Маълумотнинг камлиги, маданият даражасининг пастлиги, шахс қизиқишларининг анчагина тор бўлишига ва сийқалашувига, ахлоқнинг дағаллашувига, шахсиятпарастлик ва худбинлик хислатларининг ривожланишига олиб келади» [11].

Шахс маълумот даражасининг пастлиги, ахлоқсизлиги, ҳуққ-атворининг салбийлиги кўп ҳолларда ҳуқуқбузар шахсни ғайриижтимоий ишлардан ўзини тия

олмасликка олиб келади. Бундай шахслар оқибатда ўзларининг ғаразли мақсадларини амалга ошириш учун шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларни ўйламасдан, осонгина содир этадилар.

Жиноят содир этувчи шахсларнинг ҳиссиёт ва ғаразли ниятлари ҳаётдаги қийинчиликлар, руҳий ўзгаришлар ёки бузилишлар натижасидир [12].

Хуқуқбузарнинг ички руҳий дунёси, эҳтиёжлари, эмоционал иродавий даражаси, гайриижтимоий хусусиятларини ўрганишга алоҳида эътибор бериш лозим. Модомики, оилада зўравонлик содир қилган шахслар ҳақида юқорида кўрсатилган хусусиятлар атрофлича ўрганилмаса тадқиқ этилаётган жиноятлар профилактикаси борасида профилактик чора-тадбирларни амалга оширишнинг самараси паст бўлиши табиий ҳолдир.

Тадқиқотимиз жараёнида суд-тергов амалиёти ва суд архиви материаллари таҳлил қилинганида, ушбу тоифадаги шахсларнинг асосий қисмини илгари судланган, ишсиз, спиртли ичимлик ва гиёҳвандликка ружу қўйган, гайри-ижтимоий ҳуқ-атворли, маълумот даражаси юқори бўлмаган шахслар ташкил этди. Таҳлилларга асосан айтиш мумкинки, оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарликнинг 90 фоиздан ортиғи юқорида қайд этилган тоифадаги шахслар томонидан содир этилмоқда.

Таҳлилларнинг кўрсатишича, ҳуқуқбузар шахсларнинг кўпчилигиспиртли ичимликларни ёшлигидан истеъмол қилишни ўрганган ҳамда унинг таъсирида турли ҳуқуқбузарликлар содир этишган. Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, ҳаётда ҳам айнан ушбу тоифадаги шахсларда жиноят содир этишга мойиллик юқори бўлиб, улар томонидан содир этилган жиноятлар таркибида шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши турли даражадаги тан жароҳати етказиш ҳолатлари кўп учрайди.

Шундай экан, жиноятчи шахсини психологик жиҳатдан ўрганишда уни ижтимоий муҳит билан ўзаро алоқадорликда таҳлил қилиш лозим. Чунки, жиноий ҳуққни шахс ёки муҳит эмас, балки айнан уларнинг ўзаро алоқаси юзага келтиради [13]. Табиийки, ижтимоий муҳитнинг жиноий ҳуқққа таъсири мураккаб хусусият бўлиб, ўрганилаётган муаммо бўйича аниқ маълумот олиш имконини беради. Қизиғи шундаки, «...ҳеч ким онадан жиноятчи бўлиб туғилмайди. Жиноятчилик номақбул ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ахлоқий муҳитдагина илдиз отиши мумкин» [14].

Жиноятчи шахс ва унинг шаклланиш сабабларини самарали ўрганиш жиноий ҳуқ-атвор мотивларини тадқиқ этишни тақозо этади. Чунки, мотив шахс ва унинг хусусиятлари, майллари ва қизиқишлари билан узвий боғлиқдир [15].

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, мазкур жиноятларнинг содир этилишига кўпинча маиший-турмуш доирасидаги низо ва келишмовчиликлар сабаб бўлади. Бундай низо ва келишмовчиликлар оқибатида оилада зўравонлик билан боғлиқ

ҳуқуқбузарликлар содир этувчи шахсларнинг хулқ-атворида ғаразғўйлик каби хусусиятлар мавжуд бўлиб, уларда миллий, оила, инсон кадриятларини, хусусан ўзининг яқинлари ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини менсимаслик, инсонлар билан муомалада қўполлик, салбий хулқ ва бошқа нуқсонлар мавжудлиги кузатилмоқда.

Оилада зўравонлик содир этган шахсларнинг хусусиятларини ўрганишда қизиқарли савол туғилади. Хўш, нима учун бу шахслар ўзларига яқин бўлган шахслар, яъни, ўз оила аъзосига нисбатан зўравонлик содир этишади? Нима учун улар ўзига яқин бўлган кишиларига азоб беришади?

Оилада ҳуқуқбузарлик содир этувчининг шахси бошқа одамнинг шахсидан ижтимоий-хавфлилик даражаси билан қандай фарқ қилади? Бизнинг фикримизча, шахснинг ижтимоий хавфлилик хусусияти унинг жинойий хулқ-атворида боғлиқ бўлади. Ҳуқуқбузар шахс онги ва унинг маънавияти ривожланмаганлиги унинг жиноят содир этишига кўмаклашовчихусусиятлардан бири ҳисобланади.

Ҳуқуқбузар шахсларни хусусиятларига қараб тегишлилиги бўйичакриминалогик тоифаларга ажратиб ўрганиш лозим. Зеро, ҳуқуқбузар, хусусан оила турмуш соҳасида ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларнинг ички дунёси (руҳияти)га кириш орқали уларнинг феъл-атвори, ижтимоий психологик хусусиятлари, характери ва табиатини ўрганиш уларнинг жиноят содир этишининг сабабини аниқлаш имконини беради.

Спиртли ичимлик шахснинг руҳиятига салбий таъсир кўрсатиб, зўравонлик билан боғлиқ жиноятлар содир этилишини тақозо этувчи криминоген омил ҳисобланади. Шу боисдан, оилада зўравонлик содир этган шахслар криминоген хусусиятга эга бўлишади.

Тадқиқотимизда шу нарса аён бўлдики, зўравонлик содир этган шахслар кўп ҳолларда спиртли ичимликларни меъёридан ортиқ истеъмол қилиши натижасида оғир турдаги қилмишларни ҳам содир этишган. Тадқиқ қилинган қасддан одам ўлдиришнинг 36%, қасддан баданга шикаст етказишнинг 43%, номусга тегишнинг 12%, безориликнинг 51% бевосита мастлик натижасида содир этилган. Айрим тадқиқотларда жиноятларни содир этилишида жиноятчи шахслар 73% маст ҳолатда эканлиги аниқланган [16].

Яна бир тадқиқотда маиший турмуш соҳасида содир этилган жиноятларнинг 90 фоизида эркакнинг спиртли ичимликни деярли ҳар куни истеъмол қилишининг сабаб бўлиши қайд этилган [17].

Шахснинг спиртли ичимликларни истеъмол қилиши оқибатида асаб тизимининг тормозланиши, ўзини бошқара олмаслик, қилаётган ҳатти-ҳаракатининг оқибатини англаб етмаслик, айниқса, шахснинг хулқ-атворида эмоционал руҳий ҳолатларининг салбий томонга ўзгариши кузатилади [18]. Умуман олганда, шахснинг мастлиги натижасида ўз ҳаракатларини назорат

қилолмаслик, кўполлик, агрессивлик кузатилади. Бунинг натижасида маст кишининг онгида жамиятда ўрнатилган ахлоқ-одоб нормаларига бефарқлик ва ҳурматсизлик билан қараш пайдо бўлади. Бу эса, жамиятга зид бўлган турли ғайри-ижтимоий салбий хусусиятларни шакллантириб шахснинг жиноят содир этишига олиб келади.

Хулоса ўрнида шуни қайд этиш жоизки, шахснинг мастлик ҳолатидаги ҳаракатларида маълум бир даражада ҳуқуқбузарнинг «ҳеч кимдан кўркмайман», «ҳамма нарса мумкин» деган фикрлари уларнинг ижтимоий хавфли қилмишларида намоён бўлади.

Ҳуқуқбузар шахснинг ижтимоий-руҳий хусусиятлари. Оилада зўравонлик содир этган шахсларнинг маънавий-руҳий хусусиятлари, хулқ-атвори тажовузкорлик хусусиятга эга эканлиги бир қатор табиий ва ижтимоий фан вакиллари томонидан атрофлича ўрганилган. Зикр этилган психологик хусусиятларни бир хилда ўзида мужассамлаштирган шахс ўз индивидуаллиги жиҳатдан бетакрордир [19].

Шахснинг ички майли (рашк, қасос, алам, оилада эркак ёки аёлнинг бир-бирига устунлик даъвоси ва ҳ.к.) оилада зўравонликнинг ёки жиноий ҳатти-ҳаракатларни содир этилишига сабаб бўлади. Бу объектив омиллар шахсда бевосита маънавий салбий хусусиятларни шакллантирмаса-да, лекин шахс салбий маънавий шаклланиши учун қулай шароитлар бўлиб ҳисобланади. Бундай салбий хусусиятлар эса, шахсда тажовузкорликнинг шаклланишига олиб келади. Тажовузкорлик деганда, ўз муаммоларини ҳал этиш учун зўравонлик воситаларидан фойдаланишни афзал кўриш, низоларни тажовуз йўли билан ҳал этиш орқали жиноят содир этиш тушунилади [20].

Оиладаги ҳаёт тарзи шахснинг жиноий хулқ мотивациясига бевосита таъсир кўрсатади. У ташқи ижтимоий ва бошқа омиллардан ташкил топиб, жиноят содир этувчи шахснинг шахсий хусусиятларига таъсир кўрсатиб унинг жиноят содир этишини белгилаб беради [21]. Зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг мотивининг барчаси қасдга бориб тақалади. Аммо, ушбу мотив кўп ҳолларда бошқа мотивлар, хусусан қасос, рашк, ҳасад, жабрланувчини кўрқитиш, айбдор кўйган талабларнинг жабрланувчи томонидан бажарилишига эришиш кабилар билан узвий боғлиқ бўлиши мумкин [22]. Мазкур жиноятларни содир этган шахсларнинг асосий қисмини 30-55 ёшгача бўлганлар ташкил этиб, уларнинг 61%ни илгари судланган шахслар ташкил этади.

Қасддан жиноят содир қилган шахснинг судланганлигидан кейин яна янги қасддан жиноят содир этиши, унинг хулқ-атвори бузулиши даражасининг янада чуқурлашганлигини кўрсатади [23]. Ҳуқуқбузарнинг илгари жиноят содир этгани ҳам муайян қилмишнинг келиб чиқишида, айниқса жабрланувчининг қилмишига

жавоб реакциясини қайратиш билан жиноят содир этишига олиб келишини кузатиш мумкин. Бундай вазиятлар никоҳсиз бирга яшаганларда кўп кузатилди. Мисол учун, илгари судланган 1961 й.т. фуқаро Н. таниши С.нинг уйида у билан никоҳсиз бирга яшаб келган. Улар биргаликда С.нинг уйида спиртли ичимликларни истеъмол қилиб, никоҳсиз яшаётган турмуш ўртоғи С.ни бевафоликда айблаб, танасининг турли жойларига қўл ва оёқлари билан уриб тан жароҳати етказган [24].

Тадқиқот давомида оиладаги зўравонлик оқибатида содир бўлган жиноят ишлари ўрганилганида уни содир этган шахсларнинг 43,2% озодликдан маҳрум этиш жазосига, 26,5% озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларга ҳукм қилингани ҳамда 31,3% эса тарафларнинг ярашуви билан жиноят ишлари тугатилгани аниқланди. Зеро, ярашув билан жиноят ишини тугатиш келгусида жиноятлар содир этилишини олдини олиш ҳамда жиноятдан жабрланган шахсларни ҳимоя қилишда муҳим аҳамият касб этади. Ҳуқуқшунос Р.Имамов таъкидлаганидек, ярашув институтини қўллашда жиноятдан жабрланганлар манфаатларини инобатга олиш лозим [25].

Юқоридагилар асосида шундай хулоса қилиш мумкинки, оилада зўравонлик жиноятларини содир этган шахсларнинг аксарият қисмини турмуш-тарзи носоғлом, вақтинча ишсиз, маълумоти юқори бўлмаган, маънавий ривожланмаган, атрофдагиларга бўлган муносабати самимий бўлмаган, атрофидагилар билан муомалада қўпол ва жиззаки бўлган тоифадаги шахслар эканлиги намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Криминология: Дарслик / –Т., 2007. –Б. 84
2. Абдурасулова Қ.Р. Аёллар жиноятчилигининг жиноят ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: юрид. фан. док-ри. дисс-я. –Т., 2006. –Б. 75.
3. Рахмонов Р.Н., Юлдашев М.Ш. Вояга етмаганлар назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарликларининг олдини олишда ҳуқуқий маданиятнинг аҳамияти: Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Т., 2016. – Б. 134.
4. Шоумаров Ғ.Б. Оилавамуҳаббат. – Т., 1996.– Б. 6.
5. Исмоилов Н.Т. Вояга етмаганлар жиноятларини индивидуал олдини олиш муаммолари: юрид. фан. номз. диссер-я. –Т., 2007. –Б. 73.
6. Отажонов А.А. Жиноятга дахлдорлик: жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлар: юрид. фан. номз. дисс-я. –Т., 2009. –Б. 90.
7. Криминология / Н.Ф.Кузнецова, Г.М.Миньковский таҳрири остида. –М., 1994. –С. 245; Усмоналиев М., Каракетов Ю. Криминология. –Т., Янги аср авлоди, 2001. –Б. 98.

8. Ш.М. Асьянов., Ф.Х. Бакиева ва бошқ. Ўзбекистонда хотин-қизлар ҳуқуқларини таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. «Mega Basim» –Т., 2008. –Б. 60.
9. Алауханов Е.О. Криминология. Учебник, Алматы, –2008. –С. 213–214
10. Антонян Ю. М. Преступность женщин. Социалистическая законность. – М., №7, 1991. –С. –19.
11. Исмаилов И. Жиноятчиликда уюшганлик: назария ва амалиёт муаммолари. –Т., 2005. –Б. 78.
12. Жигаров Е.С., Петухов В.И. Философия. Криминология. –М.: Олма-Прес, 2006. –С. 562.
13. Душанов Р. Х. Жиноятчи шахс психологияси: Ўқув қўлланма.–Т., 2011. –Б.6.
14. Каримов И.А.Бунёдкорлик йўлидан.Т.4. –Т., 1996. –Б. 147.
15. Ильяшенко А.Н. Борьба с насильственной преступностью в семье. –М., 2003. –С. 115.
16. Журавлева Ю.В.Виктимологическая профилактика изнасилований: Афтореф. дис. кан. юрид. наук. –М., 2007. –С. 12.
17. Коцюба В.А.Криминологический анализ и предупреждение преступлений а сфере-бытовых отношений: Афтореф. дис. кан. юрид. наук. – Красноярск., 2004. –С. 13.
18. Попов А.Н. Насилие как основание возникновения аффекта при совершении преступлений против личности. / А.Н. Попов // Уголовноеправо.Киев. –2002. –С.69.
19. Умумий психология. –Т., 1992. –Б. 210.
20. Антонян Ю.М. Психология убийства. –М., 1997. –С. 17–18.
21. Акназарова Ш. Оилада зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар сабабларини аниқлашнинг аҳамияти // Адвокат. –Т., 2011. №-2. – Б. 37.
22. Астанов И.Р. Зўрлик ишлати содир этиладиган жиноятлар ва уларни тергов қилишнинг ўзига хос жиҳатлари: Ўқув қўлланма. –Т., ТДЮУ, 2015. –Б. 139.
23. Инамов Р. Зўрлик ишлатмасдан толон-торож қилиш жиноятлари учун жазо тайинлаш: юрид. фан. номз. дисс-я. –Т., 2011. –Б. 57.
24. Жиноят ишлари бўйича Жиззах шаҳар суди архиви 1/264-20-сонли йиғма жилд.
25. Имамов Р. Зўрлик ишлатмасдан толон-торож қилиш жиноятлари учун жазо тайинлаш: афтореф.дисс. кан. юрид. наук. –Т., 2011. –Б. 12.

**OLIV TA'LIM MUASSASALARI FAOLIYATINI
MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY
TENDENTSIYALARI**

Shaymatova Nargiza Ashurovna

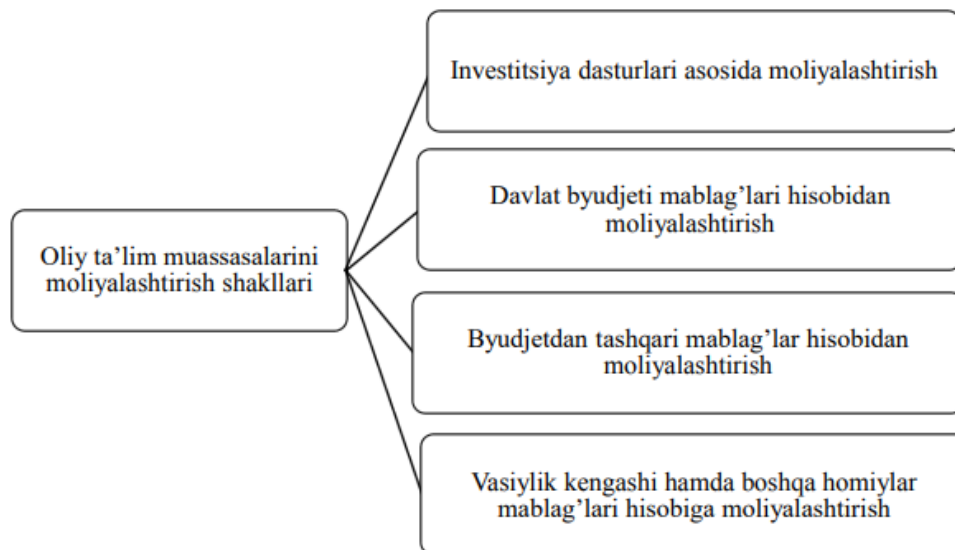
Termiz davlat universiteti

“Moliya” kafedra o'qituvchisi

Hozirda ta'lim tizimi iqtisodiyot rivojlanishining eng muhim omili hisoblanadi deb, to'g'ridan-to'g'ri aytilmoqda va rivojlangan davlatlarda ta'lim iqtisodiyotga nisbatan birlamchi ekanligi ko'rsatilmoqda. Mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalari moliyaviy faoliyatini yanada rag'batlantirish va iqtisodiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha qator qarorlar, dasturlar qabul qilinib hozirda ijrosi ta'minlanib kelmoqda. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasasining moliyaviy manbaalari va ulardan foydalanish samaradorligini ta'minlash asosida yuqori ta'lim sifatiga erishishi bugungi kundagi asosiy ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ta'lim sohasini rivojlanish darajasi mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasiga bog'liqdir. Rivojlangan davlatlar uchun esa oliy ta'lim sohasini rivojlantirish masalalari juda muhim hisoblanadi. Yuqorida shuni aniqlandiki, ta'limga yo'naltirilayotgan xarajatlar jismoniy kapitalni rivojlanishiga o'zini ta'sirini ko'rsatgan holda mamlakatning o'z texnologik rivojlanishi hamda boshqa davlatlar tomonidan ishlab chiqilgan texnologiyalarni tez ilg'ab olish imkoniyatini yaratib berish kabi bilvosita ta'sirini ham ko'rsatadi. Yana shuni ta'kidlash mumkinki, iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun ta'limning turi, sifati va samaradorligi kabi barcha jabhalari ta'sir ko'rsatadi.

Yana shuni ta'kidlash lozimki, ta'lim bosqichlariga yo'naltirilayotgan xarajatlar hajmi nafaqat to'g'ridan to'g'ri iqtisodiy o'sish sur'atlariga ta'sir ko'rsatadi balki rivojlanish uchun zarur bo'ladigan ta'lim salohiyatini shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Ta'limning nafaqat bevosita, balki shu bilan birga bilvosita (tashqi) ta'sirlar ham shakllanib boradi, chunki bir induvid tomonidan olinayotgan bilim atrofidagi boshqa insonlarga, sanoat tarmoqlariga, shaharlarga, tuman va qishloqlarga va umuman mamlakatga tarqalishi kabi ta'sirlarini ham ko'rish mumkin. Makro miq'yosda ta'limdan shakllanadigan ijtimoiy ta'sir, xususi holatga nisbatan farqli o'laroq, o'zining hajmlari bilan va o'z navbatida shunga yarasha ta'siri bilan ham ta'lim sohasini davlat tomonidan qo'llab quvvatlanishiga asos bo'la oladi. Ta'limning ijtimoiy ta'siri qanchalik yuqori bo'lsa, shunchalik ta'limga yo'naltirilayotgan davlat xarajatlari samaradorlik darajasi yuqori bo'ladi. Ayniqsa, jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashib borayotgan O'zbekiston uchun ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini shakllanayotgan bozor, shu jumladan, mehnat bozori talablariga moslashtirish hamda

mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish maqsadlari va vazifalariga muvofiqlashtirishni hayotning o'zi taqozo etdi.

1-rasm. Oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish shakllari.

Shu munosabat bilan oliy ta'lim muassasalariga byudjetdan tashqari mablag'larni jalb qilishning usul va shakllarini kengaytirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Oliy ta'lim muassasalariga davlat tomonidan berib qo'yilgan mulkdan foydalanish huquqi ularga katta miqdordagi mablag'larni jalb qilish imkoniyatini beradi. Chunki bu ularning berilgan mulkdan to'liq begonalashmagan holda tadbirkorlik faoliyatida ishtirok etishiga katta imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, vaqtincha bo'sh turgan binolarini ijaraga berish hamda institut hududida ta'lim muassasalari uchun zarur bo'lgan xizmat ko'rsatish ishlarini yo'lga qo'yish orqali oliy ta'lim muassasalari hisobiga qo'shimcha mablag'larni jalb qilish mumkin.

Ta'lim sohasida kuchli va izchil siyosat ta'lim sifatini ta'minlashni xalqaro darajaga ko'ratish asosida yuqori bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan komil shaxslarni tarbiyalash yotadi. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar keng ko'lamliligi bilan ajralib turadi va hozirgi kunda esa o'quv jarayonida ta'lim sifatini keskin oshirish dolzarb masala sifatida qaralmoqda.

Ayniqsa, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" bu borada yuqori natijalarga erishish imkonini berdi. Yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlash tizimi shakllantirildi. Bularni natijasi sifatida aytish mumkinki bugungi kunda milliy ta'lim modelimizni yutuqlari dunyo jamoatchiligi tomonidan e'tirof etmoqda.

Shunday ekan, O'zbekistonda ta'lim tizimining moliyaviy boshqaruvini takomillashtirish orqali malakali kadrlar tayyorlashning yangicha boshqaruv tuzilmalarini tashkil etish va boshqaruvning zamonaviy shakl va usullaridan foydalanish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Buning uchun, avvalo, ta'lim tizimini davlat tomondan moliyaviy qo'llabquvvatlash, mavjud mablag'lardan

samarali foydalanish hamda ta'lim muassasalariga byudjetdan tashqari mablag'larni jalb etishni takomillashtirish muhim o'rin tutadi. Negaki, ta'lim muassasalarini etarlicha mablag' bilan ta'minlamay turib, sifatli ta'lim tizimini talab etish oxir oqibatda ushbu soha samaradorligiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatishi mumkin. Byudjetdan tashqari mablag'larni jalb qilish yo'nalishlari va usullarini qo'llashda ta'lim sohasi rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimini o'rganish va mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolidan kelib chiqqan holda, o'zimizga moslashtirib, xorij tajribasidan foydalanish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shernayev A.A, Qalandarov Z.I. Strategik rivojlanish sharoitida mahalliy byudjetlar daromadlarini takomillashtirish yo'nalishlari. «Студенческий вестник»: научный журнал. – № 20(165). Часть 14. Москва, Изд. «Интернаука»
2. Shernaev A.A. Principles and methods of organization of the internal tax control system in joint stock company // International Journal of Economics, Business and Management Studies - ISSN:2347-4378 SJIF Impact Factor(2021) :7.473, Journal DOI: 10.36713/epra1013 (Volume: 8, Issue: 4, April 2021).
3. Shernaev A.A. Tax analysis in microlevel tax planning // electronic journal of actual problems of modern science, education and training. February, 2021 -IV. ISSN 2181-9750, 75-82-p. 8. Shernaev A.A. On the issue of the efficiency of taxation of joint stock companies // «ЭКОНОМИКА И БИЗНЕС: теория и практика». Международный ежемесячный научный журнал - №9-2 (67). Москва, изд. ООО «Капитал»
4. Shernayev A.A, Budjetdan tashqari jamg'armalar moliyaviy resurslarini shakllantirish va taqsimlash amaliyotini takomillashtirish yo'nalishlari. «Студенческий вестник»: научный журнал. – № 1(99). Часть 6. Москва, Изд. «Интернаука»
5. Khamdamov S. ASSESSMENT OF RISKS RELATED TO PENSION SUPPORT OF CITIZENS CONCERNING PENSIONS BY AGE //International Finance and Accounting.

ONA TILIMIZNING BUGUNGI KUNDAGI YUTUQ VA KAMCHILIKLARI
YUZASIDAN METODIK TAVSIYA

Tursunova Nargiza Ismoiljonovna

Farg'ona viloyati Oltiariq tumani

4-aniq va ijtimoiy fanlarga ixtisoslashtirilgan

davlat umumta'lim maktabi

Annotatsiya: Tavsiyada davlat tiliga yanada e'tiborni kuchaytirish, har bir yosh avlodni ona tiliga muhabbat ruhida tarbiyalash, o'zbek tilida aniq va ravon so'zlashga, erkin fikrlashga chorlash har birimizning muhim vazifamiz ekanligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: davlat tili, milliy o'zligimiz, ma'naviy boylik, ma'nodosh so'zlar, turkiy tillar, jargon so'zlar, estrada qo'shiqchiligi, san'at darg'alari, ma'naviy ozuqa, madaniy hordiq, urf-odatlar, qadriyatlar, iftihor, ravnaq.

*"O'zbek tili xalqimiz uchun milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchilik timsoli,
bebaho ma'naviy boylik, buyuk qadriyatdir."*

Shavkat Miromonovich Mirziyoyev

Inson yarlibdiki, u o'z dilidagini namoyon etish uchun tili orqali munosabatga kirishadi. Har bir millatning o'z tili mavjud. Bizning ona tilimiz – bu o'zbek tilidir.

Ona tili — har bir elatning, [xalqning](#), millatning o'z tili. Ona tili lug'at tarkibi, asosan, shu tilga mansub xalqning turmushi, madaniyati va an'alarini ifodalaydigan so'z va tushunchalardan iborat bo'ladi. Ona tili taraqqiyoti har bir elat, xalq va millatning ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq. Tilimiz o'zining ma'nodosh so'zlarga boyligi, jozibadorligi va yoqimli talaffuzlari bilan boshqa tillardan ajralib turadi. Buni biz necha necha shoiru yozuvchilarimizning ijod na'munalarida yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Milliy adbiyotimiz taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan xalq shoiri, O'zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov bejiz:

Ming yillarkim bulbul kalomi

O'zgarmaydi, yaxlit hamisha,

Ammo sho'rlik to'tining holi

O'zgalarga taqlid hamisha.

Ona tilim, sen borsan shaksiz

Bulbul kuyin she'rga solaman.

Sen yo'qolgan kuning, shubhasiz,

Men ham to'ti bo'lib qolaman..., deb bejiz ta'kidlamagan.

Buyuk shoir misralarda bulbul kuyini she'rga solayotganining sababi ona tilimizning mavjudligiga ishoradir. O'z tilini yo'qotganlar esa, ijodkor tili bilan to'ti bilan qismatdosh bo'lishga mahkum qilingan.

Necha davonlar oshib, onalarimiz allasidan, yigitlarning yallasidan, bolajonlarimizning shirin tilidan chiqib, avloddan avlodga o'tib kelayotgan o'zbek tilining davlat tili deb e'lon qilinganiga ham 32 yil bo'ldi.

Dunyo miqyosida 50 millionga yaqin insonlar so'zlashadigan, turkiy tillar oilasiga mansub eng yirik tillardan biri bo'lmish o'zbek tiliga 1989-yil 21-oktyabrda davlat tili maqomi berildi. Shu kundan boshlab barcha bilim maskanlari har yili bu kunni o'quvchi-yoshlarni jamlab, katta tadbir ko'rinishida o'tkaza boshladi. Bu qutlug' sanada til bayrami o'quvchilar bilan birgalikda katta quvonch bilan nishonlanadi.

Ammo shunisi achinarliki, ko'plab yoshlarimiz o'z tilidan ko'ra o'zga tilda gaplashishni o'zlariga g'urur deb biladilar. Rus, ingliz tilidagi jargon so'zlarni qo'shib, o'z ona tilisini buzib gapirishlari go'yoki zamonaviy yigit-qiz ekanligidan dalolat beradi.

Buyuk shoir Abdulla Oripovning yuqorida keltirilgan she'ridagi to'tining holini shundayin o'z tili bo'la turib, unga behurmatlik ko'rsatayotganlarga taqqoslasak ne ajab. Biz o'z tilimizda g'ururlanib, sof gapirishimiz darkordir.

Albatta yoshlarimizning o'zbek tilida sof gapirmasliklariga sabab ommaviy axborot vositalarida berib borilayotgan estrada taronalarining ham ahamiyati katta. Qo'shiq matnini o'zi yozib, o'zi kuy bastalab, o'zi shunchaki havasga aytayotgan ba'zi "qo'shiqlarning" yosh avlodning dunyo qarashiga va ongiga ta'siri shubhasiz bo'ladi.

Qo'shiq she'riga e'tibor qaratmay, ruscha, inglizcha so'zlardan foydalanib qo'shiq ijro etayotgan xonandalarimiz esa o'zbek estradasida milliy til muamosini keltirib chiqarmoqdalar. O'zbek estradasidagi qariyb 80% qo'shiqchilarni shu kabi qo'shiqchilar qatoriga qo'shishimiz mumkin. Jumladan, necha yillardan beri o'zbek estradasida faoliyat olib borayotgan "Afruz" guruhi "Ay-ay" deb nomlangan qo'shig'ida shunday kuylaydi:

Erkalasam yana

Yo'q dema, dema.

Qayerdan shuncha chiroy,

Вахтлиман только с тобой.

Bemorman o'y-yo'y,

Вот я, вот такой.

Bemor bo'lgan honanda o'zining qandayligini, ahvoli yomonligini hursand holatda qo'shiqda ruscha jumalarni qo'shgan holda ijro etmoqda.

Yoki bo‘lmasam, Via Marokand guruhi ijrosidagi “Sevgi degani shu” nomli qo‘shiq matniga nazar solsak:

Bo‘ldi qiling, jim!

Jimmi? Bo‘ldi jim.

Gapirmadim agar sizga o‘tmasa so‘zim.

Bo‘ldi qiling, jim!

Ok, ana jim.

O‘tiribman suhbatdoshim faqat men o‘zim.

Qani mani наушник im?

Sizni eshitgim kelmayapti!

Ru tu tut u, sevgi degani shu.

Rut u tut u, Я тебя люблю.

Ho‘p девушка ho‘p, ho‘p...

Shu va shu kabi qo‘shiqlarimizning son sanog‘i yo‘q. Ularni berilib tinglayotgan yoshlar ham talaygina. Hech qanday milliylikni, o‘zbekcha ruhni o‘zida mujassamlashtirmagan qo‘shiqlarni tinglab borayotgan yosh avlod san‘atning shu turi orqali kelajakda qanday inson bo‘lishini rejalashtirib olyaptimi, yoki yetarli hulosalarga ega bo‘lyaptimi? Xullas, anig‘i noma‘lum. Biroq o‘zbek yoshlarining og‘zidan tushmay, hirgoyi qilayotgan qo‘shiqlari orqali tarbiyasi buzilayotgani barchaga birdek ma‘lumdir. Yosh avlodning tarbiyasida, davlat tilini ularga singdirishda san‘atning o‘rni beqiyosligi hech kimga sir emas. Avvalgi san‘atimiz darg‘alari har bir so‘z ustida tinmay izlanganlar, ma‘no-mazmunini tushunib yetib, so‘ng qo‘shiqni ijro etganlar. Ular yaratgan ijod na‘munalari esa, insonga ma‘naviy ozuqa, madaniy hordiq beribgina qolmay, tarbiya vazifasini ham o‘tay olgan.

O‘z ona tilimizni farzandlarimiz ruhiga, ongiga singdirish bizning chin insoniy vazifamiz emasmi? Zero shu til orqali o‘sib kelayotgan yosh avlodga milliy urf-odatlarimizni, qadriyatlarimizni, o‘zbekona mehr-oqibat, ota-onaga cheksiz hurmatni, o‘zligimizni anglashni singdirishimiz tabiiydir.

Afsuski, aksariyat ota-onalarimiz o‘zlari o‘zbek bo‘la turib, farzandlarini ta‘lim rus tilida olib boriladigan sinflarga beradilar. To‘g‘ri ular ham dilbandim til bilsin, “Til bilgan - el biladi”, dunyo ko‘rsin, deb niyat qiladilar. Ammo, ming afsuslarkim, aksariyat bolalar rus sinfida o‘qib na o‘zbek tilida, na rus tilida to‘liq gapirolmaydigan bo‘lib ta‘lim olmoqdalar. Bunday holat kelajakka o‘z ta‘sirini o‘tkazmay qolmaydi. Avval har bir o‘zbek o‘z tilida ravon so‘zlasin, mag‘rurlanib gapirsin, keyin esa boshqa tilga yuzlansin. Na o‘zbek tilida, na boshqa tilda to‘liq gapirolmasa, bunday “arosat”ning qanday foydasi bor. Bu haqda shoira Halima Xudoyberdiyeva o‘z she‘rida ham ta‘kidlab o‘tgan:

Senda bodom isi bor,

Senda bobom isi bor,

Bolam na rus, na o‘zbek,
Arosat belgisi bor.

Besh yuz yillar avvalgi
Xatni men anglayman, bas,
Men bugun aytganimni
Bolam ba‘zan tushunmas.

Ko‘kragimda dod qotgan,
Yaqinlashar katta havf,
O‘z tilini yo‘qotgan
Xalq bo‘lmasmi yerdan daf.

Oldga, safarbarlikka
Qanday yaraydi bolam,
Ortidagi jarlikka
Qanday qaraydi bolam.

Darhaqiqat, o‘z tilida so‘zlamagan xalqning o‘zligi bo‘lmaydi, milliyligi bo‘lmaydi. Biz o‘z tilimizda g‘urur, iftihar bilan ma’noli, sof so‘zlaylikki, farzandlarimizga o‘zimiz bilmagan holda o‘rnak bo‘laylik. Ahir aytishadiku, “Qush uyasida ko‘rganini qiladi”, deb. Shundagina kelajak uchun mos avlod qoldira olamiz. Milliy tilda ravon so‘zlash shunchaki boshqalardan ajralib turish uchun emas, o‘zligimiz uchun, yillar, asrlar davomida qadrlanib kelayotgan urf-odatlarimiz uchun, milliy madaniyatimiz uchun, Vatanimiz ravnaqi uchun juda muhimdir. Buning uchun albatta ta‘lim hamda san‘at turlariga katta e‘tibor qaratmog‘imiz darkordir. Yosh avlodning ongiga milliy tilni kino hamda estrada san‘ati turlari orqali singdirish katta ahamiyat kasb etadi. Ta‘lim jarayonida ham o‘zbek tilining naqadar boy hamda buyuk til ekanligini o‘quvchilarning ongiga singdirib, davlat tilini qadrlash va hurmat qilishga o‘rgatish darkor. Shundagina tilimizning qadri baland bo‘lib, yurtimiz ravnaqi yanada oshadi.

Til – millatning o‘tmishi, buguni va ertasini bog‘lab turadigan mustahkam ko‘prik. U darz ketsa, istalgan millat o‘zi, o‘zligi, ma‘naviy qiyofasini butkul yo‘qotadi. Til – madaniyat, ma‘rifat, axloq, tarbiya va shaxs kamolotining bosh mezon. Bu mezon shikastlansa, millat tanazzulga, uning go‘zal va abadiy qadriyatlarini yo‘qlikka yuz tutmog‘i muqarrardir. Unutmaylikki, inson ruhiy kechinmalarining rangin tasviri, o‘y-fikrlarining jo‘shqin tabiati, fitratu fikratidagi erk va hurriyat mushohadasining nurli tasviri ona tilining jozibasi, shukhi, so‘nmas va betakror qudrati orqali namoyon bo‘ladi. Ona tilimizni e‘zozlaylik, qadriga yetaylik!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Sh.M.Mirziyoyev “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari”-T.: O‘zbekiston 2020.
2. A.Oripov “Saylanma”- T.: Tafakkur qanoti 2019.
3. H.Hudoyberdiyeva “So‘z chamani” –T.: Akademnashr 2020.
4. <http://til.gov.uz/uz/news-and-announcements/anons/6>

ADABIYOT DARSLARINI ZAMONAVIY INTERFAOL METODLAR
ASOSIDA TASHKILLASH YUZASIDAN METODIK TAVSIYA

Mirzarahmatova Nazoratxon Rasulovna

Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani 4-umumiy o'rta ta'lim

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim texnologiyasi, uning an'anaviy ta'limdan farqi, afzalliklari ko'pgina olimlarni qiziqtirib, ularning ilmiy tadqiqot mavzusiga aylangan. Ushbu maqolada interfaol usullar va ulardan dars jarayonida samarali foydalanish, o'quvchilarni darsga, bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, mustaqil fikrlash va xulosa chiqarishga o'rgatish borasida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar.

Adabiyot yashasa, millat yashaydi (Cho'lpon)

Bugungi kunda tezlik bilan o'zgarayotgan, jadallashib rivojlanayotgan dunyoda xalqimiz ertasiga ishonch bilan intilayotgan, to'g'ri tanlangan taraqqiyot yo'lidan og'ishmaslik uchun yosh avlodni yangicha tafakkur va yangicha yondashuvlar asosida tarbiyalash muhimligi barchaga ayon. Hozirda olib borilayotgan ta'lim sohasidagi tub islohotlarning negizida ham ta'lim mazmuni va shaklini takomillashtirish yotadi. Hozirgi bolalarning olamni bilishga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishi oldingi yillarga nisbatan ancha farqli ekanligi ham sir emas. Yosh avlodni barkamol inson qilib voyaga yetkazish jarayonini yangi pedagogik "qurol" va vositalar bilan ta'minlash davr taqozosidir.

Zamonaviy ta'lim oldida turgan eng muhim vazifa o'quvchining ilm olishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan. Bu vazifa esa darslarda zamonaviy yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar vositasida amalga oshirilishi samaraliroqdir. Interfaol usullar o'quvchilarga tez muddatda samarali ta'sir etishi, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni, ulardagi ijodkorlik hamda mavzu mohiyatini qiziqib o'zlashtirishlarini ta'minlaydi. Jumladan maktabda adabiyot darslarida ham interfaol usullardan foydalanish dars samaradorligini ta'minlabgina qolmay, o'quvchilarda fanga bo'lgan qiziqishni ham oshiradi.

"Rolli o'yin" usuli - ta'lim oluvchilar tomonidan hayotiy vaziyatning har xil shart-sharoitlarini sahnalashtirish orqali ko'rsatib beruvchi usuldir. Rolli o'yinlar o'quv jarayonida ta'lim oluvchilar motivatsiyasini shakllantirishga yordam beradi. "Rolli o'yin" usulini qo'llash uchun avval senariy ishlab chiqiladi, o'yinning maqsad va vazifalari tushuntiriladi, so'ngra rollar taqsimlanadi, rollari haqida tushunchaga ega bo'lgan ishtirokchilar tomonidan rollar ijro etiladi va yakuniy

xulosaga kelinadi. Masalan, 6-sinfda Abayning “Nasihatlar” asarini o’rta bahsni rollarga bo’lib o’qitish va sahnalashtirish o’quvchilarning to’g’ri xulosa chiqarishlariga yordam beradi.

“Mozaika” usuli – bo’laklardan yig’ib butun hosil qilishdir. Bu usuldan foydalanish uchun harflar yoki so’zlar oldindan kartochkalarga ya’ni tarqatmalarga yozilgan bo’lishi kerak. O’quvchilar harflar yoki so’zlar ketma-ketligini to’g’ri joylashtirib berilgan topshiriqni bajarishlari lozim. adabiyot darslarida she’r, asar, janr nomlari, badiiy san’at turlari berilishi mumkin. Bundan tashqari biror asarga oid rasmlarni qirqib bo’laklab qo’yilsa, o’quvchi uni yig’ib rasm asosida asar haqida ma’lumotlar berishi mumkin. Darsda guruhlar bilan ishlaganda ham bu usuldan samarali foydalansa bo’ladi.

“Nuqtai nazaring bo’lsin” usuli – bu usul dars jarayonida qo’llanganda o’quvchilar muayyan mavzuda o’z nuqtai nazarini asosli dalillab, uni himoya qilishga o’rganadilar, o’quvchilar o’rtasida munozara yuzaga kelishi va ular munozara jarayonida o’z fikrlarini sinfdoshlaridan ularning nuqtai nazarini o’zgartirishga ishonitiradigan g’oyalarni eshitib o’zgartirish yoki avvalgisini mustahkamlash imkonini beradi. Hatto darsda faol bo’lmagan o’quvchilarni ham savollar orqali munozara jarayonida ishtirok etishlariga majbur qiladi.

6-sinfda Tog’ay Murodning “Yulduzlar mangu yonadi” asari g’oyasini tushuntirishda “Nuqtai nazaring bo’lsin” usulidan foydalanib darsni tashkil etish mumkin. Bu usulning maqsadi shuki o’quvchining bevosita adibning ijodi, ma’naviy merosimizga qo’shgan ulkan hissasi to’g’risida (adibning o’zidan ,yor-u do’stlari tomonidan bayon etilgan) videolavhalarda ko’rsatish, asardagi so’zlarni o’quvchi tomonidan o’qitilmay, balki asar qahramonlari tomonidan videolavhalar orqali yetkazishni ta’minlashdan iboratdir. O’qituvchi tayyorlangan bu lavhalarni ko’rsatish bilan bir qatorda uni izohlash, to’ldirib borishi, o’quvchilarni jalb qila olishi, tanqidiy-mushohadali fikrlarini eshitishi, xulosalab borishi dars samaradorligini yanada oshiradi.

Klaster metodi. Klaster (g’uncha, bog’lam) metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo’lib, u o’quvchilarga ixtiyoriy muammolar xususida erkin, ochiq o’ylash va shaxsiy fikrlarni bimalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g’oyalar o’rtasidagi aloqalar to’g’risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. “Klaster” metodi aniq ob’ektga yo’naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog’liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning o’quvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o’zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo’lishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Dars – ta’limning asosiy shakli bo’lib, murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi. respublikamizda ta’lim sohasida chuqur islohotlar o’tkazilayotganligi, ayrim xorijiy ta’lim tizimidagi ijobiy o’zgarishlar, jahon ta’lim standartlariga

yaqinlashishga intilish, darslik va o'quv dasturlarining yangi avlodi yaratilishi darsni yanada ixcham va qiziqarliroq shaklda tashkil etilishi uchun zamin bo'lmoqda. Maqolada ta'limning interfaol usullarining ayrimlari haqida ma'lumot berildi xolos. Ularni boyitish, to'ldirish, yangi-yangi usullarni kashf etish, dars samaradorligini oshirish barchamizdan izlanishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I. Barkamol avlod orzusi. –T. «Sharq», 1999
2. Mirqosimova M. Adabiy ta'lim metodikasi. –T. 1993
3. Adabiyot o'qitish metodikasi (tuzuvchilar. Q.Yo'ldoshev, O.Madayev, A.Abdurazzoqov). Toshkent. 1994 yil.
4. A.Safarov, Q.Bahromov Noan'anaviy darslar va ta'limning interfaol usullari. Buxoro. 2004
5. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent «Yangi asr avlodi», - 2006
6. <http://www.pedagog.uz>; [www. connect.uz](http://www.connect.uz) : [www. fantexnolog.uz](http://www.fantexnolog.uz)
7. www.ziyonet.uz

**KARP BALIQLARINI YETISHTIRISHDA HOVUZGA TUPROG'IGA VA
SUVGA QO'YILADIGAN TALABALAR VA KARPCHILIK
XO'JALIKLARINI TASHKIL QILISH**

**Matyoqubov Olimjon
Tajiboyev Muhammadjon**

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada karp baliqlari biologiyasi va ularning reproduktiv xususiyatlari haqida so'z yuritiladi. Bundan tashqari maqolada karp baliqlari xo'jaliklarini tashkil qilishda ahamiyat berilishi kerak bo'lgan meyorlar haqida so'z yuritiladi. Karp hovuzlarining tuproq va suv xususiyatlari haqida ham ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: karp, hovuz, suv manbalari, pH ko'rsatkichi, suvning ifloslanishi, zaharli moddalar, fitoplankton, zooplankton, suv o'simliklari.

Kirish

Mo'tadil iqlimli hududlarda iqtisodiy jihatdan muhim tur bo'lgan karp (*Cyprinus carpio* Linnaeus, 1758) sovuqqa chidamli, shuningdek issiqlikni yaxshi ko'radi va intensiv dehqonchilik uchun juda mos keladi. Kislorodga oz miqdorda ehtiyoj sezadi va kultivatsiya paytida ushlab, tortish kabi jarayonlarga sezgir emas, oson shikastlanmaydi, suv haroratining 4-30°C gacha o'zgarishiga qisqa vaqt ichida moslashadi^[3].

Karp ekologiyaga juda chidamli. U 20 °C dan yuqori haroratda optimal darajada o'sishiga qaramasdan, u <1 °C suv haroratiga va keskin harorat o'zgarishiga uzoq vaqt davomida ta'sir qilishi mumkin. Karp muntazam ravishda 5% sho'rlanish va pH 5-9 oralig'ida o'sadi. U sho'rlanish tajribada 12% ga oshirilganda ham o'sishda davom etadi.

Tabiiy karp bilan solishtirganda, orqa qismi balandroq, to'g'ri, tanasining katta qismi tarozisiz, tarozilari tanasining turli joylarida tarqoq va yumaloq bo'lgan, tez o'sib boruvchi, sun'iy akvakulturaga yaxshi moslashgan tur bo'lib, sharoit va yuqori ozuqa qiymatiga ega.

Tabiiy yashash joyi, yoshi va o'sish xususiyatlari

Tabiiy yashash joyi ko'llar, hovuz va daryolardir . Bu suv harorati va ozuqa holatiga qarab tez o'sadigan baliqdir. Ularning 20-25, hatto 35-40 yil umr ko'rishi, bo'yi 1 m dan oshib, vazni 25-30 kg ga yetgani ma'lum qilingan^[1].

Oziqlanish xususiyatlari

Karp - hammaxo'r baliq bo'lib, pastki qismida oziqlanadi. Ularning oziq-ovqatlari bentik suv hayvonlari, plankton, o'simlik qismlari va o'simlik qoldiqlaridan

iborat. Pastki qismdagi kichik suv jonzotlarini loy bilan olib, loyni orqaga tashlaydi. Shuning uchun u loyda bo'shliqlar hosil qiladi. Katta karp ba'zi kichik baliqlarni yeyishi ham kuzatilgan. Eng yaxshi ozuqa olish va undan foydalanish 16-25 ° C suv haroratida va ayniqsa 23-24 ° C da sodir bo'ladi.

Reproduktiv xususiyatlar

U tabiiy muhitda, ko'llarda va sekin oqadigan daryolarda, suv harorati 18-22 °C bo'lganda, guruh bo'lib urug'laydi. Lichinkalar o'simliklarga yopishgan tuxumdan 3-4 kun ichida paydo bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

May va iyul oylarida suv harorati 18-20 °C ga yetganida, urug'lantirish sayoz va mo'l-ko'l ekilgan suv uchastkalarida sodir bo'ladi. Karpning ko'payishining eng muhim omili suv harorati bo'lganligi sababli, Shimoliy mamlakatlarda u kamdan-kam ko'payadi yoki umuman ko'paymaydi. Urug'lantirish bir hafta ichida tugaydi. 1 kg tana vazniga 200-300 ming tuxum qo'yadi. Tuxumlar shaffof va yopishqoq, diametri taxminan 1 mm. Shishgan tuxumning diametri taxminan 1,6 mm. Suv o'simliklarida qo'yilgan tuxumlar 3-4 kunda chiqadi^[2]. Tuxumdan chiqadigan lichinkalarning uzunligi 5 mm. Tuxumdan chiqqan lichinkalar 1-3 kun davomida biriktiruvchi organlari bilan suv o'simliklariga yopishadi. Bu davr oxirida ular suv yuzasiga chiqadilar, suzish pufagini havo bilan to'ldiradilar va suzishni va oziq-ovqat olishni boshlaydilar. Ular asosan o'simlik va hayvonlarning planktonlari (yosunlar, rotiferlar, mayda qisqichbaqasimonlar) bilan oziqlanadi. Uzunligi 18 mm ga yetganda, ular bentos organizmlar bilan oziqlana boshlaydilar.

Karp yetishtirishda suv havzalarini to'liq saqlash, yozda suv havzasi tagidan va devorlaridan oqish va bug'lanish natijasida kelib chiqadigan yo'qotishlarni qoplash, suvda iste'mol qilinadigan kislorod miqdorini qoplash uchun minimal miqdorda suv (0,5-1,0 l/min/ga) talab qilinadi. Suv miqdori hovuz tuprog'i va iqlim sharoitiga qarab o'zgarib tursada, hovuzdan chiqishda kislorod miqdori 5-6 mg/l dan past bo'lmasligi kerak. Hovuzlarga beriladigan suv miqdori qanchalik ko'p bo'lsa, baliqlarning zichligi shunchalik yuqori bo'ladi.

Karp ishlab chiqarishda ariq, buloq suvi, ko'l suvi, yer osti suvlari yoki qisqasi sovuq bo'lmagan barcha suvlardan foydalanish mumkin. Daryo oqimlari kislorod va ozuqa moddalarining yuqori miqdorini o'z ichiga olgan bo'lsada, ular suv toshqini va pestitsidlarning to'kilishi xavfi tufayli ehtiyotkorlik bilan ishlov berishni talab qiladi. Bundan tashqari, maishiy yoki sanoat oqava suvlari bilan ifloslanish xavfi va suv sathining mavsumiy pasayishiga e'tibor qaratish lozim. Agar kerak bo'lsa, daryo oqimidan olingan suvni hovuzlarga berishdan oldin tindirish kerak bo'lishi mumkin.

Buloq suvlari nafaqat kislorodga kam, balki zaharli gazlarni saqlash xavfiga ham ega. Suvda kislorod miqdori kam bo'lsa, suvni tomchilatish orqali kislorod miqdorini oshirish mumkin. Shu tarzda, ba'zi zararli gazlar ham uchib ketishi mumkin. Ko'p

miqdorda zaharli gazlar yoki temir va qo'rg'oshin kabi og'ir metallar bo'lgan suvlar karp yetishtirish uchun mos emas.

Buloq suvlari toshqinlar va yomg'irlar bilan ifloslanmayi va ular loy va loyqalarni tashimaydi, shuningdek, parazit va kasallik mikroblarini olib yurmaydi.

Karp ishlab chiqarishda artezian suvlari va nasos yordamida olinadigan yer osti suvlaridan ham foydalanish mumkin. Biroq, baliq yetishtirishda yer osti suvlaridan foydalanishni ko'rib chiqayotganda, xarajatlarni tahlil qilish yaxshi amalga oshirilishi kerak. Harorat mos bo'lgan taqdirda karp yetishtirish uchun ko'plab suv manbalaridan foydalanish mumkinligi sababli, karp yetishtirish uchun ma'lum o'lchamlar bilan cheklangan har qanday suv manbasini tavsiya qilish qiyin.

Karp yetishtirishda suv sifati mezonlari

Muhokama

Hovuz baliqchiligining muvaffaqiyati suvning tabiiy ozuqalarga boy bo'lishiga bog'liq. Suvning ozuqaviy boyligi (tabiiy samaradorlik) tarkibidagi ohak miqdoriga bog'liq. Suvdagi ohak miqdori uning kislota bog'lash qobiliyati (KBQ) bilan o'lchanadi. Agar 1 litr suvda 28 mg CaO bo'lsa, suvning kislota bog'lash qobiliyati 1 ga teng. Karp yetishtirishda $KBQ = 1,5$ (42 mg CaO/l) bo'lgani ma'qul. $KBQ < 0,5$ bo'lgan suvlar unumdorligi past, $KBQ = 0,5-1,5$ gacha bo'lgan suvlar o'rtacha unumdor, $KBQ > 1,5$ bo'lgan suvlar unumdor deb tasniflanadi.

Biroq, $KBQ > 6$ bo'lmasligi kerak.

Karp yetishtirish uchun pH 5,5-10,5 va optimal 7-8 bo'lishi kerak. Suvdagi ohak miqdori ortishi bilan pH qiymati ham ortadi. Biroq, yuqori pH qiymati har doim ham suvda juda ko'p ohak borligini anglatmaydi. Fitoplankton va suv o'simliklari zich bo'lganda, ayniqsa yozda, fotosintez natijasida, atrof-muhitdagi CO₂ miqdori va pH qiymati mos ravishda ortadi. Natijada, suvning ohaklari haddan tashqari ko'p degan xulosaga kelish mumkin. Kundalik o'lchovlarda pH qiymati 6,5-8,5 gacha bo'lsa, suvdagi ohak miqdori yetarli. pH past bo'lsa, suvni kalsifikatsiya qilish kerak. Suvda $4 > pH > 11$ bo'lsa, baliq yetishtirish uchun mos emas. Bu turdagi suvni akvakulturaga moslashtirish qimmatga tushadi. $pH < 4$ bo'lgan suvlar nafaqat baliqning ozuqa iste'molini kamaytiradi, balki erkin H⁺ ionlari hosil bo'lishi tufayli hujayralarni o'tkazmaydigan qilib qo'yadi va rivojlanish bosqichlarida baliqlarning o'limiga olib keladi. Bundan tashqari, u fitoplankton va zooplanktonning o'sishiga to'sqinlik qiladi va suvning biologik ozuqaviy qobiliyatini pasaytiradi. Suvdagi ohakning yetarli emasligi pH darajasini pasaytiradi va baliqning shkalasi va suyak shakllanishida nuqsonlarni keltirib chiqaradi.

Natija

Karp suv havzalarida kislorod miqdori 5-6 mg/l dan past bo'lmasligi kerak^[3]. Hovuzdagi kislorodning katta qismi hovuzga keladigan suv hisobiga, kichik qismi esa (1,5 g O₂/m²/kun; yirik ko'llarda 4,8 g O₂/m²/kun) yer yuzasini shamollatish orqali

ta'minlanadi. Hovuzga kiradigan kislorod qancha ko'p bo'lsa, maxsuldorlik shunchalik yuqori bo'ladi. Suvning kislorodi yetarli bo'lmagan hollarda, hovuzga kirishdan oldin sharshara tushirish orqali kislorod miqdorini oshirish mumkin bo'ladi. Hovuz suvidagi kislorodni nafaqat baliq, balki suvdagi organik moddalar, mikroorganizmlar va suv o'simliklari ham kechalari iste'mol qilganligi sababli, ayniqsa yozda kislorod tanqisligi nuqtai nazaridan erta tong juda muhim. Suv harorati oshishi bilan uning kislorodni ushlab turish qobiliyati pasayadi. Shu sababli, suv havzalaridagi suv harorati bilan birga hovuzdan chiqish suvidagi kislorod miqdorini doimiy ravishda kuzatib borish kerak. 1 kg vaznli karp uchun 300-500 mg O₂/l/soat talab qilinadi.

Suv harorati ko'payish, ovqatlanish va metabolik faoliyat uchun muhimdir. Karp suv harorati 18-20 °C ga ko'tarilmaydigan suvlarda ko'paya olmaydi. U 18-20 °C va undan yuqori haroratlarda doimiy ravishda o'sadi, chunki u intensiv ozuqa oladi. Shu sababli, Yevropada havo harorati past bo'lgan mamlakatlarda 3-4 yil ichida yeyiladigan o'lchamga yetsada, issiq mamlakatlarda 1-1,5 yil ichida iste'mol hajmiga yetishi mumkin.

Suvning ifloslanishiga olib keladigan turli zararli moddalar

Maishiy va sanoat oqava suvlari karp suvlari bilan aralashmasligi kerak. Ayniqsa, oz miqdorda DDT (29,4 mg/l), Aldirin, Endrin (0,057 mg/l), Malathion (100 mg/l), Metasitoks va simob birikmalari o'linga olib kelishi mumkin. CO₂ miqdori 2 mg/l dan oshmasligi kerak. H₂S 0,5 mg/l bo'lsa zararli, 5-6 mg/l dan ortiq bo'lsa o'linga olib keladi. 1-2 mg/l, nitrit o'ldiradigan ta'sirga ega. 0,2-0,4 mg/l ammiak chavoqqa, 0,6 mg/l ammiak mayda baliqlarga halokatli ta'sir ko'rsatadi. Yuvish vositalarining ta'siri ularning turlariga ko'ra farq qilsa-da, 5,0-10,0 mg/l miqdori tuxum va spermani yo'q qiladi. Fenollar baliq uchun kuchli toksik ta'sirga ega bo'lgan birikmalardir. Og'ir metallar, temir va qo'rg'oshin kabi birikmalar halokatli ta'sirga ega. Temir birikmalari tuxumlarga cho'kadi va tuxumdan chavoq chiqishini to'xtatadi. Yod, xlor, azot gazlari ham turli kasalliklarni keltirib chiqaradi. Yog'lar ichak va qon aylanishiga ta'sir qiladi.

Xulosa

Hovuz quriladigan yerning tuprog'i qanchalik yaxshi bo'lsa, hovuz shunchalik samarali bo'ladi. Suv manbai hovuz hududida joylashganida, hovuzni tozalash va bo'shatish yo'li bilan dezinfeksiya qilish mumkin emas, chunki ildizsiz suv o'simliklari hovuz tagini qoplaydi. Shuning uchun suv manbalari yoki suv havzalari bo'lgan joylar hovuz qurish uchun mos emas. Hovuz suv o'tkazmaydigan loy va qumloq tuproqlarda qurilishi kerak. Hovuzni qurish uchun qumli va suv o'tkazuvchan tuproqlar mos kelmaydi. Organik moddalar bilan oziqlangan tuproqlar hovuz qurish uchun javob beradi. Organik moddalarda kambag'al bo'lgan tuproqlar ombor go'ngi yoki qishloq xo'jaligi qoldiqlari bilan o'g'itlashni talab qiladi.

Karp hovuzi quriladigan yer dehqonchilikka yaroqli bo'lmashligi, suv o'tkazuvchanligi yuqori, tuproq tabiiy unumdorlikka ega bo'lishi kerak. Karp ishlab chiqarish uchun;

1) korxonani yil davomida yetarli miqdorda suv bilan ta'minlaydigan soy yoki suv manbasiga yaqin joyda;

2) toshqinlarga qarshi tabiiy yoki sun'iy to'siqlarga ega bo'lishi;

3) Kelajakda kengayish va shamolga chidamli,

4) Suv infiltratsiyasini oldini olish uchun kamida 1m chuqurlikdagi loy va bo'r,

5) Katta toshlar va daraxt ildizlarisiz,

6) Bu suvning tabiiy ravishda hovuzlarga oqishiga imkon beradigan nishabga ega;

7) Bu qazish oson va ko'p qazish talab qilmaydi va

8) Bozorga oson kirish

Biznes joyini tanlash xarajatlarni kamaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Haqberiyev P.S. "Umumiy Ixtiologiya" Toshkent "Iqtisod-Moliya" 2013;
2. Xolmirzayev D. , Shohimardonov D.R. "Baliqchilik asoslari" Toshkent "Ilm-Ziyo" 2016;
3. Sheref Korkmaz "Sazan Biyolojisi ve Yetishtirme Teknikleri" Ankara 2010 .

NARRATIVES IN THE SPEECH OF A PHILOLOGIST TEACHER AS A
SOURCE OF MULTICULTURAL INFORMATION
(Theory and practice of studying genre forms at the university)

Amanov Alisher Kakhramonovich

Teacher, Tashkent State Transport University,

Department of Foreign Languages

alisher9707410@gmail.com

Abstract: The teacher of Uzbek literature is a key figure in a multinational, multi-confessional Uzbek school. It unites the ethnic experience of students, organizes the coexistence of world and national values, and gives each student the right to national and cultural self-expression.

Keywords: linguometrics, polyphony, communicative, investigation, linguists, scientific.

Modern state standards of school philological education orient linguists to the formation of two main competencies: communicative and culturological. Therefore, in the new conditions, the state language of Uzbekistan ceases to be only a source of subject knowledge. Embodied in the professional genre forms of the teacher's speech, it serves as an important means of establishing and strengthening multicultural contacts in the children's collective, transmits moral and aesthetic information, provides students with the development of knowledge about the culture of their people, forms their idea of the diversity of cultures in the region, Russia, the world, prepares for equal interaction according to the laws of harmonizing communication with carriers of other spiritual values [3].

According to the tradition established in Uzbek pedagogy and linguometrics, the speech of a literature teacher is a communicative reference point for students, a rhetorical model that helps to master the lexicographic, and genre richness of the Uzbek language as a native and international mediator at an accessible level. Many of the personalities that the teacher informs the students about are multifaceted creative personalities whose talents went beyond the «boundaries» of one type of activity, a monolingual culture. So, there is a galaxy of brilliant writers, translators, and polyglots who knew from 6 to 20 Eastern and European languages and discovered the works of colleagues in Peru to Uzbek and foreign readers. These are M. V. Lomonosov, V. A. Zhukovsky, A. S. Griboyedov, L. N. Tolstoy, I. A. Bunin, N. S. Gumilev, K. D. Balmont, A. A. Akhmatova, B. L. Pasternak, and others, whose work is included in the

circle of school study. Thus, the word of the teacher of Uzbek philology is a multicultural phenomenon whose social role is difficult to overestimate.

In the speech of a wordsmith, as a rule, genre forms of all its functional and semantic types are in demand. However, a special place is occupied by the narrative. The analysis shows the diversity of its genres, their stylistic stratification, or, on the contrary, «Polyphony», contamination under the complex of competencies that are solved in the educational and speech situation.

The most studied are the genres of educational, scientific, and research speech of a teacher, including narrative, see, for example, Monologues, which organically combine the functions, techniques, and means of communicating epic information and emotional and aesthetic impact on students, remain outside the «framework» of the close interest of scientists. It is such statements that, as a rule, «serve» the intercultural sphere of activity of the teacher of philology. Their repertoire includes genres whose subject of the speech is an art and its creators (writers, musicians, artists, choreographers, etc.) or whose form uses the structure and composition of the subject history (legends, fairy tales, detective stories, tales, historical anecdote, etc.), biographical or autobiographical narrative, teaching - instruction (parables, moral story), excursion speech [4], investigation (research) of the subject riddle [5], etc. With all their diverse formal organization, common genre-forming (categorical) features can be distinguished: a) situational attachment to the educational and educational sphere of human activity; b) complex competence (to communicate educational information, to ensure its communicative exchange; emotionally and aesthetically affect the addressee); c) narrative form of presentation of information; d) insignificant volume (dictated by the time factor of the training session); e) complex functional style: an organic combination of educational and scientific means (the teacher's speech conveys the information of the subject), journalistic (the addressee forms an opinion about the subject of speech, affects the worldview of the addressees, etc.) and artistic (speech evokes aesthetic feelings and experiences) styles and, accordingly, their linguistic means [6].

The genre-defining (particular) features of pedagogical narratives can generally include those mentioned above, but in the original embodiment at all levels: from the leading intention, external («framework»), and internal genre design to the basic functional-semantic and lexicogrammatical basis.

Thus, in biographical narratives, and subject history, common classical elements are identified that convey the development of the subject of speech – action; specific and semantic series of supporting and auxiliary verbs with the meaning of a sequence of events, circumstantial words characterizing time, alternation, occurrence or completion of an action, etc. [7]. At the same time, the «life» of these elements in a teacher's words may differ significantly depending on the level of his communicative

culture, professional erudition, idiosyncrasy, communicative and genre competence, the educational and speech situation of use, the characteristics of the addressee and other factors.

For example, in personalized genres, whose subject of the speech is a person, a personality, and the «core» of information contains a biography, a dichotomous characteristic of the facts of biography and creativity. So, in the story about the writer, painter, composer, and choreographer as co-authors of the master of the word (in the case of a «translation» of a literary text into the «language» of another art), the teacher includes only that information that is somehow related to the origin of the idea of the work, the characteristics of the epoch, the communicative environment. At the same time, the place of the tie is not occupied by the fact of the author's birth, but by that fragment of his biography and the creative path that will arouse the interest of schoolchildren in the work being studied, facilitate its perception and understanding, fill the literature lesson with facts illustrating the harmonious coexistence of world and national values – works of art «without borders» and its creators (for example, information about communication of A. S. Pushkin and N. V. Gogol, A. S. Pushkin and A. Mickiewicz; about the creative union of P. I. Tchaikovsky, S. Perrault, E.-T. Hoffman; about the Turkic origin of V. A. Zhukovsky, A. I. Kuprin, A. A. Gorenko / Akhmatova; about the Danish, French and German roots of V. I. Dahl, Scottish – M. Y. Lermontov, Turkic-Polish-Ukrainian – K. S. Paustovsky, etc.). The genealogy of writers is a valuable cross-cultural phenomenon.

On the contrary, in genealogy as a complex genre, the consistently stated genealogical information is important, given the characteristics of the ascending or descending family tree, the generational links of painting, the history of the heraldry of the genus, and other information revealing the origin of the dynasty, the conditions for the formation of the creative personality of its representative. At the same time, when selecting information about a linguist or artists, the teacher takes into account not so much the age characteristics of children and their ethnic experience, as the leading intention: to cause admiration for the main representative of a worthy family for students («What an amazing personality!»).

An example of multicultural information in a literature lesson is a small comic genre - a historical anecdote (historical tale), a short, often instructive, but not always based on a real incident narrative text (which partially relates it to a parable and a moral story) about a case from the life of the studied person; a short story with an unexpectedly witty ending, for example: «It's getting old, though!» said the driver and pointed with his whip at the gloomy sky. Lieutenant Vladimir Ivanovich Dahl wrapped himself more tightly in a sheepskin coat, took out a notebook, and wrote in it: «It's getting cold — a dialect of the Central Uzbek strip, it means frosts, the approach of cold weather, a decrease in temperature.» Thus was born the first explanatory

dictionary of the Uzbek language. «It's getting old, » the driver repeated, and added, «we should get some work done, Balin. It would be nice to get to vechel. But-oh! ».

Of particular interest in this aspect is the subject history: Fairy tales and detective stories [8]. Unlike the educational fairy tale, the subject detective is not described in science. At the same time, the teacher-philologist received from the outstanding scientist-invest N.M. Shansky a series of «mini-essays», «linguistic short stories about a variety of words and word communities, about their semantics, structure, origin ...», where each linguistic history contains «so many evoking the most diverse and unexpected questions..., unclear, strange, even detective...» [9].

Based on the analysis of published samples [1], we formulate the definition of a subject detective: this is a genre variety of professional didactic problem monologue; a narrative based on real or fictional facts, the plot of which is based on the investigation of a subject riddle (mystery, contradiction, paradox). The specifics of the subject detective include: a) a complex task (to reveal the amazing depth and mystery of the Uzbek language and the art of word - literature; to show; to involve children in search activities; to form their aspect skills, etc.); b) the use of the properties and techniques of creating a detective story as a genre of fiction and professional educational and scientific monologues of a teacher [10]; c) reliance on the mechanisms of cognitive interest, imagination of children [11] and other age features (for example, the inability to concentrate for a long time on one activity, even related to an exciting investigation); d) close the connection of the content with the educational subject, the completeness of the presentation of the investigated facts; e) the presence of two genre-defining parts as mandatory: a pedagogical attitude in the form of a problematic question or requirement, («One day an incredible incident happened – the word, waking up in the morning, found that he had a soft sign. Let's listen to the linguistic detective and try to find out where the soft sign in the word comes from?») and the pedagogical ending, which organizes the control of children's knowledge, for example: «So, guys, you investigated the history of the word, and now answer the question – where did the soft sign come from in this word a sign?» The main elements of the methodology of the university study of subject narratives include: 1) introduction of educational concepts –genre names (through the teacher's speech, analysis of didactic material); 2) mastering the basic information about the genre (based on the analysis of text samples, theoretical articles, thematic tables with examples of reference cliches; systems of analytical constructive educational tasks); 3) selection of subject information, methods of their use in literature lessons; 4) creation and editing of written versions of the genre, taking into account the future topic of the lesson and the children's audience; 5) role-playing game (public presentation of lesson fragments - panoramas), its analysis.

REFERENCES

1. Andronikov I. L. Zagadka N.F. M.: Detgiz, 2014. - 128 s.
2. Antonova L. G. Pragmatika janra v sovremennom mediynom diskurse // Aktivnye protsessy v sotsialnoy i massovoy kommunikatsii / Otv. red. i sost. N. V. Aniskina, L. V. Uxova. Yaroslavl: YAGPU, 2014. – S. 136 – 145.
3. Vershinina G. B. Rech uchitelya russkoy slovesnosti kak polikulturnyy fenomen (K probleme tipologii janrovyykh form) // Russkiy yazyk v polikulturnoy mire: I Mejdunarodnyy simpozium: Sb. nauch. statey. V 2-x t. Tom 2. / Otv. red. YE. Ya. Titarenko. Simferopol: IT ARIYEAL, 2017. - S. 247-253.
4. Vershinina G. B. Tvorcheskiy portret deyatelya iskusstva v rechi uchitelya – filologa. // Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovaniya: Sb. nauch. trudov. Yalta: RIO GPA, 2019. Выр. 63. Ч. 3. – S. 25 – 29.
5. Volskiy N. N. Lyogkoye chteniye. Raboty po teorii i istorii detektivnogo janra. Novosibirsk: NGPU, 2006. - 278 s.
6. Amanov, A. K. Cognitive and linguocultural Features of the English wedding ceremony. Zien journal of Social Science and Humanities, 2021.
7. Amanov, A. K. Principles of communicative competence and its practical reflection on homework. International Interdisciplinary research journal (GIIRJ), 480-484, 2021.
8. Kakhramonovich, A. A. (2021). PRINCIPLES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AND ITS PRACTICAL REFLECTION ON HOMEWORK. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 480-484.
9. Kakhramonovich, A. A. (2022). Competence And Its Practical Reflection. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 4, 160-164.
10. Kakhramonovich, A. A. (2021). Cognitive And Linguocultural Features of The English Wedding Ceremony. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 3, 49-54.
11. Amanov, A. Q. (2019). TESTING AND EVALUATION. In Инновационные технологии в науке и образовании (pp. 278-281).
12. Amanov, A. Q. (2019). TASKS AND TEACHING ACTIVITIES. In Инновационные технологии в науке и образовании (pp. 275-277).
13. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR: FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).
14. Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li. (2022). RESPONDING TO A SPEECH REPROACH. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 10, 161–167. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/157>
15. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com FRAZEOLOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI: FRAZEOLOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).
16. Turg'unova, F. R. (2022). THE TITLE OF THE ARTICLE IN ENGLISH AS THE SUBJECT OF RESEARCH. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 10, 174-177.

FORMATION OF THE ETHNO-CULTURAL COMPETENCE OF THE
FUTURE TEACHER IN PROFESSIONAL EDUCATION

Amanov Alisher Kakhramonovich

Teacher, Tashkent State Transport University,

Department of Foreign Languages

alisher9707410@gmail.com

Abstract: In this article, the organization of the multicultural educational process involves the study of the culture of its people; acquaintance with the facts of World Culture and the culture of individual peoples, in particular; education of tolerance; formation of skills of intercultural communication.

Uzbekistan is a multinational country with traditions of intercultural communication and education: North Ossetia, Dagestan, Adygea, Karachay-Cherkessia, on the one hand, on the other – Tatarstan, Bashkiria, Buryatia, Khakassia. In addition, our country ranks second in terms of the number of migrants arriving in the world ranking. In such a multicultural society, we can also talk about the multicultural consciousness of Uzbekistan. A key role in the Uzbekistan education system is assigned to the spiritual and moral consolidation of modern multicultural Uzbekistan society, the study of «Diversity of cultures and peoples», ensuring «interethnic peace and harmony» [3]; ensuring «the preservation and development of cultural diversity and linguistic heritage of the multinational people of the Uzbekistan, the right to study their native language, the possibility of obtaining primary general education in their native language, mastering the spiritual values and culture of the multinational people of Uzbekistan» [5]. In this regard, in a modern Uzbekistan school, the work of a teacher in organizing the process of studying the culture and traditions of different nationalities, the development of a culture of intercultural communication is implemented in different types of activities. In defining the concept of «ethno-cultural competence», most researchers adhere to an integrated approach, considering it as a set of ideas about a particular culture, the ability to use knowledge in intercultural communication, showing a positive attitude towards other cultures. Today, the formation of ethno-cultural competence is considered as work on a system of personal values. Let's consider working with a literary text in the context of this statement [2]. Firstly, language acts not only as a way of transmitting information, but also as a guardian of the history and culture of the people. Secondly, it appeals to various moral feelings: humanity, empathy, empathy, friendliness, etc.

At the first stage of working with a literary text, the teacher selects for its cultural value. The next stage involves linguistic and cultural analysis together with students, organized in the form of their joint research activities. The result is a clearer understanding of the meaning of the text and individual cultural realities of the country [2] (the role of texts in the acculturation of foreign students is well known in the RCT methodology). Moreover, in the process of becoming an ethno-cultural competence of a future teacher, an important role is played by «the formation of ethnic identity through integration, adaptation, and socialization of students of various ethnic and religious affiliations» [1]. As part of the support of ethno-cultural diversity, it is advisable to hold events aimed at familiarizing with the heritage of each nationality. However, taking into account the variability and instability of the political conditions of modern society, there is a need to educate a multicultural personality with such characteristics as tolerance and humanity. The future teacher needs to realize that in the multicultural environment in which his professional activity takes place, the interaction of representatives of various cultures is continuously carried out, striving to preserve the traditions of their people, as well as to cooperate in order to strengthen the unity of civil society. As you know, language is not only a means of communication, but also a carrier of information about the culture of people who speak it. Turning to the content of the content of ethno-cultural vocational education, it is necessary to highlight the discipline «Uzbekistan as a foreign language» or «Foreign language», the purpose of which is to form the communicative competence of the student. The language teaching methodology offers many options for constructing classes not only on the basis of working on grammatical and lexical material, but also on the basis of systematic assimilation of ethnocultural information, improving communication skills [6].

Moreover, the ethnic aspect is included in the language training program through the students' translation of knowledge about culture, geography, the political structure of their country and the country of the language being studied, studying the facts of regional culture, its uniqueness, comparison with world culture. The relevance of ethnic information is often not fully reflected in the textbooks provided by the educational institution, therefore there is a need to use additional material related to events in the country and abroad, as well as local regional events. The involvement of this material provides a motivated nature of communication in a foreign language. The use of video text in a foreign language lesson and in extracurricular activities opens up a number of opportunities for teachers and students to master foreign language culture, especially in order to form socio-cultural competence as one of the components of communicative competence in general. There are various types of videos used in the learning process: feature films and documentaries; cartoons; videos of television news and other TV shows; music videos; advertising; video tours of various cities and museums of the world [4]. The video text contains visual information about the place

of the event, the non-verbal behavior of the participants in communication in this situation, often due to ethnicity, age, gender and psychological characteristics of the individual. Uzbekistan literature and culture in the system of dialogue with native and world cultures, using for this purpose the study of texts of fiction, proverbs, sayings, riddles, songs, fairy tales of different peoples, the content of scheduled and extracurricular classes in literature in a multiethnic class realizes the opportunity to study Uzbekistan literature and culture in the system of dialogue with native and world cultures.

As you know, the visual series allows students to understand and fix in memory information containing not only facts, but also information about cultural realities in a specific context. Firstly, video materials are of practical value for analysis based on comparison and comparison of cultural realities and features of people's behavior in various situations of intercultural communication (assuming that the selected video texts provide the necessary basis for this comparison). Secondly, the use of video materials contributes to the implementation of the most important requirement of the communicative methodology – to present the process of language acquisition as comprehension of a living foreign language culture; individualization of learning and development of motivated speech activity of trainees [4]. Let's turn to the methodological potential of the corpus of culturological texts in the framework of the formation of culturological and linguistic competencies based on textual activity. To form the ethno-cultural competence of a student, a teacher needs knowledge in such areas as: fiction, music, painting, history. Studying works of classical fiction, working with various types of dictionaries, conducting and attending educational excursions, joint extracurricular activities with Uzbekistan students, round tables and discussions, as well as working with culturological texts and authentic video materials. The basis of the work on the formation of cultural competence is competently selected textual information. Uzbekistan language learners can find the following among the many different manuals that introduce foreigners to our culture and contain culturological texts:

The manual «Two Great Powers», developed for Chinese students studying Uzbekistan, contains texts with information about the achievements of Uzbekistan in the field of science, culture and sports, in parallel with cultural texts containing information about China's achievements in the same fields. Uzbekistan-Chinese dictionary supports all texts with extensive cultural commentary and a detailed Uzbekistan-Chinese dictionary. «Myths about Uzbekistan, or a spreading cranberry» is a manual devoted to stereotypes and ideas of foreigners about Uzbekistan. The authors of the manual comment on its content as follows: «Deep stereotypes do not change over time. Among the deep stereotypes, a special group includes external ones related to the attributes of life and everyday life of the people. It is the latter that are

often referred to as the expression «spreading cranberries», or simply «cranberries». The manual has a practical orientation: it contains general statistical facts, useful tips on how to behave on the street or in the theater, how to get to a particular cultural monument, how and by what to get to different cities of Uzbekistan. The use of culturological texts is based on the basic didactic principles of teaching RCT. Firstly, awareness of learning as a result of understanding the need to master a foreign language. Secondly, the formation of communication skills due to the wide variety of topics of texts and the presence of accompanying speech exercises. Thirdly, the functionality of training, which consists in selecting the material necessary for the development of ethno-cultural competence. Fourth, systematic learning, implying a certain structure of work with the text of cultural content (pre-text, pre-text and post-text tasks). Thus, the use of a culturological text in the process of forming an ethno-cultural competence of a future teacher is aimed at expanding knowledge in the field of culture and history of this ethnos. In this regard, the following principles of working with culturological texts can be distinguished: the choice of relevant material for study (for example, for a teacher of vocational training working in a group with students of an economic course, the material aimed at studying the current state of the world economy and the peculiarities of the functioning of the markets of certain countries is relevant); working with the text develops language guesswork and allows you to achieve an intuitive understanding of another's culture and language; the system of working with the text involves not only the development of speech skills, but also the expression of one's own attitude to what has been read.

At the center of the organization of the pedagogical process is the principle of combination and consistent study of cultures: from acquaintance with the culture of the native people to familiarization with world culture. The need for coexistence with representatives of different nationalities requires a modern school to foster a tolerant attitude, to ensure equal opportunities for development.

REFERENCES

1. Beld M.G. Formirovaniye etnicheskogo samosoznaniya studentov pedagogicheskogo kolledja v polikulturnom obrazovatelnom prostranstve Dalnevostochnogo regiona // *Molodoy ucheny*. — 2018. — № 46.1. — S. 9-13. — URL <https://moluch.ru/archive/232/53979/> (data obraçeniya: 13.01.2020).
2. Ivanova G. B. Issledovatel'skaya deyatel'nost' etnokulturnogo xaraktera na urokax literatur i vo vneurochnoy deyatel'nosti v 5–9 klassax // *Molodoy ucheny*. — 2018. — № 52. — S. 64-67. — URL: <https://moluch.ru/archive/238/55056/> (data obraçeniya: 13.01.2020).
3. *Konsepsiya duxovno-nravstvennogo razvitiya i vospitaniya lichnosti grajdanina Rossii (FGOS)* / sost. A.YA. Danilyuk, A.M. Kodakov, V.A. Tishkov. M.: Prosveçeniye, 2009. — 26 s.

4. Passov YE.I. Urok inostrannogo yazka v sredney shkole / Ye.I.Passov.- 2-e izd., dorab.- M.: Prosveshcheniye, 1988. — 223s.
5. Federalny gosudarstvenny obrazovatelny standart nachalnogo obshchego obrazovaniya. URL: <http://base.garant.ru/197127/> (data obrazeniya: 08.11.2019).
6. Fedorova M. L. Znachenije etnokulturnogo komponenta na zanyatiyax po inostrannomu yazku v VUZe [Tekst] // Teoriya i praktika obrazovaniya v sovremennom mire: material Mejdunar. nauch. konf.
7. Amanov, A. K. Principles of communicative competence and its practical reflection on homework. *International Interdisciplinary research journal (GIIRJ)*, 480-484, 2021.
8. Kakhramonovich, A. A. (2021). PRINCIPLES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AND ITS PRACTICAL REFLECTION ON HOMEWORK. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 480-484.
9. Kakhramonovich, A. A. (2022). Competence And Its Practical Reflection. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 4, 160-164.
10. Kakhramonovich, A. A. (2021). Cognitive And Linguocultural Features of The English Wedding Ceremony. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 49-54.
11. Amanov, A. Q. (2019). TESTING AND EVALUATION. In *Инновационные технологии в науке и образовании* (pp. 278-281).
12. Amanov, A. Q. (2019). TASKS AND TEACHING ACTIVITIES. In *Инновационные технологии в науке и образовании* (pp. 275-277).
13. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR: FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
14. Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li. (2022). RESPONDING TO A SPEECH REPROACH. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 10, 161–167. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/157>
15. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com FRAZEOLOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI: FRAZEOLOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
16. Turg'unova, F. R. (2022). THE TITLE OF THE ARTICLE IN ENGLISH AS THE SUBJECT OF RESEARCH. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 10, 174-177.
17. Amanov, A. K. Cognitive and linguocultural Features of the English wedding ceremony. *Zien journal of Social Science and Humanities*, 2021.

O'QITUVCHINING TANBEHIGA VA TANQIDIY BAHOSIGA ANIQ
JAVOB SIFATIDA TALABAGA TANBEH BERISH

Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li

Tashkent State Transport University

Assistant of the Department of foreign languages

isroilataboyev2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola sinfdagi o'zaro munosabatlar paytida o'qituvchining tanbehlariga aniq javoblarni o'rganiladi. Suhbatning multimodal tahliliga usul sifatiga asoslanib, tahlil o'qituvchi tomonidan boshlangan tanbehlar ketma-ketligi doirasida amalga oshiriladigan o'ziga xos tanbeh berish turiga qaratilgan.

Tayanch so'zlar: Tanbeh, teginish, tengdoshlarning o'zaro ta'siri, sinfdagi o'zaro ta'sir, multimodal suhbatni tahlil qilish.

Sinflarda o'qituvchi va talabaning institutsional rollari sinfdagi o'zaro munosabatlarda huquq va majburiyatlarni amalga oshirish asosida quriladi. Institutsional rollar ommaviy tanbehlar va tanqidiy baholashlar kabi ba'zi og'zaki harakatlarni tashkil etish va mehnat taqsimoti orqali aks ettiriladi va yaratiladi. Ko'pgina tadqiqotchilar, o'qituvchilar o'z talabalariga tanbehlar va tanqidiy baholarga murojaat qilishda ko'proq huquqlarga ega ekanliklarini namoyish etadilar. Ushbu harakatlar orqali o'qituvchilar sinfdagi o'zaro ta'sir va xulq-atvor qoidalarini tanqidiy baholar va tanbehlar orqali yaratadilar va qo'llab-quvvatlaydilar:

A [ko'pincha o'qituvchi] og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlardan umidsizlikni bildirganda yuzaga keladi

B [ko'pincha talaba] uni hozirgi vaziyatda noo'rin deb baholaydi. Biroq, tanqidiy baholangan talaba belgilangan baholash sababi bo'lsa ham sinfdagi boshqa barcha talabalar ham potentsial baholash ob'ektlari bilan baholanishi kerak. Ommaviy ravishda berilgan individual tanqidiy baholashlar va tanbehlar, shuningdek, sinfdagi to'g'ri xulq-atvorning axloqiy me'yorlarini buzish uchun aralashuv sifatida ishlaydi va sinfdagi barcha talabalarga ishonchni namoyish etadi. O'qituvchilarning tanbehleri va tanqidiy baholari ko'plab tadqiqotlar mavzusi bo'lib qolmoqda. Biroq, ushbu tadqiqotlar odatda og'zaki o'zaro ta'sir, shu jumladan tanbehlar ketma-ketligi kabi sinfdagi o'zaro ta'sirning muhim jihati mujassamlashgan o'zaro ta'sirga qaratilmagan [1]. Tanbehlar va tanqidiy baholashlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar odatda o'qituvchilarning og'zaki so'zlariga qaratilgan faqat bir nechta tadqiqotlar talabalarning javoblariga qaratilgan. Bundan tashqari, ko'pgina tadqiqotlar tanbehlar ketma-ketligi paytida murojaat qilingan o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tahlil qiladi. Biroq qabul qiluvchilar bo'lmagan, ammo shunga

qaramay, hech bo'lmaganda potentsial baholash ob'ekti bo'lgan boshqa talabalarning faoliyati analizatorlar uchun kamdan-kam qiziqish uyg'otadi. Boshqa sinf tadqiqotlari, biz bilganimizdek, talabalar o'qituvchilarining tanqidiy baholariga sezgir javoblariga qaratilmagan. Tadqiqotimizning asosiy maqsadi talabalar o'qituvchining baholari va tanbehlariga mujassamlangan va taktil javoblariga e'tibor qaratish orqali sinfdagi o'zaro munosabatlarda tanbehlar va tanqidiy baholarni o'rganishga hissa qo'shishdir. Bizning tahlilimiz nafaqat qabul qiluvchining javoblarini, balki sinfda qabul qiluvchining yonida bo'lgan talabalarning, tanbehning potentsial sheriklarining javoblarini ham o'z ichiga oladi. Aniqrog'i, biz o'qituvchining tanbehlariga, qo'lning yelkasiga tegishiga talaba tomonidan boshlangan va boshqasiga qaratilgan taktil reaksiyaning ma'lum bir turini o'rganamiz.

Mikroanalitik protseduralardan, xususan, multimodal suhbatlar tahlilidan foydalanadigan zamonaviy tadqiqotlar tobora ko'proq ta'lim sharoitida taktil manbalarga qiziqish bildirmoqda. Multimodal suhbatlar tahlili ushbu manbalardan foydalanishni batafsil tavsiflash uchun vositalarni taklif etadi, shu jumladan har xil turdagi teginishlarni batafsil tahlil qilish, tananing qaysi qismlariga tegishi va teginish uchun ishlatilishi, teginish davomiyligi va intensivligi kabi jihatlarni kuzatish va o'z ichiga olgan ketma-ketliklarni ishlab chiqishdir. Biroq, ta'lim sharoitida teginish (kaltaklash) ayniqsa muammoli masala bo'lib qolmoqda. Avlodlar o'rtasidagi aloqaga nisbatan bu muammoli masala ba'zi ta'lim sharoitlarida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi aloqadan voz kechishga olib keladi. O'qituvchilar talabalarning sezgirlik haqida bilishlariga qaramay, ushbu turdagi teginish umumta'lim maktablarida muntazam pedagogik vositalardan biri sifatida qaraladi. Biroq, bir-biriga teginish sinflarda tengdoshlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning juda tez-tez va odatiy vositasi bo'lib qolmoqda va teginish yaqinlik, do'stlik va ijtimoiy aloqalar, shuningdek begonalashish, bezorilik va zo'ravonlikning ifodasi sifatida.

Ushbu maqolada biz ma'lum bir ketma-ket kontekstda sodir bo'ladigan tanbehlar ketma-ketligi paytida paydo bo'ladigan talabaning yelkasiga qo'l teginishning o'ziga xos turiga e'tibor qaratamiz: Sinflardagi o'zaro ta'sirini kuzatishlarimizga ko'ra, teginishning tez-tez uchraydigan turi-bu o'qituvchi va talaba tomonidan qo'zg'atilishi mumkin bo'lgan barcha o'zgarishlar bilan qo'lning yelkasiga tegishi, ammo odatda bu teginishning yagona ob'ekti talabalardir. Talabaning qo'lini o'qituvchining yelkasiga tegizish turli xil o'zaro ta'sir maqsadlariga xizmat qiladi; ushbu turdagi teginish asosan talabalarni tinchlantirish, ularning e'tiborini yo'naltirish, shuningdek ularni tasalli berish yoki qadrlash uchun ishlatiladi. Bizning maqsadimiz nima uchun talabaning yelkasiga qo'l tegishi o'qituvchi tomonidan boshlangan javoblar ketma-ketligining o'ziga xos kontekstida sodir bo'lishini tahlil qilish va ushbu ketma-ketlikda ushbu turdagi teginish funksiyasini aniqlashdir. Bizning misollarimizni batafsil tahlil qilish orqali bizning maqsadimiz quyidagi uchta savolga javob olishdir:

1) Talabalar o'rtasida qo'lning yelkasiga tegishiga olib keladigan tanbehlar ketma-ketligining traektoriyasi qanday?

2) Teginish shakli, davomiyligi va intensivligi va teginish bilan shug'ullanadigan talabalarning fazoviy konfiguratsiyasi nuqtai nazaridan qo'lning yelkasiga tegishi dizayni qanday?

3) O'qituvchi va talabaning institutsional rollarini o'rnatish, saqlash va sinovdan o'tkazish nuqtai nazaridan qo'lni yelkaga tegizishning o'zaro ta'siri va ketma-ketligi qanday oqibatlarga olib keladi? Ushbu savollarga javob berib, biz talabalar va o'qituvchi sinflardagi ishtirokchilar o'rtasidagi murakkab munosabatlar tuzilishiga oydinlik kiritishga intilamiz. Biroq, misollarni tahlil qilishdan oldin, biz tanbehlar va tanqidiy baholarga bag'ishlangan tadqiqotlar, shuningdek, sinfdagi o'zaro ta'sirlar haqida qisqacha ma'lumot beramiz.

O'qituvchilarning tanbehlari va tanqidiy baholari ketma-ketliklar

Sinfdagi o'zaro ta'sirlardan kelib chiqadigan tanbehlar yoki tanqidiy baholarni tahlil qiladigan juda ko'p tadqiqotlar mavjud. Ushbu tadqiqot tahlil qilinayotgan hodisani tavsiflash uchun «Tanbeh» va «Tanqidiy baholash» atamalaridan foydalaniladi. Hozirgi tadqiqotda ishtirokchining doimiy noo'rin xatti-harakatlariga qaratilgan so'zlar odatda tanbeh sifatida qaraladi. Ba'zida ushbu atamalardan biri yoki ikkalasi ham ilgari amalga oshirilgan va hozirgi vaziyatda salbiy tavsiflangan va baholanadigan xatti-harakatlarga izoh beradigan so'zlarni anglatadi [2]. Ushbu tadqiqotda biz mavjud vaziyat paytida talabaning noo'rin xatti-harakatlarini sharhlaydigan o'qituvchining tanbehlari va o'qituvchining ilgari o'tkazilgan harakatlarga salbiy munosabatda bo'lgan tanqidiy baholarini o'z ichiga olgan ketma-ketliklarni tahlil qilamiz. Biroq, biz tanbehlar va tanqidiy baholashlar o'xshash xususiyatlarga ega ekanligini aniqlaymiz. Birinchi o'xshashlik shundaki, ular bayonotni ma'lum usullar bilan shakllantirish orqali yaratiladi. Ikkinchi o'xshashlik shundaki, tanbehlar ham, tanqidiy baholashlar ham turli xil interaktiv manbalar yordamida shakllantirilishi mumkin va nihoyat, uchinchi umumiy xususiyat shundaki, ular o'xshash ketma-ketlikda paydo bo'ladi va ularga javob beradi.

Birinchidan, tanbehlar va tanqidiy baholarni ham jamoaviy ham individual ravishda tuzish mumkin. Sinflarda o'qituvchi odatda jamoaviy baholarni ishlab chiqaradi va ular lingvistik jihatdan butun sinfga yoki uning bir qismiga, ya'ni bir nechta talabalarga murojaat qilish uchun shakllantiriladi, masalan, oldingi tadqiqotlardan tanlangan quyidagi misollarda: «Xo'sh, endi barchangiz shoshiling va kitobingizni oxirgi sahifasini o'qing» [2], «Bilasizmi, hamma shunday deganida yozish mumkin emas, shuning uchun men tinchlikni xohlayman» [2] va «Hey bolalar, hozir u ishni to'xtating» [2]. Taqqoslash uchun, talabalar o'qituvchiga qaraganda jamoaviy tanbehlarni kamroq qilishadi. O'qituvchilar ham, talabalar ham individual tanqidiy baho va tanbehlarni ishlab chiqaradilar, garchi o'qituvchilar ushbu baholarning

aksariyatini talabaga yetkazishsa ham. Yuqorida aytib o'tilganidek, o'qituvchilarning individual tanbehlari ko'pincha boshqa talabalar tomonidan eshitilmaydi, balki ularga ham murojaat qilinadi, chunki o'qituvchilar o'zlarining vakolatlari va talabalarga ko'rsatma berish huquqini tasdiqlashda o'zlarining institutsional rollarini bajaradilar [3]. Bir nechta tadqiqotlar talabadan o'qituvchiga va talabadan talabaga individual tanbehlarni tahlil qildi va bu tanbehlar ko'pincha og'zaki ravishda ambivalent tarzda shakllantirildi.

Ham tanbehlar, ham tanqidiy baholashlar «Retro» harakatlar sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, ular avval kelishuvlarga murojaat qilishadi, chunki qabul qiluvchi xabardor deb hisoblanadi va shu bilan tanbehlar qoidalarga rioya qilishga majbur qiladi [5]. Sinfdagi xulq-atvor qoidalari ommaviy, ochiq yoki yashirin bo'lishi mumkin, ishtirokchilarning ilgari erishilgan o'zaro kelishuvlari yoki o'qituvchining oldingi ko'rsatmalari va talablari natijasida hosil bo'ladi. Shu sabablarga ko'ra, tanbehlar va tanqidiy baholashlar ko'pincha qabul qiluvchilarning buzilgan qoida bilan tanishishi sifatida rasmiylashtiriladi [3]. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchilar ko'pincha o'zlarining tanbehlarni sinf pedagogikasining bir qismi deb bilishadi. Ko'pincha o'qituvchilarning javoblari, shuningdek, qabul qiluvchining qoida bilan tanishligini qabul qilsa ham, ularning tanbehlari haqida tushuntirish yoki hisobot berishni o'z ichiga oladi. Ushbu xususiyatlarga qo'shimcha ravishda, hazil ko'pincha tanbehlar ketma-ketligi paytida, shuningdek tanqidiy baholarni o'z ichiga olgan ketma-ketliklarda mavjud bo'ladi.

Ikkinchidan, o'qituvchilar o'z sinflarida tanqidiy baho va tanbehlarni o'tkazish uchun turli xil interaktiv manbalardan foydalanadilar va ularning usullari og'zaki, vokal, mujassam va fazoviy bo'ladi. Ayniqsa, ko'plab tadqiqotlar o'qituvchilarning tanbehlari va tanqidiy baholarining o'ziga xos og'zaki formatlari va konstruktsiyalariga qaratilgan. Masalan ba'zi olimlar ta'kidlashicha, o'qituvchilar talabalarning xatti-harakatlarining nomuvofiqligini ta'kidlash uchun bir nechta og'zaki protseduralardan foydalanadilar, masalan, kinoya holatlari va uch qismli ro'yxatlar va o'qituvchilar o'zlarini tanqidiy nutqlarida ushbu tanbehlarni ilgari surishga majbur deb ta'riflashlarini namoyish etadilar. O'qituvchilar o'qituvchilarning salbiy baholarini tahlil qiladi, ular istehzoli-implikativ sifatida shakllanadi, ya'ni ularning kontekstida istehzoli deb qabul qilinadi va talabalarning xatti-harakatlarini tanqid qilish va rad etish uchun ishlatiladi. O'qituvchining tanqid sifatida qaraladigan savol so'zlarini tahlil qiladi: ular parallel faoliyat bilan shug'ullanadigan va o'qitishga yo'naltirilmagan talabalarga qaratilgan va talabalar ularga o'zlarining yon ta'sirini to'xtatish orqali javob berishadi. Sinflarda, shuningdek, boshqa ishtirokchilarning xatti-harakatlarini salbiy baholash uchun og'zaki tanbehlarni shakllantirishdan tashqari, boshqa interaktiv manbalar ham kuzatiladi. Masalan, Lehtimaja [5] tadqiqotida tanqidiy baholash va tanbehlarning vokal jihatlarini tahlil qilinadi. U shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zlarining

o'qituvchilariga qaratilgan chaqiruvlarida ma'lum bir prosodiyadan foydalanib, o'qituvchining oldingi chaqiruvlarini e'tiborsiz qoldirishiga nisbatan tanqidiy pozitsiyasini bildiradilar. O'qituvchilar, shuningdek, o'zlarining tanbehlari yoki tanqidiy baholari uchun mujassamlangan manbalardan foydalanadilar, masalan, diqqat bilan qarash va ko'rsatma berishdir. Bundan tashqari, taktil va fazoviy resurslardan foydalaniladi, o'qituvchilar esa talabalarga ularning xatti-harakatlari noo'rin ekanligini bildiradilar.

Yuqorida aytib o'tilganidek, ketma-ketliklar uchun asos o'qituvchining ifoda etilgan yoki nazarda tutilgan qoidalari yoki muayyan xatti-harakatlar to'g'risida o'zaro kelishuvlar to'g'risida umumiy bilimdir. Sinfdagi ustun qoidalar sinfdagi xatti-harakatlarning turli jihatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan, hozirgi pedagogik faoliyatga nisbatan qo'llaniladigan ma'lum bir smenali tashkilotga rioya qilish qoidasi o'qituvchining ko'rsatmalariga e'tibor berish qoidasi, belgilangan jadvalga muvofiq vazifalarni bajarish qoidasi va noo'rin registrlar, mavzular yoki xatti-harakatlardan qochish qoidasi, masalan, bezorilik yoki qasam ichish, sinf muhokamalaridagi holatlarda o'z aksini topadi. Agar talaba qoidalarni buzsa va o'qituvchi qoidalarni buzishni o'qitish va o'qish faoliyatiga tahdid yoki sinfdagi samarali, akademik va ijtimoiy jihatdan qulay muhitni buzish deb baholasa, ular sinf tartibini tiklash va talabaga eslatish uchun tanbeh yoki tanqidiy baho berishadi.

Buzilishning tabiati va kerakli xatti-harakatlarga qarab, qabul qiluvchilar odatda ularga xatti-harakatlarini o'zgartirish orqali javob berishadi. Bunga og'zaki bo'lmagan yoki og'zaki javob berish orqali, ba'zan esa tushuntirishlar yoki yozma taqdim etish orqali erishish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, qabul qiluvchilar kerakli xatti-harakatlarga rioya qilish yoki o'qituvchining talabiga boshqa yo'l bilan qarshilik ko'rsatish orqali javob berishadi. Ushbu javoblar davomida qabul qiluvchilar og'zaki va mujassamlangan manbalardan foydalanishga murojaat qilishadi. Masalan, Jakonen xabar berishicha, o'qituvchilar ham, talabalar ham o'zlarining tanbehlari va javoblarida turli xil mujassamlashgan vositalardan foydalanadilar, masalan, diqqat bilan qarash, tabassum qilish, tana holati va holatini o'zgartirish, ular muzokaralar olib borishda va o'qituvchining tanbehi ta'siriga moslashishda ushbu harakatlardan foydalanishadilar. O'qituvchining tanbehlari ham qabul qiluvchiga emas, balki boshqa talabalarga qaratilganligi sababli, boshqa talabalar ham o'qituvchining tanbehiga yoki qabul qiluvchining tanbehga bo'lgan munosabatiga javob berishni talab qilish uchun bosim ostida bo'lishadi.

Bizning kuzatishlarimizga ko'ra, ayniqsa, qabul qiluvchiga yaqin bo'lgan talabalardan, ular qabul qiluvchining javobini teginish kabi og'zaki yoki mujassam vositalar orqali tasdiqlashlari kutilmoqda va biz buni ushbu tadqiqotda ko'rib chiqdik. O'qituvchining tanbehi va talabalarning javoblaridan so'ng, o'qituvchilar sinfdagi

normal tartibni tiklashlari kerak, ya'ni to'xtatilgan darsga qaytishlari kerak va bunga erishish vositalaridan biri buzilish va tanbehdan oldingi burilishlarni takrorlashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kääntä, L. (2010). Teacher turn-allocation and repair practices in classroom interaction: A multisemiotic perspective. *Jyväskylä Studies in Humanities*, 137. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3811-6>.
2. Heinonen, P. (2017). Evaluointi opettajan vuorovaikutustoimintana: osallistajuuden ulottuvuudet luokkahuoneessa. [Evaluation as a teacher's interactional practice: the dimensions of classroom participation.] Doctoral dissertation. University of Helsinki.
3. Hazel, S., & Mortensen, K. (2017). The classroom moral compass – participation, engagement and transgression in classroom interaction. *Classroom Discourse*, 8(3), 214–234. <https://doi.org/10.1080/19463014.2017.1282881>.
4. Field, T. (2014). *Touch* (2nd edition). Cambridge, MA: The MIT Press.
Freebody, P., & Freiberg, J. (2000). Public and pedagogic morality: The local order of instructional and regulatory talk in classrooms. In S. Hester, & D. Francis (Eds.), *Local educational order. Ethnomethodological studies of knowledge in action* (pp. 141–162). John Benjamins.
5. Lehtimaja, I. (2011). Teacher-oriented address terms in students' reproach turns. *Linguistics and Education*, 22(4), 348–363. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2011.02.008>
6. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com FANTASTIK JANR ASARLARIDA XAYOLIY TILNING SIRLI VAZIFASI: FANTASTIK JANR ASARLARIDA XAYOLIY TILNING SIRLI VAZIFASI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
7. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR: FRAZEOLOGIK EVFEMIZMLARNING DISKURS TAHLILI: INGLIZ TILINI O'QITISHDA EKSPERIMENTAL MA'LUMOTLAR. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
8. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com INGLIZ VA OZBEK TILLARIDA TANBEH, MAQTOV VA KINOYA NUTQ JANRLARI: INGLIZ VA OZBEK TILLARIDA TANBEH, MAQTOV VA KINOYA NUTQ JANRLARI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
9. Ataboyev, I. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com SEMANTIK MAYDONNI TASHKIL ETUVCHI UNSURLAR ORTASIDAGI ALOQA TURLARI: SEMANTIK MAYDONNI TASHKIL ETUVCHI UNSURLAR

ORTASIDAGI ALOQA TURLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

10. Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li. (2022). RESPONDING TO A SPEECH REPROACH. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 10, 161–167. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/157>

11. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com TANA-DASHNOM KONSEPTINING LINGVISTIK CHEGARALARI TO'G'RSIDA: TANA-DASHNOM KONSEPTINING LINGVISTIK CHEGARALARI TO'G'RSIDA. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

12. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com YANGILIK SARLAVHALARDAGI QISQARTMALAR VA ULARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI: YANGILIK SARLAVHALARDAGI QISQARTMALAR VA ULARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

13. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com FRAZELOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI: FRAZELOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

14. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR. MATNNI SIQISH: MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR. MATNNI SIQISH. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

15. Turg'unova, F. R. (2022). THE TITLE OF THE ARTICLE IN ENGLISH AS THE SUBJECT OF RESEARCH. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 10, 174-177.

FORMATION OF LISTENING CULTURE IN STUDENTS

Mammadiyev Bunyod Muxtor o'g'li

Jizzax davlat pedagogika instituti III kurs talabasi

Qurbonova Nasiba

Chet tili va adabiyoti Ingliz tili fakulteti o'qituvchisi

Annotation. In this article, opinions were expressed about the formation of students' listening culture.

Keywords: terms, information, impact, persuasion, record, listening

In terms of its planned development in schools, listening is probably the most neglected of the four language outcomes. Yet most pupils in schools spend more time on it than in any of the other three! Michael Rost, in *Introducing Listening* (Penguin English Applied Linguistics Series, 1994) emphasises the importance of listening. He says, 'When we need to understand and integrate complex information, reading may be superior. However for emotional impact, persuasion, accentuation of salient points, attitude shifts, a sense of sharing of communication events and long-term memory formation, listening may be a superior learning mode for most pupils.' Certainly throughout the school curriculum, effective listening is taken for granted as part of effective teaching and learning; in the workplace too it is necessary if we are to avoid mistakes, misunderstandings or even being misled; in our exposure to broadcasting also, we are constantly in need of it, if we are to obtain accurate information and avoid misunderstanding or exploitation. As teachers of language, therefore, we need to be aware of what is involved in effective listening, the difficulties that can arise for learners, and the strategies which they may adopt to develop their listening skills. First, it is helpful to identify four types of listening, related to different purposes: Transactional Listening, which is associated with accessing information through the spoken word, through listening to broadcast news, announcements, lectures, etc. Interactive Listening, in which we are involved in dialogue, listening to another person speaking in order to decide if and how we will react to it. Critical Listening, which involves evaluating the message, in terms of its reasoning, use of evidence, or the truth in the light of our own experience. Appreciative Listening, which involves a concentrated focus upon speech, song or music as we form a response based on our appreciation of it.

Listening effectively is an active process. It has much to do with the knowledge and experience of the listener, with motivation and involvement and with the individual situation in which listening takes place. People listen best when the information is of importance to them, when they have to take some action on it or have

the opportunity to reply or participate. Listeners, therefore, have to learn to select from what they are hearing and seeing.

Listening is most effective, then, when the listener is focused on a purpose and is actively engaged in following that purpose. Yet there are difficulties in the nature of the listening task:

It is ephemeral - unless recorded - and thus, when said, it is only recorded in the memory.

It is controlled by others. The demands made upon the listener are determined by the delivery (pace, volume, pitch, accent, voice, voice quality) and the content of the spoken text.

It is not directly assessable but only through some kind of listener response, either during or after listening.

List of references used:

1. Advice from teachers. How to learn English. By Lauren Draws, Adult Educator at HFM BOCES

2. Article ' How can teachers bring modern languages to life in the classroom 'Davinia Hardwick , formerly a British Council English language assistant.

3. The Lost Art of Listening: How Learning to Listen Can Improve Relationships by Michael P. Nichols, 2009

4. Fisher, D & Frey, N. (2014). Speaking and Listening in Content Area Learning. *The Reading Teacher*, 68(1), 64–69 doi: 10.1002/trtr.1296

“BORISH KERAK BO‘LGAN SHAHAR” (2-SINF) MATNI USTIDA ISHLASH

*Qurbonov Zayniddin,
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti, dotsent
Avalbekova Dilfuza, talaba,*

Annotatsiya

Maqolada boshlang‘ich sinf “Ona tili va O‘qish savodxonligi” kitobidagi ”Borish kerak bo‘lgan shahar” matni ustida ishlashni o‘rgatish haqida fikr yuritiladi. O‘quvchilarni matn ustida ishlashga o‘rgatish ularda adabiy-estetik tahlil malakasini shakllantirish va o‘stirish orqali ta’lim-tarbiya berishni nazarda tutadi shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini o‘stirish, xotirasini mustahkamlash, o‘qish va savodxonlik ko‘nikmalarini takomillashtirish hamda matnda ifoda etilgan voqealarga munosabat bildirish, o‘quvchilar lug‘atini yangi so‘zlar bilan boyitishdir.

Kalit so‘zlar: qadimgi, yer yuzining sayqali, e’tirof etilmoq, hujum, qal’a, darvoza, festival.

Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslari o‘z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko‘ra ta’lim tizimida alohida o‘rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta’limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta’limini o‘qish ta’limisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.. O‘quvchi matnni to‘g‘ri, tez, tushunib o‘qish, mazmunini o‘zlashtirish bilan ilk bor o‘qish darslarida yuzlashadi.

Aynan o‘qish ta’limida insonning, avvalo, o‘zligini, qolaversa olamni anglashga bo‘lgan intilishlariga turtki beriladi. Shu maqsadda „O‘qish kitobi“ darsliklariga ona tabiat, atrofimizni o‘rab turgan olam, Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnatsevarlik, istiqlol va milliy-ma’naviy qadriyatlar, xalqlar do‘stligi va tinclilik kabi turli mavzular bo‘yicha atroflicha tushunchalar berishga mo‘ljallangan badiiy, axloqiy-ta’limiy, ilmiy-ommabop asarlar kiritiladi. O‘qish darslari savod o‘rgatish davrida o‘quvchilarni bo‘g‘in, so‘z va gaplar bilan tanishtirish va ularni o‘qish, rasmlar asosida hikoya qilish tarzida uyushtirilsa, o‘qish texnikasi egallangandan so‘ng o‘qish muayyan mavzular bo‘yicha tanlangan badiiy, ilmiy-ommabop matnlar yuzasidan olib boriladi. Masalan, “Borishi kerak bo‘lgan shahar” (2-sinf) matni ustida ishlashda quyidagi ish turlaridan foydalaniladi:

1. Tanlab o‘qish
2. O‘quvchilarning savol va topshiriqlarga o‘z so‘zlari bilan javob berishi.

3. O‘quvchilarni savol tuzishga o‘rgatish

Tanlab o‘qishda o‘quvchi matnning berilgan vazifaga mos qismini o‘qiydi. Vazifa asarning mazmunini oydinlashtirish, sabab-natija bog‘lanishini belgilash, badiiy xususiyatini ochish, o‘qilgan matnga o‘z shaxsiy munosabatini ifodalashdan iborat bo‘lishi mumkin. Tanlab o‘qish matn ustida ishlashning eng samarali usulidir. Tanlab o‘qishdan matn ustida ishlashning barcha bosqichlarida turli xil qiyinchilikda, murakkablikda foydalaniladi. U o‘quvchilarda yaxshi o‘qish sifatlarini o‘stirish bilan birga ularning ijodiy tasavvuri, nutqi va zehni o‘stirishga yordam beradi[2]. Eng oddiy tanlab o‘qish asar mazmuni yuzasidan bo‘ladi.

Masalan, 2-sinfda “Borishi kerak bo‘lgan shahar”[1] matni yuzasidan tanlab o‘qish uchun quyidagi topshiriqlar beriladi:

— *Samarqand shahriga ta’rif berilgan o‘rinni o‘qing.*

Samarqand – dunyoning eng qadimgi shaharlaridan biri. U o‘rta asrlarda “Yer yuzining sayqali” deya e’tirof etilgan.

— *Samarqandning qadimgi nomlari berilgan o‘rinni topib o‘qing.*

Samarqandning qadimgi nomlaridan biri “Smarakansa” bo‘lib, “ulug‘ shahar” degan ma’noni anglatgan. Turkiy tilda so‘zlovchi aholi esa uni “Semizkent” deb atagan.

— *Samarqandni himoyalovchi vosita berilgan o‘rinni topib o‘qing.*

Qadimda Samarqandni baland devor bilan o‘rab chiqishgan. O‘sha devorlar shaharni dushmanlar hujumidan himoya qilib turgan. Devor bilan o‘ralgan shaharlar qal’a deyilgan. Uning 3 ta darvozasi bo‘lgan. Samarqand qal’asiga kirish va chiqish ana shu darvozalar orqali amalga oshirilgan.

Tanlab o‘qishning yana ham murakkabroq turi matndan sabab-natija munosabati bilan bog‘langan dalillarni taqqoslashni, umumlashtirishni talab qiladigan o‘rinlarini topib o‘qish hisoblanadi. Bunda o‘quvchi biror qatnashuvchi shaxs o‘zini qanday tutishini, nima uchun u shundayligini tasdiqlash uchun matndan material tanlab o‘qiydi. Masalan,

— *Nima sababdan vayronaga aylantirilgan joylar Afrosiyob deb atalgan? Shu o‘rinni topib o‘qing.*

Qal’a mustahkam bo‘lsa ham, u juda ko‘p hujumlarga uchragan, urushlarga guvoh bo‘lgan. Bir necha bor vayronaga aylantirilgan. Ana o‘sha vayronalar ba’zi manbalarda Afrosiyob deb ham ataladi.

— *Nima sababdan Samarqandga borishi kerak? Shu o‘rinni topib o‘qing.*

Samarqandning yoshi 2700 dan oshgan ekan. Samarqand albatta borish kerak bo‘lgan 50 shaharning biri hisoblanadi.

O‘quvchilar savol va topshiriqlarga o‘z so‘zlari bilan javob berishi. Mashqning bu turi o‘quvchilarda o‘qilganlar yuzasidan muhokama yuritish ko‘nikmasini o‘stirishga, matnda qatnashuvchi qahramonlarni va joylarni baholashga imkon beradi. Ishning bu turida beriladigan savollar o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undashi lozim. Masalan, ”Borish kerak bo‘lgan shahar” matni yuzasidan quyidagicha savol-topshiriqlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

— *Nima uchun Samarqand “Yer yuzining sayqali” deya e‘tirof etilgan?*

— *Amir Temur bobomiz kim bo‘lganki bu davrda Samarqand shahri juda go‘zallashib ketdi?*

— *Registon maydonida hozir qanday xalqaro festival o‘tkaziladi?*

O‘quvchilarni savol tuzishga o‘rgatish. O‘quvchilarni savol tuzishga o‘rgatish matn ustida ishlashda yaxshi natija beradi. O‘qituvchi o‘quvchilar e‘tiborini matnga savol tuzish yo‘liga qaratadi va savol tuzishdan oldin matnni diqqat bilan o‘qish, qatnashuvchi shaxslarni va joy nomlarini ko‘rsatish, savol tuziladigan qismni ajratish kerakligini tushuntiradi. Savol tuzishga o‘rgatishning boshlang‘ich bosqichida bu mashq jamoa bo‘lib bajariladi. Masalan, ”Borish kerak bo‘lgan shahar” matni yuzasidan quyidagicha savol tuzish topshirig‘i beriladi:

— *Matnning birinchi xatboshini o‘qing va shu qism yuzasidan savol tuzing.*

Kimlar uni Semizkent deb atashgan?

— *Matndagi birinchi xatboshida qo‘llangan so‘zlarning ma‘nosini izohlash bo‘yicha savol-topshiriqlar tuzing. (qadimgi, yer yuzining sayqali so‘zlarining ma‘nosini izohlang)*

Nima uchun Samarqand yer yuzining sayqali deya e‘tirof etiladi?

— *Matnning oxirgi xatboshini o‘qing va shu qism yuzasidan savol tuzing.*

Shahar necha yoshda?

Matnni tahlil qilish jarayonida yana muhim ish turlaridan biri lug‘at ustida ishlash hisoblanadi[3]. O‘quvchilar matndagi so‘z va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan bo‘lishi mumkin. Bu so‘z yangi paydo bo‘lgan so‘z bo‘lmasa ham, o‘quvchi uning ma‘nosini bilmaydi, demak, o‘quvchi uchun yangi so‘z hisoblanadi.

Masalan, *qadimgi-uzoq*, yoki uzoq zamonlardan beri mavjud bo‘lgan, *yer yuzining sayqali*-yer yuzining ko‘rki hisoblanadi, e’tirof etilmoq-ta’kidlab o‘tilmoq, tan olinmoq, *festival*-musiqa, teatr, film, estrada, sirk san’ati yutuqlari jamlanmasidan iborat ommaviy bayram.

Bugungi kunda boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish kitoblarining bir nom ostida ona tili va o‘qish savodxonligi deb nomlanishidan asosiy ko‘zlangan maqsad bir vaqtning o‘zida o‘quvchilar ham o‘qish, ham ona tiliga oid bilimlarni egallash orqali mustaqil fikrlay oladigan avlod bo‘lib yetishishdir. Shu bois o‘quvchilar matn ustida ishlashda ona tilidan ko‘nikmalarini hosil qilishda quyidagi topshiriqlarni bajarish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

1-topshiriq. *Samarqand* – “*Yer yuzining sayqali*”. Sizingcha ushbu gapdagi “sayqal” so‘zi qaysi ma’nolarda kelgan? Mos javoblarni belgilang.

obro‘si	ko‘rki	jilosi	bezagi	chiroyi	yuragi
---------	--------	--------	--------	---------	--------

2-topshiriq. *Qal’a mustahkam bo‘lsa ham u juda ko‘p hujunlarga uchragan, urushlarga guvoh bo‘lgan*. Sizingcha, ushbu gapdagi “guvoh bo‘lgan” birikmasi qaysi ma’nolarda kelgan? Mos javoblarni belgilang.

ko‘rgan	sababchi	shohid	tayyorgarliksiz	vayron bo‘lgan
---------	----------	--------	-----------------	----------------

3-topshiriq. *Bir necha bor vayronaga aylantirilgan*. Sizingcha, ushbu gapdagi “vayrona” so‘zi qaysi ma’nolarda kelgan? Mos javoblarni belgilang.

xarob	buzilga	qarovsi	imora	esk	faysi
a	n	z	t	i	z

Uyga vazifa. Matnni o‘qing. Sonlarni topib so‘z bilan yozing.

Bu bilim va ko‘nikmalar mashqlar bajarish bilan mustahkamlab boriladi. Mashqda qo‘llanilgan sonlarning talaffuzi, imlosi va ma’nosi ustida ishlanadi. Ko‘rinib turibdiki, mashq shartlari soddadan murakkabga tamoyiliga asoslangan.

Xulosa qilib aytganda, matning, avvalo, ixchamliligi, tilining sodda, qisqa, o‘tkir va xalqchilligi bola hissiyotiga va dunyo qarashiga katta ta’sir qiladi hamda o‘quvchilar nutqini o‘stirishda muhim material hisoblanadi. Matnda berilgan joy nomlariga ta’riflar va qiziqarli faktlar o‘quvchining diqqatini o‘ziga jalb qiladi va o‘z fikrlash doirasini kengaytiradi. Shunday qilib, boshlang‘ich sinflarda matni tahlil

qilishda, umuman, matni tahlil qilishni o'rganishda o'quvchi shaxsiga kuchli ta'sir qiluvchi, ularning saviyasiga mos, bilimlarning o'zlashtirilishini ta'minlovchi metod va usullardan, tahlil turlaridan foydalanish o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan asdabiyotlar

1. Mavlonova K, [va boshq.], Ona tili va o'qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 120 b.
2. Qosimova| K, Matchonov S, G'ulomova, X. Yo'ldosheva Sh., Sh. Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi (Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik): — T.: «NOSHIR», - 2009. 352 b.
3. Qurbonov Z, Shakarova M. “Ochko'z boy” ertagi matni ustida ishlashni o'rgatish (4-sinf misolida). “Til,ta'lim,tarjima” xalqaro jurnali. №3. 2021, 94-100 betlar.

STRUCTURAL AND SYNTACTIC FEATURES OF THE HEADER

Turg'unova Fazilat Rustam qizi
TDTU Chet tillar kafedراسي assistenti
fazilatturgunova05@gmail.com

Abstract: The title is not a new object of research, the study of its features has been reflected in the works of domestic and foreign scientists in the field of literary studies, linguistics, journalism, sociology and cultural studies.

Keywords: title, nominative structure, Structural schemes, syntactic status, nominative.

Within the framework of the structural aspect, the features of the title are traditionally considered, which serve to convey the semantic content enclosed in a certain syntactic form. T.V. Vasilyeva notes that in the works devoted to the study of the title, the structure is interpreted as a concept equivalent to the concept of «Form», that is, as a set of means used to convey a message.

In connection with the question of its syntactic status, the title has been considered by many researchers. An analysis of early works devoted to the linguistic nature of the title showed that the question of its syntactic status was ambiguously resolved: 1) the title can be attributed by structure to a word or phrase (O. Espersen 1958, F. F. Fortunatov 1956, A.A. Shakhmatov 2001). A.A. Shakhmatov generally excluded headings from the sphere of syntactic research because only those spellings that are reflected in living speech can be recognized as sentences in written speech, and headings, manifesting themselves mainly in written speech, cannot be a transfer of a living word; 2) the title can be attributed to a nominative sentence (A.M. Peshkovsky 2001); 3) the title of any structure is a sentence (V.M. Ronginsky 1965); 4) headings are divided into sentences and non-sentences (N.E. Bakharev 1971, A.S. Popov 1960).

Analyzing these approaches, one can see two opposite positions, consisting in the fact that the title is considered either as a nominative structure or, regardless of its syntactic structure, as having the property of predictivity, that is, the ability to correlate the text with reality.

The dualistic nature of the structural features of the title is noted by many researchers (M.Y. Dotsenko 2009, I.P. Zyryanova 2010, E.A. Lazareva 2004, K.S. Murtada 2003, etc.). A simultaneous combination of nomination and predication, according to M.Y. Dotsenko, is an essential property of the title. «Acting as an utterance, the title as an independent communicative unit tends to the structure of the sentence with grammatical predication. At the same time, as a nominative unit, as a proper name of the text, the title tends to be expressed by nominal structures. The form

and content enter into conflict relations in the title, which reflects its essential properties» [1].

There are quite a lot of classifications in the scientific literature devoted to the features of syntactic structures used in the heading position, which are also called syntactic models (sentences or a set of sentences in the function of naming the text [2] or «Structural schemes» of sentences (abstract models of a sentence or a set of sentences acting in the function of the title of the article).

One of the first classifications of structural models of the title in the Russian language was proposed at the beginning of the century by S.D. Krzhizhanovsky, distinguished titles that strictly follow the form of logical judgment; doubled titles; semi-titles (non-predicate and non-subject); noting that a pure non-subject semi-title, in contrast to a non-predicate title, is almost a rarity [3].

Analysis of available research has shown that the most complete, in terms of reflecting syntactic models of headings in the Russian language, is the classification of N.E. Bakharev, which is based on features based on the functional development of headings and «traditional signs of differentiation of syntactic structures. » In this classification, headings are divided into ten types: nominative headings, free lexical forms-headings, two-part sentences-headings with a verbal nominal predicate, two-part sentences-headings with a predicated syntactic form, headings-sentences with a formally non-expressed subject (definitely personal and generically personal constructions), nominative one-part sentences-headings, headings are sentenced consisting only of a predicated prepositional, case, nominal or adverbial form, unsubstantiated and unpredictable sentences are headings, complex sentences are headings [4].

I.V. Arnold, in strict accordance with the level structure of the language, distinguishes the title-a word, the title-a phrase (verbal, nominal or adjectival), the title-a sentence (compositional or subordinate), the title-an infinitive or participial turn [5]. She also calls the latter «quantized titles of obvious fragmentation. »

Yu.V. Peshkova, examining the material of the headings of German-language media texts, identifies the following structural types: nominative, two-part sentence headings, question headings, and elliptical headings [6].

M.A. Shamelashvili notes that the structural and grammatical features of headlines in the modern press are determined by such factors as the tendency of the newspaper's language to the standard, expression, and compression [7]. These trends are reflected in the syntactic structures used for the design of headings. Thus, the tendency of the newspaper language to the standard is manifested in the fact that, despite the variety of syntactic structures used in the headings of media texts, it is still possible to distinguish structural types of headings, the use of which is determined by the functional genre type of the media text.

The tendency to expression can manifest itself in the use of structural types in the titles of media texts that have an emotional, psychological, and ideological impact on the reader. These include, for example, headings in the form of interrogative and motivational sentences, as well as headings in the form of rhetorical questions.

Syntactic compression manifests itself through «Compression of the sign structure by ellipsis, grammatical incompleteness, syntactic asymmetry (omission of logical links of utterance)» [8]. Updating with the help of syntactic means allows you to highlight the most important elements of the message. To do this, the titles of media texts, regardless of the language in which they are created, are widely used: 1) elliptical constructions that take up less space on the newspaper page, and differ in that the actual division in them does not have a clear design, and the meaning of such headings can be understood only after reading the text of the article; 2) syntactic constructions with parcellation when the content of the utterance is divided into separate parts, links following each other after a separation pause; 3) segmented structures.

The study of the syntactic structure of headers is very relevant since it is subject to significant changes. In this regard, productive and unproductive syntactic models of headers are distinguished. The productive model combines headers, the syntactic structure of which is often used for the design of media text headers, whereas the unproductive header model is understood as a syntactic model that does not receive distribution and is little or practically not used. Over time, some syntactic models become productive, others cease to exist at all, which is due to natural changes in the language of the newspaper-journalistic style. A.V. Fatina notes that the productivity of a particular type of headline is usually determined by extralinguistic features [9].

The title is one of the most important elements that make up a single hypertext space of a network media publication. With the help of hyperlink headings, the structure of the online publication is organized, that is, it is by the headings that the reader is guided in the hypertext space of the electronic publication. Headers are one of the tools that provide functionality or navigation in hypertext.

REFERENCES

1. Dosenko, M.Yu. Sintaksis gazetnogo zagolovka: struktura, semantika, prognozirovanie smislovogo razvitiya teksta: dis. ...kand. filol. nauk: 10.02.01 / Dosenko Mariya Yurevna. – SPb, 2009. – 243 s.
2. Popov, A.S. Sintaksicheskaya struktura sovremennix gazetnix zaglaviy i yeyo razvitie / A.S. Popov // Razvitie sintaksisa sovremennogo russkogo yazika.
3. Krjijanovskiy S.D. Poetika zaglaviy / S.D. Krjijanovskiy. – M.,1931. – 32 s.

4. Baxarev, N.Ye. Strukturno-funksionalnoe razvitie zagolovkov (na materiale zagolovkov iz gazet i jurnalov za 1903-1907, 1935-1939, 1965-1970 godi): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.00.00 / Baxarev Nikolay Yefimovich. – Alma
5. Arnold, I.V. Stilistika. Sovremenniy angliyskiy yazik: uchebnik dlya vuzov / I.V. Arnold. – 4-e izd., ispr. i dop. – M.: Flinta: Nauka, 2002. – 384 s.
6. Peshkova, Yu.V. Rol i funktsii novostnix zagolovkov v sovremennoy nemeskoyazichnoy presse: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Peshkova Yuliya
7. Shamelashvili, M.A. Funktsionalno-stilisticheskie i leksikogrammaticheskie osobennosti gazetnix zagolovkov: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 /
8. Valgina, N.S. Teoriya teksta / N.S. Valgina. – M.: Logos, 2004. – 280s
9. Fatina, A.V. Funktsionirovanie zagolovochnix kompleksov v sovremennoy rossiyskoy gazete (stilistiko-sintaksicheskiy aspekt): dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Fatina Anna Valerevna. – SPb., 2005. – 248 s.
10. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com YANGILIK SARLAVHALARINI TARJIMA QILISHNING LEKSIK XUSUSIYATLARI: YANGILIK SARLAVHALARINI TARJIMA QILISHNING LEKSIK XUSUSIYATLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).
11. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com YANGILIK SARLAVHALARDAGI QISQARTMALAR VA ULARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI: YANGILIK SARLAVHALARDAGI QISQARTMALAR VA ULARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).
12. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com FRAZELOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI: FRAZELOGIYANI O'RGANISHNING ETNOLINGVISTIK ASPEKTI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).
13. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR. MATNNI SIQISH: MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR. MATNNI SIQISH. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).
14. Ataboyev, I. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com SEMANTIK MAYDONNI TASHKIL ETUVCHI UNSURLAR ORTASIDAGI ALOQA TURLARI: SEMANTIK MAYDONNI TASHKIL ETUVCHI UNSURLAR ORTASIDAGI ALOQA TURLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).
15. Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li. (2022). RESPONDING TO A SPEECH REPROACH. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 10, 161–167. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/157>

16. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com TANA-DASHNOM KONSEPTINING LINGVISTIK CHEGARALARI TO'G'RISIDA: TANA-DASHNOM KONSEPTINING LINGVISTIK CHEGARALARI TO'G'RISIDA. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

17. Ataboyev, I. (2022). isroilataboyev2@ gmail. com REYTINGLAR TADQIQOT SIFATINI AKS ETTIRADIMI? REYTINGLAR TADQIQOT SIFATINI AKS ETTIRADIMI?. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

18. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com TILDA KOMPRESSIYA HODISASI: TILDA KOMPRESSIYA HODISASI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

19. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com MURAKKAB IKKI TILLI LUG'ATLAR KORPUSIDAGI TASVIRIY FRAZELOGIYA: KOGNITIV-DISKURSIV JIHAT: MURAKKAB IKKI TILLI LUG'ATLAR KORPUSIDAGI TASVIRIY FRAZELOGIYA: KOGNITIV-DISKURSIV JIHAT. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

20. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com REKLAMA MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR SIQISH. UMUMIY TUSHUNCHALAR: REKLAMA MATNINI SIQISHNI O'RGANISH UCHUN NAZARIY SHARTLAR SIQISH. UMUMIY TUSHUNCHALAR. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

21. Turgunova, F. (2022). fazilatturgunova05@ gmail. com FRAZELOGIYADA CHEGARALAR MUAMMOSI: FRAZELOGIYADA CHEGARALAR MUAMMOSI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

QURITISH BARABANLARIDA PAXTA XOMASHYOSINI QURITISHNING NAZARIY TAXLILI

Dadamirzayev Doniyorbek Baxtiyor o'g'li

Namangan muhandislik-texnologiya instituti magistranti,

doniyorbek.media.uz@gmail.com

Kayumov Abdul-malik Xamidovich

t.f.d., Namangan muhandislik-texnologiya instituti professori

O'rinboyeva Muattar Muhammadali qizi

Namangan muhandislik texnologiya instituti talabasi,

Annotatsiya: Ushbu maqolada paxta tozalash korxonalarida qo'llanib kelinayotgan mavjud quritish barabanlarida paxta xomashyosini quritish jarayoni nazariy taxlili o'rganilgan.

Kalit so'zlar: quritish barabanlari, paxta, minorali quritgich, quritish agenti, namlik, tola, chigit.

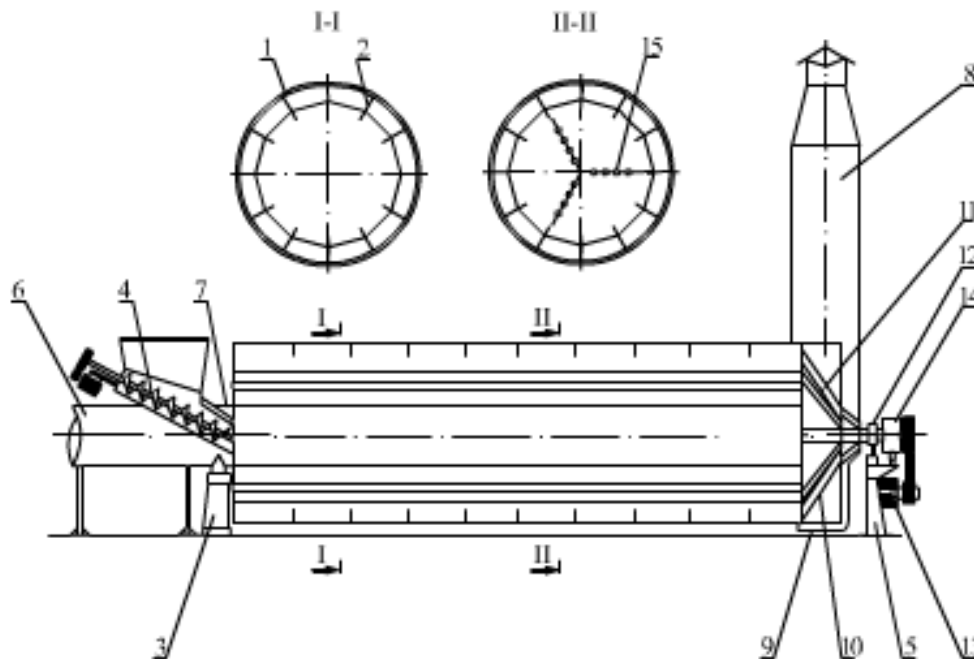
Zamonaviy quritish barabanlari paxta xom ashyosini qayta ishlashda o'ziga xos universallikka ega va paxta xom ashyosini saqlash va texnologik jarayonga uzatishga mo'ljallangan. Dastlabki ishlash texnologiyasining muhim shartlaridan biri, quritgichlarning qo'llanishiga qarab tiplarga ajratiladi.

Quritgichlarning paxta xom ashyosini tayyorlov punktlarida saqlashga tayyorlash vazifasi, bu bir marotaba quritishdan mo'ljallangan kondisiyalarga erishish, ya'ni namlik bo'yicha yuqori ish unumiga ega bo'lishi kerak. Ikkilamchi quritish ishini tashkil etishga yomon ta'sir etadi, bu xol esa ishlab chiqarishga teskari ta'sir ko'rsatibgina qolmay sarf xarajatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'rsatkichlarning vazifasi, paxta xom ashyosini qayta ishlashga uzatishda – paxta xom ashyosi ish unumdorligiga erishish, tola va chigitning bir tekis ravon quritilishini ta'minlash, ularni mexanik ta'sirga bardoshlilikini oshirishdir.

Xozirgi davrda paxta tozalash korxonalarida zamonaviy texnologiya qo'llab ya'ni quritish tozalash bo'limiga 2SB-10, SBO, SBT markali quritish barabanlari o'rnatilib quritish samaradorligining yuqori ko'rsatkichlarga erishilyapti. Bevosita tozalash bo'limida ham zamonaviy tozalash dastgohlari ya'ni UXK tozalash oqim liniyalari agregati, 1XK, CHX-3M2 tozalash dastgoxi va xokazolardir.

2SB-10 markali quritish uskunasi. 2SB-10 markali quritgich ko'tarish kuraklari bilan jihozlangan barabanli va to'g'ri oqimli bo'lib, uning nam olish darajasi va ish unumli boshqa tipdagi quritgichlarnikiga qaraganda ancha yuqori. Quritgichning 1.1–rasmda asosiy qismlari qiya shnekli ta'minlagich 3, oldingi ichi bo'sh sapfa 1 va to'rtta stoykaga sharikli birlashtirilgan po'lat roliklarga o'rnatilgan baraban 4 dan iborat.

Paxta qiya oʻrnatilgan shnek 3 yordamida quritgich ichiga kiritiladi. Shnek ponasimon tasmali uzatma yordamida quvvati 2,4 kVt li elektrodvigateli bilan aylantiriladi. quritish barabani 4 qobiq 5 ichiga joylashtirilgan. Quritilgan paxta baraban ichida radius boʻyicha joylashgan kurak 6 lar orqali teshik 7 dan chiqib yigʻuvchi shnekga tushadi. Ishlatilgan qurilish agenti truba 8 orqali tashqariga chiqariladi.

1.1-rasm. 2SB-10 markali quritish baraban sxemasi.

1-quritish barabani; 2-kurakcha; 3- oldingi sapfa, 5-karkaslar; 4-taʼminlovchi shnek; 6-quvur; 7-sapfa; 8-moʻri; 9-chiqish joyi; 10,11-chiqaruchi kurakchalar; 12-val; 13-yuritma; 14- reduktor; 15-toʻzitkich.

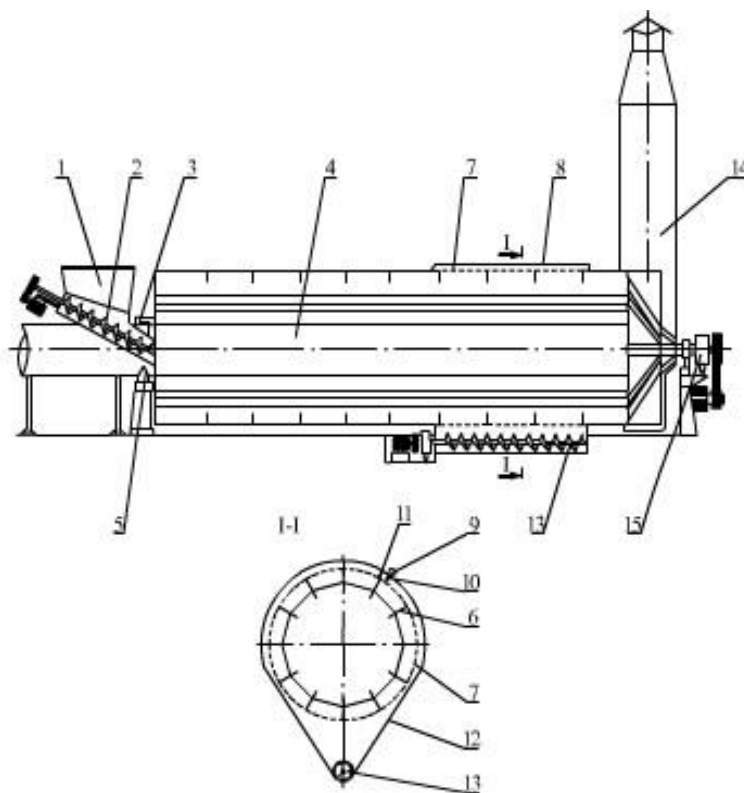
Quritish agenti sapfa 7 orqali oʻtayotganda qisman atrofidagi xavoni tortib ketganligi uchun baraban ichiga shnek 4 bilan kiritilayotgan paxtaning toʻkilishiga yoʻl qoʻymaydi va paxta xavo oqimida oldinga suriladi. Baraban vali elektromotor 13 va reduktor 14 bilan aylantiriladi. Bu quritgichda tola va chigitning ortiqcha qizish xavfi boʻlmaganligi uchun quritish agentining xarorati 280°S gacha koʻtarish mumkin.

2SB-10 markali quritgichning nam paxta boʻyicha ish unumi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$G_1 = \frac{600(100 + W_1)}{W_1 - W_2} \quad \text{quritish barabanining quritilgan paxta boʻyicha ish unumi, kg/soat;}$$

$$G_2 = \frac{600(100 + W_2)}{W_1 - W_2} \quad \text{bunda: 600 – quritish barabanining namlik boʻyicha ish unumi kg/soat;}$$

SBO markali quritish uskunasi. SBO quritish barabani o‘zida tozalash seksiyasiga ega, uzunligi 3 m, qalinligi $b=2$ m bo‘lgan katera list bilan qoplangan, u paxta xom ashyosini barabandan chiqish joyidan 1 m masofadadir. Ajralib chiqqan mayda ifloslikni chiqarish uchun chiqindi konveyeri o‘rnatilgan. Quritish kamerasi metall shu baraban tozalash seksiyasi yuzasini tozalash uchun qo‘llaniladi. Quritgichda 12 radial yo‘nalgan kuraklar mavjud, ular uzunligi 0,5 m dan.

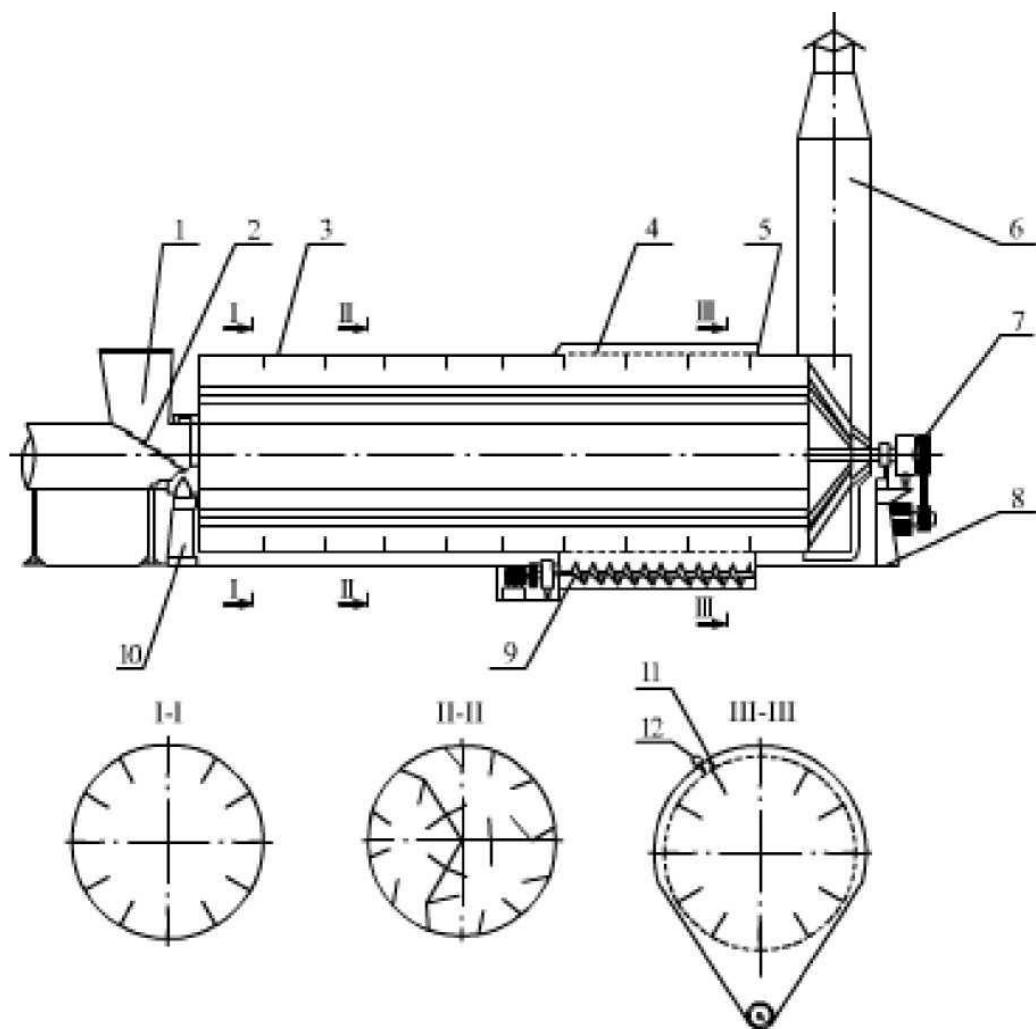

1.2-rasm SBO markali quritish barabani chizmasi.

1-ta`minlagich; 2-shnek; 3-sapfa; 4-baraban; 5-rolik; 6-kurakcha; 7-setka; 8-kojux; 9-quvur; 10-soplo; 11-metal shetka; 12 bunker; 13-shnek; 14-quvur; 15-reduktor.

SBT markali quritish uskunasi. SBT quritish barabanida (1.3. rasm) boshlang‘ich qismida 1 m ko‘tarish kurakchasi moslamasi joylashgan u 12 ta radial joylashgan kuraklardan iborat, keyingi 5 m da baraban 3 bir-biridan xoli kurakli

sistemaga bo‘lingan, har 3 sistemada obechayka va devorlarda kuraklar o‘matilgan. Undan keyingi qismida tozalash seksiyasi joylashgan, u SBO barabani tozalash seksiyasi analogi.

1.3-rasm SBT markali quritish barabani chizmasi

1-ta'minlagich; 2-jalyuza; 3-baraban; 4-kojux; 6-quvur; 7-yuritma; 8-orqa tayanch; 9-shnek; 10-old tayanch; 11-shetka; 12-soploli potrubka.

Quritish barabanlarining konstruktiv jihatidan keng gammali turlari mavjud, ammo paxta xom ashyosini quritish jarayonining eng samarali, yuqori ko'rsatgichlarga ega bo'lgan texnologiyasi va texnikasi to'laligicha ishlab chiqilmagan

XULOSA

Chigitli paxtani qayta ishlash jarayonida olinayotgan asosiy maxsulot tolaning sifat ko'rsatgichlari uning narxiga ta'sir qiluvchi asosiy omil hisoblanadi. Chigitli paxtani jinlashgacha bo'lgan texnologik jarayonlar tola sifatini belgilaydi va bular qatoriga paxta xom ashyosini quritish xam kiradi. Paxta tozalash korxonalarida ishlab chiqarilayotgan tola sifati, undagi nuqsonli aralashmalar miqdori ta'sir etuvchi asosiy omillar – tola va chigit namligi hisoblanadi. Paxta tozalash korxonalarida paxta xomashyosini bir yoki ikki karra quritish imkoniyati mavjud bo'lib, paxta xomashyosini boshlang'ich namligiga qarab quritish barabanlariga issiqlik berish bo'yicha muammolar to'la bartaraf etilmagan.

Foydalaniladigan adabiyotlar.

1. E. Zikriyoyev “Paxtani dastlabki qayta ishlash”, Toshkent-2002.
2. M.Omonov. “Paxtani dastlabki ishlash spravochnik” Toshkent-2008 y.
3. N.A.Navruzov., I.D.Madumarov., N.M.Axmatov., M.A.Axmatov., Yuqori navli paxta xom ashyosini quritish uskunasi. To‘qimachilik muammolari №2/2009. 104-106 b
4. Baltabayev S. D., Parpiyev A.P. Sushka xlorpa-syrsa. Tashkent: Ukituvchi, 1981.

MASALALARNI TENGLAMA TUZISH BILAN YECHISH YUZASIDAN
MATEMATIKA O'QITUVCHILARIGA METODIK TAVSIYA

Sattorova Gulixon Furqat qizi
Djamalova Roxatoy Abduqodir qizi
Farg'ona viloyati Farg'ona tumani
3-sonli o'rta ta'lim maktabi
Matematika fani o'qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu metodik tavsiyada matematika darslarida masalalarni tenglama tuzish bilan yechish metodikasi hususida yoritilgan va misollar bilan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, matematika o'qitish metodikasi, masala, tenglama tuzish, uslubiyat, noma'lum miqdor.

Matematika fani inson aqlini charxlaydi, diqqatini rivojlantiradi, ko'zlangan maqsadga erishish uchun qat'iyat va irodani tarbiyalaydi, algoritmik tarzda tartib-intizomlilikka o'rgatadi va eng muhimi, mulohaza yuritish, muammolarni hal qilish, innovatsiyalarga chorlaydi hamda tafakkurni kengaytiradi. Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Matematika hamma fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi".

Masala - bu kundalik hayotimizda uchraydigan vaziyatlarning tabiiy tildagi ifodasidir. Masala asosan uch qismdan iborat bo'ladi.

1. Masalaning sharti - o'rganilayotgan vaziyatni xarakterlovchi ma'lum va no'malum miqdoriy qiymatlar hamda ular orasidagi miqdoriy munosabatlar haqidagi ma'lumot demakdir.

2. Masalaning talabi - masala shartidagi miqdoriy munosabatlarga nimani topish kerakligini ifodalash demakdir.

3. Masalaning operatori - masala talabini bajarish uchun shartdagi miqdoriy munosabatlarga nisbatan bajariladigan amallar yig'indisi.

4. Tenglama tuzish orqali masala yechish, masala talabida so'ralgan miqdorni imkoniyati boricha biror harf bilan belgilash, masala shartida qatnashayotgan boshqa miqdorlarni belgilangan harf orqali ifodalash, masala shartida ko'rsatilgan miqdoriy munosabatlarni, amallarning mantiqan to'g'ri ketma-ketligi orqali ifodalaydigan tenglama tuzish va uni yechish orqali masalaning talabini bajarish demakdir.

Masalalarni tenglama tuzish orqali yechishni quyidagi ketma-ketlik asosida olib borish maqsadga muvofiqdir.

1. Masala talabida so'ralgan miqdorni, ya'ni noma'lum miqdorni harf bilan belgilash.
2. Bu harf yordamida boshqa no'malumlarni ifodalash.
3. Masala shartini qanoatlantiruvchi tenglama tuzish.
4. Tenglamani yechish.
5. Tenglama yechimini masala sharti bo'yicha tekshirish.

Maktab matematika kursida tenglama tuzish orqali yechiladigan masalalar ko'pincha uchta har xil miqdorlarni o'zaro bog'liqlik munosabatlari asosida beriladi. Chunonchi:

- 1) Tezlik, vaqt va masofa.
- 2) Narsaning qiymati, soni va jami bahosi.
- 3) Mehnat unumdorligi, vaqt va ishning hajmi.
- 4) Yonilg'ining sarf qilish normasi, transportning harakat vaqti yoki masofasi va yonilg'ining miqdori.
- 5) Jismning mustahkamligi, hajmi va uning og'irligi.
- 6) Ekin maydoni, hosildorlik va yig'ilgan hosildorlik miqdori.
- 7) Quvurni o'tkazish imkoniyati, vaqti va quvurdan o'tayotgan moddalarning aralashma miqdori.
- 8) Bir mashinaning yuk ko'tarishi, mashinalar soni va keltirilganyuklarning og'irligi.
- 9) Suyuqlikning zichligi, chiqarish chuqurligi va bosimi.
- 10) Tokning kuchi, uchastka zanjirining qarshiligi va uchastkadagikuchlanishning pasayishi.
- 11) Kuch, masofa va ish.
- 12) Quvvat, vaqt va ish.
- 13) Kuch, yelkaning uzunligi va quvvat momenti.
- 14) Masalalarni tenglama tuzib yechishda no'malum miqdorlarni turlicha belgilash, ya'ni asosiy miqdor qilib noma'lumlardan istalgan birini olish mumkin. Asosiy qilib olinadigan va harf bilan belgilanadigan noma'lumni tanlash ixtiyoriy bo'lishi mumkin.

Noma'lum miqdorni tanlashga qarab tuziladigan tenglama har xil bo'ladi, ammo masalaning yechimi bir xil bo'ladi. Fikrimizning dalili sifatida quyidagi masalani turlicha usul bilan yechib ko'raylik.

1 - m a s a l a. Ikki idishga 1480 litr suv sig'adi. Birinchi idishga ikkinchi idishga qaraganda 760 litr suv ko'p sig'sa, har qaysi idishga necha litr suv sig'adi?

Yechish.

1 - usul.

1. Belgilash: x_1 - ikkinchi idishdagi suv bo'lsin, u holda $(x + 760)$ - birinchi idishdagi suv bo'ladi.

2. Taqqoslanuvchi miqdorlar: I va II idishdagi suvlarning miqdori x_1 va $(x+760)_1$.

3. Tenglama tuzish: $x + x + 760 = 1480$.

4. Tenglamani yechish. $2x+760=1480$, $2x=1480-760$, $2x=720$. $x=720:2=360$ litr.

Bu ikkinchi idishdagi suv $x=360+760=1120$ litr, birinchi idishdagi suv.

5. Tekshirish. $360 + 360 + 760 = 1480$. $1480 = 1480$.

II- usul. Belgilash. x_1 - birinchi idishdagi suv bo'lsa, u holda $(x - 760)_1$ ikkinchi idishdagi suv bo'ladi.

2. Taqqoslanuvchi miqdorlar. I va II idishdagi suvlarning miqdori.

3. Tenglama tuzish. $x + x - 760 = 1480$.

4. Tenglamani yechish. $2x-760=1480$, $2x=1480+760=2240$.

$x=2240:2=1120$ litr, birinchi idishdagi suv, $x=1120-760=360$ litr, bu ikkinchi idishdagi suv.

5. Tenglamani tekshirish.

$x+x-760=1480$, $1120+360=1480$, $1480=1480$.

2- masala. Bitta daftar va bitta bloknot hamda bitta qalam uchun 220 so'm to'landi. Qalam daftarga qaraganda to'rt marta arzon, bloknot esa daftarga qaraganda 40 so'm qimmat. Har qaysi buyumning narxini toping.

1. Belgilashlar. Bloknotning narxini x so'm deb olamiz, u holda daftarning narxi $(x-40)$ so'm, qalamning narxi $(x-40):4$ so'm.

2. Taqqoslanadigan miqdorlar. Bloknot, daftar, qalam narxlari va narxlar orasidagi munosabat.

3. Tenglama tuzish. $x + (x-40) + (x-40):4 = 220$.

4. Tenglamani yechish. $9x=1080$ $x=120$ so'm bloknotning narxi, $x-40=120-40=80$ so'm daftarning narxi, $(x-40):4 =80:4 =20$ so'm qalamning narxi.

5. Tekshirish. $120+80+20=220$ $220=220$.

II - usul. Belgilashlar. Daftarning narxini x so'm deb olamiz, u holda bloknotning narxi $(x+40)$ so'm, qalamning narxi esa $(x : 4)$ so'm bo'ladi.

2. Tenglama tuzish va uni yechish.

$x+x+40+x : 4=220$, $9x+160=880$; $9x=720$;

$x=80$ so'm, $x+40=120$ so'm, $x : 4=20$ so'm.

III - u s u l. 1. Belgilashlar. Qalamning narxini x so'm deb olamiz, u holda daftarning narxi $4x$ so'm bo'ladi. Bloknotning narxi esa $4x+40$ so'm. Tenglama tuzish va yechish.

$x+4x+4x+40=220$; $9x+40=220$. $9x=180$;

$x = 20$ so'm; 4 $20=80$ so'm; $4x+40 = 4 \cdot 20+40=120$ so'm

Yuqoridagi belgilashlar har xil bo'lsa ham javob bir xil chiqadi. Qalam narxi 20 so'm, daftar narxi 80 so'm, bloknot narxi 120 so'm.

Xulasa o'rnida aytadigan bo'lsak matematika fani - abstrakt fan. Uning mazmuni boshidan oxirigacha inson tasavvurining va mantiqiy tafakkurining mahsulidan iborat. Fanning bunday abstrakt tuzilishi, o'zini-o'zi boyitib borishi, ya'ni yangidan yangi matematik tushunchalar va ularning xossalarni ma'lum xossalardan hosil qila olish imkoniyati qadimdan insonning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilib kelgan. Hatto matematik masalalarni yechish musobaqalari o'tmishda inson aqlini peshlash vositasi bo'lgan. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, matematika fanining eng asosiy vazifasi aynan o'quvchilarni o'ylashga, to'g'ri, mantiqiy fikrlashga va mushohada yuritishga orgatishdan iborat ekanligi oydinlashadi. Hech qaysi fan matematika fanichalik o'quvchilarni o'ylashga va fikrlashga majbur qila olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "O'qituvchi va Murabbiylar-Yangi O'zbekistonni barpo etishda katta kuch, tanyach va suyanchimizdir" Xalq so'zi gazetasi, 2020-yil 1-oktyabr. №207 (7709).
2. A.A.Ibragimov. Matematik matnlarni tayyorlash texnologiyalari. Uslubiy qo'llanma.Navoiy: NavDPI nashriyoti, 2013.
3. Jumayev M.E. "Matematika o'qitish metodikasidan praktikum" - Toshkent.: O'qituvchi, 2004.
4. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.-T.: "Ilm-Ziyo", 2005. www.pedagog.uz
5. S.Alixonov "Matematika o'qitish metodikasi" Toshkent-2011
6. " XXI asr pedagogikasining dolzarb vazifalari" Xalq ta'limi,2007- yil Ilm-fan hayoti. -M.: Ilm, 1973

ВЛИЯЮЩИЕ НА РЕЗУЛЬТАТ ВЫСТУПЛЕНИЯ СПОРТСМЕНА В СОРЕВНОВАНИЯХ

Алимов Жамшид Артикович

*Андижан государственный университет. 1700100, Республика
Узбекистан Узбекиста, г. Андижан, улица Университская, дом-129*

Аннотация. Работа знакомит с психологическими технологиями в спорте. Становление спортивной психологии, её сущность, причины появления и методики работы спортивных психологов с различными возрастными группами. Большую роль играет и психодиагностика в спорте – использование методов психологии для оценки психических процессов спортсменов, от которых зависит успех спортивной деятельности.

Ключевые слова: психология, спортивный психолог, психодиагностика, психологическая подготовка, ситуативное управление.

Совершенствование подготовки современных спортсменов - многогранная и многоплановая задача. Она включает в себя ряд направлений, в числе которых совершенствование технико-тактической подготовки, поиск новых путей повышения работоспособности спортсмена, применение средств фармакологии, питание спортсмена и другие.

Тренеры, ученые да и сами спортсмены находятся в постоянном поиске путей, которые бы обеспечили максимально возможный прирост спортивных результатов. В настоящее время спорт достиг такой высокой степени развития, что физическая, техническая и тактическая подготовленность сильнейших спортсменов находится примерно на одном уровне. Поэтому исход спортивных соревнований определяется в значительной степени психологическими факторами. В спорте имеется множество примеров, когда вопреки всем предсказаниям, основанным на оценке физической, технической и тактической подготовленности игроков той или иной спортивной команды, выигрывает относительно слабая команда – объясняют это, как правило, психологическими факторами. Высокий эмоциональный подъем, желание победить нередко приводят к победе над более сильным соперником. Разработка психологических аспектов проблемы подготовки к соревнованиям в спорте вступила на новый этап. Психологическая подготовка – процесс, направленный на создание у спортсменов состояния психической готовности к соревнованию. Это и следует считать предметом психологической подготовки к соревнованиям в спорте. Психические состояния спортсмена - особая категория психологии спорта, объединяющая большую группу жизненных явлений. Хотя психические

состояния нельзя полностью сводить к переживаниям, однако они занимают значительное место. Между тем психические состояния могут заполнить существующий разрыв между психическими процессами: ощущениями, восприятиями, мышлением и психическими свойствами личности. Психические состояния являются психологической характеристикой личности спортсмена, которая отражает сравнительно длительные его переживания. Длительно сохраняющиеся психические состояния оказывают влияние на формирование характера личности. Устойчивая познавательная направленность личности может свидетельствовать о целенаправленности и цельности характера. Подобным образом тенденция к изменчивости настроения может быть выражением неустойчивости интересов и потребностей, несерьезного отношения к тренировке. В спортивных соревнованиях, как правило, участвуют хорошо подготовительные и равные по силам противники. Это сообщает особую остроту соревновательной борьбе за лучший результат, за достижение победы и требует от спортсмена или команды напряжения всех физических и духовных сил. Описанные далеко не исчерпывающим образом условия спортивного соревнования оказывают существенное влияние на спортсмена.

Оно сказывается еще в период, предшествующий соревнованию. Оно оказывает определенное воздействие в ходе самого соревнования, оно оставляет и разнообразное последствие уже после окончания соревнования. В связи с такого рода влияниями, которые существенным образом отражаются и на достижении спортсменами того или иного результата в соревнованиях и на продолжении их спортивной деятельности после соревнования, возникают многочисленные психологические проблемы, часть которых служила предметом специальных исследований в психологии спорта. Занимаясь физическими упражнениями, человек испытывает напряжение, превышающее обычные, повседневные нормы. Часто, особенно в спорте, эти напряжения могут быть даже предельными. Важно отметить, что разумное систематическое использование таких физических и психологических напряжений в физическом воспитании и спорте приводит к тому, что они становятся привычными. Это, несомненно, положительный эффект, так как он способствует укреплению здоровья, повышению работоспособности, развитию физических и психологических качеств, а в спорте – росту спортивных результатов. В ходе систематической тренировки организм спортсмена испытывает ряд функциональных различных состояний, тесно взаимосвязанных друг с другом, где каждое предыдущее влияет на протекание последующего.

До начала работы у спортсмена возникает предстартовое состояние, к которым присоединяется влияние разминки; от качества разминки и характера предстартового состояния скорость эффективности выработки в начале

работы, а также наличие или отсутствие мертвой точки. Эти процессы определяют, в свою очередь, степень выраженности и длительность устойчивого состояния, а от него зависит скорость наступления и глубина развития утомления, что далее обуславливает особенности процессов восстановления.

Психологические рекомендации тренеру команды. Тренировочный процесс, да и вся команда базируется на опыте и способностях тренера. Именно он в момент игры становится их главным наставником, отцом в мире спорта. Он должен следить за качеством не только подготовки спортивных качества физических, но и следить за слаженной работой докторов, менеджеров, различных медперсоналов и массажистов. Также, именно он имеет возможность отбирать, отсеивать или наоборот набирать в свои ряды новых спортсменов, 492 которые по его мнению лучшим образом скажутся на итоговых результатах команды. Также он не должен допустить плохого режима дня спортсменов, следить за тем, чтобы они были готовы в любую минуту выйти на арену и максимально хорошо выступить. Необходимо предоставить полный контроль над ситуацией, чтобы спортсмен чувствовал себя максимально комфортно, дабы у него появился интерес не только к игре, но и к конечному результату. Выявление уровня интеллекта. Важно выделить его перцептивные и сенсомоторные аспекты, его главные качества в борьбе за первое место. Для тренера и психолога необходимо стать наставником для спортсмена, тем человеком, которому он сможет довериться и в трудную минуту получить максимальную поддержку.

Библиографический список

1. Воронов Н.А. Психологические аспекты управления в спорте / Н.А. Воронов, И.П. Гладких, А.В. Люсин // В сборнике: Актуальные проблемы современной науки. Сборник материалов XIV-й международной научнопрактической конференции. Научноисследовательский центр «Аксиома». 2017. С. 54-56.
2. Гогонов Е.Н. Психология физического воспитания и спорта / Е.Н. Гогонов, Б.И. Мартыанов. – М.: АСДАЕМА, 2000. – 288 с.
3. Серова Л.К. Специфика психологии спорта: Учебно-методическое пособие / Л.К. Серова // СПб ГАФК им. П.Ф. Лесгафта. – СПб., 2003. – 49 с.
4. Якимов А.М. Тренер: составляющие профессии // Спортивные игры. – 1990. №5. С. 26-27.

ТЎГАРАКЛАРИНИ КЛАСТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ

Лафасов Бекзод Жавлиевич

*Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика Университетининг
“Профессионал таълими методикаси” кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация

Ушбу мақолада “Баркамол авлод” болалар мактабларида робототехника, мехатроника, муҳандислик тўғарақларини кластер технологиялари асосида ташкил этиш мазмуни ёритилган.

Калит сўзлар: Модернизациялаш, робототехника, мехатроника, тармоқ тўғарақлари, муҳандислик кўникмалари, кластер технологиялари, синергизм.

Аннотирование

В данной статье описывается содержание организации робототехники, мехатроники, инженерных кружков в детских школах Баркамол Авлод на основе кластерных технологий.

Ключевые слова: модернизация, робототехника, мехатроника, сетевые круги, инженерные навыки, кластерные технологии, синергия.

Аннотатион

This article describes the content of the organization of robotics, mechatronics, engineering circles in Barkamol Avlod children's schools on the basis of cluster technologies.

Keywords: Modernization, robotics, mechatronics, networking circles, engineering skills, cluster technologies, synergy.

Жаҳон тараққийетининг ҳозирги босқичида модернизация ва инновацион ривожланиш тенденциялари авж олмоқда. ХХИ асрда инновацион жараёнлар ижтимоий ва иқтисодий тараққийетнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида майдонга келди. Жаҳон хўжалигининг глобаллашуви, рақобатнинг кучайиши шароитида инновациялар оқими ва кўлами тобора кенгайиб, жамият ва инсон манфаатлари ҳамда эҳтиёжларининг таъминланишига салмоқли таъсир кўрсатмоқда.

Жаҳон бозорида технологик жиҳатдан илғор, билим талаб қиладиган, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган давлатларнинг замонавий сиёсати бугунги кун ўқувчиси эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларга янги вазифалар қўйган ҳолда ўқув жараёнини қайта кўриб чиқишга замин яратмоқда. Ушбу тенденцияларнинг намоён бўлиши кенг технологик паркларни очишда, технологик ишлаб чиқаришга

йўналтирилганликда, давлат иқтисодиётини ривожлантириш дастурларини тасдиқлашда ва натижада таълим мазмунини модернизациялашнинг шаклланган контсепциясида намоён бўлади.

Таълимни модернизациялашнинг асосий мақсади меҳнат бозорида рақобатбардош, жаҳон стандартлари асосида самарали ишлашга қодир, касбий ўсишга тайёр, ҳар кимнинг тегишли маълумот олиш эҳтиёжларини қондирадиган малакали мутахассисни тайёрлашдан иборат. Шундай қилиб, таълим мазмунида бўлаётган ўзгаришлар, тўплаш функциясида (ўқувчининг маълум бир билим даражасини шакллантириш учун) янги касбий билимларни ўзлаштира оладиган, замонавий ижтимоий-иқтисодий шароитларда мослаша оладиган ва ўқишдан кейин ривожланишини давом эттиришга имкон берадиган ва узлуксиз таълим нуктаи назаридан кўриб чиқиладиган шахсни ривожлантириш функциясига йўлга қўйилмоқда. Бугунги кунга келиб шакл ва мазмун жиҳатидан хилма-хил, аммо умуман олганда битта мақсадга касб – ҳунарга ўргатишга ва келажакда мутахассислар учун профессионал манзарани яратишга қаратилган дарсдан ташқари таълим моделини амалга ошириш бўйича катта тажриба тўпланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрдаги ПҚ-4467-сон [қарорига асосан](#) “Баркамол авлод” болалар мактабларида робототехника, мехатроника, муҳандислик ва компьютер дастурий таъминоти йўналишларидаги тўғарақларни доимий ривожлантириб бориш вазифаси белгилаб берилган бўлиб бунда ўқувчининг умумий ва касбий компетенциялар, фанлараро тизим-интегрatív билим ва кўникмалар, фаолиятнинг муваффақиятини таъминлаш ҳам кўрсатиб ўтилган. Мактаб ўқувчиларини касб эгаллашдан олдинги тайёргарлиги ва тайёргарлик курсларини ўтказиш усулларини ўрганишга бағишланган кўплаб тадқиқотлар ўтказилган бўлсада мактабдан ташқари таълим жараёнида ёш авлодни тарбиялаш, энг янги технологияларни жорий этиш зарурлигини кўрсатмоқда. Замонавий жамиятнинг устувор йўналишларидан бири бўлган робототехника, мехатроника, муҳандислик касбларига бўлган талаб бугунги кунда табора ортиб бормоқда.

Робототехника, мехатроника, муҳандислик тўғарақларини ташкил этиш илғор хорижий таълим тажрибасида ҳар бир ўқувчида тажриба ва қобилиятни ривожлантиришни мақсад қилиб индивидуал равишда, шу билан бирга турли фанлар бўйича ишлаш қобилияти ва кўникмаларини ривожлантириш фанлараро таълим мазмунини тушуниш ҳамда улар орқали қуйидаги кўникмаларни эгаллашига ёрдам беради:

- Табиий ва кундалик ҳаёт ҳамда табиатни тушунишимиз, атрофимиздаги кенг коинотни ўрганиш ва қадрлашни ошириш;
- маълумотлар ва ахборотларни изоҳлаш ҳамда таҳлил қилиш;

- Тадқиқот ва танқидий сўров - ғояларни ишлаб чиқиш ва синаш;
- Муаммоларни ҳал қилиш ва муаммоларни баҳолаш;
- Тажриба, янги билимлар, ғоялар ва маҳсулотларни кашф этиш;
- Турли хил фанлар ва фанлар бўйича ўзаро алоқадорликда ишлаш;
- Ижодкорлик ва инновация - янги маҳсулотлар ва ёндашувларни ишлаб чиқишдан иборатдир.

Буларнинг барчаси дунёнинг ўзгарувчан ва технологик йўналишда муваффақиятга эришиш учун тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Булар бизга фаол шахслар сифатида ривожланишига ёрдам бериш учун ўзимиз ва жамият учун муҳим қарорлардир.

Робототехника, мехатроника, муҳандислик тўғаракларини кластер технологиялари асосида ташкил этиш таълим самарадорлигини таъминлашнинг бир мунча авзалликларини белгилаб беради. Мамлакатимизда кластер технологияси купчилик томонидан эфемер, фақат хорижда қўлланадиган технология сифатида қаралади, лекин таълим муассасаларининг (мактабдан ташқари ва умумий ўрта таълим) кластер технологиясидан фойдаланиб, инновацион лойиҳаларда қатнашиш ва таълим тизимида фойдаланиш имконияти деярли ёритилмаган. Аввал, кластер технологиясига умумий тарзда тавсиф бериб ўтсак.

Бу муаммоларни ўрганишда турли манбалардан олинган ва таълимга мослаштирилган маълумотларга таянамиз:

Кластер - сузи инглизча “cluster”- бош, тўплам, тўпланиш маънони билдиради. Кластер катта ҳажмдаги ахборотни структураланган ва тизимлаштирилган кўринишда тақдим (тасаввур) қилиш, мавзунинг асосий мазмунини аниқлаш имконини берадиган технологиялардан биридир.

Кластер - бўғин (таълим, иқтисодиёт, социология, табиатшунослик ва х.к.бўғини).

Кластер - булажак мутахассисларнинг барча босқичларда (узлуксиз таълим тизими) субъектларнинг илмий, тажриба ва амалий жараёнларда бирлашиши.

Кластер технологиясининг мақсади- таълим сифатини оширишда таълимнинг илмий ва амалий муаммоларни бир вақтнинг ўзида бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган йўналишларни бирлаштириш орқали ҳал этишни таъминлаш.

Кластер хусусиятлари:

барча таълим тизимининг инновацион стратегиясини белгилайдиган институтнинг мавжудлиги;

- касбий фаолият субъектлари асосий массасининг худудий локаллаштирилиши;

кластер тизими қатнашчиларининг интегратив алоқалари барқарорлиги;

- тизим субъектларининг ягона дастур, инновацион жараёнлар, бошқарув тизимлари, сифат назорати ва х-к. доирасидаги ўзаро алоқалари узоқ муддатли мувофиқлаштирилиши;

- кластерда маъмурий тузилмаларнинг мажбурий иштироки; кластер технологияларини таълимнинг бошқа тизимлари фойдаланиши учун йўналтирилганлиги.

Кластернинг афзалликлари:

- кластер технологияси таълимдаги муаммолар ва тегишли йўналишнинг кучли томонларини аниқлаш имконини беради. Олинган ахборот таҳлил қилинади ва таълим тузилмалари томонидан таълимни ривожлантиришнинг воситалари кейинги тўғри танлови учун фавқулодда муҳим асос бўлиб хизмат қилади. Муҳими, кластер технологиялари амал қилиш шароитида ишларнинг ҳолати ҳақидаги ахборот фаолият рефлексияси ҳисобига ва унинг ҳар бир кластерлари натижалари тобора объективдир;

Кластер - мураккаб ташкил этилган ижтимоий-маърифий тизим, ўзаро боғлиқ ва ўзаро боғлиқ таркибий қисмларнинг иэрархик равишда қурилган тўплами: илмий, ўқув, инновацион, ижтимоий-маданий, саноат муассасалари ва корхоналар ва менежмент, ишлаб чиқариш, фан ва таълим соҳаларини интеграция ва ўзаро боғлиқлик жараёнлари билан бирлаштирган ҳосила тузилмаларидир. Бундай ўқув кластерини яратиш зарурати, шунингдек, мактабдан ташқари таълим талабларга жавоб берадиган ваколатларини шакллантириш зарурати билан ҳам белгиланади.

Робототехника, мехатроника, муҳандислик тўғаракларини ташкил этиш кластери - бу ташқи таъсирлар натижасида (аниқроғи маълумотларга кўра) очик ижтимоий тизим ҳамдир. Баркамол авлод болалар мактабларини ўзини ўзи бошқаришнинг ваколатларини кўп босқичли, комплекс ташкил этилган тизим сифатида шакллантириш бўйича таълим кластери қуйидаги принципларга мувофиқ ташкил этиш:

Тармоқ тўғаракларини ажралмас, мураккаб, кўп даражали тизимга айлантириш ва асосий афзалликлари тизимлар митақавий миқёсда, мослашувчан ва нисбий сода бошқариш кафолатини яратишдир.

Барқарорлик яратиш – бу орқали кластерга бардошли ташқи таъсирларни, яъни тармоқ тўғаракларидаги ўзгарувчанлик барқарорлигини таъминлаш. У асосан ички манбалар ҳисобига ишлайди, шу билан бирга универсал воситалар ёрдамида замонавийлаштириш ва модернизация қилиш учун қулайлик яратиш.

Синергизм – кластерли тўғаракларида ташқи ва ўзаро таъсир ички муҳит синергетик таъсирга олиб келади, бу ўз-ўзини ривожлантириш, ўзини ўзи англаш ва ўзини ўзи ташкил этишга олиб келади.

Мослашувчанлик ва ўзгарувчанлик - янги таркибий қисмни қўшиш орқали уни яхшилайти ва салбий оқибатларга олиб келмайди, бу эса мақбул даражада барқарорлик ва ривожланишдир.

Робототехника, мехатроника, муҳандислик тўғарақларини ташкил этишда Кластерли ёндашиш тамойилларини амалга ошириш зарурияти (тизимли, интеграциялашган, ҳаёт билан боғлиқ, шунингдек шахсий ва касбий ўсишга ёналтирилган ва ҳоказо) жараёни амалга ошириш имкониятларни оширади. Шундай экан кластер назарияси асосчиси, Гарвард университети профессори Майкл Портер, рақобат стратегияси концепцияси тақдимотида ("Рақобат" китобининг муаллифи), "Кластерлар - бу муайян афзалликларга эришишга қаратилган манфаатдор томонларнинг сабъ-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли пост-индустриал иқтисодиётнинг шаклланиши шартлари" деб изоҳлайди[83]. Кластерни маълум бир тизим деб ҳисоблаш мумкин, аммо махсус элемент қўшилиши унинг ишини яхшилайдиган жараён бўлиб, қўшилган элементни олиб ташлаш фожиали оқибатларга олиб келмайди.

Кластерларнинг асосий устунликлари глобаллашув, очиқлик, мослашувчанлик ва бошқарувнинг нисбий қулайлигидадир.

Бутунликнинг тизимли атрибутига қўшимча равишда кластер алоқаларида синергия белгиси ҳам бор бўлиб у, синергетик ёндашувни ҳам амалга оширади. Бунда - фаол ривожланаётган усулларни кашф этиш орқали ўз-ўзини ривожлантириш, ўзини англаш ва ўзини ўзи ташкил этиш ғоялари устунлик қиладиган ёндашувдир. Ўз-ўзини ташкил қилиш, содда қилиб айтганда, "модданинг ўзига хос ички сабаблари туфайли юзага келадиган материянинг ўз-ўзидан ҳаракатланиш жараёнининг табиий-илмий ифодаси"дир. Асосий ғоя бу эрда объектга (тизимга) бундай эффеқтларни танлаш ётади унинг ички хусусиятларига мос келади. Буни қилаётганда шароитлар "резонанс" таъсир кўрсатадиган даражада кичикдир, бу эса бошқариладиган объектга (тизимга) жуда катта таъсир кўрсатади[54].

Кластер ёндашувига мурожаат қилишнинг зарурлиги минтақавий тизим самарадорлигини ошириш мақсадида манфаатдор томонларнинг сабъ-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли сифатида кластернинг афзалликлари билан изоҳланади.

Шундай қилиб, кластер ёндашувини амалга оширишда қуйидаги асосий фикрларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Тармоқ тўғарақлари учун ҳуқуқий асоснинг мавжудлиги субъектларнинг фаолияти;

ишлаб чиқилган механизмлар субъектларнинг ўзаро таъсири кластерлаш;

ишлаб чиқилган механизмлар кластерни бошқариш ёндашуви;

Мактабдан ташқари таълим тизими учун тармоқли (кластерли) ўзаро таъсир шакллари жорий этишнинг муҳимлиги қуйидаги омиллар билан белгиланади:

Юқори ислохотларнинг жадал суръатларини қисқа вақт ичида янги шароитларга мослашиш мумкин бўлган таълим фақат барчанинг фаол ўзаро таъсири билан ўқув фаолияти субъектлари умумий мақсадлар ва манфатларнинг асоси, бу бизга тармоқнинг ўзаро таъсиридан аниқ фойдаланишга эришишга имкон беради;

Мактабдан ташқари таълим сифатига бўлган талабнинг ошиши, бунда ҳар бири таълим хизматининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ ҳолат (ҳар бир талабага нисбатан) индивидуал ёъналтирилганлигидир.

Мактабдан ташқари таълим тизими учун тармоқ (кластер) тўғарақларини яна бир имконияти бу ўқувчиларнинг чекланган ресурслар шароитида (моддий техник баъза етишмовчилигида) тармоқда бўлган ҳолда, бошқа таълим муассасаларида амалга ошириш имконияти (кластер) ва шароитларини яратиб, ресурслар алмашинувига имкон беради. Бу эса самарали қўшма ўқув фаолиятини ташкил этиш имкониятини ҳам яратади.

Робототехника, мехатроника, муҳандислик тўғарақларини ташкил этишда Кластер технологиялардан фойдаланиш ва фаолиятни қуйидаги асосий йўналишларда амалга ошириш ҳам мукин бунда:

мавжуд стандартлар доирасида таълим ва тарбия тизимларининг янги мазмунини, янги педагогик технологияларни, дарсликларни, ўқув-услугий, методик, ўқув-лаборатория мажмуаларини (шу жумладан ўқув) синов ва синов синовларини ўтказиш;

- таълимни бошқариш тизимини модернизация қилишга қаратилган янги стратегия ва механизмларни ишлаб чиқиш ва синаш, шу жумладан таълим иқтисодиёти;
- таълим тизимида янги тузилмаларни яратиш ва ривожлантириш, таълим ташкилотлари ва таълим тизимларининг тармоқдаги ўзаро ҳамкорлиги;
- таълим сифатини баҳолаш тизимларини, таълим сифатини бошқаришнинг янги шакллари ва усулларини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш;
- таълимни ривожлантиришнинг янги шакллари ва воситаларини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш;
- педагогик янгиликларни синовдан ўтказиш ва амалга ошириш.

Ахборот таълим муҳитида кластерни электрон баъза яратиш орқали:

- экспериментал фаолиятни ташкил қилиш ва илмий-услугий таъминлаш тизими экспериментал сайтлар шаклида;
- минтақадаги ўқитувчилар методик уюшмаларининг фаолиятини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлаш тизими;

- амалиётни кичик амалиёт ташкил этиш орқали, маълумотлар базаси форматида ташкил этиш;
- асосий бўлимларнинг фаолиятини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлаш тизими;
- ихтисослаштирилган психологик-педагогик синфлар фаолиятини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлаш тизими;
- ўқитувчилар таркибига бўлган эҳтиёжни электрон мониторинг тизимини яратиш;
- электрон кластер платформасини шакллантириш ва техник хизмат кўрсатиш орқали амалга ошириш мумкин.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрдаги “Халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4467-сонли [қарори](#).
2. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантиришнинг назарий - методик асослари.: Пед.фан.докт. ... дисс. - Т.: 2007. - 45 б.
3. Рахмонва В.Қ. Узлуксиз таълим тизими узвийлигини таъминлашнинг кластер технологиялари.: Монография. - Т.: НАВРЎЗ, 2014. - 94 б.
4. Байденко В.И. Болонский процесс: Результаты обучения и компетентностный подход (книга- приложение 1) / Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – 536 с.
5. Пардабаев Ж.Э. ““СТЕАМ” - Эдусатион ас ан инновативе апроач то тхе девелопмент оф восатионал траининг фор студентс” // Эуропеан Жоурнал оф Ресеарч анд Рефлестион ин Эдусатионал Ссиэнсэс. Вол. 8 Но. 3, 2020. ИССН 2056-5852
6. Педагогический кластер в основе формирования «самообразующейся» личности школьника: Методические рекомендации. Часть 1 / Е. А. Акиньшина, Н. Н. Суртаева, Т. И. Маркова и др. - СПб.: Экспресс, 2012. – 160 с
7. Jonathan Sallet and Ed Paisley Innovation Clusters Create Competitive Communities. - Huff Post Social News September 21, 2009.

**MILLIY GWARDIYA QO'RIQLASH XIZMATI TOMONIDAN
QO'RIQLANYOTGAN OBYEKTlarda SODIR ETILGAN
HUQUQBUZARLIKLAR UCHUN JAVOBGARLIK MASALALARI**

Raximov Abrorbek Sobitxon o'g'li,

Umarov Azizbek Alijon o'g'li

*O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi
Namangan viloyati Qo'riqlash boshqarmasi*

Kalit so'zlar: Milliy gvardiya, qo'riqlash xizmati, qorovul, harbiylashtirilgan qo'riqlash, saf bo'linmasi, militsiya, ma'muriy javobgarlik.

Annotatsiya

Ma'muriy ishlarni ko'rib chiqishda qo'riqlash xizmati tomonidan huquqbuzarlarga nisbatan jazo qo'llashning samaradorligini oshirish va protsessual jarayonlarni soddalashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasida Qo'riqlash xizmati o'z faoliyatini 1952 yilning 29 oktyabrida 5 ta mototsikl va 49 ta velosiped bilan boshlagan. O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Qo'riqlash xizmati davlat miqyosida moddiy-tovar boyliklarning qo'rig'ini amalga oshiruvchi yagona tashkilot hisoblanadi. 1959 yilga kelib qo'riqlashning bugungi kunda ham mavjud bo'lgan ikki turi – qorovullik va harbiylashtirilgan turlari yuzaga keldi. Bunda harbiylashtirilgan bo'linmalar o'ta muhim obyektlarni qo'riqlash uchun, qorovullik bo'linmalari esa qolgan obyektlar himoyasi uchun tashkil etilar edi. O'tgan asrning 60-yillari boshida qo'riqlash bo'linmalari tarkibida shahodatlangan tarkib saf bo'linmalarini tashkil etish amaliyoti joriy etila boshlandi. O'zbekistonda ilk bor shahodatlangan tarkib qo'riqlovi Chirchiq shahrida, 1964 yilda tashkil etildi va o'zining ijobiy natijasini berdi. 1970 yilda Hukumat tomonidan qo'riqlash xizmatida o'z mablag'lari hisobiga markazlashtirilgan qo'riqlash punkti va markazlashtirilgan nazorat punktlari qurish uchun ruxsat bergandan keyin, texnik qo'riqlash taraqqiyotning yangi bosqichiga ko'tarildi. "Kometa", "Neva" rusumli pultrlar keng miqyosda ishlatila boshladi. Faqat mustaqillik yillariga kelibgina xizmat xodimlarining ishlashi, o'qishi va xizmat o'tashlari uchun shart-sharoitlar yaratish masalasiga jiddiy e'tibor qaratilgan. Mustaqillik davrida qo'riqlash xizmatining rivojlanishi va taraqqiy etishi bevosita respublikamizda mulkchilikka bo'lgan munosabatning o'zgarib borishi bilan hamohang kechdi. Shu bilan bir qatorda keyingi yillarda terrorizm balosining jahon bo'ylab avj olishi, xususan Vatanimizda ham tinch aholiga nisbatan bir-necha yovuz, g'ayriinsoniy tajovuzlarning amalga oshirilishi xizmatning o'z faoliyatini takomillashtirib borishga, yuzaga kelgan vaziyatga moslashishga undadi. [1]

Qo'riqlash xizmatidagi ilk o'zgarishlar 1991 yilning noyabr oyida Ichki ishlar vazirligi huzurida Respublika «Qo'riqlash» birlashmasi tashkil etilishidan boshlangan edi. Bu nafaqat qo'riqlash xizmatining tarkibiy tuzilishiga islohlarni kiritdi, balki undagi sifat o'zgarishlarining ham debochasi bo'ldi. O'sha davrlarda xizmat tomonidan himoyaga olingan inshootlarning 30 foizini erkin yollangan qorovul va harbiylashtirilgan soqchilik qo'rig'idagi obyektlar tashkil etardi. Ma'lumki, qorovul qo'rig'ining texnik ta'minoti, ishonchlilik darajasi va samaradorligi militsiya qo'rig'iga nisbatan ancha past. Shundan kelib chiqqan holda, xizmatning tarkibiy jihatdan qayta tashkil etishga alohida e'tibor qaratilib, bosqichma-bosqich qorovullik tarkibidan voz kechib, qo'riqlashning ishonchli turi – militsiya qo'rig'i kuchaytirib borildi. Mustaqillik yillarda xizmatda amalga oshirilgan tub o'zgarishlar, asosan, xizmatni bozor iqtisodiga moslashtirish, bugungi kun sharoitiga to'liq javob berishini ta'minlash va ko'rsatilayotgan xizmatning ishonchliligi va samaradorligini oshirishga qaratildi. [1]

Bir so'z bilan aytganda bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Qo'riqlash bo'linmalarida xizmat ko'rsatishning eng taraqqiy etgan, iqtisodiy jihatdan qulay shakllari yuzaga keldi va hayotga joriy etildi. Yanada tezkor, harakatchan, obyekt va xonadonlar qo'rig'i, xavfsizligi, mudofaasini ta'minlash borasida o'z oldiga qo'yilgan tezkor vazifalarni to'liq bajara oladigan bo'linmalar shakllantirildi. Faoliyatga ilg'or, zamonaviy signalizatsiya va texnika vositalari joriy etib borilmoqda. [1]

Bulardan ko'zlangan maqsad yagona – davlat va xalq boyligi, fuqarolarning mulklarini jinoiy tajovuzlardan ishonchli himoyalash, ularning to'liq xavfsizligini ta'minlash hisoblanadi. [1]

Миллий гвардия Қўриқлаш хизматига оид асосий тушунчалар:

Qo'riqlash xizmati - O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining davlat obyektlarini, o'ta muhim, toifalangan va boshqa obyektlar, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkini shartnoma asosida qo'riqlashni tashkil etuvchi yuridik shaxs hisoblanuvchi tarkibiy bo'linmalari tizimi ;[4]

Qo'riqlanadigan obyekt - shartnoma asosida qo'riqqa olinib, huquqqa zid tajovuzlardan qo'riqlanishi va himoya qilinishi kerak bo'lgan xonalar, binolar, imoratlar, inshootlar, ularga tutash hududlar, akvatoriyalar, muayan joylar, jismoniy shaxslar, transport vositalari, shuningdek, yuklar, xususan tashish jarayonidagi yuklar, pul vositalari va boshqa mol-mulklar; [4]

Saf bo'linmalari - huquqiy maqomi bo'yicha ichki ishlar organlari xodimiga tenglashtirilgan, maxsus unvonga, belgilangan namunadagi formal kiyim-boshga, shuningdek, xizmat vazifasini bajarish vaqtida qonunchilikda o'rnatilgan tartibda jismoniy kuch, o'qotar qurol va maxsus vositalarni qo'llash huquqiga ega bo'lgan

Milliy gvardiya qo‘riqlash xizmatining shahodatlangan xodimlardan iborat tarkibiy bo‘linmasi; [4]

Harbiylashtirilgan qo‘riqlash bo‘linmalari - qonunchilikda o‘rnatilgan doirada va Milliy gvardiya tomonidan belgilangan tartibda jismoniy kuch, o‘qotar qurol va maxsus vositalarni qo‘llash huquqiga ega bo‘lgan erkin yollangan xodimlardan iborat qo‘riqlash xizmatining tarkibiy bo‘linmasi; [4]

Qorovullik bo‘linmalari - qonunchilikda o‘rnatilgan doirada va Milliy gvardiya tomonidan belgilangan tartibda jismoniy kuch va maxsus vositalarni qo‘llash huquqiga ega bo‘lgan erkin yollangan xodimlardan iborat qo‘riqlash xizmatining tarkibiy bo‘linmasi. [4]

Qo‘riqlash tizimlari tomonidan faoliyat turlari bo‘yicha quyidagi xizmatlar ko‘rsatiladi:

a) saf bo‘linmalari tomonidan:

qo‘zg‘almas (aylanma) post orqali obyekt yoki uning bir qismini qo‘riqlash; piyoda yoki transport vositasida muayyan hududdagi obyektlarni yoki alohida obyekt hududlarini yo‘nalish bo‘ylab qo‘riqlash;

harakatlanuvchi qo‘riqlash-nazorat (mobil) guruhleri piyoda (transportda) signalizatsiya (videokuzatuv) vositalari bilan jihozlangan obyektlardan kelib tushgan «tashvish» xabari bo‘yicha zudlik bilan ta’sir choralarini ko‘rish va patrullik qilish; yuridik va jismoniy shaxsga tegishli moddiy-boyliklarni qo‘riqlash-kuzatish; tezkor harakatlanuvchi guruhlar bilan Texnik qo‘riqlash markaz (punkt)lari orqali qo‘riqlanayotgan obyekt va fuqarolar xonadonlarini dahlsizligini ta’minlash.

b) harbiylashtirilgan qo‘riqlash bo‘linmalari tomonidan :

qo‘zg‘almas (aylanma) post orqali obyekt yoki uning bir qismini qo‘riqlash va xavfsizligini ta’minlash;

piyoda yoki transport vositasida muayyan hududdagi obyektlarni yoki ularning hududlarini yo‘nalish bo‘ylab qo‘riqlash;

v) qorovullik bo‘linmalari tomonidan qo‘zg‘almas (aylanma) post orqali obyekt yoki uning bir qismini qo‘riqlash va xavfsizligini ta’minlash;

g) texnik qo‘riqlash vositalari bilan yoki mavjud texnik vositalarga xizmat ko‘rsatish orqali obyektlarni qo‘riqlash va xavfsizligini ta’minlash. [4]

Quyidagilar qo‘riqlash xizmatining asosiy vazifalari hisoblanadi:

shartnoma asosida davlat obyektlarini, o‘ta muhim, toifalangan va boshqa obyektlarni, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkini, shuningdek, xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlarning diplomatik, konsullik va boshqa vakolatxonalari obyektlarini qo‘riqlash;

qo‘riqlanayotgan obyektlarda ichki, ruxsat berish rejimlarini hamda jamoat tartibini ta’minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va bartaraf etish;

qo‘riqlash vositalari va tizimlarini qo‘llash sohasida yagona texnik siyosatni va ulardan foydalanish ustidan samarali nazoratni ta‘minlash, shuningdek, qo‘riqlash faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng miqyosda joriy etish;

shartnoma asosida texnik qo‘riqlash vositalarini o‘rnatish (sozlash), ularga texnik xizmat ko‘rsatish va ekspluatatsiya qilish;

davlat tashkilotlari, shuningdek, ustav fondida (kapitalida) davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo‘lgan yuridik shaxslarga tegishli qo‘riqlash bo‘linmalarida nazorat tekshiruvlarini o‘tkazish (huquq-tartibot organlari va harbiylashtirilgan tuzilmalardan tashqari), obyektlarda ichki, ruxsat berish rejimlariga rioya etilishiga doir tadbirlarni nazorat qilish va muvofiqlashtirish;

ommaviy tadbirlarda jamoat xavfsizligini ta‘minlashda ishtirok etish, aholi gavjum joylarda jamoat tartibini saqlashda huquq-tartibot organlariga ko‘maklashish. [2]

Ma‘lumki, O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi Kodeksining 248-1-moddasiga asosan “O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi organlarining mansabdor shaxslari ushbu Kodeksning 61, 185-1 (bojxona to‘g‘risidagi qonunchilikni buzish bilan bog‘liq huquqbuzarliklardan tashqari), 194-1, 195-1, 196 (O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi organlariga tegishli qismi bo‘yicha) va 210-1-moddalarida nazarda tutilgan ma‘muriy huquqbuzarliklarni aniqlagan taqdirda, Milliya gvardiyaning mansabdor shaxslari tomonidan ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarga nisbatan ‘g‘risida bayonnoma tuzadi. [3] Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi bayonnoma ko‘rib chiqish uchun ushbu Kodeksning 282-moddasida belgilangan tartibda sudga yuboriladi”-deb ko‘satilgan bo‘lib, hozirgi kunda zamon talablaridan kelib chiqqan holda fuqarolarning ishlarini ko‘rib chiqishda protsessual hujjatlar tayyorlash jarayonini tezlashtirish uchun yuqoridagi MJTKning 248-1-moddasiga qo‘shimcha ravishda 183-modda “Mayda bezorilik”ni, ya‘ni “Jamoat joylarida uyatli so‘zlar bilan so‘kinish, fuqarolarga haqoratomuz shilqimlik qilish hamda jamoat tartibini va fuqarolarning osoyishtaligini buzuvchi shu kabi boshqa xatti-harakatlarda ifodalangan jamiyatda yurish-turish qoidalarini qasddan mensimaslik” hamda 54-modda “Epidemiyalarga qarshi kurash qoidalarini buzish”. Karantinli va inson uchun xavfli bo‘lgan boshqa yuqumli kasalliklar paydo bo‘lishi hamda tarqalishi sharoitida vakolatli organning maxsus talablariga zid ravishda jamoat joylarida niqobsiz bo‘lish” moddalarini qo‘shilishi natijasida, Milliy gvardiya Qo‘riqlash xizmati tomonidan qo‘riqlanayotgan obyektlarda aynan ushbu moddada nazarda tutilgan holatlar fuqarolar tomonidan sodir etilgan taqdirda, ushbu obyektida xizmat vazifasini olib borayotgan xodimlarning xizmat olib borish jarayonini osonlashtiradi,

vaqt va sarf harajatlarni kamayishiga hamda ishlarni ko‘rib chiqishda sansolarlik xolatini oldini oladi.

Foydalanigan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Qo‘riqlash bosh boshqarmasi. ngoxrana.uz (internet tarmog‘i).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 20 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Qo‘riqlash bosh boshqarmasining faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 4997-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Ma‘muriy javobgarlik to‘risidagi kodeksi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi qo‘mondonining 2019 yil 15 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi qo‘riqlash xizmati tomonidan obyektlarni qo‘riqlashni tashkil etish to‘g‘risidagi yo‘riqnomani tasdiqlash haqida”gi 204-son buyrug‘i.

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI NEFT VA GAZ SANOATI SOHASIGA
OID ATAMALARNING LISONIY-KOGNITIV JIHALARI QIYOSIY
TADQIQI**

Raxmatova Mehriniso Musinovna

*Buxoro davlat universiteti ingliz tilshunosligi kafedrasida
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. Dotsent*

m.m.raxmatova@buxdu.uz

Chariyeva Mexriniso Jaxonovna

*Buxoro davlat universiteti
Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik yo'nalishi*

2-kurs magistranti

m.j.chariyeva@buxdu.uz

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi neft va gaz sanoatiga oid atamalar ustida ilmiy izlanishlar, chog'ishtirma usuli, ularni o'rganish zarurligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot uchun atamalarning tanlanishi nafaqat ularning kundalik hayotda keng qo'llanilishi, balki xalq ma'naviy va moddiy hayotining o'ziga xos xususiyatlarini ifodaligi, obrazli, yorqin aks ettirilishi bilan ham izohlanadi. Maqolada qo'shimcha lingvistik omillar asosida toponimik komponentli izohlar berilgan chog'ishtiruv jarayonida g'alizlik vujudga kelmasligiga alohida e'tibor qaratilgan. Atamalarning milliy-madaniy xususiyatlari, uslubiy ko'rinishini oshirishdagi o'rni va tarjimasining nazariy jihatlari ko'rib chiqiladi. Bu birliklar, shuningdek, atamalarning lingvistik va madaniy tabiati haqidagi tilshunos olimlarning hamda soha mutaxassislarining qarashlari orqali yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: neft va gaz sanoati, atama, kognitiv tilshunoslik, mantiqiy

Har bir sohaning gurrakib rivojlanishi va taraqqiy etishida ma'lum bir vaqt talab qilinadi. 1989 yil 21 oktyabr «Davlat tili haqida»gi Qonun qabul qilinib, o'zbek tiliga Davlat tili maqomi berildi.¹ Muqaddas qadriyatlaridan biri bo'lmish ona tilimiz o'zining qonuniy maqomi va himoyasiga ega bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham davlat tilining maqomi, o'rni huquqiy jihatdan mustahkamlab qo'yildi. O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir. O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analari hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun

¹ <http://hudud24.uz/ozbekiston-respublikasining-davlat-tili-ozbek-tilidir/>

sharoit yaratadi.²Ingliz tilidagi neft va gaz sohasidagi so'zlarning ham tarjimalari ustida izlanishlar olib borildi.

Ma'lumki, ilmiy izlanishlar sohalar asosida xilma-xildir. Ta'lim muassasalarida ingliz tili fanini o'qitish jarayonida turli xil kasb-hunarga oid atamalarni fanga olib kirish va shu bilan birgalikda ularni ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha terminologiya fani tilshunoslikning yangi yo'nalishi sifatida madaniy tavsifda qo'llanilib kelinmoqda.

Hozirgi kunda iqtisodiyotga yuqori daromad keltirayotgan keng tamoqlardan biri – neft va gaz sanoati sohasidir. O'zbekiston hozirgi kunda dunyo miqyosida neft va gaz sohasida ulkan salohiyatga ega bo'lan davlat hisoblanadi. Birgina 2022-yilda «O'zbekneftgaz» kompaniyasining Ustyurt gaz qazib chiqarish boshqarmasi tomonidan so'nggi ikki yil davomida 73 ta (37 ta va 36 ta) quduq burg'ilandi, 123 ta (67 ta va 56 ta) quduq kapital ta'mirlandi, 10 ta (5 ta va 5 ta) texnologik obyekt qurilib, ishga tushirildi. Natijada qo'shimcha tarzda 2 mlrd 319,9 mln kub metr (966,9 mln kub metr va 1 mlrd 353 mln kub metr) tabiiy gaz hamda 54,5 ming tonna (23,9 ming tonna va 30,6 ming tonna) gaz kondensati qazib chiqarildi.³

Jamiyatdagi barcha ilmiy izlanishlar, o'zgarishlar va yangilanishlar avvalo tilda aks etar ekan, barcha jarayonlar tilshunoslar oldiga juda katta vazifalarni qo'yadi. Ushbu vazifalardan biri neft va gaz sanoat sohasidagi terminlarni lingvistik jihatdan tahlil qilish masalasidir. Shuning uchun, ingliz tili fanini o'qitish jarayonida neft va gaz sanoat sohasiga oid atamalarni qo'llash va ularni o'rganish jarayonida talabalarni intellektual rivojlantirishning sifatida qaraladi. Kognitiv tahlilda olamni bilish jarayonida yuzaga keladigan mantiqiy (mental) strukturalarning lisoniy ifoda topishini ta'minlovchi mexanizmlar qamrovidagi uslub va vositalar tadqiqi asosiy o'ringa ko'chadi⁴, deb qayd etadi tilshunos olim Sh. Safarov.

Atama - lotincha terminus so'zidan olingan bo'lib, chegara degan ma'noni anglatadi va uning asosiy vazifasi ilmiy tushunchani bir ma'noda ifodalab berishdan iboratdir.⁵ Atamalar har kun ishlatiladigan adabiy tildagi so'zlardan farq qilib, ilmiy va ilmiy texnika tushunchalarni ifodalaydi va u ilmiy nazariya xulosa natijasidir. Neft va gaz sanoati sohasidagi eng ko'p qo'llaniladigan atamalarga namuna sifatida quyidagi ingliz va o'zbek tillaridagi qiyosiy tahlillar bilan misollar keltirilgan:

aromatization of oil fractions -neft fraksiyalarining aromatlanishi (neftni qayta ishlash jarayonida aromatic uglevodlar bilan boyitish)

paraffin-free oil -parafinsiz neft (tarkibida 1% gacha parafin bo'lgan neft)

butane –butan (rangsiz va hidsiz uglevodorodli gazlar)

layer burned volume-qatlamning kuydirilgan hajmi (qatlam ichra yonish jarayoniamalga oshirilayotganda mahsuldor qatlam kuygan qismining hajmi)

² <https://constitution.uz/oz/clause/index>

³ <https://www.gazeta.uz/oz/2022/05/16/uzbekneftgaz/>

⁴ Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. "Sangzor" nashriyoti. 15-bet

⁵ <https://e-library.namdu.uz>

gasification of oil at the contact surface -neftni tutash yuzasida gazlantirish (qatlam neftining qatlamda yoki laboratoriya sharoitida gazzizlantirish)

magnetic tape-magnit lentasi (ma'lumotlarni uzoq vaqt saqlashga mo'ljallangan xotira to'plagichi)

mylonitic rocks-milonit jinslar (chaqiq, ya'ni maydalangan jins bo'laklari va mineral zarralarning parchalanishidan hosil bo'ladi)

stacks of layers-qatlam uyumlari (qatlam turidagi jinslarda neft va gazning tabiiy to'planishidan hosil bo'ladigan uyum)

passing wells-o'tayotgan quduqlar (eski quduqlar toifasining kichik guruhi-hisobot yilning 1-yanvarigacha harakatga bo'lgan quduqlar fondi)

proven reserves-tasdiqlangan zaxiralar (O'zbekiston Respublikasi geologiya va mineral resurslar qo'mitasi qoshidagi Davlat Zaxiralar komissiyasi tasdiqlagan balans va balansdan tashqari zaxiralar)⁶.

Yuqoridagi ilmiy izlanishlardan shuni anglashimiz mumkinki, til tizimiga kognitiv yondashish tilning yana bir necha o'ziga xos jihatlarini tadqiq etishga imkon beradi. Bundan tashqari, kognitiv tahlil uchun chog'ishtirilayotgan til tizimida dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan obyekt vazifani bajaradi.

Xulosa sifatida shuni qayd etish mumkinki, kognitiv tilshunoslik serqirra hodisa bo'lgan til sistemasini tadqiq etish jarayonida yangi so'zlarni kashf etishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <http://hudud24.uz/ozbekiston-respublikasining-davlat-tili-ozbek-tilidir/>
2. <https://constitution.uz/oz/clause/index>
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/05/16/uzbekneftgaz/>
4. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. "Sangzor" nashriyoti. 15-bet
5. <https://e-library.namdu.uz>
6. Abidov A.A., Ergashev Y., Qodirov M.H. –Neft va gaz sanoati ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati- T.: "Sharq",2004. 568 bet

⁶ Abidov A.A., Ergashev Y., Qodirov M.H. –Neft va gaz sanoati ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati- T.: "Sharq",2004. 568 bet

TILNI O`RGANISHDAGI MUAMMOLAR

Aziza Dehqonova Sherbo'ta qizi

*Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti Universiteti
2-kurs talabasi. Ona tili va adabiyoti ta'limi fakulteti*

Annotatsiya: Ma'lumki dunyoda jami yetti mingdan ortiq tillar mavjud, bu tillarning lug'at boyligi bir-biridan keskin farq qiladi. Har bir tilning lug'at tarkibi shuningdek, tildagi so'zlar majmuasi leksika deb yuritiladi. Har bir tilning leksikasi ishlatilishi, tarixiy kelib chiqishi va boshqa omillar asosida turli qatlamlarga bo'linadi va uning-leksikologik tomonidan o'rganiladi.

Kalit so'zlar: til, leksika, metod, ta'lim, maktab.

KIRISH

Maktabda "leksika"ni o'rganish umumta'lim maktablarida amaliy ahamiyatga ega, bunda o'quvchilar faqat tilning leksik tartibi bilan tanishib qolmay, balki olgan bilimlarini berilgan tartibda ishlatishni ham o'rganadilar. So'zlar ustida ishlash turli tillarni so'z miqdorini o'rganishga, so'zlarni maqsadiga qarab ishlatish malakasiga ega bo'ladi. Bo'limni nazariy tomondan tushuntirish o'quvchida so'zga bo'lgan aqliy munosobatni tarbiyalaydi, o'zbek tiliga bo'lgan qiziqishni rivojlantiradi va uni o'rganishga intiltiradi.

Maktabda o'quv predmeti sifatida tilni o'rganish tizimi tilning barcha tomonlarini ya'ni fonetikasi, leksikasi, so'z yasalishi va grammatikasining o'zaro ichki bog'lanishiga asoslanadi.

So'z va so'z birikmasi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud bo'lgan barcha so'z va iboralarning yig'indisi lug'at tarkibi deyiladi. Leksikologiya o'zbek tilining lug'at tarkibini o'rganadigan bo'limdir. Leksikologik lug'at tarkibidagi so'zning nutqi ma'no ifodalash xususiyati, qo'llanish faolligi, boyib borishi, ba'ziso'zlarning eskirib, iste'moldan chiqib ketishi, ma'no ko'chirish hodisasi kabilarni o'rganadi. Shu sababli leksikologik lug'at ustida ishlash metodikasining mengvistik asosi hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Bizning olib borayotgan maqolamizni asosiy vazifasi bir va ko'p ma'noli so'zlarni, asl va ko'chma ma'noli so'zlarni, omonimlar, sinonimlar va antonimlarni interaktiv usullar yordamida o'quvchilarga yetkazishdir.

Biz maktabda leksikologik materiallarni o'rganish uchun uch xil tushuncha va yo'nalishni taklif qilamiz.

1. O'quvchilar avval so'zlarning semantik xarakteri bilan tanishishi ularning bog'lanish xususiyatini o'rganishga qaratiladi. Bunga zarur tushunchalar quyidagicha bo'ladi: bir ma'noli va qo'p ma'noli so'zlar, asl va ko'chma ma'noli, omonim, sinonim va antonimlar.

2. Undan keyin tilning lug'aviy tarkibini o'rganish jarayonidagi alohidaligi: asosiy o'zbek tili va boshqa tillardan o'zlashgan leksika. Eskirgan (arxaizmlar va tarixiy so'zlar) va yangi (neologizmlar) so'zlarni o'zlashtirishga qaratiladi.

3. So'zlardan foydalanish xususiyatiga qarab ularning bog'liqligi keng tushuntirish ishlarini olib borish aloxida ahamiyat kasb etadi. Keyin o'quvchilarga umumiy qo'llaniladigan (professional va dialektik) leksika bilan tanishtiriladi.

Metodik adabiyotlarda leksikani o'zlashtirish boshqichlariga yetarlicha e'tibor berilgan:

1. Etimologik va semantik yo'l bilan terminlarni o'quvchilarga atroflicha tanishtirish;
2. Berilgan so'zlarning leksik ma'nosini ochib berishga, ularning bosh ma'nosiga e'tibor berish;
3. Berilgan leksik birlikni ochishda, uni kuzatish orqali amalga oshirish;
4. Barcha o'rganilayotgan leksik birliklarni tayanch jadval va sxemalar orqali umumlashtirish;
5. Tushunchaning formasini aniqlash, uni tushuntirish va xotiradashaqlash.

O'quvchilarni leksik tushunchalarni egallanganligini, ularni tushuntirish va yodda saqlash orqali bilib olishimiz mumkin. Leksik tushunchalarni bosqichma-bosqich egallashda o'quvchilar olgan bilimlari, aniqlanmalar bilan moslashishga yordam beradi.

Til o'qituvchilarining fikricha bu ish 94-95% bajarilmoqda: ya'ni tushuncha xarakteri o'ziga xos aniq ko'rinishga ega bo'lib qolmay uning alomatlari bilan bo'laklarga ajratish yuli bilan leksik birlik ma'nosini tuzilishi va mazmuniga egadir.

Til leksikasini o'zlashtirishda o'quvchilar tushunchalarni aniqlash va talaffuz qilishini kuzatish bo'yicha qilingan birinchi qadamdir. Berilgan nutq amaliyotida leksikadan to'g'ri foydalanishga qaratilgan malaka hosil qilish yo'nalishida katta ishlarni amalga oshirish kutilmoqda. O'quvchilarga berilayotgan bilimlarni mustahkamlash bosqichida metodik adabiyotlarda leksik-ma'no, leksik-grammatik, leksik-uslub mashqlarga ko'proq e'tibor berish tavsiya etiladi.

Birinchi guruh mashqlarining tahlil qilinayotgan leksik holati uchun tanlash yo'li bilan matnda qo'llashni kuzatishni tashkil qilish ya'ni izohli lug'at, sinonim va antonim lug'atlardan foydalangan holda semantik xususiyatga ega bo'lgan so'zlarni qo'llash lozim.

Leksik grammatik mashqlarga qo'yilgan vazifalar ko'p darajada so'z birikmalari va gaplarni qurilishiga bog'liq. Bunday mashqlarni bajarilishi faqat so'zni ahamiyatini tushuntiribgina qolmay, balki o'quvchilarga uni o'zgarishini, so'zlardan gap tuzishni to'g'ri hosil qilishga o'rgatildi.

XULOSA VA MUNOZARA

Shuni taqidlash kerakki, Morfologik va orfografik bo'limlarda olingan nazariy bilimlar o'zbek tili darsliklarining boshqa bo'limlarida ya'ni morfemika, so'z yasalishi morfologiya, orfografik bo'limlaridagi mashqlar bilan mustahkamlanadi. O'zbek tili darslarida lug'at-orfografik yuzasidan ishlar olib boriladi. Bu yo'nalishda so'zlarni semantik, imlo va talaffuz nuqtai nazarida ko'rib chiqiladi. Bir tilli lug'atlar asosida yozilgan mashqlar alohida diqqatga sazovordir:

-Bu mashqlar kerakli umum predmetlar rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lib, faol va nafaol so'zlar bilan ishlashda yaxshi samara beradi;

-O'quvchilar o'zbek tilini o'rganish davomida og'zaki fikrlash va yozishda asosan bir tilli lug'atlardan foydalanadilar.

Bizni kuzatuvlarimizga ko'ra sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda ham o'qituvchilarning ko'pchiligi "leksikologiya" bo'limi bilan ishlashni afzal ko'radilar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. H.Bakieva, N.Ahmedova, N.Azizova, D.Nosirova, B.Teshaboyeva,U.Ismoilova, B.Egamberdieva "Savodga o'g'atish darslari".-: "Extremum-press", 2014.-119 b.
2. Uzviylashtirilgan o'g'uv dasturi. - T.: Yangiyo'l poligraf service, 2012. - 46-68 b.
3. B.Tuxliev va boshqalar. O'zbek tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 2019.
4. Ashrapova T., Odilova M. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi.- T: 2014.

HYDROCARBON SOLVENTS FROM THE RESIN OF UNDERGROUND GASIFICATION OF ANGREN COAL

Qodirova Feruza

Senior teacher of Namangan Institute of Engineering and Construction

No'monova Sohiba

Teacher of Namangan Institute of Engineering and Construction

Mo'ydinova Nilufar

Teacher of Namangan Institute of Engineering and Construction

Mukhtaraliyeva Mukhtasar

Teacher of Namangan Institute of Engineering and Construction

Abstract. The article discusses the technology of coal production, its components, ways of using it as fuel. Mainly information is given on technologies of gasification of coal from Angren coal mine, and information on methods is also given.

Key words: coal, gasification, extraction, technological methods, raw materials

Coking resin can be used as a raw material for the production of hydroaromatic solvents.

The resources of raw materials for valuable solvents can also be expanded at the expense of those quantities of underground coal gasification (UCG) tar, which will be obtained under the condition of industrial implementation of underground gasification of Angren coals. The properties and chemical composition of resins for semi-coking and underground coal gasification are identical. This allows the development of a number of similar processes based on them.

In contrast to semi-coking resin, CCGT resin was subjected to heat treatment at the first stage under a hydrogen pressure of 40 atm. and a temperature of 400°C. The experiments were carried out on a laboratory microinstallation with a reactor volume of 20 ml.

№	Resin Sample Characteristic	
1	Density at 20°C, g/cm ³	1,0343
2	Relative molecular weight	213
3	Viscosity at 50 °C, m ² /s (eat)	18,5.10 ⁻⁶ (18,5)
4	The amount of insoluble substances in C ₆ H ₆ , %	0,26
5	Ash content, %	0,055
Fractional composition, %:		
1	distillation to 100°C	2,7
2	100 — 200°C	4,5

3	200 — 250°C	25,0
4	250 — 300°C	18,5
5	remainder above 300°C	49,3

Thermal hydrogenation contributed to the production of a product in which the content of aromatic hydrocarbons increased from 32% to 76.5%. The yield of the hydrogenate in the optimal experiment at a space velocity of 1.5–2.0 h⁻¹ was 95%. Hydrogenate fraction 200–300°C was isolated by distillation, which was subjected to hydrogenation on a nickel-molybdenum catalytic system at 300°C, space velocity 0.5 h⁻¹, pressure 50 atm, and hydrogen molar concentration 7:1. The composition and properties of the hydrogenation feedstock, the conditions for an optimal hydrogenation experiment, and the characterization of the hydrogenation product are given above.

The composition and properties of the feedstock for the production of solvents

Density at 20°C, g/cm ³	1,0238
Index of refraction, n_d^{20} at 20°C	1,5820
Drum index coefficient. Z	36
Viscosity, m ² /s (cst)	13,2 · 10 ⁻⁶ (13,2)
Relative molecular weight	171
Iodine number mg ioa/100 g	31,14
Amount of sulfonated hydrocarbons %, mass	97,5

Boiling limits, °C: H. κ – 223; 10% - 235; 20% - 247; 30% - 255; 50% - 280; 70% - 288; 80% - 298, 92% - 300.

Conditions for an optimal hydrogenation experience and characterization of the hydrogenate:

1	Catalyst	“Nickelmolybdenum system”
2	Temperature, °C	300
3	Volumetric velocity, ch ⁻¹	0,5
4	Yield of hydrogenate, % mass.	92
5	Hydrogen consumption, %	1,4
6	Hydrogenizate viscosity, m ² /s (cst)	6,2 · 10 ⁻⁶ (6,2)
7	Density at 20°C, g/sm ³	0,9222
8	Relative molecular weight	189
9	Refractive index, n_d^{20} at 20°C	1,4993
10	Iodine number, mg iodine/100 g.	15,5

The data show that the hydrogenation process contributed to a significant decrease in the viscosity of the product, saturation of unsaturated hydrocarbons. The results of narrow fractionation, the data of which are given in table. 1 show that the hydrogenation process made it possible to obtain not only medium-boiling, but also some low-boiling hydrocarbons. The values of the index of refraction of the isolated

fractions indicate the content of predominantly hydroaromatic hydrocarbons in them. The absence of pure samples of hydrogenated hydrocarbons and their homologues did not allow us to characterize these fractions in more detail [1].

Table 1 - Results of narrow fractionation of pyrocondensate after hydrofinishing

Boiling limits, °C	Exit %	Refractive index при 20°C	Boiling limits, °C	Exit, %	Refractive index при 20°C
Н.к.87,6	-	-	196,7-204,6	1,3	1,4880
87,6-100,7	2,7	1,4392	204,6-208,6	-	-
100,7-107,6	-	-	208,6-209,6	1,5	1,4900
107,6-109,6	1,3	1,4340	209,6-212,6	2,8	1,4910
109,6-122,8	-	-	212,6-220,7	-	-
122,8-136,0	3,7	1,4350	220,7-221,7	3,2	1,4930
136,0-143,4	1,1	1,4403	221,7-222,7	-	-
143,4-144,0	-	-	222,7-225,7	2,6	1,4960
144,0-146,0	2,3	1,4480	225,7-227,7	-	-
146,0-162,7	-	-	227,7-232,7	5,3	1,5010
162,7-164,7	1,3	1,4570	232,7-239,9	-	-
164,7-165,0	-	-	239,9-244,0	8,2	1,5060
165,0-168,5	2,9	1,4603	244,0-246,6	-	-
168,5-174,5	-	-	246,6-251,6	5,3	1,5120
174,5-177,5	2,7	1,4640	Remainder above 251,6	37,0	-
177,5-185,2	8,0	1,4710			
185,2-194,7	-	-	Static delay + loss	3,1	-
194,7-196,7	3,7	1,4815	-	3,1	-

Of interest is the fact that the entire resin of underground coal gasification was used as a raw material, without preliminary separation of phenols and bases from it. The economic feasibility of the technology for obtaining hydroaromatic hydrocarbons during the processing of resin is indisputable. It eliminates the inevitable loss of part of the raw material during its dephenolization and depyridination.

Literature

1. Кодиров, Д. Т., & Кодирова, Ф. М. (2021). Алгоритмы совместного оценивания вектора состояния и параметров динамических систем. *Universum: технические науки*, (7-1 (88)), 66-68.
2. Kodirov, D. T., Kodirova, F. M., Haydarov, B., & Negmatov, U. (2020). Algorithms For Stable Estimation Of The Extended State Vector Of Controlled Objects. *Solid State Technology*, 63(6), 14903-14909.
3. Kodirova, F. U. (2019). Modern Approaches to Preparing Disabled Children for Social Life in Uzbekistan.

4. Кодиров, Д. Т., Кодирова, Ф. М., & Юлдашбаев, А. А. (2022). АНАЛИЗ АЛГОРИТМОВ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ НИЗКОТЕМПЕРАТУРНОЙ СЕПАРАЦИИ. *Главный редактор: Ахметов Сайранбек Махсutowич, д-р техн. наук; Заместитель главного редактора: Ахмеднабиев Расул Магомедович, канд. техн. наук; Члены редакционной коллегии*, 39.
5. Кодиров, Д. Т., & Кодирова, Ф. М. (2020). ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ЭНЕРГОНОСИТЕЛИ БУДУЩЕГО. *Вестник Науки и Творчества*, (5 (53)), 50-53.
6. Эшмухамедов, М. А., & Кадырова, Ф. М. (2018). Гидрирование непредельных углеводородов углекислотного происхождения на никелевом катализаторе. *Рецензент: ЕА Лисица главный врач филиала Федерального бюджетного учреждения здравоохранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Хабаровском крае, в городе Комсомольске-на-Амуре, Комсомольском районе» Редакционная коллегия*, 123.
7. Qodirova, F. CURRENT ISSUES AND STRATEGIES OF PREPARING THE CHILDREN WITH LIMITED ABILITIES FOR SOCIAL LIFE IN UZBEKISTAN.
8. Feruza, Q. (2022). TECHNOLOGY FOR PROCESSING CARBON DIOXIDE EXHAUSTED FROM THE MIXTURE OF EXHAUST GAS FLOWS. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(9), 252-255.
9. Qodirova, F. (2022). PRODUCTION OF PRODUCTS FROM RESINS OF UNDERGROUND COAL GASIFICATION. *Science and innovation*, 1(A6), 129-132.
10. No'Manova S. E. Ta'lim jarayonida talabalarning amaliy bilimlarini rivojlantirish metodikasi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 585-589.
11. Алимджанова, Д., Акбаров, А., & Муйдинова, Н. К. (2017). Способ повышения эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи. In *Issues of modern education in the condition of globalization. Collection international scientific conference*.
12. Mukhtasar, M. (2021). Improving the methodology of teaching virtual lessons on the basis of modern digital technologies. *Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595)*, 1(1).
13. No'Manova S. E. Qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini ishlab chiqarish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 605-608.
14. Абдуманнопов, Н. А. (2018). Модернизация кольцевой печи для обжига строительного кирпича. *Научное знание современности*, (12), 25-29.
15. Sharopov, B., & Muxtoraliyeva, M. (2022). PEDAGOGIKA FANINING METODOLOGIYASI. *PEDAGOGS jurnali*, 2(2), 259-262.
16. Ergashboevna N. S. METHODOLOGY OF DEVELOPING STUDENTS'PRACTICAL KNOWLEDGE ON THE BASIS OF CLUSTER APPROACH IN THE PROCESS OF TEACHING BUILDING MATERIALS AND PRODUCTS //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 629-632.
17. Алимджанова, Д. И., & Муйдинова, Н. К. К. (2020). Повышение эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи для обжига строительного кирпича. *Universum: технические науки*, (4-1 (73)), 67-71.
18. Sharopov, B., & Muxtoraliyeva, M. Pedagogika fanining metodologiyasi. *Pedagogs international research journal*. 259-262 (2). Volume-2, Issue-1.
19. Ergashboevna N. S. USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING BUILDING MATERIALS AND PRODUCTS //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 126-129.
20. Алимджанова, Д. И., Абдусатторов, Ш. М., Муйдинова, Н. К. К., & Абдуганиев, Ш. Х. У. (2021). Водоугольное топливо на основе бурого угля Ангренского месторождения. *Universum: технические науки*, (3-2 (84)), 68-72.
21. Мухторалиева, М. (2022). Курилиш соҳасида мутахассислик фанларини ўқитиш тамойиллари. *Analytical Journal of Education and Development*, 2(6), 114-118.

22. Numanova S. E. Energy-efficient modern constructions of external walls //Экономика и социум. – 2021. – №. 1-1. – С. 193-195.
23. Mo'Ydinova, N. (2022). G'ISHT ISHLAB CHIQARISH TEXNOLOGIK JARAYONLARI VA TARKIBI HAQIDA. *Science and innovation*, 1(A8), 493-498.
24. Mukhtoralieva, M., Rakhmonov, S., & Ganiev, A. (2022). THE ESSENCE OF TEACHING BASED ON THE COMPETENCE APPROACH TO THE HIGHER EDUCATION PROCESS. *Science and innovation*, 1(B7), 784-788.
25. Хамидов А. И., Нуманова С. Э., Жураев Д. П. У. Прочность бетона на основе безобжиговых щёлочных вяжущих, твердеющего в условиях сухого и жаркого климата //Символ науки. – 2016. – №. 1-2. – С. 107-109.
26. Muxtoraliyeva, M., Xayitboyev, S., & Nazirova, M. (2022). QURILISH MATERIALLARI VA BUYUMLARI FANINI O'QITISHDA INTERFAOL TA'LIM METODLARI. *Science and innovation*, 1(C6), 146-152.
27. Mavlonov R. A., Numanova S. E., Umarov I. I. Seismic insulation of the foundation //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)-Peer Reviewed Journal. – 2020. – Т. 6. – №. 10.
28. Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). QUYOSH ENERGIYASIDAN FOYDALANIB TURAR JOY BINOLARI QURISHNING ISTIQBOLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 135-141.
29. Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СЕЙСМИЧЕСКОЙ ИЗОЛЯЦИИ В ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ МНОГОЭТАЖНЫХ КАРКАСНЫХ ЗДАНИЯХ //НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «МАТРИЦА НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ». – С. 37.
30. Hakimov, S., Sharopov, B., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). URILISH MATERIALLARI SANOATIDA INNOVATSION MATERIALLAR ISHLAB CHIQARISHNING ISTIQBOLLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 149-156.
31. Mavlonov R. A., Numanova S. E. Effectiveness of seismic base isolation in reinforced concrete multi-storey buildings //Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers. – 2020. – Т. 16. – №. 4. – С. 100-105.
32. Kazadayev, A., Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). MAMLAKATIMIZDA NEMIS TA'LIM TIZIMINI JORIY QILISHNING SAMARADORLIGI TAHLILI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 124-129.
33. Ризаев Б. Ш., Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. Деформации усадки и ползучести бетона в условиях сухого жаркого климата //Символ науки. – 2016. – №. 5-2. – С. 95-97.
34. Хамидов, А. И., Шаропов, Б. Х., & Мухтаралиева, М. А. (2022). Исследования золошлаковых смесей для производства строительных материалов.
35. Mavlonov R. A. Qurilish konstruksiyasi fanini fanlararo integratsion o'qitish asosida talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 600-604.
36. Абдуназаров, А., Хакимов, С., Умаров, И., Мухторалиева, М., Дедаханов, Ф., & Шаропов, Б. (2022). МЕРОПРИЯТИЯ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ И РЕКОНСТРУИРУЕМЫХ ЗДАНИЙ. *Journal of new century innovations*, 18(1), 130-134.
37. Sodiqjon, K., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., & Akbarjon, A. (2022). PROSPECTIVE ASPECTS OF USING SOLAR ENERGY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 142-148.
38. Mukhtasar, M., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Isroil, U., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN EDUCATION SYSTEM IN OUR COUNTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 168-173.

39. Dadakhanov, F., Sharopov, B., Umarov, I., Mukhtoraliyeva, M., Hakimov, S., Abdunazarov, A., & Kazadayev, A. (2022). PROSPECTS OF INNOVATIVE MATERIALS PRODUCTION IN THE BUILDING MATERIALS INDUSTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 162-167.
40. Begyor, S., Isroil, U., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). MEASURES TO IMPROVE THE ENERGY EFFICIENCY OF MODERN AND RECONSTRUCTED BUILDINGS. *Journal of new century innovations*, 18(1), 157-161.
41. Akhmedov, I., Khamidov, A., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., & Kazadayev, A. (2022). RESEARCH OF ASH-SLAG MIXTURES FOR PRODUCTION OF CONSTRUCTION MATERIALS. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 85-91.
42. Khamidov, A., Akhmedov, I., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., Hakimov, S., & Aleksandr, K. (2022). APPLICATION OF HEAT-INSULATING COMPOSITE GYPSUM FOR ENERGY-EFFICIENT CONSTRUCTION. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 77-84.
43. Khamidov, A., Akhmedov, I., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., Hakimov, S., & Abdunazarov, A. (2022). INVESTIGATION OF THE PROPERTIES OF CONCRETE BASED ON NON-FIRING ALKALINE BINDERS. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 92-100.
44. Akhmedov, I., Khamidov, A., Shavkat, Y., Umarov, I., & Kazadayev, A. (2022). DISTRIBUTION OF SEDIMENTS IN THE MOUNTAIN RIVER BED. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 101-106.
45. Шаропов, Б. Х., Хакимов, С. Р., & Рахимова, С. (2021). Оптимизация режимов гелиотеплохимической обработки золоцементных композиций. *Матрица научного познания*, (12-1), 115-123.
46. Yuvmitov, A., & Hakimov, S. R. (2021). Influence of seismic isolation on the stress-strain state of buildings. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 11(1), 71-79.
47. Хакимов, С., Шаропов, Б., & Абдуназаров, А. (2022). БИНО ВА ИНШОУТЛАРНИНГ СЕЙСМИК МУСТАҲКАМЛИГИ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР (РОССИЯ, ЯПОНИЯ, ХИТОЙ, АҚШ) МЕЪЁРИЙ ХУЖЖАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 806-809.
48. Хакимов, С. (2022). АКТИВ ВА ПАССИВ СЕЙСМИК УСУЛЛАРИ ҲАМДА УЛАРНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 30-36.
49. Ювмитов, А. С., & Хакимов, С. Р. (2020). ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СЕЙСМОИЗОЛЯЦИИ НА ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗДАНИЯ. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 10(2), 14.
50. Yuldashev, S., & Hakimov, S. (2022). ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН ТЕБРАНИШЛАР ҲАҚИДА. *Science and innovation*, 1(A5), 376-379.
51. Hakimov, S., & Dadaxanov, F. (2022). STATE OF HEAT CONDUCTIVITY OF WALLS OF RESIDENTIAL BUILDINGS. *Science and innovation*, 1(C7), 223-226.
52. Мавлонов Р. А. ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 5-2. – С. 347-351.
53. Akhmedov I.G', Muxitdinov M., Umarov I., Ibragimova Z. Assessment of the effect of sedibles from sokhsoy river to kokand hydroelectric power station //InterConf. – 2020.
54. Ахмедов, И. Г., Ортиқов, И. А., & Умаров, И. И. (2021). Дарё ўзанидаги деформацион жараёнларни баҳолашда инновацион технологиялар. *Фаргона политехника институти илмий-техника журнали–Фаргона*, 25(1), 139-142.
55. Akhmedov I.G', Ortiqov I.A., Umarov I.I. Effects of water flow on the erosion processes in the channel of GIS technology // <https://doi.org/10.5281/zenodo.5819579>
56. Холмирзаев С. А. Температурные изменения в керамзитобетонных колоннах в условиях сухого жаркого климата //Журнал «Бетон и железобетон. – 2001. – №. 2.

57. Мусина К. Х., Холмирзаев А. А. Влияние гексахлорциклогексана на внешнесекреторную функцию поджелудочной железы //Ответственный редактор. – 2014. – С. 437.
58. Хамидов А. И. и др. Использование теплоизоляционного композиционного гипса в энергоэффективном строительстве. – 2021
59. Хамидов, А. И., Ахмедов, И., Юсупов, Ш., & Кузибаев, Ш. (2021). Использование теплоизоляционного композиционного гипса в энергоэффективном строительстве.
60. Хамидов, А. И., Мухитдинов, М. Б., & Юсупов, Ш. Р. (2020). Физико-механические свойства бетона на основе безобжиговых щелочных вяжущих, твердеющих в условиях сухого и жаркого климата.

КАСБ ҲУНАР МАЖМУАЛАРИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ (ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МИСОЛИДА)

Хасанов Азамат Нуриддинович (Наманган давлат университет талабаси)
Аббасова Райхона Кодиралиевна (Наманган шаҳар 18-мактаб ўқитувчиси)
Қосимов Илхом Маърибович (Тошкент архитектура-қурилиш университет докторанти (PhD))+998999777706, e:mail. Ilhom130588@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада касб-хунар мажмуалари тарихда мавжудлиги ва ривожланиш омиллари Фарғона водийси мисолида кўриб чиқилган.

Таянч сўзлар: археологик, шаҳарсозлик, хунармандчилик, объект, қўрғон, архитектура, марказ, иждокор шахс, ихтиро, устахона, оромгоҳ, меъморчилик, кулолчилик, металлургия.

Аннотация: В данной статье рассматривается существование профессиональных комплексов в истории и факторы их развития на примере Ферганской долины.

Ключевые слова: археологический, градостроение, ремесленничество, объект, забор, архитектура, центр, творческий человек, изобретение, мастерская, гончарное дело, металлургия.

Ўзбекистон Республикасида Давлат мустақиллигининг қўлга киритилиши натижасида жамият маънавий ҳаётининг тараққиётида муҳим ўрин эгаллаган ўзбек халқининг ўз тарихи, маданияти ва қадимий қадриятларига, уларнинг қайта тикланишига эътиборни оширди. Қайт этиб ўтиш лозики, мустақиллик йилларида Ўзбекистон тарихининг турли муаммолари бўйича изланишлар сифат жиҳатидан янги поғонага кўтарилди. Сиёсий қолиплар ва синфий ёндашувлардан холи равишда турли тарихий даврлар, воқеалар, сулолалар, турли шахслар, аҳолининг иқтисодий фаолияти ва ҳ.к. ҳақида холис фикр юритиш имконияти туғулган ҳамда бир қатор ишлар амалга оширилди.

Тарихга назар соладиган бўлсак касб-хунарларнинг пайдо бўлиш шароитлари Фарғона вилоятида жадаллик билан ривожланиб олди-сотди жараёнлари тубдан такомиллашганига гувоҳ бўламиз.

Фарғона ҳудудида дастлабки шаҳарларда касб-хунарнинг шаклланишида бир қанча муҳим омиллар катта рол ўйнаган:

- 1) ернинг унумдорлиги, тоғ дарёларининг мўл-кўл суви ва илиқ иқлим шароити;
- 2) қишлоқ хўжалиги ва хунармандчиликни юқори даражада ривожлантириш имконияти;
- 3) мис рудаси асосларининг мавжудлиги;
- 4) водийнинг савдо йўлида қулай жойлашиши;
- 5) кўчманчи даштга яқинлик.

Дарҳақиқат, бу омиллар шаҳарларда касб-ҳунарнинг шаклланиши жараёнида ҳал қилувчи аҳамиятга эга эди. Фарғонанинг яхши табиий иқлим шароитлари энг қадимги даврларда қайд этилган.

Халқимизнинг миллат, халқ, элат бўлиб шаклланишининг меҳнатсиз, касбларсиз, ҳунарсиз тасавур этиб бўлмайди. Одамзод пайдо бўлишидан бошлаб меҳнат билан шуғулланган, турмуш буюмлари ясаган юмушлар бажарган. Дастлаб фақат кун кечириш учун қилинган меҳнат кейинчалик, каттароқ мақсадни, бойлик оттириш учун амалга ошириб хатто, X асрларда йирик ҳарбий қўшинларни, миллионлаб халқларни буюмлар, анжомлар билан таъминлай оладиган ишлаб чиқариш соҳалари даражасигача тараққий этди.

Ўлкамизда IX-XII асрларда кечган Уйғоний даврида Мовароуннаҳрнинг барча вилоятларида бўлгани каби Фарғона водийси шаҳарларида ҳам илф-фан гуркираб ривожланди.

Ҳунармандчиликнинг ривожланиб бориши шаҳарлар тараққиёти билан биргаликда кечувчи жараёнدير. Тарихий манбалардаги маълумотлар таҳлили шуни кўрсатадики, XIV аср ўрталарида водийнинг энг йирик шаҳарлари бўлган Хўжанд ва Андижон Амир Темур ҳукмронлигининг дастлабки йилларида шу номдаги вилоятларнинг маъмурий марказлари эди. 1376 йилги сиёсий жараёнлардан сўнг Андижон шаҳрининг мавқеи ошди. Бу вақтда водийнинг нуфузи жиҳатидан учинчи шаҳри Марғилон бўлган. XIV аср охири – XV аср бошларига келиб, Аҳси шаҳри водийнинг йирик шаҳарларидан бирига айланди. XV асрнинг ўрталарида Андижон шаҳрининг мўғул хони Эсан Буғахон томонидан талон-тарож қилиниши унинг ривожланишига салбий таъсир қилди. Бу эса Аҳси шаҳрини айни вақтда Фарғонанинг маъмурий марказига айланишига олиб келди. Лекин кўп ўтмай, Буюк Ипак йўлининг муҳим бекатларидан бири бўлмиш Андижон шаҳри ўзининг олдинги мавқеини тўла тиклаб олишга эришди. Шунингдек, Ўш, Ўзганд, Исфара, Конибодом, Поп, Косон каби катта ва кичик шаҳарлар ҳам ҳунармандчилик марказлари эди. Тарихий манбалардаги маълумотлар тадқиқи XIV асрнинг иккинчи ярми ва XV аср давомида шаҳарлар ривожланиб, уларнинг сони ошиб борганлиги хусусида хулоса чиқариш имконини беради. Амир Темур ва темурийлар даврида Фарғонанинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида 10 дан ортиқ шаҳар ва шаҳарчаларнинг ўрни жуда муҳим бўлиб, ҳунармандчиликнинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатди. Ҳунармандчиликнинг кенг тарқалган тармоғи тўқувчилик ва тикувчилик эди.

Ахсикент археологик ёдгорлиги

Фарғона водийсида жойлашган Ахсикентда ҳам Умаршайх Мирзо ҳукмронлиги даври ахсикентда касб хунарга ўргатишга асосланган илмий мажмуалар ривожлангалиги ўз исботини топган яъни, Ҳунармандчилик ва амалий санъатнинг барча соҳалари

ривожланиши учун талаб этиладиган зарурий хом ашёлар, яъни, соз тупроқ, ранглар тайёрлаш учун ҳар хил ўсимликлар, пахта, пилла, тери, кварц куми, даламит, пигматит, дала шпати, каолин, қалай, жез, кумуш, олтин, темир ва бошқа рудалар Ахсикент ва унинг атрофида мавжуд эди. Фарғона водийсида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар савдоси нафақат Мовароуннаҳрда, балки Буюк Ипак йўли орқали оламга машҳур бўлган.

Мунчоқтепа археологик ёдгорлиги

1989 йил ёз ойида Наманган вилоятининг Поп тумани ҳудудига қарашли Сирдарёнинг ўнг соҳилида жойлашган «Мунчоқтепа» деб аталган жойда Ўрта Осиёда кейинги 30 йил мобайнида аниқланмаган энг ноёб топилмалар археологлар томонидан кашф этилди.

Поп ёзма манбааларида илк бор араб географлари ва сайёҳлари томонидан «Боп» деб тилга олинган. Қадимги Поп шаҳри ҳозирги Санг қишлоғи ўрнида милoddан аввалги 2 ва милoddнинг 3 аср оралиғида мавжуд бўлган дейилади. Бинобарин, Поп шаҳри эрамизнинг бошларида Сирдарёнинг ўнг соҳилида ҳозирги Ғовасой воҳасининг жойларидан бирида вужудга келганлиги маълум бўлмоқда.

Косонсой туманидаги «Муғтепа» археологик ёдгорлиги

Эрамиздан аввалги III– асрнинг охири, эрамизнинг II– асрининг бошларига келиб Марказий Осиёда энг кудратли давлатлардан бири Кушон империясининг шимолий ҳудудларида жойлашган қадимги Косон шаҳри ҳозирги Косонсой шаҳрининг

шимол томонида барпо этилган эди. Ҳозирги вақтда бу шаҳар пойтахт ўрни Муғтепа номи билан аталиб, бу ерда

ўтган асрнинг 50-80 йилларида Санкт – Петербург (Ленинград) лик машҳур археолог олим Ю.А.Заднепровский раҳбарлигида бир гуруҳ археологик олимлар бориб, илмий қазилар ишлари олиб бордилар. Олиб борилган ишлар натижасида қадимги қалъа шаҳар харобалари ва уни ўраб турган мудофаа деворлари қолдиқлари топилган. Бу «Муғхона» ёдгорлигидир. Касб-хунар марказларини ривожлангани аниқланган, яни кўза, тувак, дастали пиёла, пичоқ, қилич, жез ва темир ўқ учи, жез кўзгу, зирак, мунчоқ ва бошқалар топилган.

Чуст туманидаги «Буонамозор» археологик ёдгорлиги

Чуст туманидаги «Буонамозор» археологик ёдгорлиги Чустдаги Ғовасой, Косонсой соҳилидаги Тергачи, Қорадарёнинг ирмоқларидаги Далварзин, Ашқолтепа, Чимбой ва бошқа қадимий қишлоқларнинг харобаларидан топилган ўзига хос гулдор сопол буюмларни алоҳида археологик маданиятга ажратиш мумкин. Бу маданият – Чуст маданияти деб аталади.

Энг биринчи ўрганилиб, фанга киритилган Чуст даври ёдгорликларини Фарғона водийсида топилган харобалари тарихий – археологик хронометрия жиҳатидан сўнгги бронза (жез) даврига мансубдир.

Чуст шаҳридан 2 км шимолида Ғовасой соҳилида кўхна тепалик бўлиб, халқ тилида Буонамозор номи билан юритиладиган бу манзилгоҳни 1950 йилда археолог Э.Воронеж кашф қилган бўлиб, 1951-1961 йилларида археолог В.И.Спришевский томонидан ўрганилди. Қазилмалар вақтида В.Спришевский томонидан 196 та бутун сақланган археологик идиш ва 200,000 га яқин сопол парчалари топилган.

Хулоса қилиб айтганда, давлатимизнинг буюклигини, қудратини қурилган ҳамда қурилаётган бино ва иншоотлардан, такрорланмас архитектуравий ёдгорликларидан билиш мумкин бўлади. Касб-хунар мажмуаларини ташкил қилиниши, тарихдан аёнки давлат ва жамиятни ривожланишида ижобий рол ўйнаган. Тарихда энг ривожланган давлат ва шаҳарларда касб-хунар ривожланганини кўриш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шомий. Зафарнома. – Б. 28-32, 97-100; Натанзий. Мунтахаб ут-тавориҳи Муиний. – Б. 314, 324; Йаздий. Зафарнома. – Б. 19-62, 78-82, 293; Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур... . – Б. 311.

2. Қозоқов Т., Рўзинов Б., Воҳидов А. Буюкларга бешик бўлган Ахсикент ёхуд Фарғона алломалари. Илмий-оммабоп рисола. I-жилд.-Тошкент: Наврўз, 2020 йил. Б.18
3. Қозоқов Т. Ахси-Фарғона шаҳарларининг онаси.-Тошкент: Наврўз, 2018 йил.
4. Khasanov, A. (2020). Organizing Eco Tourism Along With Uzbek National Automagistrale Way. *Solid State Technology*, 63(6), 12674-12678.
5. Khasanov, A. (2016). About several infrastructure constructions of the Great Silk Road. *Int'l J Innov Sci Eng Technol*, 3(6), 295-299.
6. Ozodovich, X. A., & Azim o'g'li, N. A. (2021). Formation of the “Obod Mahalla” System in the Villages of Uzbekistan and Serving the Population. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 1(5), 325-329.
7. Inogamov, B. I., & Khasanov, A. O. (2021). Taking Into Account Socio-Functional Factors in the Design of Housing. *Design Engineering*, 2587-2589.
8. Ozodovich, H. A., & Maribovich, Q. I. (2022). Improving the Design of Youth Innovative-Creative and Development Scientific Centers. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 72-76.
9. Adilovna, Q. S., & Ozodovich, X. A. (2021). REQUIREMENTS FOR THE PREPARATION OF INTERIORS IN SECONDARY SCHOOLS. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 2(11), 74-77.
10. Ozadovich, K. A., & Ismailovich, I. B. (2021). Issues of Organization of Service Sets on the Uzbek National Highway A-380. *Design Engineering*, 2582-2586.
11. Ozodovich, X. A., Iqramovich, A. R., & Shaxnazarovich, R. L. (2021). Location of auxiliary rooms inside the living rooms in bukhara traditional residential areas.
12. TACI, A. K. About Several Infrastructure Constructions Of The Great Silk Road.
13. Раззаков, С. Ж., Холбоев, З. Х., & Косимов, И. М. (2020). Определение динамических характеристик модели зданий, возведенных из малопрочных материалов.
14. Mahmudov, O. Z. O., & Kasimov, I. M. (2021). THE STUDY OF THE GEOECOLOGICAL PROBLEMS OF A BIG CITY. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 271-275.
15. Ozodovich, H. A., & Maribovich, Q. I. (2022). Improving the Design of Youth Innovative-Creative and Development Scientific Centers. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 72-76.
16. Арифжанов, А. М., Фатхуллаев, А. М., Самиев, Л. Н., & Косимов, И. (2015). Установившееся неравномерное движение взвешенного потока в верхнем бьефе гидроузла. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (5-2), 204-207.
17. Dedakhanov, B., & Kasimov, I. (2022). ANCIENT ARCHITECTURE OF THE FERGHANA VALLEY FEATURES OF FORMATION AND

- DEVELOPMENT (ON THE EXAMPLE OF CIVIL ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING). *Science and innovation*, 1(C6), 278-284.
18. Ozodovich, HA, & Maribovich, QI (2022). Yoshlar innovatsion-ijodiy va taraqqiyot ilmiy markazlari dizaynini takomillashtirish. *Yevroosiyo ilmiy xabarchisi*, 7, 72-76.
 19. Ravshanovich, A. Z. (2021). Issues Of Improving Tourism Opportunities In Namangan Region. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 26(2), 40-44.
 20. Abdunazarov, A. (2022). MAHALLIY HOM ASHYO TURI (QAMISH) DAN FOYDALANGAN HOLDA AVTOMOBILLAR HARAKATIDAN HOSIL BO'LADIGAN TEBRANISHLARNI BINOGA TA'SIRINI ANIQLASH VA KAMAYTIRISH CHORALARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Science and innovation*, 1(A5), 380-385.
 21. Ахмедов, Р. М., Дадаханов, Б., & Ахмедов, Ф. Р. (2016). Методы прогнозирования объемов финансирования ремонта и строительства автомобильных дорог. *Инновационная наука*, (6-1), 38-40.
 22. Дадаханов, Б. (2017). Особенности конструктивно-технологических решений гражданских конструкций энергоэффективных зданий. *Символ науки*, (12), 22-25.
 23. Дадаханов, Б. (2017). Особенности физико-механических свойств теплоизоляционных материалов для крыш. *Символ науки*, 2(3), 53-55.
 24. Дадаханов, Б., & Ахмедов, Ф. Р. Доц. каф.«Производство строител. материалов, изделий и конструкций» Наманганский инженерно-педагогический институт. Свидетельство о регистрации СМИ–ПИ № ФС77-61597, 38.
 25. Шаропов, Б. Х., Хакимов, С. Р., & Рахимова, С. (2021). Оптимизация режимов гелиотеплохимической обработки золоцементных композиций. *Матрица научного познания*, (12-1), 115-123.
 26. Yuvmitov, A., & Nakimov, S. R. (2021). Influence of seismic isolation on the stress-strain state of buildings. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 11(1), 71-79.
 27. Хакимов, С., Шаропов, Б., & Абдуназаров, А. (2022). БИНО ВА ИНШОТЛАРИНИНГ СЕЙСМИК МУСТАҲКАМЛИГИ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР (РОССИЯ, ЯПОНИЯ, ХИТОЙ, АҚШ) МЕЪЁРИЙ ХУЖЖАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *BARQARORLIK VA YETAKSHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 806-809.
 28. Ювмитов, А. С., & Хакимов, С. Р. (2020). ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СЕЙСМОИЗОЛЯЦИИ НА ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗДАНИЯ. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 10(2), 14.
 29. Хакимов, С. (2022). АКТИВ ВА ПАССИВ СЕЙСМИК УСУЛЛАРИ ҲАМДА УЛАРИНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 30-36.
 30. Yuldashev, S., & Hakimov, S. (2022). ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН ТЕБРАНИШЛАР ҲАҚИДА. *Science and innovation*, 1(A5), 376-379.

31. Xakimov, S., & Dadaxanov, F. (2022). STATE OF HEAT CONDUCTIVITY OF WALLS OF RESIDENTIAL BUILDINGS. *Science and innovation*, 1(C7), 223-226.
32. Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). QUYOSH ENERGIYASIDAN FOYDALANIB TURAR JOY BINOLARI QURISHNING ISTIQBOLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 135-141.
33. Hakimov, S., Sharopov, B., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). URILISH MATERIALLARI SANOATIDA INNOVATSION MATERIALLAR ISHLAB CHIQRISHNING ISTIQBOLLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 149-156.
34. Dadaxanov, F., Sharopov, B., Umarov, I., Mukhtoraliyeva, M., Hakimov, S., Abdunazarov, A., & Kazadayev, A. (2022). PROSPECTS OF INNOVATIVE MATERIALS PRODUCTION IN THE BUILDING MATERIALS INDUSTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 162-167.
35. Kazadayev, A., Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). MAMLAKATIMIZDA NEMIS TA'LIM TIZIMINI JORIY QILISHNING SAMARADORLIGI TAHLILI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 124-129.
36. Mukhtasar, M., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Isroil, U., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN EDUCATION SYSTEM IN OUR COUNTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 168-173.
37. Begyor, S., Isroil, U., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). MEASURES TO IMPROVE THE ENERGY EFFICIENCY OF MODERN AND RECONSTRUCTED BUILDINGS. *Journal of new century innovations*, 18(1), 157-161.
38. Sodiqjon, K., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., & Akbarjon, A. (2022). PROSPECTIVE ASPECTS OF USING SOLAR ENERGY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 142-148.
39. Абдуназаров, А., Хакимов, С., Умаров, И., Мухторалиева, М., Дедаханов, Ф., & Шаропов, Б. (2022). МЕРОПРИЯТИЯ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ И РЕКОНСТРУИРУЕМЫХ ЗДАНИЙ. *Journal of new century innovations*, 18(1), 130-134.

**OBTAINING METALLURGICAL COKE PETROLEUM COKE WITH
IMPROVED ENVIRONMENTAL AND PERFORMANCE
CHARACTERISTICS**

Qodirova Feruza

Senior teacher of Namangan Institute of Engineering and Construction

No'monova Sohiba

Teacher of Namangan Institute of Engineering and Construction

Mo'ydinova Nilufar

Teacher of Namangan Institute of Engineering and Construction

Mukhtaraliyeva Mukhtasar

Teacher of Namangan Institute of Engineering and Construction

Abstract. The article provides information about the process of using coal, which is one of our natural resources that is a problem today. Coal is also very important in the metallurgical industry. The result of this is fully considered in the article.

Key words: Metallurgical industry, coal, production, extraction, technological process.

The modern economy currently consumes many renewable types of resources on such a scale that natural processes practically do not have time to restore them. From the very initial stage of its conscious existence, mankind has turned to wood material as a source of energy and a universal easily accessible energy carrier. With the development of a civilized way of life, craftsmanship also developed, where before our era mankind restored iron oxides with wood reducing agents, an era that lasted for a very long period, until the use of hard and brown coals, which gradually replaced charcoal used as an energy carrier, and as a metal reducing agent.

For the branches of the economy of the republic, the ecological and operational indicators of petroleum coke are not indifferent. It is known that in the deep processing of oil and its distillates, one of the main processes is the process of desulfurization. Sulfur compounds that occur in organic structures are formed during the combustion of sulfur oxides and are toxins for all elements of the environment. At the same time, due to the technological difficulty of implementing the catalytic hydrodesulfurization process, the heavy fraction of oil - tars and bottoms without prior purification from sulfur compounds are sent to operation, including the coking process as the main raw material. Consequently, bound sulfur, which occurs as part of a complex organic-hydrocarbon structure, during coking, due to thermal rearrangement, passes into a more

stable form of sulfur compounds, which is practically not removed by known methods and technologies. It is known that petroleum coke is used as a reducing agent for iron oxides to obtain chemically pure iron metal. Also known is the technological possibility of obtaining iron by reducing charcoal, which today has a production, environmental, technological, and generally strategic need. At the same time, the production of charcoal reducing agent was not carried out in any country in the world to meet the needs of metallurgy. To solve this problem, scientific and industrial organizations in these cases turn to the composite use of natural traditional and alternative raw materials, often with the involvement of secondary material and raw materials.

Development of a technology for producing composite coke with improved environmental and operational performance using heavy fractions of oil as a raw material compound together with wood materials, which ensures a decrease in the concentration of sulfur compounds in the final product that meets the requirements of current standards established by state standards for final products. As wood material, it will be possible to use the remains of annual plants, in particular, the stalks of the guza-pai cotton plant, the potential of which is renewed annually in October-November by at least 50-60 million tons.

It should be noted that during the pyrolysis of cotton stalks, by analogy with the technological process of coking oil residues up to 20% wt., pyrocondensate is formed, up to 17-19% wt. the original raw material is converted into a mixture of combustible gases and 35-37% of the mass. the initial loaded raw material remains in the reactor as pyrocarbon - wood coke. The rest consists of water, half of which refers to the physical moisture of the raw material and the second half is the product of the breakdown of hydrocarbons. Consequently, with the joint coking of the composite mixture of coking raw materials, the gross production of pyrocondensate increases, which naturally ensures the yield of coking gasoline, the most valuable energy carrier of our time, the main driving force of internal combustion engines. Among the main parameters that determine the quality of raw materials for coking, the most significant are the density and sulfur content. Sulfur is one of the most undesirable impurities in coking feedstock. Petroleum coke is obtained by coking the residues of crude oil refining. Raw coke obtained as a result of coking is a chemically stable and inert material, containing 88 - 95% carbon, 3 - 4% hydrogen, 1 - 2% nitrogen, 0.58 - 6% sulfur and 1 - 7% oxygen.

In contrast to the traditional method, a mixture of traditional and alternative raw materials in equal proportions were used as raw materials. At the same time, the composition of the product of thermal destruction of the second component contains substances that, due to their chemical interaction with residual sulfur, form volatile substances, which contributes to the desulfurization of the residual solid carbon mass. When using only residual petroleum feedstock in the composition of the final product,

the content of residual sulfur occurred with a concentration of up to 5.5 wt%, against the concentration of residual sulfur when using the feed compound, which had a numerical value in the range of up to 0.5% wt. Desulfurization of residual products occurs due to the leaving of the reaction chamber of new light sulfur compounds in the form of volatile substances, which enter the distillation column, where they are divided into three streams: fuel gas, liquid fuel and heavy oil products.

The practical value of the method is a new non-standard technology of conjugated processing in the composition of traditional and alternative raw materials for the production of metallurgical coke and a wide light fraction of hydrocarbons (LHF) with improved environmental performance, which is one of the most urgent problems of metallurgy, energy, production of light energy carriers, including chemical technology.

Literature

1. Кодиров, Д. Т., & Кодирова, Ф. М. (2021). Алгоритмы совместного оценивания вектора состояния и параметров динамических систем. *Universum: технические науки*, (7-1 (88)), 66-68.
2. Kodirov, D. T., Kodirova, F. M., Haydarov, B., & Negmatov, U. (2020). Algorithms For Stable Estimation Of The Extended State Vector Of Controlled Objects. *Solid State Technology*, 63(6), 14903-14909.
3. Kodirova, F. U. (2019). Modern Approaches to Preparing Disabled Children for Social Life in Uzbekistan.
4. Кодиров, Д. Т., Кодирова, Ф. М., & Юлдашбаев, А. А. (2022). АНАЛИЗ АЛГОРИТМОВ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ НИЗКОТЕМПЕРАТУРНОЙ СЕПАРАЦИИ. Главный редактор: Ахметов Сайранбек Махсутович, д-р техн. наук; Заместитель главного редактора: Ахмеднабиев Расул Магомедович, канд. техн. наук; Члены редакционной коллегии, 39.
5. Кодиров, Д. Т., & Кодирова, Ф. М. (2020). ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ЭНЕРГОНОСИТЕЛИ БУДУЩЕГО. *Вестник Науки и Творчества*, (5 (53)), 50-53.
6. Эшмухамедов, М. А., & Кадырова, Ф. М. (2018). Гидрирование непредельных углеводородов углехимического происхождения на никелевом катализаторе. Рецензент: ЕА Лисица главный врач филиала Федерального бюджетного учреждения здраво-охранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Хабаровском крае, в городе Комсомольске-на-Амуре, Комсомольском районе» Редакционная коллегия, 123.
7. Qodirova, F. CURRENT ISSUES AND STRATEGIES OF PREPARING THE CHILDREN WITH LIMITED ABILITIES FOR SOCIAL LIFE IN UZBEKISTAN.

8. Feruza, Q. (2022). TECHNOLOGY FOR PROCESSING CARBON DIOXIDE EXHAUSTED FROM THE MIXTURE OF EXHAUST GAS FLOWS. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI, 2(9), 252-255.
9. Qodirova, F. (2022). PRODUCTION OF PRODUCTS FROM RESINS OF UNDERGROUND COAL GASIFICATION. Science and innovation, 1(A6), 129-132.
10. No‘Manova S. E. Ta’lim jarayonida talabalarning amaliy bilimlarini rivojlantirish metodikasi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 585-589.
11. Алимджанова, Д., Акбаров, А., & Муйдинова, Н. К. (2017). Способ повышения эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи. In Issues of modern education in the condition of globalization. Collection international scientific conference.
12. Mukhtasar, M. (2021). Improving the methodology of teaching virtual lessons on the basis of modern digital technologies. Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 1(1).
13. No‘Manova S. E. Qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini ishlab chiqarish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 605-608.
14. Абдуманнопов, Н. А. (2018). Модернизация кольцевой печи для обжига строительного кирпича. Научное знание современности, (12), 25-29.
15. Sharopov, B., & Muxtoraliyeva, M. (2022). PEDAGOGIKA FANINING METODOLOGIYASI. PEDAGOGS jurnali, 2(2), 259-262.
16. Ergashboevna N. S. METHODOLOGY OF DEVELOPING STUDENTS' PRACTICAL KNOWLEDGE ON THE BASIS OF CLUSTER APPROACH IN THE PROCESS OF TEACHING BUILDING MATERIALS AND PRODUCTS //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 629-632.
17. Алимджанова, Д. И., & Муйдинова, Н. К. К. (2020). Повышение эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи для обжига строительного кирпича. Universum: технические науки, (4-1 (73)), 67-71.
18. Sharopov, B., & Muxtoraliyeva, M. Pedagogika fanining metodologiyasi. Pedagog international research journal. 259-262 (2). Volume-2, Issue-1.
19. Ergashboevna N. S. USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING BUILDING MATERIALS AND PRODUCTS //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 126-129.
20. Алимджанова, Д. И., Абдусатторов, Ш. М., Муйдинова, Н. К. К., & Абдуганиев, Ш. Х. У. (2021). Водугольное топливо на основе бурого угля

- Ангренского месторождения. *Universum: технические науки*, (3-2 (84)), 68-72.
21. Мухторалиева, М. (2022). Қурилиш соҳасида мутахассислик фанларини ўқитиш тамойиллари. *Analytical Journal of Education and Development*, 2(6), 114-118.
22. Numanova S. E. Energy-efficient modern constructions of external walls // *Экономика и социум*. – 2021. – №. 1-1. – С. 193-195.
23. Мо'Ydinova, N. (2022). G'ISHT ISHLAB CHIQRISH TEXNOLOGIK JARAYONLARI VA TARKIBI HAQIDA. *Science and innovation*, 1(A8), 493-498.
24. Mukhtoralieva, M., Rakhmonov, S., & Ganiev, A. (2022). THE ESSENCE OF TEACHING BASED ON THE COMPETENCE APPROACH TO THE HIGHER EDUCATION PROCESS. *Science and innovation*, 1(B7), 784-788.
25. Хамидов А. И., Нуманова С. Э., Жураев Д. П. У. Прочность бетона на основе безобжиговых щелочных вяжущих, твердеющего в условиях сухого и жаркого климата // *Символ науки*. – 2016. – №. 1-2. – С. 107-109.
26. Muxtoraliyeva, M., Xayitboyev, S., & Nazirova, M. (2022). QURILISH MATERIALLARI VA BUYUMLARI FANINI O 'QITISHDA INTERFAOL TA 'LIM METODLARI. *Science and innovation*, 1(C6), 146-152.
27. Mavlonov R. A., Numanova S. E., Umarov I. I. Seismic insulation of the foundation // *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)-Peer Reviewed Journal*. – 2020. – Т. 6. – №. 10.
28. Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). QUYOSH ENERGIYASIDAN FOYDALANIB TURAR JOY BINOLARI QURISHNING ISTIQBOLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 135-141.
29. Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СЕЙСМИЧЕСКОЙ ИЗОЛЯЦИИ В ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ МНОГОЭТАЖНЫХ КАРКАСНЫХ ЗДАНИЯХ // *НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «МАТРИЦА НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ»*. – С. 37.
30. Hakimov, S., Sharopov, B., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). URILISH MATERIALLARI SANOATIDA INNOVATSION MATERIALLAR ISHLAB CHIQRISHNING ISTIQBOLLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 149-156.
31. Mavlonov R. A., Numanova S. E. Effectiveness of seismic base isolation in reinforced concrete multi-storey buildings // *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*. – 2020. – Т. 16. – №. 4. – С. 100-105.
32. Kazadayev, A., Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). MAMLAKATIMIZDA NEMIS

- ТА’ЛИМ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ТАҲЛИЛИ. *Journal of new century innovations*, 18(1), 124-129.
33. Ризаев Б. Ш., Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. Деформации усадки и ползучести бетона в условиях сухого жаркого климата // *Символ науки*. – 2016. – №. 5-2. – С. 95-97.
34. Хамидов, А. И., Шаропов, Б. Х., & Мухтаралиева, М. А. (2022). Исследования золо-шлаковых смесей для производства строительных материалов.
35. Mavlonov R. A. Qurilish konstruksiyasi fanini fanlararo integratsion o'qitish asosida talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 600-604.
36. Абдуназаров, А., Хакимов, С., Умаров, И., Мухторалиева, М., Дедаханов, Ф., & Шаропов, Б. (2022). МЕРОПРИЯТИЯ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ И РЕКОНСТРУИРУЕМЫХ ЗДАНИЙ. *Journal of new century innovations*, 18(1), 130-134.
37. Sodiqjon, K., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., & Akbarjon, A. (2022). PROSPECTIVE ASPECTS OF USING SOLAR ENERGY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 142-148.
38. Mukhtasar, M., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Isroil, U., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN EDUCATION SYSTEM IN OUR COUNTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 168-173.
39. Dadakhanov, F., Sharopov, B., Umarov, I., Mukhtoraliev, M., Hakimov, S., Abdunazarov, A., & Kazadayev, A. (2022). PROSPECTS OF INNOVATIVE MATERIALS PRODUCTION IN THE BUILDING MATERIALS INDUSTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 162-167.
40. Begyor, S., Isroil, U., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). MEASURES TO IMPROVE THE ENERGY EFFICIENCY OF MODERN AND RECONSTRUCTED BUILDINGS. *Journal of new century innovations*, 18(1), 157-161.
41. Akhmedov, I., Khamidov, A., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., & Kazadayev, A. (2022). RESEARCH OF ASH-SLAG MIXTURES FOR PRODUCTION OF CONSTRUCTION MATERIALS. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 85-91.
42. Khamidov, A., Akhmedov, I., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., Hakimov, S., & Aleksandr, K. (2022). APPLICATION OF HEAT-INSULATING COMPOSITE GYPSUM FOR ENERGY-EFFICIENT

- CONSTRUCTION. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 10, 77-84.
43. Khamidov, A., Akhmedov, I., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., Hakimov, S., & Abdunazarov, A. (2022). INVESTIGATION OF THE PROPERTIES OF CONCRETE BASED ON NON-FIRING ALKALINE BINDERS. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 10, 92-100.
44. Akhmedov, I., Khamidov, A., Shavkat, Y., Umarov, I., & Kazadayev, A. (2022). DISTRIBUTION OF SEDIMENTS IN THE MOUNTAIN RIVER BED. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 10, 101-106.
45. Шаропов, Б. Х., Хакимов, С. Р., & Рахимова, С. (2021). Оптимизация режимов гелиотеплохимической обработки золоцементных композиций. Матрица научного познания, (12-1), 115-123.
46. Yuvmitov, A., & Hakimov, S. R. (2021). Influence of seismic isolation on the stress-strain state of buildings. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 11(1), 71-79.
47. Хакимов, С., Шаропов, Б., & Абдуназаров, А. (2022). БИНО ВА ИНШОТЛАРНИНГ СЕЙСМИК МУСТАҲКАМЛИГИ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР (РОССИЯ, ЯПОНИЯ, ХИТОЙ, АҚШ) МЕЎЁРИЙ ХУЖЖАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ. BARQARORLIK VA YETAKSHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 806-809.
48. Хакимов, С. (2022). АКТИВ ВА ПАССИВ СЕЙСМИК УСУЛЛАРИ ҲАМДА УЛАРНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ. Journal of Integrated Education and Research, 1(2), 30-36.
49. Ювмитов, А. С., & Хакимов, С. Р. (2020). ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СЕЙСМОИЗОЛЯЦИИ НА ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗДАНИЯ. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 10(2), 14.
50. Yuldashev, S., & Hakimov, S. (2022). ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН ТЕБРАНИШЛАР ҲАҚИДА. Science and innovation, 1(A5), 376-379.
51. Hakimov, S., & Dadaханov, F. (2022). STATE OF HEAT CONDUCTIVITY OF WALLS OF RESIDENTIAL BUILDINGS. Science and innovation, 1(C7), 223-226.
52. Мавлонов Р. А. ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 5-2. – С. 347-351.
53. Axmedov I.G'., Muxitdinov M., Umarov I., Ibragimova Z. Assessment of the effect of sedibles from sokhsoy river to kokand hydroelectric power station //InterConf. – 2020.

54. Ахмедов, И. Г., Ортиқов, И. А., & Умаров, И. И. (2021). Дарё ўзанидаги деформацион жараёнларни баҳолашда инновацион технологиялар. Фарғона политехника институти илмий-техника журнали–Фарғона, 25(1), 139-142.
55. Axmedov I.G', Ortiqov I.A., Umarov I.I. Effects of water flow on the erosion processes in the channel of GIS technology // <https://doi.org/10.5281/zenodo.5819579>
56. Холмирзаев С. А. Температурные изменения в керамзитобетонных колоннах в условиях сухого жаркого климата // Журнал «Бетон и железобетон. – 2001. – №. 2.
57. Мусина К. Х., Холмирзаев А. А. Влияние гексахлорциклогексана на внешнесекреторную функцию поджелудочной железы // Ответственный редактор. – 2014. – С. 437.
58. Хамидов А. И. и др. Использование теплоизоляционного композиционного гипса в энергоэффективном строительстве. – 2021
59. Хамидов, А. И., Ахмедов, И., Юсупов, Ш., & Кузибаев, Ш. (2021). Использование теплоизоляционного композиционного гипса в энергоэффективном строительстве.
60. Хамидов, А. И., Мухитдинов, М. Б., & Юсупов, Ш. Р. (2020). Физико-механические свойства бетона на основе безобжиговых щелочных вяжущих, твердеющих в условиях сухого и жаркого климата.

ПРОИЗВОДСТВО ПРОДУКЦИИ ИЗ СМОЛ ПОДЗЕМНОГО УГЛЯ ГАЗИФИКАЦИИ

Кодирова Феруза

*Старший преподаватель Института инженерии
и строительства Наманган*

Нўмонова Сохиба

Учитель Наманганского института инженерного и строительства

Мўйдинова Нилуфар

Учитель Наманганского института инженерного и строительства

Мухтаралиева Мухтасар

Учитель Наманганского института инженерного и строительства

Аннотация. В статье предоставлена информация об угле в формировании природных углеводородов. Значение ангрена в основном работало над энергией угля и использования в металлургической промышленности.

Ключевые слова: углеводороды, уголь, производство, резерв, энергия, технология

Annotation. The article provides information about the angle in the formation of natural hydrocarbons. The value of Angrene mainly worked on coal energy and use in the metallurgical industry.

Key words: hydrocarbons, coal, production, reserve, energy, technology.

В связи с истощением природных углеводородных – сырьевых запасов в Республике Узбекистан ведутся работы по получению углеводородных продуктов переработки ангренового бурого угля. В период развития углехимии процессе получили достаточное развитие, но в настоящее время пироконденсат и смолы подземной газификации углей используются неквалифицированно, последнее газификация является поставщиком лишь энергетического газа.

Объясняется это, во-первых, тем, что углехимия как отрасль промышленности самостоятельного значения не имеет и находится в постоянной зависимости от конъюнктуры в черной металлургии, и, во-вторых, низким качеством ее продуктов, получаемых существующими методами. Последнее приводит к тому, что они не находят применения в промышленности органического синтеза, которая предпочитает пользоваться массовыми и высококондиционными продуктами нефтепереработки. Потому что, конкурентная способность нефтяных продуктов обусловлена, в основном, большим размахом производства и низкой стоимостью сырья. Развитие

углехимии перестанет зависеть от конъюнктуры в черной металлургии, если будут разработаны новые процессы, основанные на гибких и селективных принципах разделения и последующей переработки выделенных фракций прогрессивными физико-химическими методами.

Значительный качественный скачок в развитии углехимии возможен при создании единого производства на базе химических продуктов коксования, полукоксования и подземной газификации угля. Кооперирование по сырьевому признаку требует тщательного изучения всех основных факторов, влияющих на эффективность процесса. Как показали наши исследования, гидрогенизацией под невысоким давлением можно полностью перерабатывать смолу - основного продукта, образующийся при пиролизе угля. Многие закономерности являются общими для смол высокотемпературного и среднетемпературного пиролиза. Успех процесса гидрооблагораживания решают применение эффективных катализаторов, создание, оптимальных молярных концентраций водорода при снижении давления до 5 ат, присутствие легкокипящих разбавителей [1]. Опыты проводили на проточной установке - с объемом реактора 0,5 л. В качестве сырья применяли смолу пиролиза ангреноского бурого угля.

Экспериментальный образец каталитической системы на основе алюминия и молибдена способствует образованию ценных химических продуктов при гидрокрекинге смолы подземной газификации углей (ПГУ). С этой целью мы исследовали процесс гидрокрекинга смолы ПГУ ангреноских углей на микролабораторной установке при 550—650°C и давлении водорода 5,30 и 50 ат. Молярная концентрация водорода была во всех опытах постоянной и обеспечивалась циркуляцией водорода 1000 л/кг сырья. Характеристика смолы, использованной в качестве сырья, приведена в табл. 1. Гидрокрекинг осуществляли со смесью сырья и легкокипящего разбавителя в соотношении 1:1. Степень превращения сырья и выход фракций определяли при осуществлении процесса.

Таблица 1-Состав свойства узких фракций образца смолы ПГУ

Пределы кипения, °С	Выход %, масс.	Плотность при 20°C	Относительная молекулярная масса	Показатель лучепреломления при 20°C	Йодное число	Кол. сульфур у ющихся % масс.	Содержание на сырье	
							Непредел. углеродороды	Ароматические углеводороды
До 100	2,75	0,9282	135	1,5203	48,43	84,6	0,71	1,61
100-170	0,71	0,9429	141	1,5210	46,88	90,0	0,18	0,45
170-200	4,75	0,9610	138	1,5321	47,98	93,3	1,23	3,20

200-230	17,85	0,9706	141	1,5471	51,5 7	93,3	5,12	11,50
250-270	5,85	0,9833	159	1,5702	48,7 3	96,7	1,78	3,87
270-300	12,74	1,0028	177	1,5823	48,9 5	89,2	4,35	7,05
300-320	7,95	1,0399	214	-	-	-	-	-
320-360	19,70	1,0785	216	-	-	-	-	-
Ост. выше 360	20,60	-	478	-	-	-	-	-
Итого	100,0						15,43*	30,00*

Исследуемая каталитическая система прочно удерживает водород в порах. Это в основном и препятствует течению побочных процессов при средних и низких давлениях. Увеличение давления частично подавляет коксообразование.

Данные трех серий, опытов (при 550, 600 и 650°C) показывают, что при 550°C повышение давления не влияет на образование кокса. Это свидетельствует о том, что скорости насыщения осколков молекул водородом достаточно велики по сравнению с реакциями уплотнения. При 600°C выход кокса уменьшается с 1,2 до 0,3%, а при 650°C - с 1,3 до 0,5%. Снижение коксообразования можно объяснить еще и тем, что с увеличением давления расходуется больше водорода.

Экспериментальные исследования показывают увеличение количества образовавшихся ароматических углеводородов в зависимости от повышения температуры в результате превращения остатка сырья, кипящего выше 320°C. Снижение давления может быть компенсировано повышением температуры или уменьшением объемной скорости. С точки зрения технологии, более целесообразно повышать температуру.

Сравнивая результаты, видим, что при снижении давления с 50 до 5 ат и увеличении температуры с 550 до 600°C, в первом случае, и с 600 до 650°C, во втором, глубина превращения сырья не уменьшилась, а возросла. При снижении давления до 5 ат, степень превращения непредельных углеводородов при температурах 550—600°C не превышает 7,8%. Это явление можно объяснить тем, что при снижении давления время пребывания молекулы непредельного углеводорода в хемосорбированном состоянии на поверхности катализатора, уменьшается настолько, что насыщения непредельных соединений водородом не происходит. С увеличением температуры от 600 до 650°C степень превращения непредельных углеводородов увеличивается, но максимума, по-видимому, не достигает.

Литература

1. Кодиров, Д. Т., & Кодирова, Ф. М. (2021). Алгоритмы совместного оценивания вектора состояния и параметров динамических систем. *Universum: технические науки*, (7-1 (88)), 66-68.

2. Kodirov, D. T., Kodirova, F. M., Haydarov, B., & Negmatov, U. (2020). Algorithms For Stable Estimation Of The Extended State Vector Of Controlled Objects. *Solid State Technology*, 63(6), 14903-14909.
3. Kodirova, F. U. (2019). Modern Approaches to Preparing Disabled Children for Social Life in Uzbekistan.
4. Кодиров, Д. Т., Кодирова, Ф. М., & Юлдашбаев, А. А. (2022). АНАЛИЗ АЛГОРИТМОВ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ НИЗКОТЕМПЕРАТУРНОЙ СЕПАРАЦИИ. Главный редактор: Ахметов Сайранбек Махсутович, д-р техн. наук; Заместитель главного редактора: Ахмеднабиев Расул Магомедович, канд. техн. наук; Члены редакционной коллегии, 39.
5. Кодиров, Д. Т., & Кодирова, Ф. М. (2020). ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ЭНЕРГОНОСИТЕЛИ БУДУЩЕГО. *Вестник Науки и Творчества*, (5 (53)), 50-53.
6. Эшмухамедов, М. А., & Кадырова, Ф. М. (2018). Гидрирование непредельных углеводородов углехимического происхождения на никелевом катализаторе. Рецензент: ЕА Лисица главный врач филиала Федерального бюджетного учреждения здраво-охранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Хабаровском крае, в городе Комсомольске-на-Амуре, Комсомольском районе» Редакционная коллегия, 123.
7. Qodirova, F. CURRENT ISSUES AND STRATEGIES OF PREPARING THE CHILDREN WITH LIMITED ABILITIES FOR SOCIAL LIFE IN UZBEKISTAN.
8. Feruza, Q. (2022). TECHNOLOGY FOR PROCESSING CARBON DIOXIDE EXHAUSTED FROM THE MIXTURE OF EXHAUST GAS FLOWS. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(9), 252-255.
9. Qodirova, F. (2022). PRODUCTION OF PRODUCTS FROM RESINS OF UNDERGROUND COAL GASIFICATION. *Science and innovation*, 1(A6), 129-132.
10. No‘Manova S. E. Ta’lim jarayonida talabalarning amaliy bilimlarini rivojlantirish metodikasi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 585-589.
11. Алимджанова, Д., Акбаров, А., & Муйдинова, Н. К. (2017). Способ повышения эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи. In *Issues of modern education in the condition of globalization. Collection international scientific conference*.
12. Mukhtasar, M. (2021). Improving the methodology of teaching virtual lessons on the basis of modern digital technologies. *Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595)*, 1(1).
13. No‘Manova S. E. Qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini ishlab chiqarish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 605-608.
14. Абдуманнопов, Н. А. (2018). Модернизация кольцевой печи для обжига строительного кирпича. *Научное знание современности*, (12), 25-29.

15. Sharopov, B., & Muxtoraliyeva, M. (2022). PEDAGOGIKA FANINING METODOLOGIYASI. PEDAGOGS jurnali, 2(2), 259-262.
16. Ergashboevna N. S. METHODOLOGY OF DEVELOPING STUDENTS' PRACTICAL KNOWLEDGE ON THE BASIS OF CLUSTER APPROACH IN THE PROCESS OF TEACHING BUILDING MATERIALS AND PRODUCTS //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 629-632.
17. Алимджанова, Д. И., & Муйдинова, Н. К. К. (2020). Повышение эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи для обжига строительного кирпича. Universum: технические науки, (4-1 (73)), 67-71.
18. Sharopov, B., & Muxtoraliyeva, M. Pedagogika fanining metodologiyasi. Pedagog international research journal. 259-262 (2). Volume-2, Issue-1.
19. Ergashboevna N. S. USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING BUILDING MATERIALS AND PRODUCTS //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 126-129.
20. Алимджанова, Д. И., Абдусатторов, Ш. М., Муйдинова, Н. К. К., & Абдуганиев, Ш. Х. У. (2021). Водоугольное топливо на основе бурого угля Ангренского месторождения. Universum: технические науки, (3-2 (84)), 68-72.
21. Мухторалиева, М. (2022). Қурилиш соҳасида мутахассислик фанларини ўқитиш тамойиллари. Analytical Journal of Education and Development, 2(6), 114-118.
22. Numanova S. E. Energy-efficient modern constructions of external walls //Экономика и социум. – 2021. – №. 1-1. – С. 193-195.
23. Мо'Ydinova, N. (2022). G'ISHT ISHLAB CHIQRARISH TEXNOLOGIK JARAYONLARI VA TARKIBI HAQIDA. Science and innovation, 1(A8), 493-498.
24. Mukhtoralieva, M., Rakhmonov, S., & Ganiev, A. (2022). THE ESSENCE OF TEACHING BASED ON THE COMPETENCE APPROACH TO THE HIGHER EDUCATION PROCESS. Science and innovation, 1(B7), 784-788.
25. Хамидов А. И., Нуманова С. Э., Жураев Д. П. У. Прочность бетона на основе безобжиговых щёлочных вяжущих, твердеющего в условиях сухого и жаркого климата //Символ науки. – 2016. – №. 1-2. – С. 107-109.
26. Muxtoraliyeva, M., Xayitboyev, S., & Nazirova, M. (2022). QURILISH MATERIALLARI VA BUYUMLARI FANINI O'QITISHDA INTERFAOL TA'LIM METODLARI. Science and innovation, 1(C6), 146-152.
27. Mavlonov R. A., Numanova S. E., Umarov I. I. Seismic insulation of the foundation //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)-Peer Reviewed Journal. – 2020. – Т. 6. – №. 10.
28. Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). QUYOSH ENERGIYASIDAN FOYDALANIB TURARJOY BINOLARI QURISHNING ISTIQBOLI TOMONLARI. Journal of new century innovations, 18(1), 135-141.
29. Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СЕЙСМИЧЕСКОЙ ИЗОЛЯЦИИ В ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ МНОГОЭТАЖНЫХ КАРКАСНЫХ

ЗДАНИЯХ //НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «МАТРИЦА НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ». – С. 37.

30. Hakimov, S., Sharopov, B., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). URILISH MATERIALLARI SANOATIDA INNOVATSION MATERIALLAR ISHLAB CHIQARISHNING ISTIQBOLLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 149-156.
31. Mavlonov R. A., Numanova S. E. Effectiveness of seismic base isolation in reinforced concrete multi-storey buildings //Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers. – 2020. – Т. 16. – №. 4. – С. 100-105.
32. Kazadayev, A., Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). MAMLAKATIMIZDA NEMIS TA'LIM TIZIMINI JORIY QILISHNING SAMARADORLIGI TANHLILI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 124-129.
33. Ризаев Б. Ш., Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. Деформации усадки и ползучести бетона в условиях сухого жаркого климата //Символ науки. – 2016. – №. 5-2. – С. 95-97.
34. Хамидов, А. И., Шаропов, Б. Х., & Мухтаралиева, М. А. (2022). Исследования золо-шлаковых смесей для производства строительных материалов.
35. Mavlonov R. A. Qurilish konstruksiyasi fanini fanlararo integratsion o'qitish asosida talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 600-604.
36. Абдуназаров, А., Хакимов, С., Умаров, И., Мухторалиева, М., Дедаханов, Ф., & Шаропов, Б. (2022). МЕРОПРИЯТИЯ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ И РЕКОНСТРУИРУЕМЫХ ЗДАНИЙ. *Journal of new century innovations*, 18(1), 130-134.
37. Sodiqjon, K., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., & Akbarjon, A. (2022). PROSPECTIVE ASPECTS OF USING SOLAR ENERGY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 142-148.
38. Mukhtasar, M., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Isroil, U., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN EDUCATION SYSTEM IN OUR COUNTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 168-173.
39. Dadakhanov, F., Sharopov, B., Umarov, I., Mukhtoraliev, M., Hakimov, S., Abdunazarov, A., & Kazadayev, A. (2022). PROSPECTS OF INNOVATIVE MATERIALS PRODUCTION IN THE BUILDING MATERIALS INDUSTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 162-167.
40. Begyor, S., Isroil, U., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). MEASURES TO IMPROVE THE ENERGY EFFICIENCY OF MODERN AND RECONSTRUCTED BUILDINGS. *Journal of new century innovations*, 18(1), 157-161.
41. Akhmedov, I., Khamidov, A., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., & Kazadayev, A. (2022). RESEARCH OF ASH-SLAG MIXTURES FOR PRODUCTION OF

- CONSTRUCTION MATERIALS. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 10, 85-91.
42. Khamidov, A., Akhmedov, I., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., Hakimov, S., & Aleksandr, K. (2022). APPLICATION OF HEAT-INSULATING COMPOSITE GYPSUM FOR ENERGY-EFFICIENT CONSTRUCTION. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 10, 77-84.
 43. Khamidov, A., Akhmedov, I., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., Hakimov, S., & Abdunazarov, A. (2022). INVESTIGATION OF THE PROPERTIES OF CONCRETE BASED ON NON-FIRING ALKALINE BINDERS. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 10, 92-100.
 44. Akhmedov, I., Khamidov, A., Shavkat, Y., Umarov, I., & Kazadayev, A. (2022). DISTRIBUTION OF SEDIMENTS IN THE MOUNTAIN RIVER BED. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 10, 101-106.
 45. Шаропов, Б. Х., Хакимов, С. Р., & Рахимова, С. (2021). Оптимизация режимов гелиотеплохимической обработки золоцементных композиций. Матрица научного познания, (12-1), 115-123.
 46. Yuvmitov, A., & Hakimov, S. R. (2021). Influence of seismic isolation on the stress-strain state of buildings. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 11(1), 71-79.
 47. Хакимов, С., Шаропов, Б., & Абдуназаров, А. (2022). БИНО ВА ИНШОТЛАРНИНГ СЕЙСМИК МУСТАҲКАМЛИГИ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР (РОССИЯ, ЯПОНИЯ, ХИТОЙ, АҚШ) МЕЎЁРИЙ ХУЖЖАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ. ВАРҚАРОРЛИК ВА ҲАҚИҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ, 806-809.
 48. Хакимов, С. (2022). АКТИВ ВА ПАССИВ СЕЙСМИК УСУЛЛАРИ ҲАМДА УЛАРНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ. Journal of Integrated Education and Research, 1(2), 30-36.
 49. Ювмитов, А. С., & Хакимов, С. Р. (2020). ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СЕЙСМОИЗОЛЯЦИИ НА ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗДАНИЯ. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 10(2), 14.
 50. Yuldashev, S., & Hakimov, S. (2022). ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН ТЕБРАНИШЛАР ҲАҚИДА. Science and innovation, 1(A5), 376-379.
 51. Hakimov, S., & Dadaxanov, F. (2022). STATE OF HEAT CONDUCTIVITY OF WALLS OF RESIDENTIAL BUILDINGS. Science and innovation, 1(C7), 223-226.
 52. Мавлонов Р. А. ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 5-2. – С. 347-351.
 53. Akhmedov I.G'., Muxitdinov M., Umarov I., Ibragimova Z. Assessment of the effect of sedibles from sokhsoy river to kokand hydroelectric power station //InterConf. – 2020.

54. Ахмедов, И. Г., Ортиқов, И. А., & Умаров, И. И. (2021). Дарё ўзанидаги деформацион жараёнларни баҳолашда инновацион технологиялар. Фарғона политехника институти илмий-техника журнали–Фарғона, 25(1), 139-142.
55. Ahmedov I.G', Ortiqov I.A., Umarov I.I. Effects of water flow on the erosion processes in the channel of GIS technology // <https://doi.org/10.5281/zenodo.5819579>
56. Холмирзаев С. А. Температурные изменения в керамзитобетонных колоннах в условиях сухого жаркого климата //Журнал «Бетон и железобетон. – 2001. – №. 2.
57. Мусина К. Х., Холмирзаев А. А. Влияние гексахлорциклогексана на внешнесекреторную функцию поджелудочной железы //Ответственный редактор. – 2014. – С. 437.
58. Хамидов А. И. и др. Использование теплоизоляционного композиционного гипса в энергоэффективном строительстве. – 2021
59. Хамидов, А. И., Ахмедов, И., Юсупов, Ш., & Кузибаев, Ш. (2021). Использование теплоизоляционного композиционного гипса в энергоэффективном строительстве.
60. Хамидов, А. И., Мухитдинов, М. Б., & Юсупов, Ш. Р. (2020). Физико-механические свойства бетона на основе безобжиговых щелочных вяжущих, твердеющих в условиях сухого и жаркого климата.

ЭНЕРГИЯ ТЕЖАМКОР БИНОЛАР - ДАВР ТАЛАБИ

*Нўъманова С. - ўқитувчи, Р.Мавлонов. - катта ўқитувчи
НамМҚИ*

Аннотация. Мақолада энергия тежамкор биноларни лойиҳалашнинг бугунги кундаги аҳамияти ва лойиҳалаш бўйича маълумотлар кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: лойиҳалаш, тўсиқ конструксиялари, ҳажмий-режавий ечим, девор қалинлиги.

Ер юзаси пайдо бўлгандан бошлаб, инсон қуёш нуридан фойдаланган. Археологик маълумотлардан маълумки, яшаш учун инсонлар тинч, совук шамоллардан асрайдиган, қуёш нури тушадиган жойларни танлашган. Қуёш ҳақида афсоналар тўқилган, уни худолаштиришган. Қадимги Мисрда Ра – қуёш худоси ҳисобланган. Биринчи машҳур гелиосистема деб бизнинг эрамизгача XV асрга мансуб Аменхотепа III ҳайкалини аташ мумкин. Ҳайкал ички томонидаги ҳаво ва сув камералари қуёш нури таъсирида беркитилган мусиқали асбобни ҳаракатга келтирган.

Қадимда шундай сирли иншоотлар бўлганки, ҳозирги кунда улардан гелиоколлекторлар сифатида фойдаланилган деб тахмин қилишимиз мумкин. Марказий Осиё хусусан, Ўзбекистон қурилиш меъморчилиги ибтидоси бизнинг эрамизгача III асрга бориб тақалади. IX-X асрларда қурилган ва бизнинг давргача сақланиб қолинган кўпгина бинолар ва иншоотлар ҳақли равишда қурилиш саънати чўққиси бўлиб ҳисобланади. XVI-XVII асрда Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Тошкент ва бошқа шаҳарларда бунёд этилган бино ва иншоотлар юксак меъморий-қурилиш мактабидан далолат беради. Бу бино ва иншоотларда шакл ва фазовий таркиб уйғунлиги, табиий-иқлим ва шаҳарсозлик шароитлари ҳисобга олинган ички ва ташқи муҳит яққол намоён бўлади.

Замонавий турар-жой бинолари ва иншоотларини лойиҳалаш ва унинг қурилишида, биринчи навбатда қурилиш жойининг иқлим кўрсаткичлари эътиборга олинади.

Ўзбекистон иқлими тўғрисида гап кетар экан, у шимолий ярим шарда, Ўрта Осиёнинг марказий қисмида жойлашган. Ўзбекистон иқлимига унинг географик ўрнидан ташқари, ҳудудининг океан сатҳидан баландлиги ва рельефининг шакли ҳам таъсир қилади.

Ўзбекистон Республикасининг ҳудуди 447,4 минг км² дир ва чегаралари 5300 км дан ортиқ бўлиб, асосан Амударё ва Сирдарё оралиғида жойлашган. Текислик (чўл)лар майдони республика ҳудудининг 75 % ташкил этади. Чўллар денгиз сатҳидан 300-400 м баландда жойлашган бўлиб, иқлими кескин

континентал. Июл ойининг ўртача ҳарорати 30-32°C иссиқ, январники эса -2°-3°C совуқ бўлади. Йиллик ёғин миқдори 100-300 мм атрофида. Республика ҳудудининг денгиз сатҳидан 400-1200 метргача баланд бўлган қисми адир минтақани ташкил этади.

Чўл иқлимига нисбатан адир иқлими мўтадилроқ. Ёғин бу ерларга чўлдагига нисбатан кўпроқ (300-450 мм) ёғиб, ёз фасли узоқ давом этади.

Ўзбекистоннинг кўп қисмида, ҳусусан текисликларида кучли шамол эсади. ҚМҚ 2.01.01-97* “Қурилишда иссиқлик техникаси”, ҚМҚ 2.01.01-94 “Лойиҳалаш учун иқлимий ва физик–геологик маълумотлар” талабларига асосан ҳар бир иқлим минтақасида қурилаётган биноларнинг ҳажмий–тархий ва конструктив ечими, шу иқлим шароитида ишлатилиши ҳар ҳил бўлиши мумкин.

Биноларни ва уларнинг ташқи тўсиқ конструкцияларини лойиҳа қилишда биринчи навбатда инсонларнинг яшаши ва ишлаши учун мўтадил иқлим шароити яратишга қаратилган бўлади. Инсонларнинг яшаши учун мўтадил ҳарорат 18-24°C бўлиши керак. Биноларни қиш фаслида иситиш ва ёз фаслида қуёш радиациясидан ҳимоя қилиш иқлим минтақасининг об-ҳавосига боғлиқ.

Биноларнинг ташқи ҳажмий–тархий ечимларига ташқи ҳаво иқлимининг таъсири каттадир. Йил давомида 9 ой иситиладиган фуқаро биноларининг ташқи девор қалинлиги сарф бўладиган иссиқлик миқдорини тежаш учун мўтадил иқлимда лойиҳа қилинадиган биноларни ташқи девор қалинлигидан қисман катта қилиб олинади. Жуда совуқ иқлим минтақаларида жамоат ва турар–жой биноларини лойиҳа қилишда эркер, лоджия ва балконлар кўзда тутилмайди. Турар–жой биноларида оралик баландлиги бир ҳил қилиб олиниб, ёруғлик билан таъминловчи фонарлар кам қўлланилади. Асрлар бўйи музликдан иборат минтақаларда бинонинг биринчи қавати шамол эсиб туриши учун очиқ қолдирилади. Акс ҳолда бинодан ўтадиган иссиқлик музликни эритиб, бинони чўкишига олиб келади.

Иссиқ иқлимнинг давомийлиги 5-6 ойдан ортиқ бўлган республика ҳудудларида биноларда табиий шамоллатиш усули қўлланилиб, хона ҳаво ҳарорати жуда исиб кетишдан сақланади. Бундан ташқари, биноларнинг девор ва деразаларига қуёш радиациясидан ҳимоя қилиш учун тўсиқлар (экран-жалюзлар) лойиҳаланиб, яхлит чордоқли томларда табиий шамоллатиш тадбирлари кўрилиши лозим.

Иқлим кескин континентал ҳудудларда биноларни кечаси деразалар ёрдамида табиий шамоллатиш ва кундуз кунлари деразани ёпиб, юқори ҳароратдан ҳимоя қилиш самаралидир. Ишлаб чиқариш биноларида эса сунъий совутиш, яъни кондиционерлар ёрдамида хоналарда мўтадил иқлим яратилади.

Ҳозирги даврда қишлоқ ва шаҳарларда наъмунавий лойиҳа асосида бир ва кўп қаватли турар–жой бинолари кўп қурилмоқда.

Бунинг қулайлиги шундан иборатки, икки қаватли биноларнинг юқори қисмини табиий шамоллатиш услуби билан қуёш радиациясидан ҳимоя қилинса пастки қисмидаги юқори ҳарорат ерга сингади.

Қуёш радиациясидан ҳимоя қилишнинг янада самарали усулларида бири турар–жой биносининг атрофига соя – салқин ҳаво берадиган ихота, мевали дарахтлар экишдир.

Охирги ўн йилликда қурилиш индустриясининг ривожланишини асосий йўналишларидан бири энергия самарадорлигини ошириш бўлиб ҳисобланади.

Био ва иншоотларни иссиқлик ҳимояси бир қанча амалий мақсадларни кўзда тутаяди: қулайлик даражасини ошириш, иссиқдан ва товушдан ҳимоя, ёқилғи ресурсларини тежаш ва фойдаланиш сарф-ҳаражатларини қисқартириш. Биноларнинг энергиясамарадорлиги кўпгина омиллар жамланмаси билан белгиланади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, анъанавий кўп қаватли турар жой биноларидан фойдаланилганда девор ва тирқишлардан 30%гача, дераза орқали эса - 18-30%, ертўладан - 5-10%, томдан - 10-18%, шамоллатиш орқали-18% иссиқлик йўқотилади. Иссиқлик йўқотилишини камайтириш учун энергия тежашга комплекс ёндашиш керак. Келтирилган маълумотларга кўра, тўсувчи конструкцияларнинг термик қаршилигини пасайтириш био энергия самарадорлигини анча пасайтиради. Фақатгина тўсувчи конструкцияни иситиб, иссиқлик йўналишини камайтиришга эришиб бўлмайди, чунки бинони атроф муҳит билан фаол иссиқлик алмашиш жойларида иссиқлик кўпроқ йўқотилади, бу жойлар “совуқлик кўприк”лари деб ҳам аталади. Бундай қисмлар кўшимча ораёпма плиталар юк кўтарувчи деворлар билан уланган жойда, тўсувчи конструкциялар ва деразаларда, шунингдек уч қатламли иситкичли конструкцияларда сифатсиз иссиқлик ҳимоядан фойдаланилганда ҳосил бўлади.

Албатта, ҳозирги кунда табиий ресурслардан фойдаланмай туриб биноларни иссиқлик энергия билан таъминлаш қийин. Биринчи навбатда янги ҳосил бўлмайдиган энергия ташувчилар сарфлаш миқдорини 1/5 га қисқартиришга, кутилаётган экологик талофат эҳтимolini пасайтиришга, энг муҳими уй эгасига ўз уйи ҳаражатларини қисқартиришга ёрдам беради.

Бионоларни энергия билан таъминлаш тўлиқ ёки қисман янги ҳосил бўлувчи энергия ресурслари билан алмаштирилганда кўпгина муаммолар ҳал бўлади. Турар жой биноларини иситиш (ёки совитиш), иссиқ сув билан таъминлаш экологик системалари билан жиҳозлаш керак [1]. Албатта, гелиосистема ускуналари ва уни ўрганиш баҳоси ҳозирги кунда ниҳоятда қиммат. Лекин қуёш нури текинлигини, яъни ҳосил бўлмайдиган энергия ташувчилар нархи кескин ошишини ҳисобга олсак, 2-3 йил ичида қуёш нури қайта ишлашга мўлжалланган ускуналар ўзини қоплайди ва бутунлай ишдан чиққунича улардан фойдаланса бўлади.

Бу йўналишда олиб борилаётган ишланмалар истиқболларини ҳисобга олиб, кўрилмасдан башорат қилиш мукинки, кейинги йилларга келиб катта самарага эга бўлган гелиосистемалар пайдо бўлади ва улар ўз-ўзини қоплаш муддати бир йилга тенг бўлади.

Янги бино қурилишда ёки мавжуд бинони реконструкция қилишда янги ҳосил бўлувчи энергия манбаларидан фойдаланишнинг турли қурилиш усуллари қўлланилганда бундай натижага эришиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. No'Manova S. E. Ta'lim jarayonida talabalarning amaliy bilimlarini rivojlantirish metodikasi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 585-589.
2. No'Manova S. E. Qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini ishlab chiqarish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 605-608.
3. Ergashboevna N. S. METHODOLOGY OF DEVELOPING STUDENTS'PRACTICAL KNOWLEDGE ON THE BASIS OF CLUSTER APPROACH IN THE PROCESS OF TEACHING BUILDING MATERIALS AND PRODUCTS //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 629-632.
4. Ergashboevna N. S. USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING BUILDING MATERIALS AND PRODUCTS //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 126-129.
5. Numanova S. E. Energy-efficient modern constructions of external walls //Экономика и социум. – 2021. – №. 1-1. – С. 193-195.
6. Хамидов А. И., Нуманова С. Э., Жураев Д. П. У. Прочность бетона на основе безобжиговых щёлочных вяжущих, твердеющего в условиях сухого и жаркого климата //Символ науки. – 2016. – №. 1-2. – С. 107-109.
7. Mavlonov R. A., Numanova S. E., Umarov I. I. Seismic insulation of the foundation //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)-Peer Reviewed Journal. – 2020. – Т. 6. – №. 10.
8. Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. ЭФФЕКТИВНОСТЬ СЕЙСМИЧЕСКОЙ ИЗОЛЯЦИИ В ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ МНОГОЭТАЖНЫХ КАРКАСНЫХ ЗДАНИЯХ //НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «МАТРИЦА НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ». – С. 37.
9. Mavlonov R. A., Numanova S. E. Effectiveness of seismic base isolation in reinforced concrete multi-storey buildings //Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers. – 2020. – Т. 16. – №. 4. – С. 100-105.
10. Ризаев Б. Ш., Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. Деформации усадки и ползучести бетона в условиях сухого жаркого климата //Символ науки. – 2016. – №. 5-2. – С. 95-97.
11. Mavlonov R. A. Qurilish konstruksiyasi fanini fanlararo integratsion o'qitish asosida talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 600-604.
12. Мавлонов Р. А. ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 5-2. – С. 347-351.

13. Abdujabborovich M. R. THE IMPORTANCE OF APPLYING INTEGRATED APPROACHES IN PEDAGOGICAL THEORY AND PRACTICE //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 325-328.
14. Abdujabborovich M. R. QURILISH KONSTRUKSIYASI FANINI FANLARARO INTEGRATSION O'QITISH ASOSIDA TALABALARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI //Eurasian Journal of Academic Research. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 73-75.
15. Mavlonov R. Integration of Pedagogical Approaches and their Application in the Educational Process //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 25-27.
16. Ризаев Б. Ш., Мавлонов Р. А., Мартазаев А. Ш. Физико-механические свойства бетона в условиях сухого жаркого климата //Инновационная наука. – 2015. – №. 7-1. – С. 55-58.
17. Mavlonov R. A., Ergasheva N. E. Strengthening reinforced concrete members //Символ науки. – 2015. – №. 3. – С. 22-24.
18. Мавлонов Р. А., Ортиков И. А. Cold weather masonry construction //Материалы сборника международной НПК «Перспективы развития науки. – 2014. – С. 49-51.
19. Мавлонов Р. А., Ортиков И. А. Sound-insulating materials //Актуальные проблемы научной мысли. – 2014. – С. 31-33.
20. Ризаев Б. Ш., Мавлонов Р. А. Деформативные характеристики тяжелого бетона в условиях сухого жаркого климата //Вестник Науки и Творчества. – 2017. – №. 3 (15). – С. 114-118.
21. Juraevich R. S., Gofurjonovich C. O., Abdujabborovich M. R. Stretching curved wooden frame-type elements “Sinch” //European science review. – 2017. – №. 1-2. – С. 223-225.
22. Abdujabborovich M. R., Ugli N. N. R. Development and application of ultra high performance concrete //Инновационная наука. – 2016. – №. 5-2 (17). – С. 130-132.
23. Абдурахмонов С. Э., Мартазаев А. Ш., Мавлонов Р. А. Трещиностойкость железобетонных элементов при одностороннем воздействии воды и температуры //Символ науки. – 2016. – №. 1-2. – С. 14-16.
24. Холбоев З. Х., Мавлонов Р. А. Исследование напряженно-деформированного состояния резакайской плотины с учетом физически нелинейных свойств грунтов //Science Time. – 2017. – №. 3 (39). – С. 464-468.
25. Mavlonov R. A., Vakkasov K. S. Influence of wind loading //Символ науки: международный научный журнал. – 2015. – №. 6. – С. 36-38.
26. Mavlonov R. A. EVALUATION OF THE INFLUENCE OF DIFFERENT TYPES OF FOUNDATIONS ON BUILDING STRUCTURES UNDER SEISMIC LOADING //НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «МАТРИЦА НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ». – С. 61.
27. Abdujabborovich M. R. QURILISH KONSTRUKSIYALARI FANINI O'QITISHDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI //PEDAGOG. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 178-185.
28. Кодиров, Д. Т., & Кодирова, Ф. М. (2021). Алгоритмы совместного оценивания вектора состояния и параметров динамических систем. *Universum: технические науки*, (7-1 (88)), 66-68.
29. Kodirov, D. T., Kodirova, F. M., Haydarov, B., & Negmatov, U. (2020). Algorithms For Stable Estimation Of The Extended State Vector Of Controlled Objects. *Solid State Technology*, 63(6), 14903-14909.

30. Kodirova, F. U. (2019). Modern Approaches to Preparing Disabled Children for Social Life in Uzbekistan.
31. Кодиров, Д. Т., Кодирова, Ф. М., & Юлдашбаев, А. А. (2022). АНАЛИЗ АЛГОРИТМОВ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ НИЗКОТЕМПЕРАТУРНОЙ СЕПАРАЦИИ. *Главный редактор: Ахметов Сайранбек Махсутович, д-р техн. наук; Заместитель главного редактора: Ахмеднабиев Расул Магомедович, канд. техн. наук; Члены редакционной коллегии, 39.*
32. Кодиров, Д. Т., & Кодирова, Ф. М. (2020). ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ЭНЕРГОНОСИТЕЛИ БУДУЩЕГО. *Вестник Науки и Творчества, (5 (53)), 50-53.*
33. Эшмухамедов, М. А., & Кадырова, Ф. М. (2018). Гидрирование непредельных углеводородов углекислотного происхождения на никелевом катализаторе. *Рецензент: ЕА Лисица главный врач филиала Федерального бюджетного учреждения здравоохранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Хабаровском крае, в городе Комсомольске-на-Амуре, Комсомольском районе» Редакционная коллегия, 123.*
34. Qodirova, F. CURRENT ISSUES AND STRATEGIES OF PREPARING THE CHILDREN WITH LIMITED ABILITIES FOR SOCIAL LIFE IN UZBEKISTAN.
35. Feruza, Q. (2022). TECHNOLOGY FOR PROCESSING CARBON DIOXIDE EXHAUSTED FROM THE MIXTURE OF EXHAUST GAS FLOWS. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI, 2(9), 252-255.*
36. Qodirova, F. (2022). PRODUCTION OF PRODUCTS FROM RESINS OF UNDERGROUND COAL GASIFICATION. *Science and innovation, 1(A6), 129-132.*
37. Алимджанова, Д., Акбаров, А., & Муйдинова, Н. К. (2017). Способ повышения эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи. In *Issues of modern education in the condition of globalization. Collection international scientific conference.*
38. Mukhtasar, M. (2021). Improving the methodology of teaching virtual lessons on the basis of modern digital technologies. *Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 1(1).*
39. Абдуманнопов, Н. А. (2018). Модернизация кольцевой печи для обжига строительного кирпича. *Научное знание современности, (12), 25-29.*
40. Sharopov, B., & Muxtoraliyeva, M. (2022). PEDAGOGIKA FANINING METODOLOGIYASI. *PEDAGOGS jurnali, 2(2), 259-262.*
41. Алимджанова, Д. И., & Муйдинова, Н. К. К. (2020). Повышение эффективности горения угольного топлива в кольцевой печи для обжига строительного кирпича. *Universum: технические науки, (4-1 (73)), 67-71.*
42. Sharopov, B., & Muxtoraliyeva, M. Pedagogika fanining metodologiyasi. *Pedagogs international research journal. 259-262 (2). Volume-2, Issue-1.*
43. Алимджанова, Д. И., Абдусатторов, Ш. М., Муйдинова, Н. К. К., & Абдуганиев, Ш. Х. У. (2021). Водоугольное топливо на основе бурого угля Ангрэнского месторождения. *Universum: технические науки, (3-2 (84)), 68-72.*
44. Мухторалиева, М. (2022). Қурилиш соҳасида мутахассислик фанларини ўқитиш тамойиллари. *Analytical Journal of Education and Development, 2(6), 114-118.*
45. Mo'Ydinova, N. (2022). G'ISHT ISHLAB CHIQRISH TEXNOLOGIK JARAYONLARI VA TARKIBI HAQIDA. *Science and innovation, 1(A8), 493-498.*
46. Mukhtoralieva, M., Rakhmonov, S., & Ganiev, A. (2022). THE ESSENCE OF TEACHING BASED ON THE COMPETENCE APPROACH TO THE HIGHER EDUCATION PROCESS. *Science and innovation, 1(B7), 784-788.*

47. Muxtoraliyeva, M., Xayitboyev, S., & Nazirova, M. (2022). QURILISH MATERIALLARI VA BUYUMLARI FANINI O 'QITISHDA INTERFAOL TA 'LIM METODLARI. *Science and innovation*, 1(C6), 146-152.
48. Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). QUYOSH ENERGIYASIDAN FOYDALANIB TURAR JOY BINOLARI QURISHNING ISTIQBOLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 135-141.
49. Hakimov, S., Sharopov, B., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). URILISH MATERIALLARI SANOATIDA INNOVATSION MATERIALLAR ISHLAB CHIQRISHNING ISTIQBOLLI TOMONLARI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 149-156.
50. Kazadayev, A., Sharopov, B., Hakimov, S., Umarov, I., Muxtoraliyeva, M., Dadaxanov, F., & Abdunazarov, A. (2022). MAMLAKATIMIZDA NEMIS TA'LIM TIZIMINI JORIY QILISHNING SAMARADORLIGI TAHLILI. *Journal of new century innovations*, 18(1), 124-129.
51. Ризаев Б. Ш., Мавлонов Р. А., Нуманова С. Э. Деформации усадки и ползучести бетона в условиях сухого жаркого климата //Символ науки. – 2016. – №. 5-2. – С. 95-97.
52. Хамидов, А. И., Шаропов, Б. Х., & Мухтаралиева, М. А. (2022). Исследования золошлаковых смесей для производства строительных материалов.
53. Абдуназаров, А., Хакимов, С., Умаров, И., Мухторалиева, М., Дедаханов, Ф., & Шаропов, Б. (2022). МЕРОПРИЯТИЯ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ И РЕКОНСТРУИРУЕМЫХ ЗДАНИЙ. *Journal of new century innovations*, 18(1), 130-134.
54. Sodiqjon, K., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., & Akbarjon, A. (2022). PROSPECTIVE ASPECTS OF USING SOLAR ENERGY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 142-148.
55. Mukhtasar, M., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Isroil, U., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN EDUCATION SYSTEM IN OUR COUNTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 168-173.
56. Dadakhanov, F., Sharopov, B., Umarov, I., Mukhtoraliyeva, M., Hakimov, S., Abdunazarov, A., & Kazadayev, A. (2022). PROSPECTS OF INNOVATIVE MATERIALS PRODUCTION IN THE BUILDING MATERIALS INDUSTRY. *Journal of new century innovations*, 18(1), 162-167.
57. Begyor, S., Isroil, U., Aleksandr, K., Farrukh, D., Mukhtasar, M., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). MEASURES TO IMPROVE THE ENERGY EFFICIENCY OF MODERN AND RECONSTRUCTED BUILDINGS. *Journal of new century innovations*, 18(1), 157-161.
58. Akhmedov, I., Khamidov, A., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., & Kazadayev, A. (2022). RESEARCH OF ASH-SLAG MIXTURES FOR PRODUCTION OF CONSTRUCTION MATERIALS. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 85-91.
59. Khamidov, A., Akhmedov, I., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., Xakimov, S., & Aleksandr, K. (2022). APPLICATION OF HEAT-INSULATING COMPOSITE GYPSUM FOR ENERGY-EFFICIENT CONSTRUCTION. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 77-84.
60. Khamidov, A., Akhmedov, I., Shavkat, Y., Jalalov, Z., Umarov, I., Xakimov, S., & Abdunazarov, A. (2022). INVESTIGATION OF THE PROPERTIES OF CONCRETE BASED ON NON-

- FIRING ALKALINE BINDERS. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 92-100.
61. Akhmedov, I., Khamidov, A., Shavkat, Y., Umarov, I., & Kazadayev, A. (2022). DISTRIBUTION OF SEDIMENTS IN THE MOUNTAIN RIVER BED. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 10, 101-106.
 62. Шаропов, Б. Х., Хакимов, С. Р., & Рахимова, С. (2021). Оптимизация режимов гелиотеплохимической обработки золоцементных композиций. *Матрица научного познания*, (12-1), 115-123.
 63. Yuvmitov, A., & Hakimov, S. R. (2021). Influence of seismic isolation on the stress-strain state of buildings. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 11(1), 71-79.
 64. Хакимов, С., Шаропов, Б., & Абдуназаров, А. (2022). БИНО ВА ИНШООТЛАРНИНГ СЕЙСМИК МУСТАҲКАМЛИГИ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР (РОССИЯ, ЯПОНИЯ, ХИТОЙ, АҚШ) МЕЪЁРИЙ ХУЖЖАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 806-809.
 65. Хакимов, С. (2022). АКТИВ ВА ПАССИВ СЕЙСМИК УСУЛЛАРИ ҲАМДА УЛАРНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 30-36.
 66. ЮВМИТОВ, А. С., & Хакимов, С. Р. (2020). ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СЕЙСМОИЗОЛЯЦИИ НА ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗДАНИЯ. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 10(2), 14.
 67. Yuldashev, S., & Hakimov, S. (2022). ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН ТЕБРАНИШЛАР ҲАҚИДА. *Science and innovation*, 1(A5), 376-379.
 68. Hakimov, S., & Dadaханov, F. (2022). STATE OF HEAT CONDUCTIVITY OF WALLS OF RESIDENTIAL BUILDINGS. *Science and innovation*, 1(C7), 223-226.
 69. Мавлонов Р. А. ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 5-2. – С. 347-351.
 70. Axmedov I.G'., Muxitdinov M., Umarov I., Ibragimova Z. Assessment of the effect of sedibles from sokhsoy river to kokand hydroelectric power station //InterConf. – 2020.
 71. Ахмедов, И. Г., Ортиқов, И. А., & Умаров, И. И. (2021). Дарё ўзанидаги деформацион жараёнларни баҳолашда инновацион технологиялар. *Фаргона политехника институти илмий-техника журнали–Фаргона*, 25(1), 139-142.
 72. Axmedov I.G'., Ortiqov I.A., Umarov I.I. Effects of water flow on the erosion processes in the channel of GIS technology // <https://doi.org/10.5281/zenodo.5819579>
 73. Холмирзаев С. А. Температурные изменения в керамзитобетонных колоннах в условиях сухого жаркого климата //Журнал «Бетон и железобетон. – 2001. – №. 2.
 74. Мусина К. Х., Холмирзаев А. А. Влияние гексахлорциклогексана на внешнесекреторную функцию поджелудочной железы //Ответственный редактор. – 2014. – С. 437.
 75. Хамидов А. И. и др. Использование теплоизоляционного композиционного гипса в энергоэффективном строительстве. – 2021
 76. Хамидов, А. И., Ахмедов, И., Юсупов, Ш., & Кузибаев, Ш. (2021). Использование теплоизоляционного композиционного гипса в энергоэффективном строительстве.
 77. Хамидов, А. И., Мухитдинов, М. Б., & Юсупов, Ш. Р. (2020). Физико-механические свойства бетона на основе безобжиговых щелочных вяжущих, твердеющих в условиях сухого и жаркого климата.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	GLOBAL INTERNET ETHICS AND ITS IMPORTANCE IN PROVIDING FUTURE HISTORY TEACHERS	3
2	АНОР ТУПЛАРИНИ ЯРИМ ОЧАДИГАН МАШИНА ЛЕМЕХЛАРИНИНГ ТУПРОҚҚА КИРИШ ВА УВАЛАШ БУРЧАКЛАРИНИ АНИҚЛАШ	6
3	BADIIY TAFAKKUR TARZINI SHAKLLANTIRISH – SHAXS RIVOJINING BOSH OMILI (Muqimiy asarlari misolida)	12
4	OLIY TA'LIM TIZIMIDA FANLARARO INTEGRATSIYANI YO'LGA QO'YISH VOSITASI SIFATIDA ADABIYOT VA TARIX	22
5	LUA DASTURLASH TEXNOLOGIYASIDA MATEMATIK FUNKSIYALAR BILAN ISHLASH BANDIDA SHART APERATORLARI BILAN TANISHISH QISMINI O'RGANISH	31
6	O'ZLASHTIRILISHI QIYIN BO'LGAN MATEMATIK MASALALARNI O'RGATISH METODIKASI VA MAVZUNI ONLAYN TARZDA O'RGATA OLIISH USULI BILAN TANISHISH (Kasr mavzusi talqinida)	41
7	O'ZLASHTIRILISHI QIYIN BO'LGAN MATEMATIK MASALALARNI O'RGATISH METODIKASI VA MAVZUNI ONLAYN TARZDA O'RGATA OLIISH USULI BILAN TANISHISH (Ulush va kasr mavzusi talqinida)	47
8	GANDBOL DARSLARIDA DARBOZABONGA OYIN HAMDA MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA YUKLAMA BERISH SAMARADORLIGI	57
9	ТАЛАБАЛАРНИ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯЛАШДА ЎЗБЕК ХАЛҚ МИЛЛИЙ ЎЙИНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ПЕДАГОГИКАСИ	60
10	SPORTCHILARNI MUSOBAQALARGA PSIXOLOGIK JIHATDAN TAYYORLASHNING IJOBIIY JIHATLARI	62
11	СУВ ХЎЖАЛИГИ ИНШОАТЛАРИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ РОЛИ	65
12	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАКОПИТЕЛЕЙ ЭНЕРГИИ В ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОМ ТРАНСПОРТЕ	75
13	ВЛИЯНИЕ КОНТАКТНОЙ СЕТИ ПЕРЕМЕННОГО ТОКА НА СМЕЖНЫЕ МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ СООРУЖЕНИЯ	79
14	МАГНИТОМЯГКИЕ КОМПОЗИТЫ ДЛЯ ЭЛЕКТРОТЕХНИКИ	85
15	BOLALARNING MUSTAQIL HARAKAT FAOLIYATI	92
16	ЭЛЕКТРОФИЗИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПОЛУПРОВОДНИКОВЫХ СОЕДИНЕНИЙ Tl10-xSnxTe6	95

17	ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ВА ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ - ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ ҲАМКОРЛИГИНИ “ХАВФСИЗ МАҲАЛЛА” ТАМОЙИЛИ АСОСИДА САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕХАНИЗМЛАРИ	99
18	ОИЛА-ТУРМУШ МУНОСАБАТЛАРИ ДОИРАСИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ СОДИР ЭТГАН ШАХСЛАРНИНГ КРИМИНОЛОГИК ТАВСИФИ	108
19	OLIY TA'LIM MUASSASALARI FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI	117
20	ONA TILIMIZNING BUGUNGI KUNDAGI YUTUQ VA KAMCHILIKLARI YUZASIDAN METODIK TAVSIYA	120
21	ADABIYOT DARSLARINI ZAMONAVIY INTERFAOL METODLAR ASOSIDA TASHKILLASH YUZASIDAN METODIK TAVSIYA	124
22	KARP BALIQLARINI YETISHTIRISHDA HOVUZGA TUPROG'IGA VA SUVGA QO'YILADIGAN TALABALAR VA KARPCHILIK XO'JALIKLARINI TASHKIL QILISH	127
23	NARRATIVES IN THE SPEECH OF A PHILOLOGIST TEACHER AS A SOURCE OF MULTICULTURAL INFORMATION (Theory and practice of studying genre forms at the university)	132
24	FORMATION OF THE ETHNO-CULTURAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER IN PROFESSIONAL EDUCATION	137
25	O'QITUVCHINING TANBEHIGA VA TANQIDIY VAHOSIGA ANIQ JAVOB SIFATIDA TALABAGA TANBEH BERISH	142
26	FORMATION OF LISTENING CULTURE IN STUDENTS	149
27	“BORISH KERAK BO'LGAN SHAHAR” (2-SINF) MATNI USTIDA ISHLASH	151
28	STRUCTURAL AND SYNTACTIC FEATURES OF THE HEADER	156
29	QURITISH BARABANLARIDA PAXTA XOMASHYOSINI QURITISHNING NAZARIY TAXLILI	161
30	MASALALARNI TENGLAMA TUZISH BILAN YECHISH YUZASIDAN MATEMATIKA O'QITUVCHILARIGA METODIK TAVSIYA	166
31	ВЛИЯЮЩИЕ НА РЕЗУЛЬТАТ ВЫСТУПЛЕНИЯ СПОРТСМЕНА В СОРЕВНОВАНИЯХ	170
32	ТЎГАРАКЛАРИНИ КЛАСТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ	173
33	MILLIY G'VARDIYA QO'RIQLASH XIZMATI TOMONIDAN QO'RIQLANYOTGAN OBYEKTlarda SODIR ETILGAN HUQUQBUZARLIKlar UCHUN JAVOBGARLIK MASALALARI	180
34	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI NEFT VA GAZ SANOATI SOHASIGA OID ATAMALARNING LISONIY-KOGNITIV JIHATLARI QIYOSIY TADQIQI	185
35	TILNI O'RGANISHDAGI MUAMMOLAR	188
36	HYDROCARBON SOLVENTS FROM THE RESIN OF UNDERGROUND GASIFICATION OF ANGREN COAL	191

37	КАСБ ХУНАР МАЖМУАЛАРИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ (ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МИСОЛИДА)	198
38	OBTAINING METALLURGICAL COKE PETROLEUM COKE WITH IMPROVED ENVIRONMENTAL AND PERFORMANCE CHARACTERISTICS	205
39	ПРОИЗВОДСТВО ПРОДУКЦИИ ИЗ СМОЛ ПОДЗЕМНОГО УГЛЯ ГАЗИФИКАЦИИ	213
40	ЭНЕРГИЯТЕЖАМКОР БИНОЛАР - ДАВР ТАЛАБИ	221

**JOURNAL OF
NEW CENTRY
INNOVATIONS**

IN ALL AREAS

